اَیُّکُمْ مِثْلِی اَبِیتُ یُطْعِمُنِی رَبِّی و یَسْقِینِی

امتناع النظیر

تصنیف: علامہ فضلِ حق خیرآبادی

بسم اللہ الرحمن الرحیم

الحمد للہ حامدًا والیہ متضرعًا وبحبیبہ الوجیہ الذی ہو افضل ماسواہ الیہ متذرعًا وعلیہ وعلی آلہ وصحبہ مصلیًا ومسلمًا وبہم الیہ مستشفعًا وبحول اللہ وقوتہ لمکائد الشیخ النجدی واتباعہ النجدیہ مستدفعًا اما بعد استاذنا العلام حالا دعوی میکنم کہ شخصے کہ برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در کمالات باشد ممتنع بالذات است وہرچہ ممتنع بالذات است تحت قدرت الٰہی داخل نیست **قال** الجاہل الذاہل از تفصیل جواب دریافت خواہد شد انشاء اللہ تعالی کہ صغرٰے محض کاذب است وکبرٰے ہم محل کلام است فی الجملہ نتیجہ صرف فساد اعتقاد است بلکہ محض الحاد در صفات وآیات حضرت رب العباد جل وعلا اِنَّ الَّذِیْنَ یُلْحِدُوْنَ فِیْ اٰیٰتِنَا لَا یَخْفَوْنَ عَلَیْنَا در کریمہ اِنَّ اللّٰہَ عَلٰی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیْر مساوی مذکور داخل کل شیٔ است مدعی معاند تاویل امتناع ذاتی آن کردہ ازان خارج میکند وخواہی دانست انشاء اللہ تعالی کہ ہمین تاویل الحاد در صفات وآیات است **اقول** اگر این جاہل ذاہل از جہت غایت غوایت او وتناہی او در بلادت در صغری کہ فی الجملہ براذہان قاصرہ سطحیان نافہم خفای دارد تردد می رو داد

عبارتش هذر خواه او تواند بود اما قول او کبری ہم محل کلام است کاشف است
ازین که شمرده شدن این قائل از افراد نوع انسان از قبیل مجاز بعلاقه مشاکلت
صوری است و بس چه مصحح مقدوریت امکان است و ہر چند این معنی از بدیہیات
اولی است مگر چون قائل را دران کلام است و ذہن او این بدیہی اولی را
نمی پزیرد و قصاری امر این چنین اغبیا خواندن الفاظ کتب متداوله و ترجمه آنست
بحسب این چنین کسان که ہمت آنہا در علوم برخواندن عبارت و ترجمه آن مقصور
است و ر دیدن عبارات کتب متداوله محصور است نقل بعض عبارات ضرورت افتاد
قال فی شرح المواقف المصحح للمقدوریة ہو الامکان لان الوجوب والامتناع الذاتیین
یحیلان المقدوریة و فی موضع آخر منه علمه تعالی یعم المفہومات کلہا الممکنة والواجبة
والممتنعة فہو اعم من القدرة لانہا تختص بالممکنات دون الواجبات والممتنعات و فی
شرح العقائد العضدیة المصحح للمقدوریة ہو الامکان و ازین قول این قائل که کبری ہم محل
کلام است الحاد این قائل ظاہر است چه ممتنعات بالذات در امتناع ذاتی متفاوت
نیستند با ینکه در بعض ممتنعات بالذات امتناع ذاتی بیشتر باشد و در بعض ممتنعات
بالذات امتناع ذاتی کمتر پس این معنی متصور نمی تواند شد که بعض ممتنعات بالذات
تحت قدرت داخل باشند و بعض ممتنعات بالذات تحت قدرت داخل نباشند
پس ازین کلام قائل ظاہر است که او داخل بودن شریک الباری و عدم واجب
سبحانه و عجز و جہل و تجسم و تحیز او سبحانه تحت قدرة تجویز میکند حالا کسیکه فہم دارد
تواند دانست که فساد اعتقاد و الحاد چیست و فاسد العقیده و ملحد کیست ہزاران
ہزار مفہومات آنچنان ہستند که مصادیق و معنونات آنہا ممتنع بالذات اند قول بعدم
دخول آنہا تحت قدرت چسان الحاد تواند بود آری تجویز دخول ممتنعات بالذات تحت
قدرت چنانکه این سفیه ایمان فروش ارتکاب آن نموده است بکفر و الحاد میکشد

وعنقریب انشاء الله تعالیٰ خواہی دانست که ممتنع ذاتی داخل عموم کل شیٔ نیست از جملہ
آثار بلادت او اینست که این قائل صفات کمالیهٔ واجب الوجود سبحانه را و اتصاف او
سبحانه را بنقائص و قبائح ممکن ذاتی میداند و میگوید که آن ممکنات ذاتیه تحت قدرت
الٰہی داخل نیست پس بدانست او بعض ممکنات ذاتیه هم تحت قدرت الٰہی داخل نیستند
و درانیجا دخول ممتنعات ذاتیه تحت قدرت الٰہی تجویز میکند و آن را تحت عموم کل شیٔ داخل
نی انکار و این مجازفت را چه توان گفت ہمچو حماقت ہائی او درین نامه سیاه او بسیار است
بلکه حماقت ہائی او درین جزافات نامه نسبت حماقت ہائی جبلیه او که زائد از حد
شمار ہست مشتے نمونه از خروار ہست قال اللباس الفسفاس لیکن قبل از شروع
در رد مقال ضلال حرفی از دفتر محامد حضرت حبیب رب العالمین سید الاولین و
الآخرین صلی الله علیه وآله وسلم سوائی آنچه از وحی متلو ثابت است و در حضرت
قرآن مجید موجود است و احتیاج ذکر آن چندان نیست آنچه از وحی غیر متلو ثابت
است حواله قلم کرده میشود در قرآن مجید و تفسیر مظہری ست تلک الرسل اشاره الی
جماعة المرسلین التی علمت بقوله وانک لمن المرسلین واللام للاستغراق والموصوف
مع الصفة مبتدا خبره فضلنا بعضهم علی بعض الفضل ہو زیادة احد الشیئین علی آخر
فی وصف مشترک بینهما وفی العرف والاصطلاح یختص ذلک بالکمال وہو ما یقتضی حمدا
فی الدنیا وثوابا فی الآخرة فان کان احدهما مختصا بوصف کمال والآخر بوصف کمال
آخر فلکل واحد منهما فضل جزئی علی الآخر فی مطلق الکمال اعنی فی استحقاق المدح
والثواب والفضل الکلی لمن له زیادة الثواب ومزیة القرب عند الله تعالیٰ
فالرسل والانبیاء علیهم السلام مشترکان فی درجة الرسالة والنبوة وموجبات الاجر
والثواب وفیما بینهم تفاضل عند الله تعالیٰ بناء علی کثرة الثواب ومزید القرب
لا یعلمه کما ہو الا الله تعالیٰ وقد یدرک بعض ذلک بتعلیمه تعالیٰ لقوله منهم من کلم الله

قال اہل التفسیر ہو موسیٰ علیہ السلام لقولہ فلما جاء موسیٰ لمیقاتنا وکلمہ ربہ وہذہ الآیۃ
لا یقتضی تخصیصہ علیہ السلام بتلک الفضیلۃ فقیل انہ موسیٰ ومحمد علیہما الصلوۃ والسلام
کلم اللہ موسیٰ علی الطور ومحمد لیلۃ المعراج حین کان قاب قوسین او ادنیٰ فاوحیٰ الی عبدہ
ما اوحیٰ وشتان بینہما ورفع بعضہم درجات علی بعضہم او علی کلہم اما رفع درجات بعضہم
علی بعضہم ففی کثیر من الانبیاء والرسل حیث فضل الرسل علی الانبیاء واولی العزم من الرسل
علی غیرہم ونحو ذلک واما رفع درجات بعضہم علی کلہم فذلک مختص نبینا محمد صلی اللہ علیہ
وسلم ثابت ذلک بوحی غیر متلو وانعقد علیہ الاجماع عن ابی سعید ن الخدری رضی اللہ عنہ قال
قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انا سید ولد آدم یوم القیمۃ ولا فخر وبیدی لواء الحمد
ولا فخر ما من نبی آدم فمن سواہ الا تحت لوائی وانا اول من تنشق عنہ الارض ولا فخر وانا
اول شافع واول مشفع رواہ احمد والترمذی وابن ماجۃ وعن ابن عباس رضی اللہ عنہ قال

جلس ناس من اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فخرج حتی دنیٰ منہم سمعہم
یتذاکرون قال بعضہم ان اللہ اتخذ ابراہیم خلیلا وقال آخر موسیٰ کلمہ اللہ تکلیما وقال آخر
عیسیٰ کلمۃ اللہ وروحہ وقال آخر آدم اصطفاہ اللہ فخرج علیہم رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم وقال قد سمعت کلامکم وعجبکم ان ابراہیم خلیل اللہ وہو کذلک موسیٰ نجی اللہ
وہو کذلک وعیسیٰ روحہ وکلمتہ وہو کذلک وآدم اصطفاہ اللہ وہو کذلک الا وانا حبیب اللہ
ولا فخر وانا حامل لواء الحمد یوم القیمۃ تحتہ آدم فمن دونہ ولا فخر وانا اول شافع واول مشفع
یوم القیمۃ ولا فخر وانا اول من یحرک حلق الجنۃ فیفتح اللہ لی فیدخلنی ومعی فقراء المومنین
ولا فخر وانا اکرم الاولین والآخرین علی اللہ ولا فخر رواہ الترمذی والدارمی وعن جابر
رضی اللہ تعالیٰ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انا قائد المرسلین ولا فخر وانا
خاتم النبیین ولا فخر وانا اول شافع ومشفع ولا فخر رواہ الدارمی وعن
ابی بن کعب رضی اللہ عنہ قال قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم اذا کان یوم القیمۃ کنت

امام النبيين وخطيبهم وصاحب شفاعتهم غير فخر. رواه الترمذی
وعن ابی هريرة عن النبی صلی الله عليه وسلم انا اول من ينشق عنه الارض فاكسی حلة من
حلل الجنة ثم اقوم عن يمين العرش وليس احد من الخلائق يقوم ذلك المقام غيری رواه
الترمذی وعنه عن النبی صلی الله عليه وسلم قال سلوا الله لی الوسيلة قالوا يا رسول الله
ما الوسيلة قال اعلی درجة الجنة لا ينالها الا رجل واحد ارجو ان اكون انا هو نائل
این درجه اعلی نخواهد بود مگر اعلی از مخلوقات واخبار صادق آنحضرت صلی الله علیه وسلم
آنست که خود نفس مقدس ومبارک نائل این درجه خواهد بود وچون تامل صادق
در الفاظ این حدیث کرده شود قدرت او تعالی بر اعلی آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم
ثابت میشود وامکان آن اعلی چه جای مساوی پس امکان مساوی بطریق اولی ثابت
میگردد وکما لا یخفی مگر واقع شدنی نیست لامتناعه بالغیر اقول پوشیده نماند که مدعای
ما این است که وجود مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع صفات کمال ونعوت
جلال که ذات مقدسه آنحضرت صلی الله علیه وسلم مصداق آن همه بوده است ممتنع
ذاتی ومحال عقلی است واین دعوی ما ازین احادیث که این جاهل لباس برای تلبیس وابله
فریبی عوام کالانعام بدین غرض آورده است که خود را از اهل ایمان در انظار عوام
نماید وازاله وبه شناعت استخفاف آنجناب صلی الله علیه وسلم که به پیروی جاجله
شیاطین دران افتاده است در نظر جهله برآید ثابت ومتحقق است این خبیث در
ایراد این احادیث کالباحث عن حتفه بظلفه والجادع مارن انفه بکفه است تبیین این
مقال وتفصیل این اجمال تمهید مقدمه میخواهد که هیچ عاقل یعنی آنکه صبی شیرخوار
ومجنون سرشار نیست انکار آن نمی تواند کرد آن مقدمه این است که الاثبات والنفی
لا یجتمعان ولا یرتفعان وان اجتماع النقیضین محال ومعنی این مقدمه نه این است
که مفهوم اثبات ونفی در تصور مجتمع نمیشوند یا از تصور مرتفع نمیشوند ونه اینکه مفهوم

اجتماع النقیضین کہ متصور ذہنی است محال است چہ اجتماع اثبات ونفی در تصور مفہوم
اجتماع النقیضین از موجودات نفس الامری است آن را محال نتوان گفت بلکہ معنی آن
این است کہ مصداق اجتماع النقیضین ہرچہ باشد و مصداق اجتماع اثبات ونفی ہرچہ
باشد محال بالذات وممتنع عقلی است مثلاً ہرچہ مصداق ابیض ولا ابیض کہ نقیضین اند
ومصداق کاتب ولا کاتب کہ متناقضان اند ومصداق بینا ونابینا کہ نقیضین اند الی
غیر ذلک مما لا یعد ولا یحصی باشد محال بالذات وممتنع عقلی است کہ این قاصر الذہن
بلید الطبع گمان برد کہ مصداق ابیض ولا ابیض ومصداق کاتب ولا کاتب ومصداق
بینا ونابینا مثلاً ممتنع ذاتی ومحال عقلی نیست بلکہ ممتنع بالغیر است ازین جہت کہ بر آن
اجتماع النقیضین صادق می آید این ہم نتوان کرد زیرا کہ مفہوم اجتماع النقیضین ممتنع ذاتی نیست
ممتنع ذاتی مصداق آنست ہرچہ باشد پس آنچہ مصداق مساوی ولا مساوی کہ باہم متناقض اند
فرض کردہ شود ممتنع بالذات است چہ مصداق اجتماع النقیضین است ونیز ہر آنچہ مستلزم
نقیض خود باشد و وجودش مستلزم عدم آن باشد ممتنع بالذات است چنانکہ لا متناہی
بالفعل کہ وجودش بر تقدیر فرض آن مستلزم تناہی است یا وجود جزء لا یتجزی کہ بر تقدیر
فرض آن مستلزم تجزی است پس اگر وجود مساوی بر تقدیر فرض مستلزم عدم مساوی
است مساوی ممتنع بالذات است اذا تمہد ہذا میگوئیم کہ از حدیث حضرت ابو سعید
خدری رضی اللہ عنہ متحقق است کہ حضرت آدم ومن سواہ کہ عام مستغرق است در روز قیامت
تحت لوائے آن سرور دین ودنیا علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام اند پس اگر مساوی آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع نعوت کمال ممکن باشد بر تقدیر وجودش یا این صفت درو
یافتہ شود یا نہ علی الثانی آن مفروض مساوی مساوی نشد بلکہ آن مفروض مساوی
در روز قیامت تحت لوائے آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم است بر این تقدیر آن
مصداق مساوی ولا مساوی شد پس ممتنع بالذات شد وہم وجودش بر تقدیر فرض

مستلزم عدم آن شد پس محال بالذات شد و علی الاول آنجناب صلی اللہ علیہ وسلم در عموم
من سواہ داخل اند العیاذ باللہ پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم برین تقدیر مصداق این صفت
نیستند پس مساوی آن مفروض المساوات نشد پس آن مساوی مفروض مساوی
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نشد پس مساوی شد و مساوی نشد پس مصداق اجتماع النقیضین
شد پس ممتنع بالذات شد و ہم وجودش مستلزم عدم آن شد پس محال بالذات شد پس
وجود مساوی کہ علی التقدیرین مصداق اجتماع النقیضین ست و علی التقدیرین مستلزم عدم
آن ست علی التقدیرین محال بالذات ست و نیز از روی ہمین حدیث شریف متحقق است
کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اول من ینشق عنہ الارض اند پس اگر مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
ممکن باشد پس آن بر تقدیر وجودش یا در عموم من ینشق عنہ الارض داخل باشد یا نہ بر شق ثانی
آن مساوی اول من ینشق عنہ الارض نتواند بود پس آن مساوی مساوی نشد و بر شق اول
یا اول من ینشق عنہ الارض باشد یعنی اقدم از سائر من ینشق عنہ الارض باشد برین تقدیر آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم اول من ینشق عنہ الارض نتواند شد و ہو مع کونہ خلاف المفروض المسلم زیرا کہ
مفروض مسلم این ست کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بدین صفت موصوف اند یستلزم ان
لا یکون المساوی مساویا چہ برین تقدیر دران صفتی یافتہ شد کہ دران حضرت
صلی اللہ علیہ وسلم نیست یا آن مساوی اول من ینشق عنہ الارض نباشد فلا یکون ما فرض
مساویا مساویا ایضا بہر تقدیر وجود مساوی مستلزم عدم آنست فیکون ممتنعا بالذات
وعلی التقادیر کلہا آن مصداق مساوی و لا مساوی است فہو مصداق اجتماع النقیضین
فیکون ممتنعا بالذات و نیز در ہمین حدیث است کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اول شافع
و اول مشفع است یعنی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در شفاعت بر سائر شافعان متقدم است
و در مقبولیت شفاعت بر سائر مشفعان متقدم است پس اگر مساوی ممکن باشد بر تقدیر
وجودش اگر در عموم شافعان و مشفعان داخل نیست مساوی نیست و اگر در آن

عموم داخل است پس اگر باین ہر دو صفت یعنی اول شافع و اول مشفع موصوف نباشد مساوی
مساوی نشد و اگر باین ہر دو صفت موصوف باشد او اول شافع و اول مشفع باشد بحسب ہذا التقدیر
و اول شافع و مشفع نباشد بحکم الحدیث برین تقدیر آن مساوی مساوی باشد و مساوی نباشد
فهو مصداق اجتماع النقیضین فهو ممتنع بالذات و علی التقادیر وجودش مستلزم عدم آنست فهو
ممتنع بالذات و علی ہذا القیاس از حدیث ابن عباس رضؓ امتناع ذاتی مساوی آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم از قولہ صلی اللہ علیہ وسلم و انا حامل لواء الحمد یوم القیمة تحتہ آدم فمن دونہ ولا فخر و انا اول
شافع و اول مشفع یوم القیمة ولا فخر متحقق است کما ذکرنا و ہم از قولہ صلی اللہ علیہ وسلم و انا اول
من یحرک حلق الجنة امتناع ذاتی مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ثابت است چہ بر تقدیر
امکان آن اگر وجودش فرض کردہ شود در عموم من یحرک حلق الجنة داخل باشد یا نہ علی الثانی
مساوی مساوی نشد علی الاول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در تحریک حلق الجنة بر او اقدم
است بحکم الحدیث و او درین صفت مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم است بحکم فرض
المساوات پس او در تحریک حلق الجنة بر خودش اقدم باشد و ہو تقدم الشیٔ علی نفسہ یعنی
تقدم تحریکہ حلق الجنة علی تحریکہ حلق الجنة و نیز او درین تقدیر اول من یحرک حلق الجنة نتواند
بحکم الحدیث پس آن مساوی مساوی نشد و اگر او اول من یحرک حلق الجنة است آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم در عموم من یحرک حلق الجنة کہ مضاف الیہ اول است داخل باشد
برین تقدیر ہم مساوی مساوی نشد پس وجود مساوی مستلزم عدم آنست و ہم آن
مصداق اجتماع النقیضین است پس ممتنع بالذات است و نیز از قولہ صلی اللہ علیہ وسلم و انا
اکرم الاولین والآخرین علی اللہ کہ نص صریح است در فضل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در کرامت
علی اللہ بر سائر اولین و آخرین امتناع ذاتی مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در فضل ثابت
و ظاہر است زیرا کہ اگر مساوی ممکن باشد بر تقدیر وجودش لازم است کہ اکرم الاولین والآخرین
علی اللہ باشد بناء علی فرض المساوات و اکرم الاولین والآخرین نباشد بناء علی دخولہ

فی الاولین والآخرین الذی خفیف الاکرم الیہم فی قولہ صلی اللہ علیہ وسلم انا اکرم الاولین و
الآخرین واگر او بر تقدیر وجودش در عموم اولین و آخرین داخل نیست بر تقدیر وجودش
معدوم باشد و علی التقادیر وجودش مستلزم عدم آنست و ہم آن مصداق اجتماع النقیضین
است فیکون ممتنعا بالذات واز حدیث جابر رضی اللہ تعالی عنہ کہ دران وانا خاتم النبیین و انا
اول شافع ومشفع ارشاد شدہ است نیز امتناع ذاتی مساوی ثابت است چہ مساوی
بر تقدیر وجودش اگر در عموم نبیین داخل نباشد مساوی نباشد پس مساوی باشد و مساوی نباشد
واگر در عموم النبیین داخل باشد لاجرم خاتم النبیین نتواند بود پس مساوی نتواند بود و این مفصل
عنقریب می آید وانچہ این سفیہ بے عقل تعدد خاتم النبیین دیو ران دو کس خاتم النبیین
در یک عصر باقتضاء حماقت و نافہمی تجویز میکند فضوح آن عنقریب بوضوح می آید واز حدیث
ابی بن کعب رض کہ دران اذا کان یوم القیمۃ کنت امام النبیین ارشاد شدہ است نیز امتناع
ذاتی مساوی ثابت است چہ بر تقدیر امکان مساوی و فرض وجود آن یا در عموم النبیین
داخل باشد برین تقدیر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ امام سائر النبیین اند امام او نیز خواہد بود
و او امام النبیین نتواند بود پس او مساوی نشد یا در عموم النبیین داخل نباشد برین تقدیر
مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نتواند بود و علی التقدیرین او مساوی شد و مساوی نشد
فہو مصداق اجتماع النقیضین وہم وجود مساوی مستلزم عدم آنست فہو ممتنع بالذات
لما مر فی المقدمۃ الممہدۃ واز حدیث ابی ہریرہ رض کہ دران ثم اقوم عن یمین العرش لیس احد من
الخلائق یقوم ذلک المقام غیری ارشاد شدہ است نیز امتناع ذاتی مساوی آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم در نعوت کمال بتحقیق و مبرہن است چہ بر تقدیر امکان مساوی و فرض وجودش
یا او موصوف باین صفت نباشد پس مساوی نشد واگر موصوف باین صفت باشد
لازم است کہ قائم آن مقام باشد و نباشد لقول الصادق المصدوق صلی اللہ علیہ وسلم
لیس احد من الخلائق یقوم ذلک المقام غیری فہو مصداق اجتماع النقیضین و نیز وجودش

مستلزم عدم آنست فهو ممتنع بالذات واز حدیث ثانی حدیث مذکور دران ارشاد شده
اعلی درجة فی الجنة لاینالها الا رجل واحد وارجو ان اکون انا هو نیز امتناع ذاتی مساوی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم ثابت است چه نائل آن درجه بلاشبهه اعلی خلق الله
است واین الابلد باین اعتراف دارد وهم اعتراف دارد باینکه اخبار صادق آنحضرت
صلی الله علیه وسلم آن است که آنحضرت صلی الله علیه وسلم نائل آن درجه خواهند بود
پس بر تقدیر امکان مساوی وفرض وجودش یا آن مساوی نائل این درجه باشد
یا نه علی الثانی مساوی نشد وقد فرض مساویا هف وعلی الاول لازم است که نائل
آن درجه باشد بناء علی التقدیر ونائل آن درجه نباشد بنابر اینکه نائل آن درجه یک کس است
یعنی ذات مقدسه آنحضرت صلی الله علیه وسلم ولیس فهو مصداق اجتماع النقیضین وهم
وجودش مستلزم عدم آنست فهو ممتنع بالذات وهو المطلوب وازاحادیث آتیه
که در قول ثانی می آید نیز امتناع ذاتی مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در نعوت
کمال محقق ومبرهن است وهر چند ازین احادیث که نصوص اند بر اینکه نعوت مختصه
آنحضرت صلی الله علیه وسلم که دران احادیث مذکور اند در دو ذات مشترک نتوانند بود
وفرض اتصاف دیگری بدان نعوت قول باجتماع النقیضین وفرض آن شیء است که
وجود آن مستلزم عدم آن باشد امتناع ذاتی که درین نعوت وصفات مساوی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم باشد ظاهر باهر است الا چون مخاطب ما انجار ابلد من الحمار
والفرس حمار است ناچار به تفصیل وتطویل ضرورت افتاد واز فرط غوایت وعمایت او
وتناهی او در جهالت وضلالت این است که او بعد ذکر حدیث ولیس احد من الخلائق
یقوم ذلک المقام غیری وبعد ذکر حدیث لاینالها الا رجل واحد وبعد از اعتراف باینکه نائل این
درجه اعلی مخلوقات خواهد بود مگر اعلی مخلوقات وانیکه آنجناب صلی الله علیه وسلم نائل اندرجه خواهد بود وظهور
اینکه بعد تسلیم ثبوت صفت لایقوم ذلک المقام غیری وتسلیم بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم

نائل آن درجه که نائل آن نیست مگر یک مرد تجویز امکان مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در همه
صفات و نعوت تجویز این است که آن مساوی موصوف باین همه وصفت باشد و موصوف
باین همه وصفت نباشد و تجویز امکان چیزی است که وجودش مستلزم عدم آنست از فرط غباوت
و نادانی و غلبهٔ جهل و بی ایمانی امکان مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در افضل الخلق آنحضرت
صلی الله علیه وسلم ازین حدیث می فهمد و این از ایمان گذشته شخصی را تامل صادق می نماید و لفظ
سلوا را که بر جه اصغا ارشاد شده است در طیبی گفته سلوا الله لی الوسیلة و انما طلب صلی الله
علیه وسلم من امته الدعاء له بطلب الوسیلة افتقارا الی الله تعالی هضما لنفسه ولینتفع امته و یثاب
او یکون ارشادا لهم فی ان یطلب کل منهم من صاحب الدعاء له بشک محول می نماید و اگر این حماقت
شعار عقل و ایمان داشتی ازهمین حدیث بامتناع ذاتی مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم ایمان
آوردی و دنبال این دجال کذاب نگذاشتی چه آنحضرت صلی الله علیه وسلم نائل آن اعلی درجات
است که در نیل آن دو کس مشارکت نتوانند شد که لا ینالها الا رجل واحد پس با وصف تسلیم بودن
آنحضرت صلی الله علیه وسلم نائل آن اعلی درجات که لا ینالها الا رجل واحد تجویز مساوی آنحضرت
صلی الله علیه وسلم درین صفت تجویز اجتماع النقیضین است و هرگاه که ازین حدیث امتناع
ذاتی مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم که مصداق اجتماع النقیضین و وجودش مستلزم عدم آنست
متحقق شد اعلی از آن حضرت صلی الله علیه وسلم اولی بالامتناع است غایت حماقت این احمق غوی این است
که دو مقدمه یکی آنکه نائل این درجه علیا اعلی مخلوقات است دوم اینکه آنحضرت صلی الله علیه وسلم
نائل این درجه اعلی است تمهید نمود و کما این دو مقدمه که آنحضرت صلی الله علیه وسلم نائل این درجه
اعلی است و نائل این درجه اعلی اعلی مخلوقات است ایمعنی ثابت است که آنحضرت صلی الله علیه وسلم
اعلی مخلوقات است و از نص لا ینالها الا رجل واحد متحقق است که آنحضرت صلی الله علیه وسلم موصوف
است نیل درجه که دیگری نیل آن درجه موصوف نیست پس با وصف تسلیم منعوت بودن آنحضرت صلی الله
علیه وسلم باین نعت تجویز مساوات و مشارکت دیگری با آنحضرت صلی الله علیه وسلم درین نعت تجویز اجتماع

النقیضین است ہان مگر این قائل چنین تجویز کند کہ دیگری موصوف بدین نعت گردد و این نعت
ازان حضرت صلی اللہ علیہ وسلم مسلوب شود و برین تقدیر ہم مساوات نماند زیرا کہ برین تقدیر ہم وجود مساوی
مستلزم عدم آنست فہو علی ہذا التقدیر ایضاً ممتنع بالذات از جملہ چیزہای این بیعقل در اثبات مساوی
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بلکہ اعلی ازان حضرت صلی اللہ علیہ وسلم معلوم شد کہ این جاہل متحاج جہل و
کذب بلان رجال کذاب ہم نیست بخوا باین است حال تامل صادق این بی تامل کاذب اما قولہ
مگر واقع شدنی نیست لا امتناعہ بالغیر بوجوہ عدیدہ باطل است چہ امتناع ذاتی مساوی آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم بوجوہ کثیرہ ثابت و مبرہن شد و علی تقدیر التنزل نیز این قول بے ربط و بیمعنی است
زیرا کہ این جاہل نافہم میگوید کہ چون تامل صادق در الفاظ این حدیث کردہ شود قدرت او تعالی
بر اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ثابت می شود و قدرت عبارت است از صحت فعل و صحت
ترک کما ہو مصرح فی کتب الکلام و سیأتی نقل عبارتہا ان شاء اللہ تعالی و باز میگوید کہ واقع
شدنی نیست لا امتناعہ بالغیر چون ممتنع بالغیر دو گونہ است یکی آن ممتنع بالغیر کہ مستلزم ممتنع
بالذات باشد چنانچہ عدم قدرت او سبحانہ تعالی و عدم حیات او سبحانہ و عدم علم او سبحانہ نزد
عامہ متکلمین است کہ بزیادت صفات قائل اند و عدم آنہا را ممتنع بالغیر میدانند و چنانکہ عدم
عقل اول است نزد فلاسفہ کہ مستلزم عدم واجب سبحانہ نزد آنہاست دوم آن ممتنع بالغیر
کہ مستلزم ممتنع بالذات نباشد صرف بارادہ فاعل مختار بوقوع نیاید و وقوع آن مستلزم
محالی نبود مراد این غبی نافہم از امتناع بالغیر در قول لا امتناعہ بالغیر چہ باشد اگر مراد وی اینست
کہ مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم یا اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ممتنع بالغیر از قبیل ثانی
است فذالک باطل زیرا کہ وجود مساوی یا اعلی از آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم مستلزم محال
بالذات است و ہو کذبہ سبحانہ و این قائل ہم ببطلان این شق اعتراف دارد کما سیأتی ان شاء اللہ
تعالی و اگر مراد وی این است کہ مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم یا اعلی از آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم ممتنع بالغیر از قسم اول است درین صورت مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم

بسم الله الرحمن الرحيم

عدم اوست وهرچه وجودش مستلزم عدمش باشد ممتنع بالذات است واز حدیث ابی هریره
رضی الله عنه که مسلم روایت کرده ودرآن ارشاد شده است ارسلت الی الخلق کافة وختم
بی النبیون نیز امتناع ذاتی مساوی آنحضرت در نبوت بکمال ثابت است چه برتقدیر امکان مساوی
وفرض وجود آن یا هر دو صفت درآن یافته شوند یا نه اگر یافته نشوند آن مساوی مساوی نشد
واگر یافته شوند آن مساوی مرسل الی الخلق کافه باشد پس آنحضرت صلی الله علیه وسلم از امت
او باشد پس آن حضرت صلی الله علیه وسلم مساوی او نباشد ونیز برتقدیر اینکه آن مساوی آخرین
همه انبیا باشد تا معنی ختم بی النبیون درآن یافته شود برین تقدیر ضرور است که در آنحضرت صلی الله
علیه وسلم صفت ختم بی النبیون که ارشاد شده است یافته نشود پس آنحضرت صلعم مساوی او نشده
پس او مساوی آنحضرت صلعم نشد بهر کیف وجود مساوی مستلزم عدم آنست فهرچه وجودش مستلزم عدم
آنست محال بالذات است وانچه این غبی نافهم بلکه حیوان لایعقل متخیل کرده است که احتمال
است که زمان نبوت آنحضرت صلی الله علیه وسلم مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم یکے باشد
برین تقدیر هر دو برابر خاتم الانبیا باشند واین نهیق حمارے ونعیق غرابی را در اقوال مستانفه
بغایت عده شد از زبان کج مج بیان خود برآورده ناشی از غایت سخافت عقل ونهایت
بلادت ونافهمی است چه خاتم الانبیا آن باشد که آخرین همه انبیا باشد وملت او
ناسخ همه ملل ودین او مؤبد واو مبعوث الی الخلق کافه باشد وهرکه در زمان او وبعد
زمان او باشد از امت او باشد چه اگر او آخرین همه انبیا نیست پس معنی ختم بی النبیون
ومعنی خاتم النبیین که این جمع محلی باللام است ومعنی ختم نبوت بی آنکه خاتم الانبیا آخرین همه
انبیا باشد متصور نمی شود واگر در زمان او نبی دیگر باشد ملت او ناسخ ملل نشده ودین او
مؤبد نشده واو مبعوث الی الخلق کافه نشده وهرکسیکه در زمان او یا بعد زمان او باشد
از امت او نشد پس براین احتمال که این احمق نافهم از جهت نفهمیدن معنی خاتم الانبیا باقتضاے
غایت حماقت برآورده است آن هر دو کس خاتم الانبیا نتوانند بود چنانچه تفصیلش ان شاء الله تعم

می آید پس احادیث مذکوره چنانچه بر عدم وجود مساوی دلالت می کنند بر عدم امکان ذاتی آن
دلالت می کنند و نفهمیدن دلالت آن بر امتناع ذاتی مساوی مذکور ناشی از غایت غباوت
و جهالت و ضلالت این بلید نافهم است چه دلالت آن احادیث بر امتناع ذاتی مساوی
در غایت ظهور است لیکن من لم یجعل اللہ لہ نوراً فما لہ من نور و چون پیش از زین از بدینان کسی
نفوه به ہمچو کلمات لایعنی که آن مضل بمعنی از زبان دلالت ترجمان بر آورده از ایمان بر آمده
بجہنم شتافت نکرده بود علمای دین را ضرورت تصریح بامتناع ذاتی مساوی پیش نامده
بود و نصوص قطعیہ قرآنی ممتنعات ذاتی را شامل نیستند و ہیچ یک دلیل عقلی و نقلی بر امکان ذاتی
مساوی مذکور دلالت ندارد تا دخول آن تحت عموم و شمول نصوص قطعیہ متوہم گردد و از مشائخ
عارفین باللہ امکان ذاتی مساوی ثابت نیست و این ملحد مرید شیطان الانس را با عارفین
باللہ چکار آن شیطان مقتدایش انکار حضرات عارفین باللہ می نمود این ملحد ذکر عارفین باللہ
برای تلبیس می نماید افادات ستاره و تابیان کبری این است که اگر ہیچ یک ممتنع بالذات
تحت قدرت الٰہی داخل باشد ممکن ذاتی باشد والانقلاب من الامتناع الذاتی الی
الامکان الذاتی مستحیل بالذات پس آنچه امتناع بالذات است تحت قدرت الٰہی داخل
نمی تواند شد قال العجوب[له] المجوج اقول بیشک ممتنع بالذات استحقاق و لیاقت
استفاده و قابلیت فیض وجود از جناب مفیض الخیر والجود نمیدارد و درین ہیچ کلام نیست
فاما کلام درین است که ہر چه عقل جزوی فلسفی یا عقل ناقصان متفلسفی آن را ممتنع بالذات میدانند آن
ممتنع بالذات در نفس الامر است یا نہ انقلابات و استحالات باعتبار کون و فساد صور نوعیہ
جوہریہ عنصریہ که مشاہد و رای العین است فلاسفہ جائز میدارند و انقلاب اعراض و افعال
بانواع جوہریہ ممتنع بالذات اعتقاد می کنند و حالانکہ از صحاح احادیث ثابت است که اعمال
حسنہ و سیئہ بصور انسانیہ منقلب گشتہ در قبر نزد میت ملازم خواہند بود و نیز در وزن
اعمال و اقوال است یکی از آن این است که اعمال متجسد شده موزون خواہند شد و نیز موت کہ

[له] عجوبہ بضم [illegible] چیزی عجیب [illegible] منتہی الارب

وجودی است یا عدمی علی اختلاف القولین بصورت کبش منقلب شده درمعائنه هرکس آورده وشناخته هرکس شده مذبوح خواهد شد بطلان فساد اعتقاد فلسفی بسیار اند بهمین چند امثله از خوف تطویل اکتفا رفت حال پیشوایان این متفلسفی این است قیاس حال او باید کرد قیاس کن زگلستان من بهار مرا وانشاء الله تعالی دانسته خواهد شد که مساوی متنازع فیه نیز ازین قبیل است که ممکن بالذات ومقدور الہی است ومدعی معترض آنرا ممتنع بالذات میداند اقول[۱] این گول جہول اولاً گفته است که کبری محل کلام است الحال قول در بیان کبری نقل کرده تسلیم کبری می نماید وایمان می آرد باینکه ممتنع ذاتی تحت قدرت داخل نیست ومیگوید که درین هیچ کلام نیست فاما کلام درین است که هرچه بعقل جزوی فلسفی یا بعقل ناقصان متفلسفی آن را ممتنع بالذات میداند آن ممتنع بالذات درنفس الامر هست یا نه این کلام در کبری نیست بلکه در صغری پس اول چرا گوه خورده گفته بود که کبری محل کلام است مگر دروغگو را حافظه نباشد وما صغری را بوجوه قاطعه باثبات رسانیدیم وآینده هم وجوه اثبات آن را مشید میکنیم ان شاء الله تعالی این لباس عبارت بیان کبری را نقل کرده کلام در صغری کرده دیگر بیهوده گوئی آغاز نهاد تا مردمان را در وهم این اندازد که کلام در کبری میکند آنا قوله انقلابات واستحالات الی اخر ما قال فحش از زبان مجانین است چه انقلاب از امتناع ذاتی سوی امکان ذاتی مستحیل بالذات است باتفاق همه عقلا وباجماع متکلمین وفلاسفه قال فی شرح المواقف فی ابحاث الممکن ان الامکان لازمة للمهیة الممکنة لایجوز انفکاکها عنه والا لجاز خلو المهیة عنه فینقلب الممکن ممتنعا او واجبا ان کان خلوها عنه بزواله عنها او بالعکس ای ینقلب الممتنع او الواجب ممکنا ان کان خلوها عنه بحدوثه لها بعد ما لم یکن وانه ای جواز خلوها عنه علی احد الوجهین ینفی الامان عن الضروریات فیرتفع الوثوق عن حکم العقل بوجوب الواجب واستحالة المستحیلات وجواز الجائزات لجواز انقلاب بعضها الی بعض حینئذ وذلک سفسطة ظاہرة البطلان انتہی واین بیہودہ گو را در آن

[۱] این گول جہول بضم اول نادان ۱۲ جہول جہیل کصبور بسیار نادان ۱۲ منتہی الارب

اشتباه است صاف بگوید که انقلاب از امتناع ذاتی سوی امکان ذاتی مستحیل ذاتی نیست
ذکر انقلابات و استحالات عناصر و انقلاب اعراض و انفعال بانواع جوهریه باین مقام
ربطی ندارد و کلام ما این است که انقلاب از امتناع ذاتی سوی امکان ذاتی مستحیل بالذات
است این هرزه سرائی و بیهوده گوئی را باین مقام چه علاقه این احمق تعلق و ارتباط را هم نمی فهمد
تا بمطالب علمیه چه رسد پیشوایان استاذ ما ائمه مجتهدین اند و پیشوایان این بیدین در جاجله شیاطین
که اتصاف خدای تعالی را بقبایح و فواحش و نقائص و اجتماع النقیضین و آنچیز را که وجودش
مستلزم عدم آنست ممکن و داخل تحت قدرت می دانند اعاذ نا الله المومنین من مکایدهم و نجاهم
من مفاسدهم و عقایدهم افاد استاذ الاساتذه چه عجز عبارت است از عدم القدرت علی ما
من شانه ان یکون مقدورا و ممتنع ذاتی مقدور نیست پس عدم قدرت بر آن مستلزم عجز او سبحانه
تعالی نمی تواند شد قال الجبین الجبان اقول ممتنع ذاتی نفس الامری مقدور نیست
فاما ممکن ذاتی که ممتنع ذاتی زعمی باشد چنانکه در ما نحن فیه است و خواهد آمد انشاء الله تعالی
پس بیشک آن مقدور است مخفی نماند که تعریف عجز بعبارت مذکوره ازین علامه یگانه زمانه
عجیب و غریب است چه لفظ قدرت در ترکیب عدم القدرت یا بمعنی مقدوریت است پس
عدم قدرت صفت آن شی خواهد بود که مقدوریت از ان معدوم شده و عجز صفت فاعل است
و اگر بمعنی قادریت باشد پس فاسد تر از اول است کما لا یخفی علی اهل العلم اقول
ببراهین قطعیه امتناع ذاتی مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در صفات که مصداق اجتماع
النقیضین و وجودش مستلزم عدم آنست باثبات رسانیدیم و منکشف گردانیدیم اگر احمقی
جاهل و معاندی متجاهل نفهمد و از ان جحود نماید در افتضاح خود می افزاید پس آن تحت قدرت
بمچو دیگر ممتنعات ذاتیه داخل نیست اما قوله مخفی نماند الخ بسا عجب است بی بهره ماندن این
احمق از فهم مسائل علوم حقیقیه معلوم بوده است ازین قول معلوم شده که بیچاره از عربیت هم
محض بی بهره است که از غایت سفاهت لفظ علی را که ناسخ آنرا بصورت عن نوشت لفظ

عن قرار داده آن را وابعیا اعتراض گردانید وعلی التسلیم اگر لفظ عن بجای لفظ علی باستعمال آید
چه باک قال فی القاموس عن مخففة علی ثلثة اوجه یکون حرفا جارا وله عشرة معان المجاوزة
سافر عن البلد البدل لاتجزی نفس عن نفس الاستعلاء فانما یبخل عن نفسه انتهی ما اردنا نقله
وفی الصحاح وقد یقع عن موضع علی نحو لاافضلت فی حسب عنی ای علی وقال ایضا حروف
الجر تنوب بعضها عن بعض اذا لم یلتبس المعنی این چنین را که از عربیت ناابلد است در چنین اعتراض
معذور توان داشت افاد استاذی مثلا اگر کسی گوید او سبحانه تعالی بر خلق نظیر و شریک خود
یا بر خلق اجتماع النقیضین یا ارتفاع النقیضین قادر نیست نتوان گفت که این قول بعجز او سبحانه
وتعالی است قال البلید العنید[له] اقول نفی قدرت بر خلق نظیر و اشیا مذکوره قول بعجز او سبحانه
تعالی نیست لیکن نفی قدرت بر خلق امری که اخبار الهی بخلاف او واقع شده آن را مستحیل گردانیده
چنانکه ایمان ابولهب و ادخال کفار در جنت و خلق نظیر و مساوی معلوم در ما نحن فیه چنانکه مدعی
معترض را قول و عقیده است و مفصل خواهد آمد انشاء الله تعالی بیشک قول بعجز او سبحانه
است تعالی الله عما یقول الظلمون علوا کبیرا اقول روشن و مبرهن شد که مساوی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم در صفات کمال مصداق اجتماع نقیضین است وجود وی
مستلزم عدم آنست و مصداق اجتماع النقیضین و مصداق ما وجوده مستلزم لعدمه
ممتنع بالذات است بیهوده گوئی این بلید بیجا است افاد الاستاذ و آیات داله
بر عموم قدرت او سبحانه نحو قوله تعالی والله علی کل شیء قدیر و قوله سبحانه وکان الله
علی کل شیء مقتدرا الی غیر ذلک متناول ممتنعات عقلی نیست چه ممتنع عقلی شیء نیست تا در
عموم کل شیء داخل باشد قال[له] الملحد الابلد اقول ممتنعات عقلی که در نفس الامر ممتنعات
عقلی باشند بیشک در عموم کل شیء داخل نیست فاما ممکنات ذاتی که از سوء فهم آن را
ممتنعات عقلی دانسته باشند چنانکه مخلوق آن مساوی و برابر است در ما نحن فیه
بلا ریب در عموم کل شیء داخل است پس اخراج آن از عموم کل شیء الحادی است در

له یعنی لبید عنید [illegible] ... منتهی الارب

له یعنی ملحد ابلد [illegible]

آیات اللہ تعالیٰ و مخرج این بجملہ مصداق کریمہ انّ الذین یلحدون فی آیاتنا لا یخفون علینا است
کما سیجی تفصیلاً انشاء اللہ تعالیٰ اقول ہر براہین قطعیہ امتناع ذاتی مساوی آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم باثبات رسید پس آن در عموم کل شی داخل نیست و داخل کردن مصداق اجتماع
النقیضین بمصداق ما وجودہ مستلزم بعدمہ در عموم واللہ علیٰ کل شی قدیر الحادست
چنانکہ گذشت وسیاتی و معہذا داخل کردن ممکنات ذاتی را مطلقاً کو معدوم باشند ازلاً
و ابداً در شی خلاف مذہب اشاعرہ اہل سنت است قال فی شرح المواقف المقصد السادس
فی ان المعدوم شی ام لا و انہا من امہات المسائل الکلامیۃ فقال غیر ابی الحسن البصری و ابی
الہذیل العلاف والکعبی من المعتزلۃ ان المعدوم الممکن شی فان الماہیۃ عندہم غیر الوجود و معروضۃ
لہ و قد تخلو عنہ مع کونہا متقررۃ فی الخارج و انما قید و المعدوم بالممکن لان الممتنع منہ منفی لا تقرر لہ
اصلاً اتفاقاً و منعہ الاشاعرہ مطلقاً ای فی المعدوم الممکن و الممتنع جمیعاً فقالوا المعدوم
الممکن لیس بشی کالمعدوم الممتنع لان الوجود عندہم نفس الحقیقۃ فرفعہ رفعہا ای بما
ذہب الیہ الاشاعرۃ قال الحکماء ایضاً انتہیٰ پس قول او فاتما ممکنات ذاتی کہ از سوء
فہم آن را ممتنعات عقلی دانستہ باشد چنانکہ منجملہ آن مساوی و برابر است در ما نحن
فیہ بلا ریب در عموم کل شی داخل است معلوم نیست کہ مبنی برکدام مذہب است کہ
این ملحد ہم معدوم بودن مساوی کہ در آن کلام است ازلاً و ابداً اعتراف دارد
پس معلوم نمی شود کہ این لامذہب دخول آن را در عموم شی برکدام مذہب مبنی کردہ است
مگر آن بیچارہ از جہل معذور است ہرچہ در ذہن کجش میگذرد بیہودہ می گوید افادہ استاذی
العلامہ اگر کسے از نفی قدرت او سبحانہ بر ممتنعات عقلی و مستحیلات ذاتیہ تحاشی کند و این را
از باب اسارت ادب بنسبت بحضرت کبری ایزدی جلشانہ و عز مجدہ انکار و ایمان و
توحید را برکنار گذارد قال الاابلہ الاانکد اقول چنانکہ تحاشی کسی از نفی قدرت او سبحانہ و تعالیٰ
بر مستحیلات ذاتیہ نفس الامریہ باعتقاد اسارت ادب حضرت ذو الجلال الکبیر المتعال

جل جلالہ و عم نوالہ موجب تفرید از ایمان و توحید است ہمچنین است تحاشی کسی از اثبات
قدرت کاملہ شاملہ بر ایجاد آن ممکنات ذاتیہ کہ اخبار الٰہی و یا علم الٰہی یا غیر آنہا سوا ذات
پاک و صفات کمال حضرت واجب الوجود و مفیض الخیر والجود مقتضی امتناع آنہا شدہ
باشد چنانکہ تحاشی از اثبات قدرت کاملہ بر خلق مثل و مساوی آنحضرت خیر البریات افضل
الموجودات حبیب رب العالمین سید الاولین والآخرین صلی اللہ علیہ وآلہ و اصحابہ اجمعین
وسلم کہ ممکن بالذات ممتنع بالغیر است و اخبار و علم الٰہی بعدم خلق آن متعلق شدہ ممتنع
بالغیر گردانیدہ پس این قسم ممکن داخل قدرت کاملہ است بدلائل عقلی و سمعی پس اگر
کسی آن را بوساوس شیطانی و ہواجس نفسانی کہ باطل و ناتمام اند ممتنع بالذات
قرار دادہ از مقدورات الٰہی اخراج کند این ہر دو کس بایمان فراموش باہم ہمدوش
و با محبوب الحاد خود اگر تایب نشوند در جہنم ہم آغوش خواہند بود و مفصل می آید ان شاء اللہ تعالیٰ
اقول تحقیق پیوست آیندہ را ہم تحقیق خواہد رسید و مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم در صفات کمال کہ مصداق اجتماع النقیضین است و وجودش مستلزم عدم است
ممتنع ذاتی است آن را ممکن ذاتی دانستن ناشی از حماقت و نادانی و یا از تعنت
و بی ایمانی است و اعتقاد اینکہ ہر ممکن ذاتی گو مستلزم ممتنع ذاتی باشد تحت قدرت
الٰہی داخل است نیز بکفر و بی ایمانی می کشد چہ قدرت و غیرہ صفات کمالیہ حضرت باری
جلشانہ نزد عامہ متکلمین و ہم نزد پیشوایان این سفیہ بی ایمان ممکنات ذاتی ہستند و عدم
آنہا کہ ممکن ذاتی و ممتنع بالغیر است نزد متکلمین تحت قدرت الٰہی داخل نیست و اعتقاد
بدخول آن تحت قدرت کفر و الحاد است کما سیاتی مفصلا این متعنت بی ایمان اگر
از اتباع آن دجال شیطان توبہ نمی کند و اعتزال نمی گزیند عنقریب و خامت عاقبت
می بیند و بپہلوی او در کنج جہنم می نشیند و مفصل می آید ان شاء اللہ تعالیٰ افادہ استاذی
المحقق و بامکان شریک او تعالیٰ و عدم او سبحانہ و بامکان اتصاف

او سبحانه بنقایص و قبایح تجسم و تمکن و غیر ذلک اعتقاد دارد و چه اینهمه ممتنعات ذاتیه
اند و اگر مقدور باشند بلاشبهه ممکن باشند تعالی الله عما یصفون **قال الغبی الغوی**
اقول مجمله مشار الیه بلفظ اینهمه اتصاف بنقایص و قبایح است و آن بیشک ممتنع است
لیکن کلام درین است که این اتصاف ممتنع بذات خود است چنانکه معترض درین
قول تصریح بدان کرده یا ممتنع لذات الواجب تعالی و این معنی بدون تدقیق نظر واضح
نخواهد شد پس بگوییم قول ما که این ممکن بالذات است یا واجب بالذات یا ممتنع
بالذات موافق اصطلاح حکمت مراد از ذات در آن ذات موصوف بهمه مفهوم است
که بلفظ این تعبیر از آن واقع شده در عرف علما پس بگوییم که اتصاف معنی اسمی نسبی است
طرفین را میخواهد یعنی اتصاف شی لشی و طرفین خارج از حقیقت اتصاف و لازم ذاتی
آن در تحقق و تصور پس هرگاه معنی اتصاف تصور میکنیم تصور هر دو شی تبعاً لازم می آید
چنانکه در لفظ ابتدا که چون تصور معنی آن میکنیم تصور طرفین او لازم می آید یعنی ابتداء شی
از شی لیکن آنچه لازم ذاتی اوست مطلق دو شی است نه خاص و چون اتصاف معنی
مصدریست افرادش با فراد حصصی خواهد بود و کلی بنسبت افراد حصصی نوع است پس مطلق
اتصاف نوع واحد خواهد بود و نوع واحد یا واجب بالذات یا ممکن بالذات یا ممتنع
بالذات بر سبیل انفصال حقیقی خواهد بود پس احتمالات عقلی درینجا شش است باعتبار
آنکه در تخصیص شی ثانی دو احتمال است صفت کمال و صفت نقصان و در تخصیص شی
اول سه احتمال واجب و ممکن و ممتنع و چون در اتصاف ممتنع ذاتی بصفات کلامی است
بس طویل و از ما نحن فیه چندان تعلق نمیداشت آن را ساقط کرده دو احتمال باقی
گذاشتیم پس از شش چهار باقی ماند اتصاف ممکن بصفت کمال و بصفت نقصان
این هر دو ممکن بالذات واقع چنانکه اتصاف زید بعلم و جهل مثلاً و اتصاف واجب
تعالی بصفت کمال این واجب و ضروریست و اتصاف واجب تعالی و تقدس

له غبی بفتح و کسر نادان و کم فهم و غوی بالفتح و کسر گمراه
منتهی الارب

عن جمیع صفات النقص بصفات نقص کہ این بلاریب ممتنع است لیکن وجوب اتصاف
اول و امتناع اتصاف ثانی مذکور للذات واجب تعالی است زیرا کہ وجوب الوجود چنانکہ
مستتبع استجماع جمیع صفات کمال است منشا تقدیس از جمیع صفات نقص و تنزیہ
از ہمہ اتصافات است بنقایص و نیز چون وجوب یا امتناع بسبب خصوصیت طرفین
آید ہمین معنی وجوب اتصاف و امتناع آن بالغیر است چہ خصوصیت طرفین نہ از مقومات
اتصاف است و نہ از لوازم ذاتی آن نہ آنکہ وجوب و امتناع مذکور للذات للاتصاف
است چہ ذات اتصاف در اتصاف زید بعلم و جہل متحقق است و اینجا بلاشبہہ
ممکن بالذات است و دو اینکہ ممکن بالذات باشد بودن آن واجب بالذات یا ممتنع
بالذات باطل است بلاریب لکون القضیۃ المنعقدۃ من المفاہیم الثلثۃ حقیقیۃ فالقول
بان اتصاف الواجب تعالی وتقدس بالنقایص لیس بممتنع لذات الواجب تعالی
وتقدس بل لذات الاتصاف او ممتنع لا لذات الواجب تعالی وتقدس بل لذات
الاتصاف ہذا من بعید لیس من شان العقلاء فضلا عن الفضلاء اقول ازین قول
سر من گشت کہ این حیوان لا یعقل از فہم مسائل علمیہ بمراحل دور است ریش خودش
در آفتاب سفید کردہ عمر خودش در مزاولت کتب رایگان بر باد دادہ است این
تدقیق نظر کہ این بی بصر و بی بصیرت تکلف آن کردہ کشف عوار او نمود بیان این اجمال
این است کہ ہر مفہوم کہ بدیگری نسبت کردہ شود بقطع نظر از حکایت حاکی و انتزاع
منتزع نسبتش در واقع و نفس الامر از سہ کیفیت خالی نیست یا واجب
بالذات است یا ممکن بالذات است یا ممتنع بالذات و این کیفیات نسبت را بجامعہا
من حیث کونہا فی نفس الامر مواد خوانند پس ہر مفہوم را نسبت بدیگری در واقع
و نفس الامر حالی است کہ مرہون بانتزاع ذہن و اعتبار حاکی نیست و حال
واقعی را کہ مصداق و محکی عنہ حمل و صفی بر دیگری می باشد اتصاف نامند چنانچہ

گویند که ظرف اتصاف جسم بسواد و ظرف اتصاف زید بعمی و ظرف اتصاف سما بفوقیت
خارج است و ظرف اتصاف اثنین واربعه بزوجیت و ثلثه و خمسه بفردیت نفس الامر است
و ظرف اتصاف کلیات بجنسیت و فصلیت خصوص ذهن است و آن اتصافاتی
که محکی عنه و مصداق حمل و حکایت است یعنی مصدری انتزاعی نیست و آن خود حقایق
مختلفه اند حصص که امی معنی مصدری نیستند مثلاً اتصاف واجب تعالی شانه بوجود
یعنی مصداق الحکایة بان اللّٰه تعالی موجود در نفس الامر واجب است و اتصاف او
سبحانه بامکان ذاتی یعنی مصداق الحکایة بان اللّٰه تعالی ممکن ذاتی در نفس الامر ممتنع
بالذات است و اتصاف الانسان بالکتابة یعنی مصداق الحکایة بان الانسان کاتب
در نفس الامر ممکن بالذات است و این مصادیق که باتصافات نامیده می شوند در هیچ یک
ذاتی مشترک نیستند تا بشرکت در یک حقیقت نوعی چه رسد و این مقدمات بر مبتدیان
طلبه علوم مخفی نیست و این نیز ظاهر است که اتصاف هر شی بمفهوم بدین معنی در نفس الامر ممکن
نیست مثلاً اتصاف حقیقت انسان بحماریت کو در ماده این حیوان لا العقل یافته شده
یا اتصاف حقیقت بیاض مثلاً ثوب یا اتصاف حقیقت ابوت بحجریت بلکه اتصاف بعض
اشیا ببعض مفهومات واجب بالذات است و اتصاف بعض اشیا ببعض مفهومات ممتنع
بالذات است پس اتصاف واجب الوجود جل شانه بنقایص و قبایح و تجسم و تمکن و تحیز
ممتنع بالذات است چنانکه اتصاف انسان بلا انسانیت ممتنع بالذات است این پلید
پلید اتصاف او سبحانه را بنقایص و قبایح و فواحش و تجسم و تمکن و حجریت و نباتیت و حیوانیت
و مائیت و ناریت و هوائیت ممکن بالذات میداند و باز خود را از مومنان می شمارد و ظرفه تر نیست
که بر تدقیق نظر بر آن دلیل می آرد و حاصل دلیل او این ست که اتصاف معنی آنی نسبی است و افراد
آن حصص متفقه الحقیقة است که متخالف بامکان ذاتی و امتناع ذاتی نتوانند شد و بعض
حصص آن ممکن بالذات است پس جمیع حصص آن ممکن بالذات باشند و اگر بعض حصص آن

از جهت خصوصیت حاشیتین واجب بعض حصص از جهت خصوص حاشیتین ممتنع باشند آن وجوب
و امتناع ذاتی نیست بلکه وجوب و امتناع بالغیر است و این استدلالش ناشی از جهل و حماقت است
حکم بامتناع ذاتی اتصاف او سبحانه بنقایص و قبایح و تجسم و تمکن و غیر ذلک ازین جهت است که
معنی اتصاف مصداق نفس الامری اتحاد او سبحانه تعالی بنقایص و قبایح وغیره است و آن مصداق نفس الامری
ممتنع بالذات است و آن از حصص معنی مصدری اتصاف نیست و وجه امتناع ذاتی آن این است که اتحاد
حقایق متخالفه متباینه ممتنع ذاتی است چنانکه اتحاد ماهیت سواد با حقیقت انسان یا کاتب مثلاً و امتناع
آن معلل بعلت نیست و چون حقیقت حقه واجب بالذات مباین ذوات و ماهیات حوادث ممکنه
آیه ماکانت است اتحاد آن با ذوات حادثه و ماهیات ممکنه ممتنع بالذات است پس اتصاف
او سبحانه بانسانیت و لوازم خاصه انسانیت و حیوانیت و لوازم خاصه حیوانیت و لوازم خاصه
جسمیت و بدیگر حقایق ممکنه حادثه و بخواص آن که از جمله آن قبایح و نقایص اند ممتنع ذاتی است و معلل
بعلت و داخل تحت قدرت نیست و اگر آن ممکن باشد انسان بودن او سبحانه و کاتب و مستقیم
القامت بودنش و حیوان بودن او سبحانه و متغذی و نامی و ذابل بودن او سبحانه و جسم و متحیز
و متشکل و متقدر بودن او سبحانه ممکن بالذات باشد و هیچ عاقل بارتکاب قول بامکان این
همه جسارت نمی تواند کرد و این حیوان لایعقل بیباک بر قول بامکان ذاتی آن جسارت نموده از
غایت جهل بر آن استدلال می آرد و نمیداند که در اتصاف بمعنی مصدری و حصص آنکه مفهومات
ذهنی اند کلام نیست و جائیکه گفته می شود که اتصاف فلان بفلان چیز مثلاً اتصاف سواد بانسانیت
ممتنع است معنی آن این است که عدم مصداق آن در نفس الامر ضروری است نه آنکه آن معنی
مصدری که از موجودات ذهنی است ضروری العدم است چه مفهوم اتصاف السواد بالانسانیة
مثلاً از موجودات ذهنی است نه ممتنع بالذات است و نه ممتنع بالغیر و مصداق آن ممتنع بالذات
است نه ممتنع بالغیر این غبی جاهل درین مقام بوجوه چند دریا و جهالت و ضلالت افتاده است
اول آنکه مواد ثلثه یعنی وجوب و امتناع و امکان کیفیات مصادیق نفس الامریه اند که آن را

سبحانه مقتضی سلب صفت نقص است در مرتبه ذات حقه سلب آن صادق نخواهد بود ضرورة
تاخر المقتضی عن المقتضی پس در مرتبه ذات حقه ثبوت صفت نقص صادق خواهد بود ضرورة امتناع
ارتفاع النقیضین والمجترئ علی ذلک الانسان فضلا عن مومن پس این مقدمه ممده از بیخ
برکنده شد فقطع دابر القوم الذین ظلموا والحمد لله رب العالمین قال العجان[له] المجان
و درینجا دو قاعده محقق است یکی آنکه وجوب ذاتی یک نقیض مستلزم امتناع ذاتی نقیض
دیگر است و بالعکس برین قاعده مدعی معترض هم اعتراف دارد چنانچه در مقام استدلال ثالث
عقلی ماخوذ از قرآن مجید که عالم ربانی ذکر کرده مدعی مذکور نموده اگر گفته شود که دور ممتنع
ذاتی است پس لادور واجب ذاتی باشد و حال آنکه تسلسل و اجتماع النقیضین و ارتفاع
النقیضین نیز لادور است و اینها نیز ممتنع ذاتی اند و زید هم لادور است و این ممکن خاص است لادور
واجب ذاتی نباشد و قاعده امتناع ذاتی احد النقیضین مقتضی وجوب ذاتی نقیض خود است
منتقض گردید جوابش آنکه لادور عام است و تسلسل و اجتماع النقیضین و ارتفاع النقیضین
اخص از آن و امتناع خاص مستلزم امتناع عام نیست و نیز زید اخص از لادور است
و امکان امر خاص ملزوم امکان امر عام نیست آری وجوب خاص مستلزم وجوب عام است
و درینجا همین متحقق است زیرا که لادور بر ذات واجب الوجود تعالی شانه صادق است
و ذات مقدس منشاء انتزاع این مفهوم است و مفهوم لادور باعتبار بودن آن مفهومی
از مفاهیم اگرچه ممکن است چه جمله مفهومات بسبب حصول ذهنی خود و بودن ذهن علت وجود
ذهنی آنها ممکن بالذات اند و نیز جمله مفهومات در ذهن بعد انتزاع است پس معلول منتزع
خود خواهند بود والبته فاما باعتبار منشاء انتزاع خود که ذات واجب الوجود تعالی شانه
است واجب بالذات است بالجمله بودن یک فرد واجب بالذات موجب وجوب مفهوم کلی
خود است و بودن فرد ممتنع یا ممکن موجب امتناع یا امکان کلی نیست چنانکه احد النقیضین
لا علی التعیین واجب است و علی التعیین ممکن چنانچه عدم زید مثلا یا ممتنع چنانچه عدم الواجب

[له] عجّان کسیکه دراز نادان
بی جا گوید و
مجان رایگان ۱۲
منتهی الارب

الواجب بالنقایص والقبایح والفواحش ممکن بالذات و ممتنع بالغیر است و حال آنکه این حصه از
موجودات ذهنی است و موجودات ذهنی ممتنع بالغیر هم نتوانند بود و قول با متناع آن بالغیر ناشی باز
بلادت و نافهمی است و دیگر وجوه فساد در کلام این قایل بسیار است مثلاً آنکه وجود بمعنی [illegible]
است و افراد آن حصص است و بعض حصص آن ممکن است پس وجود شریک الباری و غیره
من الممتنعات الذاتیه برائی این سفیه ممکن خواهد بود نهایت کار این است که ممتنع بالغیر باشد
حال تدقیق او این است که هیچ هذیانات از شان عوام سفها هم نیست فضلاً عن العقلاء فضلاً
عن الفضلاء قال السفیه الفهیه باز میگویم مخفی نماند که فیما بین اتصاف واجب تعالی شانه
بصفت کمال چنانکه علم و سلب اتصاف او تعالی بصفت نقص که مقابل صفت کمال مذکور است
چنانکه جهل تلازم است و معیت ذاتیه که درین مرتبه انفکاک یکی از دیگری ممکن نیست بخلاف بدیه
که فیما بین اتصاف او بصفت علم و سلب اتصاف او بصفت جهل تلازم نیست زیرا که در حال
عدم سلب اتصاف بجهل است و اتصاف او بعلم او هم مسلوب است پس فیما بین هر دو
یعنی اتصاف او تعالی بصفت علم و سلب اتصاف او بصفت جهل علاقه و معیت ذاتیه است
مجرد مصاحبت اتفاقیه نیست زیرا که ذات واجب الوجود جل وعلا چنانکه مقتضی اتصاف
خود بصفت کمال است همچنین مقتضی سلب اتصاف خود بمقابل آن صفت است **اقول**
مخفی نماند که این سفیه آناً فاناً در سفاهت ترقی می کند ما اول بیان کرده ایم که ذات حقه واجبه
بالذات مباین جمیع سمات ممکنه و نقایص و خسایس و خصایص آن است و سلب آنهمه از
مرتبه ذات حقه واجبه ضروری است و ضرورت سلب آن عبارت است از امتناع ذاتی
ثبوت آن و سلب مباین از ذات مباین آن ضروری است چه اگر آن سلب ضروری نباشد
اتحاد متباینین ممکن ذاتی باشد و صفات کمال که بر مذهب عامه متکلمین بر ذات حقه زاید اند
عبارت از آن سلوب بسیط که ضروری است نیست بلکه آن امور وجودیه اند و قایم اند
بذات حقه بر مذهب آنها و سلوب بسیط امور وجودیه نیستند و نه قایم اند بذات حقه چه قیام

سفیه [illegible]
[illegible]
منتهی الارب

عبارت از نحو وجود است و سلوب بسیط را وجود نیست و جهل عبارت از سلب بسیط علم نیست و عجز
عبارت از سلب بسیط قدرت نیست پس سلب جهل و عجز و دیگر خسایس و خصایص ممکنات همچو
فسق و فجور و سرقه وغیرها از مرتبه ذات احدیه ضروری است و قضایای سوالب قایلة الله
سبحانه لیس بجاهل و لیس بعاجز و لیس بفاسق و لیس بفاجر وغیرها در مرتبه ذات احدیه صادق
اند العیاذ بالله اگر این سوالب صادق نباشند موجبات صادق باشند و التزام ذلک
من اشد انحاء الکفر و الالحاد و ثبوت علم و قدرت وغیرهما من الصفات الکمالیه نزد عامه متکلمین
که بزیادت صفات کمالیه و قیام آنها بذات حقه قایل اند در مرتبه ذات احدیه نیست چه
تقدم مرتبه ذات موصوف بر قیام صفات بآن ضروری است و ذات احدیه نزد شان
علت موجبه صفات کمالیه است و تقدم ذات علت بر معلول ضروری است از ینجا بر من فحیح
که فیما بین اتصاف واجب سبحانه تعالی شانه بصفت کمال و سلب اتصاف آن بصفت نقص
که مقابل صفت کمال مذکور است چنانکه جهل معیت ذاتیه نیست چه معنی معیت ذاتیه خلا این است که آن
هر دو در یک مرتبه عقلیه باشند حال آنکه مبرهن شد که مصداق آن سلب نفس ذات احدیه بلا قیام
امر زاید است و مصداق این صفات وجودیه بعد مرتبه ذات احدیه است آری در میان مرتبه
ذات و مرتبه قیام این صفات تخلف و انفکاکی نیست زیرا که در میان علت موجبه و معلولات
موجبه این تخلف انفکاکی هرگز واقع نمی باشد اما میانه آن هر دو معیت ذاتیه نیست پس فیما بین هر دو
یعنی اتصاف او تعالی بصفت علم و سلب اتصاف او بصفت جهل علاقه معیت ذاتیه نیست و نه
مجرد مصاحبت اتفاقی است زیرا که مرتبه مصداق سلب اتصاف او بجهل مرتبه ذات حقه است
و ذات حقه علت موجبه اتصاف او سبحانه بصفت علم نزد عامه متکلمین است و در علت
و معلول مجرد مصاحبت اتفاقی نمی باشد و آنچه گفته است که واجب الوجود جل و علا چنانکه
مقتضی اتصاف خود بصفت کمال است همچنین مقتضی سلب اتصاف خود بمقابل آن
صفت است عجب کلمه ایست که هیچ مومن بدان تفوه نمی تواند کرد چه اگر ذات واجب

سبحانہ مقتضی سلب صفت نقص است در مرتبہ ذات حقہ سلب آن صادق نتواند بود ضرورۃ
تاخر المقتضی عن المقتضی پس در مرتبہ ذات حقہ ثبوت صفت نقص صادق خواہد بود ضرورۃ امتناع
ارتفاع النقیضین ولا یجتریٔ علی ذلک انسان فضلا عن مومن پس این مقدمہ ممدہ از بیخ
برکندہ شد فقطع دابر القوم الذین ظلموا والحمد للہ رب العالمین قال العجاب[1] ان المجان
و درینجا دو قاعدہ محقق است یکی آنکہ وجوب ذاتی یک نقیض مستلزم امتناع ذاتی نقیض
دیگر است وبالعکس وبرین قاعدہ مدعی معترض ہم اعتراف دارد چنانچہ در مقام استدلال ثالث
عقلی ماخوذ از قرآن مجید کہ عالم ربانی ذکر کردہ مدعی مذکور نمودہ اگر گفتہ شود کہ دور ممتنع
ذاتی است پس لادور واجب ذاتی باشد وحال آنکہ تسلسل واجتماع النقیضین وارتفاع
آن نیز لادور است وانہا نیز ممتنع ذاتی اند وزید ہم لادور است واین ممکن خاص است لادور
واجب ذاتی نباشد و قاعدہ امتناع ذاتی احد النقیضین مقتضی وجوب ذاتی نقیض خود است
متحقق گردید جوابش آنکہ لادور عام است وتسلسل واجتماع النقیضین وارتفاع النقیضین
اخص از ان وامتناع خاص مستلزم امتناع عام نیست ونیز زید اخص از لادور است
وامکان امر خاص لزوم امکان امر عام نیست آری وجوب خاص مستلزم وجوب عام است
و درینجا ہمین متحقق است زیرا کہ لادور بر ذات واجب الوجود تعالی شانہ صادق است
وذات مقدس منشا انتزاع این مفہوم است ومفہوم لادور باعتبار بودن آن مفہومی
از مفاہیم اگرچہ ممکن است چہ جملہ مفہومات بسبب حصول ذہنی خود وبودن ذہن علت وجود
ذہنی آنہا ممکن بالذات اند ونیز جملہ مفہومات در ذہن بعد انتزاع است پس معلول منتزع
خود خواہند بود والبتہ فاما باعتبار منشا انتزاع خود کہ ذات واجب الوجود تعالی شانہ
است واجب بالذات است بالجملہ بودن یک فرد واجب بالذات موجب وجوب مفہوم کلی
خود است وبودن فرد ممتنع یا ممکن موجب امتناع یا امکان کلی نیست چنانکہ احد النقیضین
لا علی التعیین واجب است وعلی التعیین ممکن چنانچہ عدم زید مثلا یا ممتنع چنانچہ عدم الواجب

[1] لہ عجبان [illegible] ۱۲ منتہی الارب

تعالی عن العدم وسایر النقایص درسلم هست وشرح آن تعالی الواجب المبهم والتخییر فیه التعینات
التی هی افراده جائز لان محل الوجوب غیر محل التخییر کوجوب احد النقیضین والا جاز ارتفاعهما
انتهی باز اگر گفته شود که چنانکه دور ممتنع ذاتی است تسلسل واجتماع نقیضین وارتفاع آنها
وشریک الباری تعالی عنه وفلک وکره محوی که قطرش اعظم از قطر فلک وکره حاوی باشد
وخلاء وجوهر فرد بمذهب مشائین همه ممتنع ذاتی اند پس لازم که لا تسلسل ولا اجتماع النقیضین
ولا ارتفاع انها وغیر این از نقایص مذکوره همه واجب ذاتی باشند پس تعدد در افراد کلی واجب
بالذات لازم آمد ودلیل توحید مبطل این تعدد است جوابش آنکه امر ضروری الثبوت مستغنی
از جعل فی الجمله اطلاق واجب بالذات بر آن در کلام علماء معقول بسیار منقول است چنانکه
انسانیت وحیوانیت زید را واجب بالذات میگویند ومعنی آنکه اگرچه در ضمن زید مجعول
شده اند اما از جعل استقلالی مستغنی اند لهذا اقتضایا منعقده از آنها ضروریات می باشند
وتعدد در مصداق واجب بالذات بمعنی مذکور واقع است آنچه تعدد در آن ممتنع است وبرهان
توحید مبطل تعدد وی نیست آن واجب بالذات بمعنی مستغنی از جعل علی الاطلاق است ومعتبر
درین قاعده که امتناع ذاتی یک نقیض مقتضی وجوب ذاتی نقیض دیگر است واجب بالذات
بمعنی اول است اما تعدد دیگر در واجب بالذات بر مدعی معترض لازم کرده ایم آن واجب
بالذات بمعنی ثانی است لا یخفی علی من تعمق النظر فی ما ذکره وما ذکرناه ونیز در اصل دیدن این
مفهومات که سلب بر آنها وارد شده دو اعتبار است یکی آنکه هر واحد مفهومی است از
مفهومات مثلا تسلسل مفهومی است چنانکه انسان از مفهومات دوم آنکه هر واحد از آنها
مفهومی است که ممتنع ذاتی است باعتبار مصداق پس در نقایض این مفهومات نیز دو
اعتبار هست یکی آنکه هر واحد مفهومیست از مفهومات دوم آنکه هر واحد واجب بالذات
است باعتبار مصداق ومعتبر در نقیض اعتبار اول معتبر هست واعتبار ثانی در
نقیض اعتبار ثانی پس تعدد در لا دور ولا تسلسل وغیرهما باعتبار اول است لا استحالة

فیه واما باعتبار ثانی پس اصلاً تعدد در آنها نیست چه وجوب ذاتی هیچ یکی نیست مگر باعتبار
مصداق وآن نیست مگر یک ذات مقدس حضرت واجب الوجود وصانع کل عالم جل وعلی
فاندفع النقض **اقول** این قائل جاهل را شیطان وهم او درین مقام در ورطات ضلالت
وجهالت غوطه های گوناگون داده است که بیچاره باضعف دست وپا زدن ازان نتوانست
برآمد باید دانست که مواد ثلثه یعنی وجوب ذاتی وامکان ذاتی وامتناع باهم متقابل اند معنی
وجوب ذاتی شی آنست که تقرر ووجود آن ضروری باشد محتاج بجعل جاعل نباشد ومعنی امتناع
ذاتی آن این است که عدم آن ضروری باشد معلل بعلتی نباشد ومعنی امکان ذاتی آن این است
که تقرر ولا تقرر ووجود وعدم آن بالقیاس الی نفس ذاته ضروری نباشند پس ضرورت عدم
ممتنع ذاتی عبارت از وجوب ذاتی کدام چیز نیست بلکه ضرورت عدم آن تفسیر امتناع
ذاتی آن است اگر مصداق کدامین مفهوم ممتنع ذاتی است لازم این است که عدم آن ضروری
باشد نه اینکه کدامین ذات واجب التقرر گردد وعدم ممتنع بالذات کدامی ذات نیست تا
ضرورت آن عدم وجوب ذاتی آن ذات باشد وامتناع ذاتی مقابل مطلق ضرورت نیست
بلکه قسم مطلق ضرورت است چه ضرورت عدم که معنی امتناع ذاتی است قسمی از ضرورت
است پس اگر شی واجب بالذات است عدم آن ممتنع بالذات است واگر مصداق کدامین
مفهوم ممتنع بالذات است عدم آن ضروری است نه وجود کدامی ذات این قاعده
محقق ومسلم است پس اعتراض برین قاعده باینکه دور ممتنع ذاتیست پس لا دور واجب
ذاتی باشد ناشی است از غایت سوء فهم چه معنی بودن دور ممتنع ذاتی این است که تحقق
دور ممتنع ذاتیست ولازم ازان این است که عدم دور ضروری باشد نه اینکه کدامین
ذات واجب الوجود باشد این بلید معنی ممتنع ذاتی بودن دور ندانست که بچو اعتراض
آورد وبرای جواب آن سرگردان شد واگر در وهم او چنین گذشت که نقض حقیقت
دور ممتنع ذاتی است بنابر اینکه اصحاب جعل بسیط مواد ثلثه را کیفیت نفس ماهیت می گویند

جوابش اینست که برین تقدیر یعنی امتناع حقیقت در ضرورت لیسیۀ نفس حقیقت
در است و لیسیۀ نفس حقیقت در سلب سافج است ذاتی از ذوات نیست تا از
ضرورت لیسیۀ آن وجوب ذاتی کدامین ذات لازم باشد وانچه در جواب گفته است
محض لغو است زیراکه ذات واجب الوجود بالذات نه فرد عدم در است و نه فرد لیسیۀ
نفس حقیقت در ولا و در نقیض مفهوم در است و مفهوم در ممتنع ذاتی نیست تا نقیض آن
یعنی لا در واجب ذاتی باشد این هر دو مفهوم ممکن ذاتی اند و مصداق لا در نقیض در نیست
تا وجوب ذاتی ذات واجب الوجود سبحانه بازای امتناع ذاتی در قرار داده آید پس
انچه این سفیه تکلف کرده است ناشی از سوء فهم و جهل اوست و قوله چنانچه عدم الواجب
تعالی عین العدم بحسب تدقیق این قایل که حال آن گذشته است لاست نمی آید چه
عدم معنی آنی نسبی است و افرادش حصص اند و بعض حصص آن ممکن بالذات است پس
بمقتضای تدقیق او لازم است که عدم الواجب تعالی در عقیدۀ او ممکن بالذات باشد
وانچه بازگفته است که اگر باز گفته شود الی آخره نیز ناشی از بلادت و نافهمی اوست چه معنی
امتناع ذاتی همه مذکورات که بیان کرده این است که تحقق آنها ممتنع است و لازم از ان
اینست که عدم آنها در واقع ضروری باشد و لیسیۀ حقایق آنها در واقع ضروری باشد
نه اینکه کدامین ذات واجب التقرر والوجود در واقع باشد و عدم آنها و لیسیۀ آنها نفی
صرف است کدامین ذات نیست پس تعدد ذوات واجبه بالذات لازم نیست لازم
ضرورت اعدام مذکورات است و برهان توحید مبطل تعدد ذوات واجب الوجود است
نه مبطل ضرورت اعدام و لیسیات وانچه این قایل در جواب گفته است افحش از هذیانات
مجانین است چه حاصل اعتراض مذکور نیست که تسلسل وغیره مذکورات ممتنع بالذات اند
و بحسب قاعدۀ مذکوره نقیض ممتنع بالذات واجب بالذات است پس لازم است که نقایض
مذکورات واجب بالذات باشند و چون متعدد اند پس لازم تعدد الواجبات و حاصل مقال این

قایل در جواب این است که واجب بالذات دو معنی دارد یکی آنکه از جعل استقلالی مستغنی
باشد گو در ضمن دیگری مجعول باشد چنانچه انسانیت و حیوانیت زید مثلا دوم آنکه از جعل
علی الاطلاق مستغنی باشد چنانچه واجب الوجود سبحانه است و معتبر درین قاعده که امتناع
ذاتی یک نقیض مقتضی وجوب ذاتی نقیض دیگر است واجب بالذات بالمعنی الاول است
و آنکه تعدد آن ممتنع است و برهان توحید مبطل تعدد آنست واجب بالذات بالمعنی
الثانی است و این طرفه هذیانی است که مضحکهٔ صبیان است چه واجب بالذات بالمعنی
الاول ممکن ذاتی است و لهذا از جعل مطلقا مستغنی نیست و نقیض ممتنع بالذات ممکن ذاتی
نتواند بود چه امکان احد النقیضین مستلزم امکان نقیض آخر است پس قول باینکه معتبر در
در قاعده مذکوره واجب بالذات بالمعنی الاول است از هذیانی بیش نیست چه واجب بالذات
در صورت عدم تعلق جعل مطلقاً بان معدوم است و در صورت معدوم بودن آن بسبب عدم
تعلق جعل مطلقاً ضرور است که نقیض آنکه ممتنع بالذات است موجود باشد ضروره استحاله
ارتفاع النقیضین فلا یکون الممتنع بالذات ممتنعا بالذات باید دانست که اطلاق واجب بالذات
بر معنی اول در اهل معقول متعارف نیست منطقیان هنگام تقسیم ضرورت در مبحث موجهات
قسمی را از ضرورت ضرورت ذاتیه بمقابله ضرورت وصفیه و ضرورت وقتیه می نامند و قضیه را
که بر آن ضرورت مشتمل باشد ضروریه مطلقه میخوانند این نابلد کوی علم ثبوت محمول بموضوع بالضرورت
الذاتیه را واجب بالذات انگاشته اطلاق واجب بالذات به معنی اول باهل منطق باقتضای
غلط فهمی نسبت کرده است این حیوان لایعقل باین عادتی که دارد میخواهد که در مسایل عقلیه
دخل و دست اندازی کند و عجیب تر ازین قول اوست اما تعدد یکه در واجب بالذات
بر معنی معترض لازم کرده ایم آن واجب بالذات بالمعنی الثانی است کما لا یخفی علی عین
تعمق النظر فیما ذکرنا و ما ذکرنا اول در کلام او هیچ جا تعدد واجب بالذات بر معنی معقولی
لازم نکرده است شاید او باقتضای خبط و حماقت تحمل کرده است که اگر اتصاف او سبحانه

بنقایص وقبایح ممتنع بالذات باشد اتصاف او سبحانه بنقایص نقایص وقبایح واجب بالذات
باشد وآن نقایض حسب تعدد نقایص وقبایح متعدد اند پس تعدد واجب بالذات لازم آید
واین حمق نه دانست که نقیض اتصاف بنقایص وقبایح سلب اتصاف بنقایص وقبایح است
نه اتصاف بصفات کمالیه وجودیه تا وجوب ذاتی آن لازم آید غایة الامر این است که سلب
اتصاف او سبحانه بنقایص وقبایح ضروری باشد وضرورت سلب اتصاف او سبحانه بنقایص
وقبایح بمعنی امتناع ذاتی اتصاف او سبحانه بنقایص وقبایح وازان وجوب ذاتی که این
ذات وحقیقت لازم نمی آید چه سلب عبارت از که این ذات وحقیقت نیست آن نفی صرف است ولیس موجودا
یعبر عنها بالسلب بیچاره بانکه پیر فرتوت شد تا حال از هم ندانست که سلب که این ذات نیست تا از ضرورت
سلب وجوب ذاتی که این ذات لازم آمد واگر بدانست او سلوب عبارت از ذوات اند برا و لازم
می آید که ذوات غیر متناهیة بالفعل واجب سبحانه بلکه هر یکی موجود وقایم باشند و در هر یکی موجود ذوات
غیر متناهیة موجود باشند زیرا که از هر یکی موجود امور غیر متناهیة مسلوب اند پس سلب هر یکی از
امور غیر متناهیة که بزعم او ذات است هر یکی موجود وقایم موجود است بلکه لازم می آید که در ممتنعات
ذاتیه ذوات غیر متناهیة موجود وقایم باشند که سلب امور غیر متناهیة از ممتنعات ذاتیه صادق
است این گول جهول بجهل خود در معقول خود را فضیحت ورسوا گردانید باینهمه چون بنای الزام
تعدد واجب بالذات بر مدعی معترض بر قاعده استلزام امتناع ذاتی یک نقیض وجوب ذاتی
نقیض آخر آن است ومعتبر درین قاعده بدانست او واجب بالذات بالمعنی الاول است
پس بر مدعی معترض تعدد واجب بالذات بالمعنی الثانی چگونه لازم آید این قول او حماقت
دیگر است وحواله کردن آن بر تعمق نظر باقتضای عجز او از بیان آن است ولفظ مقتضی در قول
او امتناع یک نقیض مقتضی وجوب ذاتی نقیض دیگر است تقیه لسانی است واما جواب ثانی
او یعنی آنچه گفته است ونیز در اصل وعین این مفهومات الی آخره ونیز منشا آن نافهمی است
چه تحقق وتقرر مصادیق این مفهومات از ممتنعات ذاتیه است پس عدم تحقق وتقرر آنها ضروری

وضرورت عدم ولیسیت آنہا معنی امتناع ذاتی آنہاست و ذات او سبحانہ ما صدق علیہ عدم ولیسیت آنہا نیست و عدم ولیسیت آنہا کدام ذات نیست تا وجوب ذاتی آن ذات لازم آید ولا دور ولا تسلسل وغیرہما نقایض این مفہومات اند وآن ہر دو ممکن ذاتی است ہیچکی از آنہا نہ ممتنع بالذات است نہ واجب بالذات و مفہومات آنہا را باعتبار مصداق ممتنع ذاتی گفتن قول بتناقض است منشاء آن غباوت و نافہمی ست قال الکوفی الدنی

قاعدہ دوم آنکہ میان متلازمین کہ علاقہ معیت ذاتی فیما بین وارند وانفکاک ہیچ یکی از دیگری ممکن نباشد در وجوب و امکان تخالف نمی باشد اگر یکی واجب است دیگری ہم واجب الوجود خواہد بود و اگر یکی ممکن است دیگر ممکن باشد چنانچہ فلاسفہ در مقام نفی معیت فلک حاوی برای فلک محوی میگویند ان عدم المحوی وتحقق الخلاء داخل الحاوی متلازمان لان اعتبار احدہما یوجب اعتبار الآخر عقلا بحیث لا یمکن انفکاکہ کما لا یمکن الانفکاک بین وجودی المحوی و عدم الخلاء داخل الحاوی والشیان اللذان تحققت بینہما المعیۃ الذاتیۃ والعلاقۃ الطبیعیۃ من الجانبین لا بمجرد المصاحبۃ الاتفاقیۃ فانہما لا یتخالفان فی الوجوب والامکان لکن تخالفہما فی ذلک یوجب امکان انفکاک احدہما عن الآخر انتہی پس میگوئیم کہ مدعی معترض میگوید کہ اتصاف بنقایص ممتنع ذاتی است نہ ممتنع لذات الواجب تعالی شانہ پس سلب اتصاف بصفت نقصان مثلا جہل کہ نقیض اتصاف مذکور ست واجب ذاتی خواہد بود بحکم المقدمۃ الاولی و فیما بین سلب اتصاف بجہل مثلا و اتصاف بعلم تلازم ست کما ذکرنا پس چون سلب اتصاف بصفت جہل واجب ذاتی گشت اتصاف بصفت علم ہم واجب ذاتی خواہد بود بحکم المقدمۃ الثانیہ وہذا خلف زیرا کہ صفات کمالیہ حضرت واجب الوجود تعالی شانہ بر تقدیر زیادت چنانکہ مذہب متکلمین ست فی انفسہا ممکنات بالذات اند کما یجی من شرح العقاید النسفی معرجالیس اتصاف بدان بطریق اولی ممکن بالذات خواہد بود نہ واجب ذاتی کما زعم اری واجب لذات الباری تعالی ست چنانچہ اتصاف بصفت نقص ممتنع لذات الواجب ست اقول چون

سابق مبرہن شد کہ در میان اتصاف بصفات کمالیہ و عدم اتصاف بصفات نقص سعیۃ ذاتیہ نیست
این کلام از قبیل ہذیان است کشف این عمایت و ہتک این غوایت در رد قول او بازمی گوییم
مخفی نماند مفصلا گذشت حاجت اعادہ آن نیست قال الرہدون الرہدون اگر گویند
مراد از ممتنع ذاتی اتصاف جزئی شخصی است کہ آن ممتنع ذاتی است و اتصاف کلی کہ نوع آنست
آن ممکن بالذات چہ امکان ذاتی کلی با امتناع ذاتی شخصی منافات ندارد چنانکہ انسان کلی
ممکن بالذات است و زید ناہق ممتنع ذاتی است جوابش اینکہ اتصاف بنقایص ہم مفہوم کلیست
و برتقدیر آنکہ مراد از اتصافات جزئیہ بنقایص ہست سلوب این اتصافات بنقایص واجب ذاتی
خواہد بود بحکم التناقض کما مر و اتصافات بکمالات کہ متلازم آنہاست واجب ذاتی خواہد بود بحکم
التلازم کما ذکرنا و این باطل است چہ سلوب اتصافات بنقایص و اتصافات بکمالات خلاف حیثیت
وجوب ذاتی نمیدارند بعلت بودن آنہا معانی نسبیہ محتاج بطرفین و قطع نظر از حدیث تلازم چنانکہ
اتصاف بنقایص ممتنع است در ذات واجب تعالی شانہ ہمچنین اتصاف بکمالات ضروریست
در ذات واجب تعالی شانہ پس اول را ممتنع بالذات گفتن و ثانی را واجب بالذات نگفتن
تحکم بحت و ادعای صرف است پس واجب بالذات بودن ثانی دلیلی است بر ممتنع ذاتی
بودن اول و نیز با وجود امکان ذاتی اتصاف بنقایص اثبات امتناع آن لاجل ذات الواجب
تعالی بسبب ثبوت وجوب اتصاف بکمالات لذاتہ تعالی بامکان ذاتی بتوسط مقدمتین
مذکورتین بر اہل علم مخفی نیست پس ظاہر و ہویدا گشت کہ تحاشی از امکان ذاتی اتصاف
بنقایص و اعتقاد و امتناع بالذات در آن از راہ اعتساف ناشی از سوء استعداد است
در علوم فلسفیہ و فساد اعتقاد است در اصول اسلامیہ اقول سابق گفتہ ایم کہ این بلید
بلید انا فانا در حماقت می افزاید و سفاہت او از اقوالش حینا فحینا جلوہ و ظہور می نماید
چہ او جایز داشتہ است اینکہ اتصاف جزئی شخصی ممتنع بالذات باشد و اتصاف کلی کہ
نوع آن است ممکن بالذات باشد و اینکہ امکان ذاتی کلی با امتناع ذاتی شخصی منافات ندارد

پس آن ضابطہ کہ بتدقیق نظر ترشح از ین بیہودہ شد بیان کردہ بود اگر صادق است تجویز امکان
ذاتی کلی و امتناع ذاتی شخصی باطل است و اگر این تجویز صادق است آن ضابطہ کہ بتدقیق
نظر برآوردہ بود باطل است و نیز تخصیص تجویز امکان ذاتی کلی و امتناع ذاتی فرد آن
با فرد جزئی شخصی چنانکہ از کلامش تراوش می کند وجہی ندارد چہ اگر کلی ممکن را با قید عام کہ منافی
طبیعت کلی باشد بگیرند آن فرد عام ہم ممتنع ذاتی است چنانکہ انسان ناہق فرد جزئی
شخصی انسان نیست مگر فرد انسان است و ممتنع ذاتی است گو این قایل را مصداق آن
توان گفت پس آنچہ در جواب گفتہ است کہ اتصاف بنقایص مفہوم کلی است ہذر و ہذیان
است زیرا کہ اتصاف بنقایص اگرچہ مفہوم کلی است لیکن فرد مطلق اتصاف است پس
بر تقدیر تجویز امتناع ذاتی فرد با وجود امکان ذاتی کلی جایز است کہ مطلق اتصاف ممکن ذاتی
باشد و این فرد ممتنع ذاتی باشد این ہذر جواب اشکال نمی تواند شد مگر وقتیکہ این معنی ثابت
کردہ شود کہ مخالف بودن فرد با کلی در امکان مخصوص بفرد شخصی جزئی است و دونہ خرط
القتاد و این بیچارہ ہیچ ثابت کردن نمی تواند تا باثبات این ہذیان   بر تقدیر تنزل
امر کہ مسلمہ جمیع اتصافات جزئیہ شخصیہ بیک یک از نقایص بایج ممتنع ذاتی
ہست اتصاف بنقایص اگرچہ مفہوم کلی است ممتنع ذاتی باشد پس قول باینکہ
اتصاف بنقایص کلی است بعد تسلیم امتناع ذاتی اتصافات جزئیہ شخصیہ لغو محض است
و آنچہ گفتہ است کہ بر تقدیر آنکہ مراد اتصافات جزئیہ بنقایص است الخ اگر مرادش از ان نیست
کہ امتناع ذاتی اتصافات جزئیہ بنقایص ضرورت سلوب آن اتصافات است بایں معنی مسلم
است چہ امتناع ذاتی آن اتصافات عبارت از ضرورت سلوب آنہا است و از ان وجوب
ذاتی آن سلوب بمعنی واجب الوجود بودن آن سلوب لازم نمی آید زیرا کہ سلوب ذوات موجودہ
نیستند تا وجوب وجود آن ذوات لازم آید و مقابل امتناع ذاتی قسیم آن وجوب الوجود
است نہ وجوب العدم و وجوب العدم عین امتناع است و سلوب صلوح وجوب الوجود

ندارند وصلوح ضرورت و وجوب دارند وصلوح ضرورت و وجوب دیگر است وصلوح
وجوب الوجود دیگر صلوح وجوب الوجود بلی آنکه ذات باشد متصور نیست وصلوح وجوب ذات
راتی خواهد وسلب وعدم واجب می باشد وسلب وعدم ذات نیست واگر مرادش
ازان این است که امتناع ذاتی اتصاف بنقایص جزئیہ مستلزم است واجب الوجود
بالذات بودن سلوب آن اتصاف را این ممنوع است چه امتناع ذاتی آن اتصافات
ضرورت و وجوب سلوب آن اتصافات را البتہ مستلزم است نہ وجوب وجود سلوب
آن اتصافات را این کس ناکس سلب وعدم را ذات موجوده میداند وتخیل میکند که هرگاه حکم
سلب واجب شد واجب الوجود شد حال آنکه سلب محض انتفا است نہ ذاتی است که
آن را انتفا می نامند واگر بدانست او امتناع ذاتی ممتنع بالذات مستلزم بودن سلب
آن واجب الوجود بالذات است او را محذور دیگر بر مدعی معترض لازم میکند گزیر ونجات نمیتواند
شد چه سلب انسانیت وحیوانیت وجسمیت وعرضیت وغیرہا از ذات حقہ واجب الوجود
سبحانہ که مصداق سوالب قاطبہ اللہ لیس بانسان واللہ لیس بحیوان واللہ لیس بجسم واللہ لیس
بعرض الی غیر ذلک من السوالب اللامتناہیۃ الی حد است بدانست او یا واجب بالذات است
یا واجب بالذات نیست این قایل نمیتواند گفت که این سلوب بدانست او واجب بالذات اند
چه بدانست او سلوب صلاحیت وجوب ذاتی نمیدارند پس بدانست او این سلوب واجب بالذات
نیستند پس بودن او سبحانہ انسان وحیوان وجسم وعرض وغیرہا من الامور الغیر المتناہیۃ ممکن
ذاتی شد واین کفر صریح است وعلاوہ برین سوالب قایل اجتماع النقیضین لیس بانسان
ولیس بجسم ولیس بالم وغیرہا بدانست او صادق اند یا بدانست او کاذب اند اگر بدانست او
کاذب اند لامحالہ بدانست او موجبات آن سوالب صادق باشند برین تقدیر حالش از حال
سوفسطائیہ بدتر است واگر بدانست او صادق اند این سلوب بدانست او واجب بالذات
اند یا ممکن بالذات شق اول بدانست او باطل است چه بدانست او سلوب صلاحیت

وجوب ذاتی ندارند پس لامحاله بدانست او شق ثانی متعین است پس بدانست او بودن
اجتماع النقیضین مثلاً انسان وحیوان وجسم واکه وسائر حقایق ممکن بالذات است واین هم کفر و
شرک والحاد است وهم سوفسطائیت وعلی هذا القیاس سوالب قائلة الانسان لیس بلا انسان
ولیس بسواد ولیس ببیاض ولیس فوقیة ولیس تحتیة الی غیرها من السوالب اللامتناهیة یا بدانست
این قائل صادق باشند یا کاذب علی الثانی بدانست او موجبات این سوالب صادق اند
فیکون هذا القائل اسوء حالاً من السوفسطائیة وعلی الاول این سلوب یا واجب بالذات باشند یا
ممکن بالذات شق اول بدانست او باطل است چه بدانست او سلوب صلاحیت وجوب ذاتی
ندارند پس بدانست او شق اول متعین است پس بدانست او بودن انسان لا انسان وسواد
وبیاض وفوقیت وتحتیت وغیرها من الامور الغیر المتناهیة ممکن بالذات است واین سوفسطائیت
والحاد وکفر است وآنچه گفته است که اتصاف بکمالات که لازم این سلوب است واجب ذاتی خواهد بود
بحکم التلازم ناشی از سوء فهم اوست ما سبق بیان کردیم که مصداق سلوب اتصاف بنقایص نفس
ذات حقه واجبه بالذات است ومصداق اتصاف بکمالات نزد عامه متکلمین که بزیادت صفات
کمالیه قائل اند قیام آن صفات بذات حقه باقتضائی ذات حقه است واین مصداق از آن
مصداق متاخر است وفیما بین مصداقین معیت ذاتیه نیست پس از وجوب آن وجوب این لازم
نمی آید وتلازمی که فیما بین مصداقین یعنی عدم تخلف انفکاکی است وحکم متلازمین بعدم تخلف انفکاکی
که میانه آن هر دو معیت ذاتیه نباشد در وجوب وامکان متحد نیست چنانچه در ذات حقه وکمالات
که نزد عامه متکلمین معلول ذات حقه بالایجاب اند وباوصف عدم تخلف از ذات حقه واجبه
ممکن ذاتی اند آنچه گفته است که سلوب اتصافات بنقایص واتصافات بکمالات صلاحیت
وجوب ذاتی نمیدارند بعلت بودن آنها معانی نسبی محتاج بطرفین از غایت خباثت ناشی
است چه واجب بالذات وضرورة ذاتی سلوب واقعیه اند وسلوب واقعیه معانی نسبی که
در ذهن محتاج بطرفین اند نیستند معانی سلوب که نسبی ومحتاج بطرفین اند از موجودات

ذهنی و ممکنات ذاتی اند و آن مفهومات ذهنیه حقیقة آن سلوب که مصداق قضایا یعنی سوالب مذکوره
بالاست نیستند چه صدق آن قضایا مرهون بذهن و تصور ذهن آن معانی سلبیه را و اطراف
آن را نیست و علی هذا القیاس مفهوم ذهنی اتصاف بکمالات مصداق واقعی صدق آن کمالات
نیست مثلا صدق قولنا الله سبحانه لیس بانسان منوط بتصور کردن ذهن سلب انسان از و سبحانه
نیست والا انسان نبودن او سبحانه موقوف بر ذهن و تصور آن باشد پس قبل ذهن و قبل تصور
ذهنی این سالبه کاذب و موجبه آن صادق باشد و التزام این کفر صریح است و علی هذا القیاس
صدق قولنا الله سبحانه قادر منوط بتصور کردن ذهن ثبوت قدرت با و سبحانه و معنی اتصاف او
سبحانه بقدرت نیست والا قبل ذهن و قبل تصور ذهنی این موجبه کاذب و سالبه آن صادق باشد
و التزام آن کفر و الحاد است این قایل کورکورانه بر مقالاتیکه مقتضی بکفر و الحاد اند اقدام می کند
و باکی ندارد و آنچه گفته است که قطع نظر از حدیث تلازم الخ دلیل است بر جهالت و بلادت
او زیرا که اتصاف او سبحانه بنقایص و قبایح و فواحش ممتنع ذاتی و سلب آن بالذات ضروری
است والا لازم آید که موجبات سوالب قایله الله سبحانه لیس بحادث و لیس بجاهل و لیس
بعاجز و لیس بانسان و لیس بحیوان و لیس بجسم در مرتبه ذات احدیه صادق باشند العیاذ
بالله من هذا الاعتقاد و ذلک و اتصاف بکمالات نزد عامه متکلمین ممکن ذاتی و مقتضای ذات حقه
او سبحانه است پس اول را ممتنع ذاتی گفتن و ثانی را واجب بالذات نگفتن تحکم نیست عین عقیده
عامه متکلمین است قال فی شرح العقائد العضدیة الکذب نقص و النقص علیه تعالی محال فلا یکون
من الممکنات و لا تشمله القدرة کسائر وجوه النقص علیه کالجهل و العجز و نفی صفة الکلام و غیرها من الصفات
الکمالیة و قال بعد اسطر و النقص علیه تعالی محال عقلا و قال فی المتن و لا یصح علیه الحرکة و الانتقال
و الجهل و الکذب قال الشارح لانها نقص و النقص علیه تعالی محال و آنچه گفته است و نیز با وجود
امکان ذاتی اتصاف بنقایص الی قوله توسط مقدمتین مذکورتین بر اهل علم مخفی نیست هذر و هذیان
است قول ظاهر و بهویدا گشت بلکه ظاهر و بهویدا گشت که این نادان بی ایمان بزعم علوم فلسفیه

استعدادی و باصول اسلامیه اعتقادی ندارد و فهم مختصرات علوم عقلیه نتوانند داو سبحانه را
در مرتبه ذات احدیه از نقایص و قبایح و فواحش و اتحاد با ممکنات منزه نمیدانند قال الربدون
الاعمن باقیماند دریجا یک خطای دیگر او در مقال که آن موجب ضلال اوست و اضلال
بلکه وهرو حانی اوست پس عضال و آن این است که او اعتقاد میکند که اگر اتصاف بنقایص
را ممکن بالذات نگوییم امکان اتصاف او سبحانه بنقایص و قبایح لازم می آید العیاذ بالله تعالی
اقول این وسوسه لزوم امکان اتصاف او سبحانه تعالی بنقایص بر تقدیر امکان ذاتی
اتصاف بنقایص منشا آن تضییع حیثیات و تفویت اعتبارات است و اخذ حیثیت امکان
ذاتی و مصداق آن بجای حیثیت امتناع لذات الواجب تعالی و مصداق آن و قد قالوا لبطل
الحکمة لولا الاعتبارات زیرا که معنی نفی امتناع بالذات ازین اتصاف آنکه این اتصاف بنظر
خصوصیت حاشیتین مذکورتین اگرچه ممتنع است ولیکن چون ملاحظه نفس ذات این اتصاف نمائیم
و قطع نظر از خصوصیت حاشیتین مذکورتین کنیم پس اتصاف ممکن بالذات است و ممتنع نیست چه
طرفین خاص نه ذات اتصاف است و نه ذاتیات آن و نه لوازم آن انچه از لوازم آن است
مطلق طرفین است بدون لحاظ خصوصیت اقول سابق گفته ایم که احمق بی ایمان انا فانا در
جهالت و ضلالت ترقی می نماید و باقتضای جهل زبان خود بکلماتی که مقتضی کفر و الحاد است می آلاید
پیش ازین گذشت که سوالب قاعله الله سبحانه لیس بجاهل و لیس بعاجز و لیس بکاذب و
لیس بانسان و لیس بحیوان در مرتبه ذات احدیه صادق اند و اگر این سوالب در مرتبه ذات
احدیه صادق نباشند موجبات آنها صادق باشند و التزام این کفر و الحاد است و این
سلب ضروری و واجب بالذات است ممکن بالذات و واجب بالغیر نیست چه اگر واجب
بالغیر باشد در مرتبه ذات احدیه صادق نباشد ضرورة تاخر المقتضی عن المقتضی و چون سلب
در مرتبه ذات احدیه صادق نباشد لامحاله ایجاب آن صادق باشد و ازهمین جهت قول
بامکان ذاتی این سلب مقتضی بالحاد است پس این قایل بلا این سلب را ممکن ذاتی می داند

یا ممتنع ذاتی اگر ممکن ذاتی پیداند او را اعتقاد امکان جاہل و عاجز و کاذب انسان وحیوان
بودن او سبحانہ تعالی لازم است و ہذا کفر والحاد واگر ممتنع ذاتی پیداند سعی او در اثبات امکان
آن رایگان رفت و ممتنع ذاتی اتصاف واقعی است کہ در مرتبہ مصداق باشد نہ مفہوم ذہنی
آن مفہوم ذہنی آن از موجودات ذہنی است نہ ممتنع ذاتی و نہ ممتنع بالغیر چنانچہ مفہوم اجتماع
النقیضین ومفہوم شریک الباری وغیرہما از مفہومات ذہنی است ومصداق آنہا ممتنع
ذاتی است وسلب واقعی آن اتصاف کدام کدام کاذب نیست این قایل باقتضای نافہمی
از امتناع ذاتی اتصاف واجب سبحانہ بنقایص امتناع بمعنی مصداقی فہمیدہ ہرچہ در ذہنش
می آمد ہرزہ می سراید و با آنہمہ دست و پا زدن از ورطہ شناعت برنمی آید چہ مراد از
ممتنع در قول او این اتصاف بنظر خصوصیت حاشیتین اگرچہ ممتنع است اگر ممتنع ذاتی است
ہمہ سعی او رایگان رفت و آخر کار او را از اعتراف بامتناع ذاتی این اتصاف گریز نشد
واگر مراد از آن ممتنع بالغیر است باین اتصاف بنظر خصوصیت حاشیتین ہم بدانست او ممکن
ذاتی شد پس او را از التزام امکان اتصاف او سبحانہ بنقایص وقبایح بنظر خصوصیت
حاشیتین ہم گریز نشد جہل مرکبش او را بالحاد رسانید واز عقیدہ لا یصح علیہ الحرکۃ والانتقال
ولا الجہل ولا الکذب کہ در مختصرات کلامیہ ہم مصرح است برگردانید چہ معنی لا یصح لا یمکن است
وا او امکان اتصاف او سبحانہ بجملہ نقایص وقبایح وفواحش قایل شد و برای اثبات
امکان او بزعم خود ہر قدر زیبا کرد قال البلیغ الملیغ اگر کسی گوید کہ چون مفہوم نسبی باعتبار
اطلاق طرفین ممکن و متحقق باشد و باعتبار خصوصیت آنہا ممتنع بنابرین لازم می آید کہ اجتماع
النقیضین وارتفاع النقیضین ممکن بالذات و ممتنع بالغیر باشند زیرا کہ چون بجائی
خصوصیت نقیضین کہ طرف نسبت اضافی است مطلق شیئین بگیریم کہ لازم ذاتی این
نسبت است واجتماع شیئین وارتفاع شیئین بگوییم ای اجتماع شی باشی وارتفاع
شی باشی افراد آنہا یعنی افراد اجتماع شیئین وارتفاع شیئین بسیار موجود اند باآنکہ

علما قاطبۃً آنرا ممتنع بالذات میگویند جوابش اینکہ لزوم امتناع بالغیر وقتی ست کہ
قید را خارج اعتبار کنیم چنانچہ از حقیقت حصہ وشخص واگر قید وتقیید ہر دو را داخل اعتبار کنیم
چنانچہ در تقوم افراد پس بر مجموع مرکب حکم بامتناع ذاتی صحیح خواہد بود نہ امتناع بالغیر
لدخول ذلک الغیر فی المحکوم علیہ وکونہ جزءًا منہ واین وجہ در اضافت صفت نقصان بسوی
حضرت واجب الوجود ومنزہ ومقدس از ہمہ نقایص با ۔ در حکم کردن برآن امتناع بالذات
مثلاً گویند عجز الواجب تعالیٰ عنہ ممتنع بالذات جاری نیست زیرا کہ این وجہ مستلزم جزئیہ
مضاف الیہ ست از مرکب وحضرت واجب الوجود تعالیٰ وتقدس از کلیہ وجزئیہ وجمیع
نقایص منزہ است زیرا کہ اینہا از خواص ممکنات است پس بنا بر تصحیح حکم بالامتناع بالذات
واجب تعالے تقدس را جزء محکوم علیہ مرکب قرار دادن باز حکم بر مجموع بامتناع بالذات
کردن کہ در آن مجموع واجب تعالیٰ نیز داخل باشد چنانچہ در اجتماع النقیضین وارتفاع
النقیضین مما لا یجترئ علیہ مومن بل عاقل زیرا کہ تنزیہ از جمیع نقایص وتقدس از ہمہ معایب بدون
اعتبار جزئیہ حضرت واجب الوجود تعالیٰ شانہ حاصل ست بدین وجہ کہ صفت نقصان
واتصاف بدان ہر دو را ممکن بالذات وممتنع لذات حضرت واجب الوجود تعالیٰ وتقدس
قرار دہیم وبگوییم کہ عجز الواجب تعالیٰ وتقدس عنہ ممتنع لذات الواجب تعالیٰ وتقدس وعجز غیرہ
ممکن لیس بممتنع لذات ذلک الغیر بل واقع کعجز زید وعمرو مثلاً اگر کسی گوید کہ مضاف الیہ در
ترکیب اضافی کہ در غیر اضافت بیانی باشد از جزئیہ محکوم علیہ وثبوت حکم بمعزل ست
چنانکہ غلام زید کاتب صادق است گو زید مردہ باشد پس مانع از اجراۃ مذکورہ چیست
جوابش آنکہ در امثال این تراکیب ترکیب اضافی راجع بترکیب توصیفی است ودر
ترکیب توصیفی موصوف وصفت ہر دو مثبت لہ ومحکوم علیہ است فی الجملہ وہمین معنی
مانع از اجراۃ مذکورہ است مثلاً اجتماع النقیضین راجع است بنقیضان مجتمعان
پس معنی اجتماع النقیضین ممتنع بالذات وارتفاع النقیضین المجتمعان ممتنع بالذات

والنقیضان ارتفعان ممتنع بالذات وعجز زید ممکن بالذات وجہل عمرو ممکن بالذات بمعنی زید
العاجز ممکن بالذات والعمر الجاہل ممکن بالذات علی اعتبار مضمون الجملہ یا باعتبار آنکہ مصدر
بمعنی مشتق است واز قبیل اضافت صفت شی بموصوف چنانچہ حصول صورۃ الشی فی العقل
بمعنی الصورۃ الحاصلۃ فی العقل پس معنی قیام زید وضرب زید زید قایم وزید ضارب خواہد
بود ومعنی قیام زید کذا وضرب زید کذا زید القایم کذا وزید الضارب کذا لان الاخبار بعد العلم
اوصاف کما ان الاوصاف قبل العلم اخبار پس ملاحظہ وجوہ مذکورہ با ایمان تنزیہ تقدیس
حضرت واجب الوجود تعالی وتقدس مانع وعایق قوی از جرات مزبورہ حقیق است واللہ تعالی
اعلم واحکم اقول از بیہودہ گوئیہای این قایل درین مقام معلوم شد کہ غباوت او بہ نہایت نخوت
او باقصی الغایت رسیدہ است زیرا کہ ما سبق گفتہ ایم کہ ممتنع ذاتی مصداق اتصاف او سبحانہ
بنقایص است ومصداق را با اتصاف می نامند ومعنی مصدری اتصاف بنقایص کہ از مفہومات
ذہنی است نہ ممتنع بالذات است ونہ ممتنع بالغیر زیرا کہ آن از موجودات ذہنی است وہمچنان
معنی مصدری اجتماع النقیضین ممتنع نیست نہ بالذات ونہ بالغیر چہ آن از موجودات ذہنی
است ممتنع بالذات مصداق اجتماع النقیضین است این احمق نافہم اتصاف او سبحانہ
بنقایص را در کلام استاذنا المحقق بمعنی مصدری فہمیدہ بنظر اینکہ این مفہوم حصہ مطلق اتصاف
بمعنی مصدری است ذاتی اثبات امکان ذاتی آن افتاد وبا وجود اینکہ خود ممتنع ذاتی بودن
فرد آن نوع کہ ممکن ذاتی باشد تجویز می کند باقتضای بی ایمانی از قول بامکان ذاتی اتصاف
او سبحانہ بنقایص وقبایح وفواحش باز نامد وہرگاہ کہ استشعار کرد کہ بنا بر معتقد او لازم می آید
کہ اجتماع النقیضین وارتفاع النقیضین ممتنع بالذات نباشد زیرا کہ اجتماع النقیضین
حصہ اجتماع است وارتفاع واجتماع وارتفاع شیئین مطلقا ممکن ذاتی اند پس لازم است
کہ این ہر دو حصہ نیز نزد او ممکن ذاتی باشند در جوابش سراسیمہ شدہ ارتکاب قولی کرد کہ ضحکہ
صبیان شیر خوار وسخرہ عامیان بازار و در انظار طلبہ از اہلیت مخاطبت در افتادہ رسوا

وخوار شد و آن قول او ست جوابش اینکه آن قول له دخول ذلک الغیر فی المحکوم علیه کونه جزءا منه واین
عجب هذیانی است که از زبان این حیوان لا یعقل بر آمده و او را رسوا کرده بچند وجوه اول اینکه
اجتماع و ارتفاع بمعنی مصدری است پس افراد آن حصص خواهد بود چنانچه این قایل در اوایل
قول خود گفته است پس اعتبار دخول قید و تقیید در افراد معنی مصدری معنی ندارد دوم اینکه
مفهوم اجتماع النقیضین و ارتفاع النقیضین بر تقدیر اعتبار دخول قید و تقیید هم از موجودات
ذهنیه است ممتنع ذاتی نیست بلکه ممتنع بالغیر نیست پس حکم با امتناع ذاتی آن برین تقدیر هم صحیح
نیست سیوم اینکه از قول او واگر قید و تقیید هر دو را داخل اعتبار کنیم ظاهر آنست که دخول قید
و تقیید در آن باعتبار معتبر است و امتناع ذاتی اجتماع النقیضین مبنی است بر اعتبار دخول قید
و تقیید در آن که تابع اعتبار معتبر است پس امتناع ذاتی اجتماع النقیضین و ارتفاع النقیضین
بزعم این قایل تابع اعتبار معتبر است چهارم اینکه قید درین مرکب که آن را این قایل ممتنع
ذاتی قرار داده است نقیضان اند و تقیید آن اضافت است و هر دو نقیضین ممکن ذاتی اند
پس اضافت هم ممکن ذاتی است و نفس اجتماع و ارتفاع نیز ممکن ذاتی است پس منشاء
امتناع ذاتی نیست مگر خصوصیت اضافت اجتماع و ارتفاع بسوی نقیضین و این خصوصیت
در صورت بودن اجتماع النقیضین و ارتفاع النقیضین حصه اجتماع و ارتفاع نیز حاصل است
پس اعتبار دخول قید و تقیید را در امتناع ذاتی اجتماع النقیضین و ارتفاع النقیضین
دخلی متصور نیست پنجم اینکه این جاهل نادان مرکب را ممتنع ذاتی قرار داده است حال آنکه
قاعده مقرره است که کل مرکب ممکن والترکیب اساس الامکان چه مرکب محتاج اجزاء است
واحتیاج خاصه ممکن ذاتی است واجب بالذات و ممتنع بالذات را احتیاج بچیزی تواند بود
ششم اینکه فرق او در میان حصه اجتماع النقیضین و ارتفاع النقیضین و در میان فرد
اجتماع النقیضین و ارتفاع النقیضین باعتبار دخول قید و تقیید در آن و حکم او بامکان حصه
آن و امتناع ذاتی فرد آن ناشی از نهایت حماقت است چه مفهوم هر دو از موجودات ذهنی است

ومصداق ہر دو ممتنع ذاتی است ہفتم اینکہ قول او پس بر مجموع مرکب حکم بامتناع ذاتی صحیح خواہد
بود نہ امتناع بالغیر لدخول ذلک الغیر فی المحکوم علیہ وکونہ جزءً منہ زعمی است چہ مدلول آن
این است کہ اجتماع النقیضین وارتفاع النقیضین اگر حصہ اجتماع وارتفاع گرفتہ شود
ممتنع بالغیر است واگر فرد گرفتہ شود ممتنع بالذات است زیرا کہ آن غیر کہ بسبب آن امتناع
است جزء محکوم علیہ شد واین کلام عند التامل معنی ندارد کہ آن غیر کہ در فرد جزئیت آن اعتبار
کردہ میشود دو چیز است یکی تقیید و دوم قید و دخول تقیید کہ است بماہو تقیید نہ بماہو قید
واگر تقیید بماہو قید داخل اعتبار کردہ شود در فرد اعتبار دخول دو قید لازم آید و تقیید بماہو
تقیید لا بماہو قید در حصہ ہم دخول است چنانچہ در مختصرات مصرح است پس آن غیر کہ از دخول
آن امتناع ذاتی مجموع مرکب لازم آمدہ است یا تقیید بماہو تقیید است در اینصورت اجتماع
النقیضین وارتفاع النقیضین اگر حصہ اجتماع وارتفاع گرفتہ شوند ممتنع ذاتی خواہند بود
لدخول ذلک الغیر فیہا یا قید است یعنی نقیضین وظاہر است کہ ہر دو نقیض ممکن است و دخول
ممکن مستلزم امتناع ذاتی مرکب نتواند شد پس ظاہر شد کہ مناط امتناع ذاتی اضافت اجتماع
وارتفاع سوی نقیضین یعنی قید و تقیید و تقیید در حصہ ہم معتبر است پس حصہ ہم ممتنع ذاتی خواہد بود
منشا این حماقات کہ ازین قائل سر زدہ غفلت اوست ازینکہ ممتنع ذاتی مصادیق تعالت
او سبحانہ بنقایص ومصادیق اجتماع النقیضین وارتفاع النقیضین است نہ معانی مصدری
آن خواہ حصص گرفتہ شوند خواہ افراد گرفتہ شوند این احمق نافہم باین غباوت خود را در مضایق
دقایق علیہ انداختہ خود را نزد اولی الافہام رسوا ساختہ است واز قول او این متناہی فی البلادہ
واین وجہ در اضافت صفت نقصان الی قولہ واللہ تعالی اعلم والحکم معلوم شد کہ مراتب بلادت
او متناہی لا تقفی است اول باید دانست کہ ذات حقہ واجب الوجود کہ در نفس الامر وخارج
متحقق است جزء ہیچ ممکن نیست نہ مرکب است از اجزاء جزئیت او سبحانہ از کدامین مرکب
و ترکب او سبحانہ از کدامین جزء ممتنع ذاتی است و بر امتناع ذاتی آن دلائل قائم و ترکب

وجزئیت از جملۂ نقایص اند وبودن او سبحانہ مصداق نقایص ممتنع بالذات است واز
امتناع ذاتی جزئیت وترکیب او سبحانہ یعنی ذات حقہ موجودہ واجبہ درخارج لازم
نمی آید کہ متصور ذہنی آن جزء مرکب ذہنی نشود وچنانچہ ظاہر است کہ قضایای معقولہ قائلہ اللہ
سبحانہ موجود واللہ سبحانہ قادر واللہ سبحانہ علیم واللہ سبحانہ حکیم واللہ سبحانہ سمیع واللہ
سبحانہ بصیر الی غیر ذلک صادق اند وآیات واللہ بکل شیئ علیم واللہ علی کل شیئ قدیر واللہ خالق
کل شیئ واللہ خلقکم وغیرہا در قرآن مجید موجود واین قضایای معقولہ مصدقہ نہ شخصہ مرکب اند
از محکوم علیہ ومحکوم بہ ونسبت خبریہ وباتفاق علمای عربیت ومتکلمین ومفسرین ومحدثین ازقسمہ
کلام اند وکلام مرکب تام راگویند ومرکب آن راگویند کہ جزء لفظ آن برجزء معنی آن دلالت کند
وآن دلالت مقصود باشد ولفظ جلالہ جزء لفظ این مرکبات است والبتہ برجزء معانی این مرکبات
دال است پس انکار بودن معنی متصور ذہنی اسم جلالہ جزء مرکبات ذہنیہ ازمعنی بلکہ از ہیچ عاقلی
متصور نیست والا این ہمہ مرکبات محال بالذات باشند وقضایای معقولہ واخبار صادقہ باشند
وتصدیق بآن متعلق نشود والتزام لازم کفر صریح والحاد قبیح است واز ترکیب این مرکبات ذہنی
از معنی متصور ذہنی اسم جلالہ لازم نمی آید کہ ذات حقہ متحققہ فی الخارج جزء کلام مرکب شود وظاہر
است کہ حصہ معانی مصدری وفرد آن یعنی آنکہ در آن اعتبار دخول قید وتقیید نمودہ شود چنانکہ این
قایل در اجتماع النقیضین وارتفاع النقیضین ارتکاب اعتبار دخول قید وتقیید نمودہ است
از مفہومات ذہنیہ است واجزای فرد معنی مذکور معانی ذہنیہ اند نہ موجودات خارجیہ پس اگر
معانی مصدریہ والکہ مضاف سوی معنی متصور ذہنی اسم جلالہ یا دیگر اسمای حسنی باز ان فرد لازم خواہد آمد
وآن محذور نیست نہ جزئیت ذات حقہ موجودہ متحققہ فی الخارج این احمق پلید کہ این قدر نتوانست
فہمید اہلیت مخاطبت ندارد وظاہر است کہ مضاف الیہ در ترکیب اضافی عجز الواجب تعالی
عن مفہوم متصور ذہنی واجب است موجودات خارجیہ از ہیچ ترکیب مرکبات ذہنیہ اجزا
نمی شوند وحضرت واجب الوجود یعنی ذات حقہ مقدسہ متحققہ فی الخارج از کلیت وجزئیت

وجمیع نقایص منزه است ومعانی متصوره ذهنی اسمای حسنیٰ اجزای ترکیب مرکبات ذهنی
بجو قضایای معقوله مذکوره بالا بلاشبهه اند والا آن قضایا منعقد نشوند وتصدیق بان
متعلق نشود شاید این بی ایمان تصدیق بآن قضایای معقوله ندارد وبا این همه این بی عقل را
بنا بر اقوال او واز اعتبار جزئیت واجب الوجود از فرد بعض معانی مصدریه گزیر نیست چه
عدم الواجب سبحانه وامکان الواجب سبحانه نزد او یا ممتنع بالذات است یا ممکن ذاتی و
ممتنع بالغیر علی الثانی او را دعوی ایمان نشاید کردن وعلی الاول عدم وامکان هر دو مصدر
اند وعدم الواجب سبحانه اگر هر دو حصه این دو مصدر اند این هر دو حصه ممکن ذاتی نزد او بر این
تقدیر ممکن ذاتی اند زیرا که این هر دو مصدر ممکن ذاتی اند واگر آن هر دو نزد او فرد این دو مصدر
اند باعتبار جزئیت واجب سبحانه ازین هر دو فرد بر او لازم است پس او را از محذوریکه در فردیت
عجز الواجب سبحانه اندیشه است چاره وگزیری نیست وقول او زیرا که تنزیه از جمیع نقایص
الی قوله بعوز زید وعمر مثلا بیهوده گوئی وبی ایمانی اوست زیرا که امکان نقصان وعیب بودن
او سبحانه التزام می کند ودعوی تنزیه او سبحانه از جمیع نقایص وتقدیس او از همه معایب با وجود
اینکه امکان نقایص ومعایب نیز از نقایص ومعایب است دعوی زبانی است ولیس معهذا
او را بنا بر اوهامیکه ایمان وعقل او ربوده اند از انکار تنزیه او سبحانه از نقایص ومعایب گزیر نیست
زیرا که ترکیب او سبحانه بدانست او یا ممتنع ذاتی است یا ممکن ذاتی وممتنع بالغیر شق اول نزد
او باطل است زیرا که ترکیب مصدر است وترکب او سبحانه یا حصه این مصدر است یا فرد آن
اگر حصه این مصدر است نزد او ممکن ذاتی است واگر فرد آن است جزئیت او سبحانه ازین فرد
نزد او لازم می آید واین نزد او محذور است پس ترکیب او سبحانه نزد این قایل لامحاله ممکن ذاتی
ممتنع بالغیر است وعلاوه بر این ترکیب نیز از جمله نقایص وخواص ممکنات است ودر اعتقاد
این قایل اتصاف او سبحانه بنقایص وخواص ممکنات ممکن بالذات وممتنع بالغیر است پس
ترکیب او سبحانه بدانست این قایل لامحاله ممکن بالذات وممتنع بالغیر وممتنع لذات الواجب

سبحانہ است وہیچ عاقل را امکان ترکب او سبحانہ وامتناع آن بالغیر یعنی لذات الواجب
سبحانہ جسارت نمی تواند کرد چہ اگر ترکب او سبحانہ ممکن ذاتی ممتنع بالغیر باشد ذات او سبحانہ علت
عدم ترکب ذات او سبحانہ باشد وتقدم علت بر معلول ضروری است پس ذات او سبحانہ در مرتبہ
متقدمہ یا مرکب است یا مرکب نیست اگر مرکب است تنزیہ او سبحانہ از ترکب معنی ندارد واگر مرکب
نیست عدم ترکب او معلول ذات او نشد والا از ذات حقہ متاخری بود پس ہیچ مومن را
از اعتقاد اینکہ سلب اتصاف او سبحانہ بترکب وبسائر خواص ممکنات وسلب اتحاد او سبحانہ
بجمیع ممکنات جواہر باشند یا اعراض ذوات باشند یا اوصاف ضروری بالذات است
وضرورت این سلب امتناع ذاتی مسلوب است گزیر نیست وکسیکہ ازین انکار دارد
او را گزیر نیست از بودن او سبحانہ در مرتبہ ذات حقہ مرکب وجزء وانسان وحیوان
ونبات وغیرہا من الامور الغیر المتناہیۃ اگر سوالب قایلہ اللہ سبحانہ لیس بحیوان ولیس بانسان
ولیس بحجر ولیس بمرکب ولیس بجزء الی غیر ذلک مما لا یتناہی در مرتبہ ذات حقہ صادق اند
این سلوب ضروری ذاتی خواہند بود وایجابات آنہا ممتنع ذاتی واگر این سلوب در مرتبہ ذات
حقہ صادق نیستند لا محالہ ایجابات آنہا صادق باشند ضرورۃ استحالہ ارتفاع النقیضین
معلوم نیست کہ این قایل سوالب را صادق میداند یا موجبات را کہ اگر سوالب را صادق میداند
برا او واجب است کہ ازین بیہودہ گوییہا توبہ نصوح کند واگر ایجابات را صادق میداند حالش
از حال ملاحدہ وسوفسطائیہ بدتر گشت ونیز بنا بر اقوالش لازم می آید کہ نزد او شریک الباری
ممکن ذاتی وممتنع بالغیر باشد زیرا کہ مفہوم شریک مفہوم مشتق است پس شریک الباری
اگر حصہ آن است پس بدانست این قایل ضرور است کہ این حصہ ممکن ذاتی باشد واگر فرد آن
است بدانست او لازم می آید کہ باری جزء آن باشد وآن نزد این قایل محذور است پس
این قایل را از قول بامکان شریک الباری گزیر نیست وعلی ہذا القیاس تو لد مصدر است
اگر او را اضافت سوی او سبحانہ نمودہ شود پس تو لد مضاف یا حصہ است پس بجب اعتقاد وتیل

این قایل ممکن خواهی یا فرد است پس مضاف الیه جزو آن است و این بدانست این قایل مجذور
است از فهم شناعات که برین قایل لازم آمدند و بال سوء فهم او هست او ندانست که مصداق
اتصاف او سبحانه بنقایص ممتنع ذاتی است نه این مفهوم مصدری و نفهمید که مفهوم اجتماع النقیضین
و ارتفاع النقیضین خواه حصه باشد یا فرد ممتنع ذاتی نیست ممتنع ذاتی مصداق آنست که نه حصه است
و نه فرد و همچنان مفهوم عدم الواجب و امکان واجب و شریک الباری ممتنع ذاتی نیست ممتنع مصداق
آنها است این قایل باقتضای حماقت و بی ایمانی برای اثبات امکان اتصاف او سبحانه بقبایح
و نقایص و خسایس تعالی الله عما یقول الظالمون قاعده برآورد و عقل و ایمان او را برباد داد
و این وبال اتباع دجاجلهٔ شیاطین است اعاذنا الله من ذلک اما سوال مصدر بقوله اگر
کسی گوید بلی تو ابلیس مانع از اجزای مذکور چیست دلالت می کند بر غایت بیگانگی او از فهم
مدعای این قایل این است که اجتماع النقیضین و ارتفاع النقیضین که ممتنع ذاتی است
فرد اجتماع و ارتفاع است که در آن قید و تقیید داخل است نه حصهٔ آن و این معنی در اتصاف
نقایص هوی او سبحانه نمی تواند شد چه اعتبار دخول قید و تقیید در آن مستلزم جزئیت او سبحانه
است بر این مدعا این سوال متوجه نیست که در ترکیب اضافی مضاف الیه جزو نمی باشد چه جزو بودن
مضاف الیه در صورتی است که مرکب اضافی را فرد اعتبار نکنند و اگر فرد اعتبار کنند از اعتبار
دخول مضاف الیه در آن مرکب ناگزیر است و مرده بودن زید مانع اعتبار دخول زید تصور
ذهنی در مرکب اعتباری غلام زید که آن را فرد اعتبار کنند نمی تواند و این قایل خیال کرده است
که جثهٔ زید موجوده فی الخارج جزو این مرکب اضافی ذهنی است قول این قایل بدان ماند که کسے
بگوید که آدم علیه السلام ابو البشر تصنیفی تواند بود چه آدم علیه السلام مرده است چگونه جزو این تصنیف
تواند شد قول بودن مضاف الیه بمعزل از جزئیت در صورتی است که فردیت اعتبار نکنند
و اگر فرد اعتبار کنند از قول بجزئیت مضاف الیه ناگزیر است و آنچه در جواب این سوال
گفته است مضحکهٔ اطفال است چه مفهوم ترکیب اضافی مغایر مفهوم ترکیب توصیفی است

واتصاف کلمه باسمیت وفعلیت وحرفیت ممکن بالذات است لکون کل واحد من المحمولات عرضا مفارقا للموضوع وچون موضوع خاص بجای موضوع عام بگیریم وبگوییم النار بارد ورطب والاربعة فرد وضرب یضرب حرف اتصاف موضوع بمحمول ممتنع خواهد بود ولیکن این امتناع بسبب خصوصیت موضوع است زیراکه چون صورت نوعیه نار مقتضی حرارت ویبوست است وبرودت ورطوبت ضد آنها است واربعه مقتضی انقسام است بمتساویین وفردیت مقابل آن وفعل معنی آن مستقل بالمفهومیة است وحرف غیر مستقل پس برین وجوه اتصافات مذکوره ممتنع بالغیر شدند پس نمیرسد کسی راکه بگوید اگر اتصاف مطلقش ببرودت ورطوبت وعدد بفردیت وکلمه بحرفیت ممکن ذاتی باشد لازم می آید امکان برودت ورطوبت در نار وفردیت در اربعه وحرفیت در ضرب یضرب وقس علی ذلک امتناع اتصاف حضرت واجب الوجود تعالی شانه بالنقایص **اقول** این کره خاسره وخسران این قایل افزوده که رجوع بحماقات اولین کرده درحماقت ترقی نموده ماسابق بیان کرده ایم که ممتنع ذاتی مصداق قضایای حملیه الله سبحانه عاجز الله سبحانه جاهل الله سبحانه انسان الله سبحانه نبات الله سبحانه حجر الله سبحانه شجر الی غیر ذلک است ومصداق این قضایا سلب بسیط است وآن سلب بسیط ضروری بالذات وضرورت ذاتی این سلب امتناع ذاتی مسلوب است این احمق مفهوم اتصاف واجب الوجود سبحانه بنقایص راممتنع ذاتی در قول استاذی المحقق فهمیده درپی اثبات امکان آن باقتضای بی ایمانی قماش عقل ودین خود را برباد داد پس حاصل قول استاذی المحقق این است که مصداق این سوالب ضروری است وضرورت ذاتی آن امتناع ذاتی مصداق موجبات است این بی عقل از اتصاف معنی مصدری فهمیده در دریای ضلالات وجهالت غوطه ها خورده وبحور ظاهر است که اگر مصداق این سوالب ضروری نیست ایجابات آن ممکن ذاتی خواهند بود پس درصورت نفی ضرورت سلوب او را قول بامکان ذاتی موجبات ضروری است این قایل ازین غافل بوده اتصاف را بمعنی مصدری محمول نموده این اتصاف را ممتنع بالغیر وممکن بالذات قرار داده

بدانست خود از لزوم شناعت اتصاف او سبحانه ربانش بدین بیان کج مج بیجو یده هرچه در دیش
می آید می گوید دلالت همین مناص چه بر تقدیر تنزل بر فهم او می گوییم که او اعتراف میکند بامتناع اتصاف
او سبحانه بنقایص باعتبار خصوصیت طرفین پس مراد او از امتناع اتصاف او سبحانه بنقایص باعتبار
خصوصیت طرفین اگر امتناع ذاتی است مدعای معترض که دعوی امتناع ذاتی اتصاف او سبحانه
بنقایص نموده است حاصل شد وسعی این قایل در اثبات امکان ذاتی آن رایگان رفت
واگر امتناع بالغیر است اعتراف ببودن این اتصاف باعتبار خصوصیت طرفین ممتنع بالغیر
اعتراف است ببودن این اتصاف باعتبار خصوصیت طرفین ممکن ذاتی چه ممتنع بالغیر را ممکن ذاتی بودن
ناگزیر است این اتصاف باعتبار خصوصیت طرفین از امکان ذاتی بر نتواند آمد پس قول او در
حیثیت امکان ذاتی نفی این اعتبار خصوصیت طرفین است محض بے معنی است بر این تقدیر این اتصاف
باعتبار خصوصیت طرفین هم ممکن ذاتی است این نافهم از لفظ بلفظ تفضیح حیثیات تفضیح عمر و عقل خود
نموده است وقوله تعالی الله عنه علواً کبیراً با وجود تجویز امکان ذاتی اتصاف او سبحانه بنقایص
از باب نفاق است پس همه بیهوده گوئی او باطل محض غلط صرف است وقول او در تنقیحش
الی آخره برای تفضیحش کافیست چه الاسطقس حار و بارد و رطب و یابس تقسیم اسطقس است
بسوی انواع اربعه آن واتصاف آن ببرودت و رطوبت بالطبع در ضمن یک نوع مثلاً آب ممکن
است و در ضمن نوع دیگر مثلاً نار ممکن نیست بلکه ممتنع بالذات است چه اسطقس که بالذات بارد
و رطب است آب است واتحاد آب و نار که حقیقتان متباینتان اند ممتنع بالذات است
واتصاف عدد بزوجیت در ضمن بعض انواع آن بچو اربعه ممکن است و در ضمن بعض انواع
دیگران بچو ثلثه ممتنع بالذات است واتصاف کلمه بحرفیت در ضمن یک نوع آنکه حرف است
ممکن است واتصاف آن بحرفیت در ضمن نوع دیگر بچو اسم و فعل ممتنع است همچنین مطلق اتصاف
در ضمن اتصاف زید بعجز و جهل ممکن ذاتی است و در ضمن اتصاف او سبحانه بنقایص ممتنع بالذات
این تنظیر او بنای بیهوده گوئیهای برکند و در تنقیحش تفضیحش انجامید و خود این قایل سابق معترف

است باینکه امتناع ذاتی نزد منافی امکان ذاتی کلی نیست بازا ماو انکار غرض بازا امتناع ذاتی او سبحانه بنقایص با وجود امکان مطلق اتصاف وتشبث او باین بیهوده گو نیها باقتضای جهالت وضلالت است قال الرمدین الکووان باز میگوییم که امتناع را با ازا امکان ذاتی اتصاف مذکور نمودن یعنی اتصاف بنقایص و با امتناع ذاتی آن اتصاف قابل شدن و اعتقاد و بدان نمودن قایل معتقدان را باشتراک بدتر از اشراک مجوس میکشد زیرا که اتصاف حضرت واجب الوجود جلشانه بصفات کمالی واجب لذات حضرت واجب الوجود است تعالی شانه فاما چون نظر بذات این صفات نماید پس این صفات واتصافات بدان همه ممکن بالذات است چنانکه متکلمین محققین بدان تصریح فرموده اند وعنقریب پیش می آید انشاء الله تعالی وممکن بالذات معدوم چنانکه ممکن الوجود است لهذا در مقام اتصاف بنقایص مانع معترض از امکان ذاتی اتصاف مذکور گریز کرده و با امتناع ذاتی آن قایل گشت همچنین ممکن بالذات موجود ممکن العدم وممکن الزوال است نظر بامکان ذاتی خود پس بنابر انکار از امکان ذاتی اتصاف بنقایص قول بوجوب ذاتی اتصاف بصفات کمالی حضرت واجب الوجود جل وعلی بر معترض لازم آید زیراکه بر احتمال قول بامکان ذاتی آن امکان زوال صفات کمالی از حضرت واجب الوجود قدس نزد معترض لازم خواهد آمد چنانکه در اتصاف بنقایص بر قول امکان ذاتی آن وجود نقایص در حضرت واجب الوجود جل وعلی لازم میگوید و چنانکه در ینجا امتناع بالغیر در رفع امکان وجود نقایص در حضرت واجب تعالی کافی ندانسته در صفات کمالی هم بر او لازم آمد که وجوب بالغیر در رفع امکان زوال صفات کمال از حضرت واجب الوجود تعالی شانه نپسندد کافی ندانسته بوجوب بالذات قایل شود و اعتقاد و بدان مستحکم کند و چون اتصاف با آنکه صلاحیت وجوب ذاتی ندارد بجهت احتیاج آن بطرفین موافق اعتقاد معترض واجب بالذات گشت پس وجود صفات کمالی که اشتقاد اند بطریق اولی واجب بالذات خواهند بود موافق اعتقاد معترض لکونها اقوی من الاتصافات و در نهاد هم صلاحیت وجوب ذاتی نیست لاحتیاجها الی الموصوف

له وجهیت است از فرض بجهت ممکن است کردن ممتنع سبب همین غیر ممکن واجب و وجوب یستلزم الوجوب

الحق تعالیٰ وتقدس پس بعقدہ واجب الوجود در اعتقاد او لازم آمدہ ہشت اتصافات وہشت
صفات ویکی ذات متقدس واجب الوجود تعالیٰ شانہ عن کل سوء وچون الوہیت لازم واجب
الوجود بالذات است پس بعقدہ الٰہ او ورا لازم آید ومجوس بدو الٰہ قایل اند واین معنی معترض
را قول بعقدہ آلہ لازم آمد العیاذ باللہ وانچہ از بعض متقدمین منقول است کما الواجب الوجود بالذات
ہو اللہ تعالیٰ وصفاتہ پس باول است باآنکہ واجبیۃ لذات اللہ تعالیٰ وتقدس چنانچہ خواہد
آمد ان شاء اللہ تعالیٰ وانچہ لازم بر معنی معترض است آن وجوب ذاتی است بلا تاویل زیراکہ
او در نقایص بر امتناع بالغیر یعنی امتناع لذات الواجب تعالیٰ کفایت نمی کند وامتناع
ذاتی را التزام می نماید پس قول بوجوب ذاتی صفات کمالیہ بروی لازم می آید کما مر خلاف
بعض متقدمین مذکور کہ امتناع ذاتی در اتصاف بنقایص از و منقول گشتہ تا کلامش قابل
تاویل مذکور نمی شد اقول سابق گفتہ ایم مصداق حلوب بسیط سوالب کا لیس اللہ سبحانہ
لیس بانسان ولیس بکاتب ولیس متحرک ولیس بعاجز ولیس بجاہل الی غیر ذلک ضروری بالذات
است وضرورت ذاتی این سلوب امتناع ذاتی سلوبات است وہر بے ایمان کہ سوالب بسیط
را در مرتبہ ذات احدیہ صادق نمیداند لابد موجبات آن را کہ منافات آن با تحاد وذاتی او سبحانہ ما سوی
غیر متناہیہ بالاطلاق ذات بالکلیۃ الحقایق است صادق میداند وسلوب بسیط نقایص وقبایح
صفات کمالیہ وجودیہ نیستند سلب کدام ذات نیست کہ سلوب وجود داشتہ باشد ومصداق
صفات کمالیہ نزد عامہ متکلمین نفس ذات احدیہ نیست بلکہ مصداق آن قیام صفات زاید
بذات حق است وہیچکس از رسل تا این غبی تو اہم گفت مصداق سلوب بسیط مذکورہ نفس
ذات احدیہ نیست ونقیض اتصاف بالنقایص والقبایح والفواحش سلب اتصاف
بنقایص وقبایح وفواحش است نہ اتصاف بصفات کمالیہ این احمق کہ باقتضای جہالت
وسفاہت انکار را از امکان ذاتی اتصاف او سبحانہ بنقایص وقبایح وفواحش را قول
بوجوب ذاتی اتصاف او سبحانہ بصفات کمال گمان می کند اتصاف او سبحانہ را بصفات

کمال نقیض اتصاف او سبحانہ بنقایص گمان می کند حالانکہ چنین نیست صبیان و مجانین ہم میدانند
کہ نقیض اتصاف بنقایص سلب اتصاف بنقایص است ومصداق سلب اتصاف بنقایص
ومصداق اتصاف بصفات کمال بر رای عامہ متکلمین واحد نیست مصداق سلب اتصاف
بنقایص نفس ذات احدیہ است ومصداق اتصاف بصفات کمال قیام صفات بذات
حقہ است واین بدانست متکلمین ازان متاخر است وانچہ گفتہ است کہ ہمچنین ممکن بالذات
موجود ممکن العدم وممکن الزوال است از باب تلبیس است چہ اگر مرادش این است کہ ہر
ممکن بالذات موجود بنظر نفس ذات خود ممکن العدم است گویا ایجاب موجب بالذات وجوب
بالغیر باشد این قاعدہ مسلم است لیکن ازین امکان زوال صفات کمالیہ او سبحانہ از ذات
حقہ برای متکلمین لازم نمی آید چہ بدانست متکلمین صفات کمالیہ او سبحانہ اگرچہ ممکن بالذات
اند مگر ذات او سبحانہ علۃ موجبہ آنصفات است وتخلف معلول از علت موجبہ آن ممتنع بالذات
است واگر مرادش این است کہ ہر ممکن بالذات موجود در نفس الامر ممکن العدم وممکن الزوال
است گو علۃ موجبۃ آن موجود باشد این کلیہ ممنوع بلکہ کاذب وغلط است ومنشاء قول معترض
مذکور یعنی حضرت استاذی المحقق مدظلہ بامتناع ذاتی اتصاف او سبحانہ بنقایص نہ آن است
کہ این قایل گمان کردہ است بلکہ منشاء آن این است کہ اگر اتصاف او سبحانہ بنقایص
ممکن باشد سلب اتصاف او بنقایص از مرتبہ نفس ذات احدیہ متاخر باشد پس در مرتبہ
ذات مرتبہ سلب اتصاف او بنقایص متقدم است صدق ایجابات نقایص لازم می آید
واین محذور بر تقدیر تاخر صفات کمالیہ از نفس ذات حقہ چنانچہ رای عامہ متکلمین است لازم
نمی آید نہایت کار این است کہ بر رای متکلمین سلب صفات کمالیہ در مرتبہ ذات احدیہ لازم
می آمد وعامہ متکلمین آن را التزام می کنند چنانچہ استکمال او سبحانہ بصفات زایدہ را التزام
می نمایند این غبی احمق این فرق را ندانستہ بر معترض لازم می کند کہ وجوب بالغیر را در رفع
امکان زوال صفات از حضرت او سبحانہ کافی نمی داند وبوجوب ذاتی صفات کمال قایل شود

حال آنکه برای امتناع زوال صفات کمال از حضرت او سبحانه است ضد و صفات کمالیه
بالایجاب علی رای المتکلمین کافی است و برای سلب نقایص از مرتبه ذات احدیه امتناع
اتصاف بنقایص بالغیر کافی نیست بلکه قول بانکه اتصاف او بنقایص ممتنع بالغیر است
مستلزم قول باتصاف او سبحانه بنقایص هیچگونه لازم نمی آید پس آنچه این احمق نافهم برین لازم
متفرع کرده است همه باطل شد آری این نادان بی ایمان را که سلب اتصاف او سبحانه
را بنقایص و قبایح و فواحش و سلب اتصاف او سبحانه را بحیوانیت و جمادیت و مرضیت
معلول و متاخر از مرتبه ذات میداند قول بودن او سبحانه در مرتبه ذات احدیه عین ذوات
ممکنه غیر متناهیه و عین خواص حوادث و خصایص ممکنه غیر متناهیه لازم می آید پس حال این قایل
بدتر شد از مجوس و ملاحده و دیگر کفره و فجره و سوفسطائیه العیاذ بالله من ذلک قال الرضیع
الوضیع حالا بتلخیص محصل مطلب بر داخته می گویم که صفات کمالیه حضرت واجب تعالی
واجب لذات حضرت واجب الوجود است عز اسمه و تعالی شانه و فی نفسها ممکن بالذات
کما نذکره انشاء الله و همچنین اتصاف بانها پس اتصاف بنقایص ممتنع لذات حضرت واجب
الوجود خواهد بود جل شانه و فی نفسه ممکن بالذات مثلا چون صفت علم و قدرت ممکن بالذات است
وجود و عدم هر دو ممکن خواهد بود و هو ظاهر و چون وجود هر دو لذات حضرت الموصوف جل شانه
واجب گشت عدم هر دو از ذات حضرت الموصوف تعالی شانه ممتنع خواهد بود و عدم هر دو صفت
مذکوره از ذات مقدس که از شان او علم و قدرت است یعنیها جهل و عجز است کما هو الظاهر فثبت
کونهما ممتنعین لذات حضرت الموصوف تعالی شانه و الاتصاف بهما کذلک فتبین ان الاتصاف
بالنقایص ممتنع لذات الواجب تعالی مع کونه فی نفسه ممکنا بالذات کما فی الصفات الکمالیة
وجوب لذات الواجب جل شانه و عز اسمه مع کونها ممکنة بالذات فی نفسها نظیرش در عالم
امکان ظلمت در اجسام کثیفه است و نور در شمس ظلمت ممکن بالذات است و اتصاف آن
اجسام کثیفه را واقع و چون با جرم شمس که اتصاف آن با نور ضروری است بنظر ذات شمس

ظلمت را مقابل کنیم و مقایسه نمائیم ظلمت حقیقیه را مضمحل میابیم و حکم بامتناع آن میکنیم زیرا عاقل تجویز
می‌کند که در آفتاب با وجود لزوم ذاتی ضوء امکان تحقق ظلمت است بنظر امکان ذاتی ظلمت همچنین
چون نقایص را در مقابل حضرت واجب الوجود تعالی شانه که اتصاف او تعالی بصفات کمال
واجب لذاته تعالی است مقایسه کنیم جمله نقایص را مضمحل و معدوم بلکه ممتنع و مستحیل می یابیم لیکن این
امتناع و استحاله لذات حضرت واجب الوجود است تعالی شانه نه ذاتی آنها زیرا که بنظر ذوات خودها
هم نقایص ممکن بالذات اند چه بر کلیه بلکه بعض افراد آنها موجود باشند حکم بامتناع ذاتی آنها خواهند کرد
ممتنع ذاتی را هیچ فرد موجود نمی باشد **اقول** سابق گذشته است که صفات کمالیه واجب الوجود
سبحانه نزد عامه متکلمین بر ذات حقه زاید اند و مصداق عالمیت و قادریت و دیگر صفات کمالیه قیام
مبادی آن صفات بذات حقه است و آن صفات مستند الی الذات اند و تاخر معلول از ذات
علت و تاخر صفت از ذات موصوف ضروری است و مصداق سلب جمیع ذوات ممکنه و خواص
آنها و خصایص آنها و خسایس و قبایح و نقایص نفس ذات حقه است نه مرتبه متاخره از ذات
والا صدق موجبات آنها در مرتبه ذات حقه لازم آید ضرورة استحاله ارتفاع النقیضین واللازم
صریح البطلان و امکان صفات کمالیه تساوی وجود و عدم آنها بالنظر الی انفسها است و عدم
بسیط اتصاف بآن صفات کمالیه اتصاف بنقایص نیست تا از امکان اتصاف بصفات
کمالیه امکان اتصاف بنقایص لازم آید پس اتصاف بصفات کمالیه نزد عامه متکلمین واجب
لذات الواجب سبحانه و متاخر از مرتبه ذات حقه است و سلب اتصاف بنقایص معلول
ذات حقه نیست بلکه ضروری بالذات است پس از وجوب صفات کمالیه لذات الواجب
امتناع اتصاف بنقایص لذات الواجب سبحانه لازم نمی آید و چون صفت علم و قدرت او
تعالی نزد عامه متکلمین ممکن بالذات است وجود و عدم این هر دو صفت ممکن است و وجود
این هر دو نزد آنها لذات الواجب سبحانه واجب و عدم آنها لذات الواجب سبحانه ممتنع است
و عدم بسیط صفت علم عبارت از جهل نیست بلکه جهل عبارت از عدم ملکه علم است و عدم ملکه

عبارت است از عدم صفتی از محل قابل که قوت استعدادیہ اتصاف بآن صفت داشتہ باشد
لی قوت استعدادیہ عدم ملکہ نمی تواند شد ومراد از ما من شانہ جائیکہ میگویند کہ عدم ملکہ عدم صفتی
است عما من شانہ ذلک الصفۃ محل قابل است کہ قوت استعدادیہ اتصاف آن صفت داشتہ
باشد قال فی المواقف فی تقسیم المتقابلین اما ان لایکون احدہما سلبا للآخر او یکون ثم قال والثانی
ان اعتبر فیہا نسبتہما الی قابل للامر الوجودی فعدم وملکہ وقبول عبارت از قوت استعدادی است
وقال الابہری فی شرح المواقف بعد ذکر التضایف والتضاد من اقسام التقابل الثالث تقابل العدم
والملکۃ وہو ینقسم الی حقیقی وشہوری لانہ ان اعتبر ارتفاع الامر الوجودی عن المادۃ المتہیئۃ لقبولہ بحسب
الشخص فی ہذا الوقت فہو الشہوری کالالتحاء والکوسجیۃ فانہا لیست عدم الالتحاء مطلقا بل عدمہ
عما من شانہ الالتحاء فی ذلک الوقت حتی ان الامرد لا یقال لہ کوسج وکالبصر والعمی فان العمی لیس عدم البصر
مطلقا بل عدمہ عما من شانہ البصر فی ذلک الوقت فان الجرو الذی لم یفتح تمام البصر لا یقال لہ اعمی و
ان لم یعتبر لذلک فحقیقی بل اعتبر قبول المادۃ لہ اما بحسب جنسہ القریب کالعمی للعقرب والبعید کالسکون
ای عدم الحرکۃ للجبل لانہ یقال لہ ساکن عدیم الحرکۃ لانہ یقبلہا بحسب جنسہ البعید الی آخر ما قال این کلام
نص است برانکہ مراد از ما من شانہ مادہ قابلہ است وچون ذات حقہ سبحانہ از مادہ وقوت استعدادی
منزہ است وبودن او سبحانہ مادی ممتنع ذاتی است وسلب قوت استعدادی از و سبحانہ ضروری
بالذات است اتصاف او سبحانہ بجہل ممکن ذاتی نیست جہل عبارت است از عدم علم از محلیکہ قوت
استعدادی علم داشتہ باشد واین معنی در ذات حقہ ممکن نیست چنانچہ ملا علی قاری در شرح
فقہ اکبر نقل کردہ وعندنا ان کل ما وصف بہ لا یجوز ان یوصف بضدہ وبناء علی ہذا ابہری
در شرح مواقف در ماوراء مقصد ثالث نوع ثانی کیفیات نفسانیہ گفتہ است العلم الحادث
یقابلہ الجہل پس ظاہر شد کہ از امکان ذاتی علم او سبحانہ برای عامہ متکلمین امکان اتصاف
او سبحانہ وتعالی عما یقول الظالمون بجہل لازم نمی آید ومعلوم شد کہ منشاء قول این
جاہل جہل او از معنی جہل است واگر معنی جہل آن باشد کہ این جاہل فہمیدہ است لازم

می آید که او سبحانه در مرتبه ذات حقه نزد عامه متکلمین جاهل باشد العیاذ باللہ چه هرگاه که صفت علم
معلول او سبحانه نزد عامه متکلمین است این صفت معلوله در مرتبه ذات حقه که موصوف و علت
آنست معدوم و مسلوب نزد عامه متکلمین خواهد بود ضرورة تاخر الصفة عن الموصوف و تاخر المعلول
عن العلة و عدم این صفت از ذات حقه بدانست این جاهل جهل است پس لازم است که عامه
متکلمین قایل باشند بجاهل بودن او سبحانه در مرتبه ذات حقه العیاذ باللہ من ذلک اما
عجز پس آن نزد اشاعره صفت وجودی است مضاد قدرت فی شرح المواقف المقصد الثانی
العجز عرض موجود مضاد للقدرة باتفاق من الاشاعرة و جمهور المعتزلة و قال الابهری فی شرح المواقف
اتفقت الاشاعرة و کل من اثبت الاعراض علی ان العجز عرض ثابت مضاد للقدرة این جاهل
بسبب عجز خود از ادراک حقایق تفسیر آن بعدم القدرة عما من شانه القدرة نفهمیده عجز را بعینه
عدم القدرة فهمیده و امکان عدم قدرت او سبحانه را بر مذهب عامه متکلمین امکان عجز او سبحانه
قرار داده بقول بامکان اتصاف او سبحانه بعجز اقدام نموده العیاذ باللہ من سوء الفهم و چون
سمیع و بصیر از صفات کمالیه و این هر دو صفت برای عامه متکلمین ممکن ذاتی است و عدم آن
از ذات حقه نیز ممکن است و عمی و صمم و بکم عبارت از عدم البصر عما من شانه البصر است و عدم
السمع عما من شانه السمع است از عدم ملکه کلام عما من شانه ملکة الکلام است پس اعمی و اصم و ابکم
بودن او سبحانه در اعتقاد این بی ایمان ممکن است بلکه در اعتقادش اعمی و اصم و ابکم بودن او
سبحانه در مرتبه ذات حقه ضروری است نعوذ باللہ من الالحاد و فساد الاعتقاد و چون موت بر
مذهبی عدم ملکه حیات است و حیوة نزد عامه متکلمین صفت زائده بر ذات حقه و ممکن بالذات است
امکان عدم حیات او سبحانه برای متکلمین در اعتقاد این قایل امکان موت او سبحانه خواهد بود
بلکه در اعتقاد این جاهل بی ایمان او سبحانه در مرتبه ذات حقه میت است زیرا که در مرتبه
ذات حقه سلب حیات که صفت معلوله ذات حقه نزد عامه متکلمین است ضروری است ضرورة
تاخر الصفة عن الموصوف و المعلول عن العلة پس بحسب زعم او عدم الحیوة عما من شانه الحیوة در

مرتبه ذات حقه ضروری شد سبحان الحی الذی لا یموت عما یقول الظالمون واگر موت را صفت وجودی گفته شود چنانچه بر مذہب دیگر ہست این قایل را از قول بامکان ذاتی موت او سبحانه حسب عقاید باطله او گریز نیست زیرا که موت او سبحانه موت خاص است پس آن حصه موت است وظاہر است که دیگر حصص موت ممکن اند پس این حصه ہم ممکن خواہد بود بنا بر علی زعمه او این موت خاص را فرد اعتبار نتواند کرد که بدانست او ورا اعتبار کردن فرد موت جزئیت او سبحانه ازین فرد لازم می آید وآن نزد این قایل محذور است واگر گوید که موت او سبحانه بنظر خصوصیت ممتنع است وقطع نظر از خصوصیت ممکن است از و پرسیده شود که موت او سبحانه بنظر خصوصیت ایا ممتنع ذاتی است یا ممتنع بالغیر اگر ممتنع ذاتی است ہمه اقوال او باطل شده واگر ممتنع بالغیر ہست موت او سبحانه بنظر خصوصیت ہم ممکن ذاتی شد چه ممتنع بالغیر لامحاله ممکن ذاتی ہست پس بہر حال او را از قول بامکان ذاتی موت او سبحانه بنا بر عقاید باطله از چاره نیست واز نظیر او بظلمت اجسام کثیفه وخسوف شمس تیره دروني او ودر انظار نظاره روشن دلو باطني او نزد اولی الابصار مبرہن شد چه روشن شدن اجسام کثیفه وتیره وتار شدن آفتاب بقدرت الٰہی ممکن ہست واتصاف واجب الوجود سبحانه بنقایص وخسایس قبایح وخصایص حوادث وممکنات نزد ہر مومن ممتنع بالذات وہمچنان اتصاف ممکنات بصفات کمالیه او سبحانه مستحیل بالذات است وانچه گفته ہست که بنظر ذوات خود با نقایص ممکن بالذات اند چه بر کلیه ایکه بعض افراد آنہا موجود باشند حکم بامتناع ذاتی آنہا نتواند کرد ممتنع ذاتی را ہیچ فرد وجودی نباشد تلبیسی عجیب است ممکن بودن نقایص بدین معنی درست است که وجود کیسه ہر یک نقیصه صلوح آن دارد ممتنع بالذات نیست ونه واجب بالذات است معنی امکان نقایص نه این است که ہر یک نقیصه را ہر گونه وجود ممکن ہست مثلاً ممکن نیست که اعراض حادثه بوجود استقلالی قدیم موجود شوند وتجسم وتحیز بذات او سبحانه قایم شده موجود قدیم شود وحدوث بعد العدم بذات او سبحانه قایم شود ونجاست که خاصه تا ذورات است

در ذات مقدسه حلول نماید قول بامکان ذاتی نقایص بدین معنی که قیام آنها بذات واجب الوجود
سبحانه و قدم آنها بودن آنها از لوازم ذات حقه بشابه صفات کمالیه ممکن ذاتی است کفر والحاد
و بدتر از سوفسطائیت است باید دانست چنانکه امتناع ذاتی بعض انحاء وجود بخصوصه
نظر بنفس حقیقت منافی وجوب ذاتی نیست چنانچه بر حقیقت حقه واجبه وجود ممکن و وجود
حادث و وجود فی المحل ممتنع ذاتی است و امتناع ذاتی این وجودات خاصه بر و منافی وجوب
ذاتی او نیست بلکه مساوی وجوب ذاتی اوست همچنان امتناع ذاتی بعض انحای وجود
بخصوصه نظر بنفس حقیقت منافی امکان ذاتی حقیقت نیست چه وجود واجبی و وجود قدیم
بر ذوات ممکنه و وجود لا فی محل بر اعراض و وجود آنی بر حقایق غیر قاره بر آنیسات ممتنع بالذات
است و امتناع آن منافی امکان ذاتی این اشیا نیست یعنی امکان ذاتی این اشیا
این است که وجود که هر یکی ازین اشیا صلوح آن وجود دارد نه واجب بالذات است
و نه ممتنع بالذات این احمق جاهل از امکان ذاتی صفات نقایص امکان قیام و حلول آنها در ذات
حقه مقدسه واجبه و امکان قدم آنها و امکان بودن آنها از لوازم ذات حقه ثابت کردن میخواهد
سبحان الله چه بوالعجبی است این آواره تیه ضلالات و این غرقه ورطه جهالات باین بضاعت
کاسدی که دارد و باین عبارت که آن را تدقیق می پندارد نامه در روی خود را سیاه و عقل
دین خود را تباه ساخته بحد اغلظ در علوم خود را در چه بلا انداخته دین و دنیای خود را باخته
است این همه وبال اتباع بعضی از ان و خیم المال است والعیاذ بالله المتعال قال الشیخ
الرضیع در شرح عقاید نسفی است فالاولی ان یقال المستحیل تعدد ذوات قدیمة لا ذات
قدیمة موصفات و ان لا یجترئ علی القول بکون الصفات واجبة الوجود ولذا تها بل یقال هی واجبة لا لغیرها
بل لما لیس عینها ولا غیرها اعنی ذات الله تعالی وتقدس ویکون هذا مراد من قال الواجب
الوجود لذاته هو الله تعالی وصفاته یعنی انها واجبة لذات الواجب تعالی وتقدس واما
فی نفسها فهی ممکنة ولا استحالة فی قدم الممکن اذا کان قائما بذات القدیم واجبا به غیر

منفصل عنه فليس كل قديم الها انتهى يلزم من تعدد القدماء وجود الآلهة نعم مما ينبغي ان يقال الله
تعالى قديم بصفاته ولا يطلق القول بالقدماء لئلا يلزم الوهم الى ان كلا منها قايم بذاته موصوف
بصفة الالوهية ولصعوبة هذا المقام ذهب المعتزلة والفلاسفة الى نفي الصفات الكماليه
والكرامية الى نفي قدمها والاشاعرة الى نفي غيريتها وعينيتها بعد ملاحظه مضمون این عبارت منقوله
درانچه ذکر کرده ایم شکی باقی نخواهد ماند در حاشیه خیالی مذکوره است قوله واما في نفسها فهي
ممكنة قد سبق ما فيه من انه يخالف ما اشتهر بينهم من ان كل ممكن محدث اي مسبوق بالعدم
انتهى درحاشیه مولانا عبد الحکیم است قوله قد سبق ما فيه اي قد سبق في الشرح ان القول
بامكان الصفات ينافي قولهم ان كل ممكن حادث بمعنى انه مسبوق بالعدم ولا يخفى عليك
ان القول بهذه المخالفة اهون من القول بعدم امكانها لانه يستلزم تعدد الواجب لذاته
بخلاف انتقاض تلك الكلية ولذا خصصها المحققون بان كل ممكن مسبوق بالقصد والاختيار
فهو حادث وفي عبارت الشرح اشعار بذلك حيث قال ولا استحالة في قدم الممكن انتهى
اگر گفته شود که چون عدم جرءت بر قول مذکور اولی باشد چنانکه در شرح مصرح است پس
قول بوجود صفات واجبة الوجود لذاتها جائز غیر اولی خواهد بود واین منافی امکان ذاتی صفات
مذکوره است جوابش آنکه درین اعتراض غفلت از خصوصیات لفظ قول است یعنی مراد
از عبارت شرح آنکه قول مذکور اگرچه جائز غیر اولی است اما اعتقاد وجود صفات واجب
الوجود لذاتها پس باطل است وغیر جائز ووجه فرق آنست که قول قابل تاویل است
چنانکه شارح تاویلش کرده وگفته ویکون هذا مراد من قال الخ واعتقاد قابل تاویل
نیست کما هو الظاهر از شرح وحاشیه الحاشیه ثبوت رسید که اتصاف حضرت
واجب الوجود جل شانه بصفات کمالیه واجب لذاته حضرت باری تعالی است واما
ذات این اتصاف ای اتصاف شیء با مثل علم وحیات مثلا پس ممکن بالذات است همچنین
اتصاف حضرت قدوس تعالی شانه بنقایص مستحیل لذات حضرت واجب الوجود است

وممتنع حقیقی اما ذات این اتصاف ای اتصاف شی ما پس ممکن بالذات بلکہ متحقق الوقوع است
و در دیگر کتاب علم کلام مثلا شرح عقاید جلالی وحواشی آن ومثل شرح مواقف وحواشی آن
وغیرہا زیادہ تر ازین تحقیق است مگر بنظر کثرت وجود شرح عقاید نسفی وحواشی آن بر نقل
اینہا اکتفا کردہ شد اقول حاصل آنچہ این قایل از شرح عقاید وحواشی آن نقل کردہ است
این است کہ صفات کمالیہ او سبحانہ نزد عامہ متکلمین ممکن بالذات وقدیم صادر عنہ سبحانہ
بالایجاب اند وازین لازم نمی آید کہ اتصاف او سبحانہ بنقایص ممکن ذاتی باشد کما تر تفصیلہ
پس قول او بعد ملاحظہ مضمون این عبارت منقولہ در آنچہ ذکر کردہ ایم شکی باقی نخواہد ماند بیہودہ
گوئی است آری کسیکہ بہرہ از فہم نیافتہ باشد وازامکان ذاتی عدم صفات کمالیہ امکان
ذاتی اتصاف او سبحانہ بنقایص نفہمد ازین عبارات بآن جہل مرکب کہ این قایل بدان مبتلا
است گرفتار تواند شد وعجب تر ازین بیہودہ گوئی قول اوست از شرح وحاشیہ الحاشیہ
بہ ثبوت رسید کہ اتصاف حضرت واجب الوجود جل شانہ بصفات کمالیہ واجب لذات
حضرت باری تعالی است واما ذات این اتصاف ای اتصاف شی ما بشل علم وحیات مثلا
پس ممکن بالذات است ظاہرا این احمق جاہل در کلام خود ہم تامل نمی کند وہر چہ در خیال
باطلش می آید یاوہ میسراید چہ اتصاف حضرت واجب الوجود جل شانہ بصفات کمالیہ
مخصوصہ در نفس الامر از مواد ثلثہ یعنی وجوب ذاتی وامکان ذاتی وامتناع ذاتی خالی نتواند
بود واگر واجب ذاتی است لازم است کہ مصداق این اتصاف مرتبہ نفس ذات حقہ
بلا زیادت امری دیگر باشد برین تقدیر مذہب قائلین بزیادت صفات باطل شد
واگر ممتنع ذاتی است این اتصاف واجب لذات حضرت باری نمی تواند شد پس لا محالہ
ممکن ذاتی واجب بالعلہ خواہد بود وآنچہ واجب بالعلہ است لا محالہ ممکن ذاتی است پس
قول او واما ذات این اتصاف ای اتصاف شی ما بشل علم وحیات مثلا پس ممکن بالذات
محض لغو است چہ این اتصاف مخصوصہ ہرگاہ کہ واجب بعلہ شد لا محالہ ممکن ذاتی شد

وعجیب تر این است کہ خود بامکان ذاتی صفات کمالیہ تصریح نمودہ است ودر کتب منقول عنہا بامکان ذاتی صفات کمالیہ تصریح است وہرگاہ کہ صفات کمالیہ ممکن ذاتی ست قضیہ اتصاف اوسبحانہ بآن صفات لامحالہ ممکن ذاتی خواہد شد چہ بامکان ذاتی یکی از نقیضین وجوب ذاتی اتصاف معنی ندارد وہمدا خود بالا گفتہ است کہ اتصاف صلاحیت وجوب ذاتی ندارد پس تحاشی از اطلاق ممکن بالذات بر این اتصاف بخصوصہ چرا است منشاء آن جز حماقت وسوء فہم ہیچ نیست وعجب تر ازین قول اوست چون اتصاف حضرت تقدس تعالی شانہ بنقایص مستحیل لذات حضرت واجب الوجود است وممتنع عقلی اما ذات این اتصاف ای اتصاف شی ما پس ممکن بالذات بلکہ متحقق الوقوع است چہ اتصاف اوسبحانہ بنقایص از مواد ثلث در نفس الامر خالی نتواند بود وظاہر است کہ واجب ذاتی نیست پس اگر ممتنع ذاتی است فہو مطلوبنا ومبطل لزعمہ واگر ممکن ذاتی است پس از تحاشی از اطلاق ممکن بالذات بر این اتصاف بخصوصہ چرا است قول بامتناع آن لذات الواجب سبحانہ قول بامتناع آن بعلت است وقول بامتناع آن بعلت قول است بامکان ذاتی آن وہمدا اتصاف اوسبحانہ بصفات کمالیہ بخصوصہ نزد او یا واجب بالذات است پس بداہت اوضرورست کہ اتصاف اوسبحانہ بنقایص بخصوصہ ممتنع بالذات باشد چہ نزد او درمیان سلب اتصاف بنقایص واتصاف بصفات کمالیہ معیۃ ذاتیہ است ومعان بالذات در وجوب وامکان یک حکم دارند چنانچہ او سابق گفتہ است ووجوب ذاتی سلب اتصاف بنقایص امتناع ذاتی اتصاف بنقایص است واگر اتصاف اوسبحانہ بصفات کمالیہ بخصوصہ نزد او ممکن بالذات است عدم آن بخصوصہ ممکن بالذات است وعدم اتصاف بصفات کمالیہ بخصوصہ نزد او بعینہ اتصاف اوسبحانہ بنقایص است پس نزد او اتصاف اوسبحانہ بنقایص بخصوصہ ممکن بالذات خواہد بود واین سفیہ اتصاف اوسبحانہ را بہ صفات کمالیہ بخصوصہ واجب لذاتہ تعالی ومطلق اتصاف را ممکن ذاتی واتصاف اوسبحانہ بنقایص

بخصوصہ ممتنع لذاتہ تعالی ومطلق اتصاف بنقایص را ممکن ذاتی انگاشتہ است
وجوب اتصاف بصفات کمالیہ لذاتہ تعالی را مقابل امکان ذاتی آن قرار دادہ وامتناع
اتصاف بنقایص لذاتہ تعالی را مقابل امکان ذاتی آن فہمیدہ است حال آنکہ قسیم ومقابل
امکان ذاتی وجوب ذاتی وامتناع ذاتی است نہ وجوب لذاتہ تعالی وامتناع لذاتہ تعالے
چہ وجوب شی بعلۃ وامتناع شی بعلۃ از جہت امکان ذاتی آن است وممتنع عقلی در اصطلاح
ممتنع ذاتی را گویند اطلاق آن بدین معنی بدانست او برا اتصاف او سبحانہ بنقایص راست نیست
واستنباط این بیہودہ گویہا از شرح عقاید وحواشی آن بس عجب است اینقدر را زان الفتیہ
ظاہر است کہ نزد عامہ متکلمین کہ بزیادت صفات کمالیہ قایل اند آن صفات واتصاف باین
ممکن ذاتی ومعلول او سبحانہ بالایجاب اند نہ اینکہ آن اتصاف بخصوصہ ممکن ذاتی نیست ونہ اینکہ
اتصاف او سبحانہ بنقایص ممکن است ونہ اینکہ عدم آن معلول او سبحانہ است منشا این استنباط جہل
مرکب وسوء فہم است وبس عجب تر از ینہا در تلبیس قول اوست ودر دیگر کتب علم کلام مثلا شرح
عقاید جلالی الخ این بیچارہ شرح عقاید جلالی ندیدہ باشد والا امید نیست کہ اتصاف او
سبحانہ بنقایص محال بالذات است قال الکذب نقص فلا یکون من الممکنات ولا تشملہ القدرۃ
کسایر وجوہ النقص علیہ کالجہل والعجز انتہی وقال بعد قول المص ولا الجہل ولا الکذب لانہا نقص
والنقص علیہ تعالی محال وقال فی شرح قول المص ولا یتحد بغیرہ یطلق الاتحاد علی ثلثۃ انحاء الاول
ان یصیر شی بعینہ شیا آخر وہذا محال مطلقا سواء کان فی الواجب تعالی اوفی غیرہ والثانی
ان ینضم الیہ شی فیحصل منہ حقیقۃ واحدۃ بحیث یکون المجموع شخصا واحدا آخر کما یقول صار التراب
طینا والثالث ان یصیر الشی شیا آخر بطریق الاستحالۃ فی جوہرہ او عرضہ کما یقال صار الماء ہواء
اوصار الابیض اسود والکل فی حقہ تعالی وقال فی شرح قولہ لیس بجوہر اذ الجوہر ہو الممکن
المستغنی عن المحل او ہو المتحیز بالذات وہو تعالی منزہ عن الامکان والتحیز وفی شرح قولہ
ولا عرض لان العرض محتاج الی المحل المقوم لہ والواجب مستغن عن غیرہ وفی شرح قولہ لا جسم لان الجسم

مرکب محتاج الی الجزء فلا یکون واجبا وفی شرح قوله ولا فی حیز وجهة لانهما من خواص الاجسام والجسمانیات
وفی شرح قوله ولا یشار الیه ههنا وهناک لانه لا یصح علیه الحرکة والانتقال لما سبق انتهی وهکذا فی غیره من
الکتب الکلامیة ظاهر است که مراد از محال بودن اتحاد و وجوب و جوهریت وعرضیت وجسمیت وتحیز
وذی جهت بودن او سبحانه وعدم صحت حرکت وانتقال بر او سبحانه امتناع ذاتی این نقایص است
نه امتناع بالغیر ووجه امتناع جملهٔ نقایص در ذات حقه مقدسه این است که ذات حقه واجب
بالذات است ومباین بالذات است ذوات وماهیات ممکنه وخواص ممکنات را واز
اتصاف بانچه از خصایص ممکنات است بالذات آبی است پس فرض اتصاف ذات
حقه واجبه بخواص ممکنات وحوادث واتحاد آن بذوات ممکنات فرض اجتماع امکان ووجوب
است در آن واجتماع وجوب ذاتی وامکان ذاتی در ذات حقه ممتنع بالذات است پس
مصادیق اینهمه که مجمع وجوب ذاتی وامکان است محال بالذات است این احمق جاهل
از امتناع ذاتی مصداق اتصاف او سبحانه بنقایص غافل بوده در مفهومات انتزاعیه
ذهنیه کلام رانده باقتضای جهالت وضلالت برای اثبات امکان اتصاف او سبحانه
بنقایص وخسایس وقبایح وفواحش هر قمار باخت وخاک مذلت بسر خود بیخت و در مغاکها افتاد
وعقل ودین خود برباد داد وبا اینهمه سعی او بجای نرسید وخاسر وخائب برگردید خسر الدنیا والآخرة
ذلک هو الخسران المبین فقطع دابر القوم الذین ظلموا والحمد لله رب العالمین قال الرائب
الخائب کنون باید دانست که از کلیه کل ممکن بالذات متعلق القدرة صفات کمالی واتصاف
بآن واتصاف بمقابلات آنها مستثنی است چه مخلص نیست از قول بصدور صفات
کمالی بطریق ایجاب بر تقدیر زیادت صفات زیرا که بر تقدیر زیادت صفات وقول بوجوب
ذاتی آنها متصور نیست که منافی توحید است ونیز بسبب احتیاج آنها بموصوف محل صلاحیت وجوب
ذاتی ندارند زیرا که انکار احتیاج آنها بموصوف مکابره صرف است پس ممکن بالذات خواهند
بود وعدم تعلق صدور آنها بقدرت ظاهر است زیرا که معنی قدرت نزد متکلمین صحت فعل وترک است

پس قول بایجاب درصدور آنها لازم آمد وازکلیہ مذکور مستثنی خواہند بود وہمچنین اتصاف بنقایص کہ مقابلات صفات کمالی اند با وجود امکان ذاتی این صفات متعلق قدرت نیست درحضرت باری تعالٰی وشانہ لامتناعہ بالنظر الیہ تعالٰی شانہ ودر غیر حضرت واجب الوجود تعالٰی شانہ از ممکنات متعلق القدرۃ است کما ہو الظاہر واگر گفتہ شود کہ قول بصدور بالایجاب مذہب فلاسفہ است جوابش اینکہ فلاسفہ درصدور عقول کہ مبائنات اند ومنفصلات قائل بایجاب اند نہ در صفات کہ قائم بغیر اند ومحققین متکلمین درصدور منفصلات قائل بایجاب نیستند بلکہ درصدور صفات بر تقدیر زیادۃ فافترقا در شرح عقاید جلالی است انت تعلم ان ہذا ینساق الی القول بکونہ تعالٰی فاعلا موجبا لتلک الصفات اذ ایجادہا بالاختیار غیر متصور ولا محذور فیہ من حیث کونہ تخصیصا للقاعدۃ العقلیۃ کما توہم لان القاعدۃ لاشتہارہا وسلم فالعقل یخصص القاعدۃ کما یخصص الحکم بزیادۃ الوجود والتشخص وسائر الصفات الکمالیۃ علی الماہیات الا الواجب تعالٰی حیث ما تقرر عند الحکماء انتہٰی وازکلیہ کل ممکن بالذات حادث نیز صفات کمالی مستثنٰے اند لہٰذا بعض محققین موضوع این کلیہ ابد بنطور مقید کردہ اند کل ممکن مسبوق بالقصد والاختیار فہو حادث کما مر وصفات کمالی بر تقدیر زیادت چون صدور آنہا بالایجاب است مسبوق بقصد واختیار نشدند وہمچنین اعدام ملیہ مستثنٰے ازین کلیہ اند خلاصہ کلام ودفع وہم مرام آنکہ تحاشی از نفی قدرت او سبحانہ بر ممتنعات ذاتیہ وتحاشی از امکان ذاتی اتصاف بنقایص واعتقاد با متناع ذاتی آن چنانکہ معترض راست باہم تماشی وتہوّد وحشی است در قاذورات اشتراکات وناشی است از سوء استعداد در فنون فلسفہ وفساد اعتقاد است در اصول اسلامیہ کما مر تفصیلہ اقول الکنون باید دانست کہ در مسئلہ صفات کمالیہ حضرت واجب الوجود سبحانہ اختلاف است معتزلہ وفلاسفہ وحضرات صوفیہ کرام ومحققین متکلمین صفات کمالیہ را عین ذات میدانند وعامہ متکلمین صفات کمالیہ را غیر ذات حقیقۃ اعتقاد می کنند وعامہ اشاعرہ می گویند کہ صفات او سبحانہ نہ عین او یند ونہ غیر او یند وحال این مسئلہ آن است کہ در شرح عقاید جلالی می گوید اعلم ان مسئلۃ زیادۃ الصفات

وعدم زيادتها ليست من الاصول التي يتعلق بها تكفير احد الطرفين وقد سمعت بعض الاصفياء
انه قال عندي ان زيادة الصفات وعدم زيادتها مما لا يدرك بالكشف ومن اسنده
الى الكشف فانما تراءى له ما كان غالبا على اعتقاده بحسب النظر الفكري ولا ارى باسا في
اعتقاد احد طرفي النفي والاثبات في هذه المسئلة انتهى قال في شرح المواقف واعلم
ان قولهم اي قول مشائخنا في الصفة مع الموصوف وفي الجزء مع الكل لا هو ولا غيره مما استبعده
الجمهور جدا فانه اثبات للواسطة بين النفي والاثبات اذ الغيرية يساوي نفي العينية وكل ما ليس بعين
فهو غيره فكما ان كل ما هو غير فليس بعين ومنهم من اعتذر عن ذلك بانه نزاع لفظي لا تعلق له بامر معنوي
وذلك ان هولاء خصصوا لفظ الغير بان اصطلحوا على ان الغيرين ما لا يجوز الانفكاك بينهما وعلى هذا
فالشيء بالقياس الى آخر قد لا يكون عينا ولا غيرا واذا اجري لفظ الغير على معناه المشهور بلا تخصيص
فكل شيء بالقياس الى الآخر اما عين واما غير ولا شك انه لا منع في التسمية بل لكل احد ان يسمي اي
معنى شاء باي لفظ اراد وهذا الاعتذار ليس بمرضي لانهم ذكروا ذلك في الاعتقادات المتعلقة
بذات الله تعالى وصفاته فكيف يكون امرا لفظيا محضا متعلقا بمجرد الاصطلاح مع ان بعضهم قد
تصدى للاستدلال عليه والحق انه بحث معنوي وان مرادهم مما ذكروه انه لا هو بحسب المفهوم ولا
غيره بحسب الهوية ومعناه انهما متغايران مفهوما ومتحدان هوية كما يجب ان يكون الحال كذلك
في الحمل على ما مر في تحقيق معناه ولما لم يكونوا اي المشائخ قائلين بالوجود الذهني لم يصرحوا بكون
التغاير بين الصفة والموصوف وبين الجزء والكل في الذهن والاتحاد في الخارج كما يصرح به القائلون
بالوجود الذهني نعم المعلوم المحقق الثبوت فيما بين المحمول والموضوع هو الاتحاد من وجه والاختلاف
من وجه آخر فعبروا عن هذا المعلوم بتلك العبارة التي لا اشعار لها بالوجود والذي اختلف فيه
وهذا الكلام لا غبار عليه وفيه بحث لان كلام المشائخ في اجزاء غير محمولة كالواحد من العشرة واليد
من زيد كما اوردوا في تمثيلاتهم وفي صفات هي مبادي المحمولات كالعلم والقدرة والارادة
لا في المحمولات كالعالم والقادر والمريد والظاهر انهم فهموا من التغاير جواز الانفكاك من الجانبين

فانقدحوا علی ما قالوا ایضا لما اثبتوا صفات موجودة قدیمة زائدة علی ذاته تعالی لزم کون تلک الصفة لغیر اللہ تعالی قد فعوه بذلک ایضا لزمهم ان یکون تلک الصفات مستندة الی الذات اما بالاختیار فیلزم التسلسل فی القدرة والعلم والحیوٰة والارادة ولزمهم ایضا کون الصفات حادثة واما بالایجاب فیلزم کونه تعالی موجبا بالذات ولو فی بعض الاشیاء فتدبر واعن هذا بانها انما یکون محتاجة مستندة الی علة اذا کانت متغایرة للذات انتهی وغرض از نقل این عبارات این است کہ قول بہ نبودن صفات کمالیہ عین ذات حقہ از ضروریات دین نیست و اشاعرہ را درین مسئلہ اضطراب است باعث شان بر نفی عینیت صفات تغایر مفہومات صفات با ذات است لیس باعث بر نفی غیریت صفات تستیر از و استناد و صفات سوی ذات حقہ است وحق درین مسئلہ این است کہ مصداق صفات کمالیہ نفس ذات حقہ است بلا زیادة امر ما علیہا ومفاہیم انتزاعیہ صفات عین ذات حقہ نیستند اگر مراد اشاعرہ این است کہ صفات نہ عین ذات حقہ اند بحسب المفہوم و نہ غیر ذات حقہ اند بحسب المصداق بر این کلام غبار نیست وہیچ اشکالی بر ایشان وارد نمی شود و استکمال بالغیر و تعدد قدما و تسلسل بر تقدیر استناد قدرت وعلم وحیوٰة و ارادہ بسوی ذات حقہ باختیار و حدوث صفات بر این تقدیر و بودن واجب تعالی شانہ موجب بالذات بر تقدیر استناد این صفات سوی ذات حقہ بالایجاب ومسلوب بودن صفات کمالیہ از مرتبہ ذات حقہ بر ایشان لازم نخواہد آمد واگر مراد ایشان این است کہ صفات قایم اند در نفس الامر بذات حقہ بوجودی متغایر وجود نفس ذات حقہ ایشان را از محاذیر مذکور گریز نیست ونفی غیریت صفات بر این تقدیر معنی ندارد واحتجاج اشاعرہ درین لفظی کہ از زبان شان بر آید از ضروریات دین نیست مولوی شاہ عبد العزیز کہ ابی پلیدم مرید مرید شان است در رسالہ عقاید نوشتہ اند وصفاتہ عینہ وبنا بر عینیت صفات کمالیہ بیہودہ گو نیمای این احمق الخرق از اصل ساقط اند لیکن ما تنزلا بر تقدیر تسلیم زیادت صفات کمالیہ بر ذات حقہ کشف فضایح

ازضرورت قول لعینه صفات نبود والحال برای کشف عوار و دیشوای او میگویم که این قایل
میگوید که اتصاف بنقایص که بمقابل صفات کمالیه اند باوجود امکان ذاتی این صفات متعلق
قدرت نیست در حضرت باری تعالی شانه لامتناعه بالنظر الیه تعالی شانه حال آنکه شیخ نجدی
که این گشته تیه نادانی باقتضای بی ایمانی او را بعالم ربانی ملقب نموده است اتصاف او
سبحانه بکذب و دیگر فواحشات و نقایص و خسایس متعلق قدرت او سبحانه انگاشته بر آن دلیل
آورده است در یک رساله خود میگوید که کذب او سبحانه و اتصاف او سبحانه باین نقیصه محال
بالذات نیست چه عقد قضیه غیر مطابقه للواقع والقای آن بر ملائکه و انبیا خارج از قدرت الٰهی
نیست والا لازم آید که قدرت انسانی زیاده تر از قدرت ربانی باشد چه عقد قضیه غیر مطابق
للواقع والقای آن بر مخاطبین در قدرت اکثر افراد انسانی است آری کذب منافی حکمت است
پس ممتنع بالغیر است لهذا عدم کذب را از کمالات حضرت حق میشمارند و او جل شانه را بآن مدح می کنند
بخلاف ذر و حمار که ایشان را کسی بعدم کذب مدح نمیکنند و ظاهر است که صفت کمال همین است
که شخصی که قدرت تکلم بکلام کاذب میدارد و بنابر رعایت مصلحت و بمقتضای حکمت متنزها از تلوث
کذب تکلم بکلام کاذب نمی نماید همان شخص ممدوح میگردد و بسلب عیب کذب و اتصاف بکمال
صدق بخلاف کسیکه لسان او ماؤف شده باشد و تکلم بکلام کاذب نمی تواند کرد یا قوت
متفکره او فاسد شده باشد که عقد قضیه غیر مطابقه للواقع نمیتواند کرد یا شخصی که هرگاه که کلام
صادق می گوید کلام مذکور از و صادر می گردد و هرگاه که اراده تکلم بکلام کاذب می نماید آواز او
بند می گردد یا زبان او ماؤف میشود یا کسی دیگر دهن او بند می نماید یا حلقوم او را خفه می کنند یا کسیکه
چند قضایا صادقه را یاد گرفته است اصلا بر ترکیب قضایای دیگر قدرت نمیدارد و بنا برعلیه
تکلم بکلام کاذب از و صادر نمی گردد این اشخاص مذکورین نزد عقلا قابل مدح نیستند بالجمله عدم تکلم
بکلام کاذب ترفعا عن عیب الکذب و تنزها عن التلوث از صفات مدح است و بنا بر آن
عجز از تکلم بکلام کاذب که میگویند از صفات مدح نیست یا مدح بان او دون است از مدح باول

انتہی و دلیل کہ این ملقب بعالم ربانی آوردہ است در اتصاف او سبحانہ بدیگر فواحش وقبایح وشنایع جاری است چہ ارتکاب آنہا در قدرت اکثر افراد انسانی است پس اگر ارتکاب آن خارج از قدرت الٰہی باشد لازم آید کہ قدرت انسانی زیادہ از قدرت ربانی باشد وصفت کمال ہمین است کہ شخصی کہ قدرت بر ارتکاب فواحش میدارد و بنا بر رعایت مصلحت بمقتضای حکمت تنزہا از تلوث بفواحش از ارتکاب آن نمی نماید ہمان شخص ممدوح می گردد بسلب عیب ارتکاب فواحش واتصاف بکمال عفت بخلاف کسیکہ قدرت بر ارتکاب آن نداشتہ باشد یا مانعی او را از ارتکاب فواحش وقت قصد آن باز میدارد آنکس نزد عقلا قابل مدح نیست بالجملہ عدم ارتکاب فواحش ترفعا عن عیب الفواحش وتنزہا عن التلوث بہا از صفات مدح است وبنا بر عجز از ارتکاب آن ہیچگونہ از صفات مدح نیست یا مدح بآن او ون است از مدح باول ازین معلوم شد کہ کذب وارتکاب دیگر فواحش وقبایح نزد مقتدای این سرگردان تیہ ضلالت تحت قدرت الٰہی داخل است ونزد این قایل ممکن ذاتی وممتنع بالغیر است ومتعلق قدرت نیست مقتدای او را برا و ہمین فضل است کہ او صحت کذب وغیرہ نقایص بر ذات حقہ او سبحانہ تجویز می کند و او را بر مقتدای خود فضل این است کہ او عدم سبحانہ وحدوث او سبحانہ وامکان او وموت او سبحانہ وجہل وعجز وعمی وصمم وبکاست او سبحانہ وتعالٰی وتجسم وحرکت وانتقال وتحیز وتمکن او سبحانہ وغیر ذلک مما لا یتناہی را ممکن ذاتی وممتنع بالغیر وغیر صالح تعلق قدرت الٰہی میداند پیشوا را من وجہ بر پیرو فضل است وپیرو را من وجہ بر پیشوا فضل است این را غایت رشد توان گفت معلوم نیست کہ بدانست او خود در اصول اسلامیہ فساد اعتقاد دارد یا مرشد او را در اصول اسلامیہ فساد اعتقاد بودہ است ظاہر ا مرشد او کہ مستحق لقب عالم ربانی ست بدانست او فاسد الاعتقاد نبودہ باشد ما بطلان اعتقاد این قایل بشرح وبسط بیان کردہ ایم حاجت اعادہ آن نیست اما بطلان عقیدت شیخ او ظاہر است چہ او خود اعتراف دارد کہ کذب نقص وعیب است وبا این اعتراف قایل است

بآنکه کذب او سبحانه تحت قدرت او داخل است پس این صریح اعتراف است بآنکه ناقص
و معیب بودن او سبحانه ممکن و مقدور است و استدلال او بآنکه عقد قضیه غیر مطابق
للواقع و القای آن بر سامع نگه خارج از قدرت الٰهی نیست عجیب است چه کذب عبارت از
عقد قضیه غیر مطابقه للواقع و القای آن بر مخاطب علی الاطلاق نیست او سبحانه تعالی در اکثر مقام
از کلام معجز نظام حکایةً عن اللئام قضایای کاذبه مذکور فرموده کقوله سبحانه وقال الذین کفروا لاتاتینا
الساعة بلکه معنی کذب قول اخبار او بقضیه غیر مطابقه للواقع است و آن عین عیب و نقص است
و القای کلام کاذب بر ملائکه و انبیا علیهم نقصی دیگر است و قول او و الا لازم آید که قدرت
انسانی زیاده تر از قدرت ربانی باشد تعجب بر تعجب می افزاید چه ارتکاب فواحش شنیعه و
قبائح شنیعه تحت قدرت انسانی داخل است و تحت قدرت ربانی داخل نیست فعلی ما زعمه
لازم می آید که قدرت انسانی از قدرت ربانی زاید باشد مگر شاید چنانکه پیروان التزام امکان
ذاتی آن میکنند مرشد او التزام مقدور بودن آن کرده است و حل شبهه این است که قدرت
بر اتصاف بعیوب و نقائص و قبائح و فواحش از سمات حدوث و صفات حوادث است
او سبحانه از سمات حدوث و خواص حوادث منزه و متعالی است و قدرت کامله که از صفات
حضرت باری جل شانه است قدرت است بر ایجاد جمیع ممکنات و تکوین همه کائنات گویا قدرت
دو قسم است یکی قدرت کامله که از اوصاف مختصه حضرت باری جل شانه است و دوم قدرت
ناقصه که از اوصاف مخلوقات است و قدرت ثانیه نسبت بقدرت اول مراتب غیر
متناهیه ناقص است پس از وجود قدرت ثانیه در انسان و عدم امکان آن در ذات حق جل و
سبحانه زیادت قدرت انسانی بر قدرت ربانی لازم نمی آید شیخ این قایل معنی زیادت
نتوانست فهمید زیادت شی بر شی آن است که شی اول مشتمل باشد بر آنچه شی ثانی بر آن مشتمل
است مع زیادت نخست می بایست که اشتمال قدرت انسانی بر قدرت ربانی باثبات
میرسانید بعد از آن بیان می کرد که قدرت انسانی باوجود اشتمال بر قدرت ربانی بر فضل

بر مشتمل است آنگاه توانستی گفت که زیادت قدرت انسانی بر قدرت ربانی لازم می آید
سبحان الله پیشوای این گم‌گشته بادیه نادانی که ملقب شد بعالم ربانی معنی زیادت توانست
دانست و معنی قدرت نتوانست فهمید و بصحت کاذب بودن او سبحانه که معنی تعلق قدرت
او سبحانه بکذب است و بصحت القا فرمودن او سبحانه کذب را بر انبیا و ملائکه صریحا و بصحت
بودن او سبحانه مرتکب فواحش و شنایع از روی دلیل آورده خود قایل بوده است
و با این جهالت و ضلالات در همه مسایل دینیه از اصول کلامیه و فروع فقهیه اجتهاد میکرد بلکه
عامیان بازاری را که حرف آشنا هم نیستند مجتهد گردانید و دین اسلام را برهم زد و آنچه
گمان برده که عدم کذب را برای همین در مدایح الٰهی می شمارند که او سبحانه با وجود قدرت
بر کذب تکلم بکلام کاذب نمیفرماید و آن را بعبارت مطنبه کثیرة الالفاظ قلیلة المعنی برای فریب
دادن مشتی عوام کالانعام که اینچنین یاوه گوئی و بیهوده گوئی را احسن بیان و بسط تقریر می نامند
بیان نموده هذیانی بیش نیست چه سایر تقدیسات و تنزیهات حضرت کبریائی از عیوب
و نقایص و قبایح و خسایس و فواحش در محامد الٰهیه معدود دانند و در نصوص و معرض ثنا موجود
حال آنکه اتصاف او سبحانه بانها تحت قدرت داخل نیست کو مرید مخلص او آن را ممکن ذاتی
بلکه ثابت فی مرتبة الذات الاحدیه میداند کما سبق مفصلا غایت مدح الٰهی همین است که اتصاف
او سبحانه بهیچ عیب و نقص و بهیچ خاصه از خواص ممکنات و حوادث در تجویز عقلی هم ممکن
نیست همین کمال تقدیس و تنزیه است و تقدس و تنزه او سبحانه را از اتصاف بکذب بسبب
عدم امکان اتصاف او بعیوب و نقایص عجز نتوان گفت چنانکه از عبارت او مفهوم میشود چه عجز
در آنصورت متصور شد که اتصاف او سبحانه بعیب کذب صلوح مقدوریت داشتی چون اتصاف او سبحانه بعیب
کذب ممکن نیست تحت قدرت داخل نیست پس از عدم قدرت بر این اتصاف عجز لازم نمی آید چنانکه از
عدم قدرت بر سایر ممتنعات عجز لازم نمی آید ازین منکشف شد که این بیچاره معنی عجز هم نفهمید نسبت حال شیخ
و شدان است و همی بر حال مرید هست شد عجب این است که این مرید در عقاید نوشته است

ولا یصح علیه الحرکة والانتقال والتبدل فی ذاته وصفاته ولا الجہل ولا الکذب معلوم نیست که معنی
لا یصح در فہم او چیست اگر معنی لا یمکن است لازم می آید که او قایل باشد بعدم امکان کذب وجہل
او سبحانه حالانکه او امکان جہل وعجز او سبحانه بغایت جد جہد وعرق ریزیہا بدانست خود باثبات
رسانیده واگر معنی لا یصح ممتنع بالغیر است لازم است که حرکت وانتقال او سبحانه وتبدل
ذات وصفات او سبحانه بدانست او ممکن باشد حالانکه امکان حرکت وانتقال بے
جسمیت وامکان تبدل ذات وصفات بی حدوث متصور نیست درانصورت بدانست
این مرید جسمیت وحدوث او سبحانه ممکن ذاتی باشد بلکه این مرید مرید را از التزام آن گریز نیست
چه حرکت او سبحانه وانتقال او سبحانه وتبدل ذات حقه وتبدل صفات کاملہ
وجسمیت او سبحانه وحدوث او سبحانه حصص کلیات ممکنه ذاتیه ہستند پس بموجب قاعده
مقرره او لا محاله ممکن ذاتی خواہند بود وشاید او برای حفظ قاعده مقرره خود التزام لازم
نماید تا آن قاعده از دست نرود گو ایمان برباد شود بدانست او در التزام لازم محذوری
نیست مگر محذوری که بدانست او اشد محاذیر است این است که قول او بجواز اتصاف
او سبحانه بصفات کمالیه وہمچنین باتصاف او بنقایص داخل تحت قدرت الہی مخالف
ارشاد شیخ ومرشد او ست شیخ ومرشد او اتصاف او سبحانه را بکذب باوجود اعتراف ببودن
آن نقص وعیب داخل تحت قدرت میگوید بلکه ہمه ممتنعات بالغیر را تحت قدرت الہی
داخل میداند بلکه ہمه واجبات بالغیر را که دران صفات کمالیه او سبحانه بر مذہب عامه متکلمین
داخل اند داخل تحت قدرت انگارد چه در رسایل خود می گوید که مناط صحت تعلق قدرت الہیه
امکان ذاتی است وہر ممکن ذاتی در ہمه اوقات بر جمیع تقدیرات یعنی در وقت وجود علل
موجبه وموانع عائقه وبر تقدیر وجوب بالغیر یا امتناع داخل تحت قدرت الہیه است درین
نسبتش بموجبات یا موانع انتہی بعبارته باز می گوید ازین بیان واضح گردید که دخول شی
تحت قدرت الہیه منافی امتناع یا وجوب او که بنظر امور خارجیه باشد نیست بلکه آنچه

منافی او است دخول آن تحت تکوین نیز واضح گشت کہ لزوم محال بر تقدیر وجود شی مانع دخول
آن شی تحت قدرت الٰہیہ نمیتواند شد زیرا کہ لزوم محال مانع وجود او است نہ منافی امکان ذاتی
ومناط تعلق قدرت الٰہیہ امکان ذاتی است نہ عدم مانع خارجی آری لزوم محال مانع از تعلق
تکوین است انتہی ازین ہر دو عبارت ظاہر است کہ بدانست شیخ مرشد او صفات کمالیہ او سبحانہ
واتصاف او سبحانہ بصفات کمالیہ اتصاف او سبحانہ نہ بقبائح وفواحش ونقائص کہ بدانست
این مرید مرید ہمہ ممکن ذاتی است تحت قدرت الٰہیہ داخل اند وبدانست این مرید مرید داخل
تحت قدرت الٰہیہ نیستند پس بر وتجہیل شیخ مرشد او کہ بدانست او عالم ربانی است لازم می آید
وذلک من اشد المحاذیر عنده حالا نظر در کلام شیخ مرشد او ضرور است معنی قدرت چنانکہ مرشد او
بیان کرده صحت فعل وترک است پس اگر علت موجبہ ممکن ذاتی موجود باشد در وقت وجود علت
موجبہ آن در عین نسبت او بعلۃ موجبۃ آن تجویز صحت ترک یعنی عدم تکوین تجویز صحت تخلف وجود معلول
بالایجاب از علۃ موجبہ است وتجویز تخلف معلوم بالایجاب علۃ موجبہ آن بانفکاک معنی ایجاب معنی علت موجبہ متصور نیست
پس قول بانکہ معلول بالایجاب در وقت وجود علت موجبہ آن در عین نسبت آن بعلت موجبہ آن
تحت قدرت الٰہیہ داخل است قول است بانکہ تخلف معلول بالایجاب از علت موجبہ آن در وقت
وجود علۃ موجبہ آن در عین نسبت او بعلت موجبہ آن صحیح الفعل والترک است پس علۃ موجبہ آن
علۃ موجبہ آن نیست ازین معلوم شد کہ آن بیچارہ معنی علت موجبہ ومعنی ایجاب ہم نمیدانست
ومعنی فعل وترک کہ عبارت از تکوین وعدم تکوین است ہم نمیدانست چہ او میگوید کہ لزوم محال بر تقدیر وجود
شی مانع دخول آن شی تحت قدرت الٰہیہ نمیتواند شد زیرا کہ لزوم محال مانع وجود او است
نہ منافی امکان ذاتی ومناط صحت تعلق قدرت الٰہیہ امکان ذاتی است نہ عدم مانع خارجی
آری لزوم محال مانع از تعلق تکوین است بخیال او گذشت کہ ہرگاہ کہ لزوم محال مانع از
تعلق تکوین شد صحت تکوین کہ عبارت از صحت فعل است متحقق نشد پس تعلق قدرت کہ عبارت
از صحت فعل وترک است چہ معنی دارد معلوم شد کہ آن بیچارہ معنی قدرت ومعنی صحت

فعل و ترک ہم نمیدانست مثلا قدرت المیہ و حیات المیہ کہ از صفات کمالیہ او سبحانہ است و نزد
عامۂ متکلمین ممکن ذاتی است و ذات حقہ علت موجبۂ آنست پس حسب اعتقاد او تحت قدرت
المیہ داخل است و محل فعل و ترک او و ہمین بودن او سبحانہ علت موجبۂ آن صحیح است یا وجود لزوم
تسلسل پس باعتقاد او او سبحانہ قادر ہست برانکہ قادر نباشد و قادر ہست برانکہ عاجز شود و قادر است
برانکہ زندہ باشد یا مردہ شود و وجوب صفت حیات باو سبحانہ و امتناع صفت موت و عجز از جہت لزوم
محال بر تقدیر وجود آن بدانست او مانع تعلق قدرت المیہ بقدرت المیہ و عجز او سبحانہ نیست و تعلق
قدرت مساوق صحت فعل و ترک است ہمچنین اعتقاد از صبیان و مجانین ہم متصور نیست از ینجا
معلوم شد کہ آن بیچارہ بدانست مرید خود ہم معنی قدرت نمیدانست و معنی عیب و کذب و نقص
نمیدانست و معنی زیادت نمیدانست و معنی صحت فعل و ترک نمیدانست و معنی وجوب و علت
موجبۂ ایجاب نمیدانست و معنی امتناع و مانع و محال نمیدانست این است حال علم عالم

ربانی و حال ربانی بودنش از ین ظاہر است کہ او نقص و عیب و کاذب بودن او سبحانہ
مقدور و صحیح الفعل و الترک میداند و برای تلقین این عقیدہ بمریدان خود بر آن دلیل می آرد اکنون
نظر در کلام مرید کہ درینجا نکث بیعت او کردہ بعدم تعلق قدرت المیہ بصفات کمالیہ و اتصاف
او سبحانہ بآنہا و باتصاف او سبحانہ بنقایص مقابلات آنہا بعد وجود تصریح می نماید می باید
می باید دانست کہ این ناکث بیعت حق قبیل این کلام گفتہ است کہ اتصاف واجب
الوجود جلشانہ بصفات کمالیہ واجب لذات حضرت باری تعالی است و اما ذات این
اتصاف ای اتصاف شی ما بمثل علم و حیات مثلا پس ممکن بالذات است و ہمچنین اتصاف
حضرت قدوس تعالی شانہ بنقایص مستحیل لذات حضرت واجب الوجود است و ممتنع عقلی
اما ذات این اتصاف ای اتصاف شی ما پس ممکن بالذات و متحقق الوقوع است و المحال
اقرار میکند بایکہ از کلیہ کل ممکن بالذات متعلق القدرۃ صفات کمالی و اتصاف بان
و اتصاف بمقابلات آنہا مستثنی ہست الی آخر قال پس درینجا اعتراف میکند کہ صفات

کمالیه اتصاف او سبحانه بآنها ممکن بالذات و واجب بالغیر است و اتصاف او سبحانه بنقایصها
ممکن بالذات و ممتنع بالغیر است و اول گفته بود که مقصود من شی ما ممکن بالذات است یا اول
قول او بیهوده گوئی بود یا این قول بیهوده گوئی است و سابق ازین گذشته است که اعتراف
او بوجوب بصفات کمالیه اتصاف آن لذاته سبحانه و بامتناع اتصاف او بنقایص لذاته سبحانه
اعتراف است بامکان ذاتی صفات کمالیه اتصاف آن بخصوصه و بامکان اتصاف او
سبحانه بنقایص بخصوصه و انکار این قایل ازان از غایت جهل و غباوت او ناشی است حالا
مبرهن و متیقن شد که شیخ نجدی مرشد این قایل کذب او سبحانه و نقص و عیب بودن او سبحانه
و قدرت او سبحانه و حیات او سبحانه و دیگر صفات کمالیه او سبحانه و اتصاف او سبحانه
بهمه نقایص و فواحش و قبایح را مقدور و صحیح الفعل والترک میدانست و تجویز میکرد که
او سبحانه بر عجز و موت خود و قدرت و حیات خود قادر است و معنی الفاظ نمیدانست تا
با دراک معانی چه رسد و این قایل عدم او سبحانه و حدوث او سبحانه و موت او سبحانه و فسق
و فجور او سبحانه و جسمیت او و تحیز و حرکت و انتقال او سبحانه و کری و کوری و لنگی و جهل و عجز او سبحانه
را ممکن ذاتی میداند بلکه ثبوت این نقایص را بذات حقه در مرتبه نفس ذات حقه اعتقاد میکند و
باینکه پیر فرتوت شده است معانی وجوب و امکان و امتناع و دیگر الفاظ مستعمله علوم نفهمیده
است حالا بحال استعداد آن شیخ نجدی و این مرید مرید در فهم فنون فلسفیه و بحال اعتقاد
او باصول اسلامیه پی توان برد انافا والاستافی پس حق این است که او سبحانه بر هر ممکن
ذاتی قادر است قال الاحمق الاخرق اقول مدعی در صفات کمال حضرت واجب الوجود
تعالی شانه چه اعتقاد دارد اگر واجب ذاتی میداند مشرک است و اگر ممکن ذاتی معتقد در
نقیض اعتقاد وی کند و قدرت نزد اهل حق صحت فعل و ترک است پس تجویز انفکاک آنها برو
لازم آمد و نیز تجویز اتصاف حضرت واجب الوجود تعالی شانه بنقایص او را لازم گشت چه
تجویز انفکاک که لازم مقدوریت است مستلزم تجویز اتصاف بنقایص است زیرا که عدم علم

از حضرت موصوف جلشانہ مستلزم محال است چہ سلب بسیط نزد وجود موضوع مستلزم سلب عدولی است کما لایخفی علی المنطقی و استثنائی صفات کاملہ از کلیہ خود او را ممکن نیست چہ برین تقدیر قول بامکان اتصاف بنقایص ہم جائز خواہد بود زیرا کہ جائز است کہ ممکن باشد و مقدور نبود بدون قدرت ہم متحقق نیست بطور صفات کمالی بجہت امتناع لذات واجب تعالی متصف بصفات کمالی تعالی شانہ پس قول بامتناع ذاتی آن چہ لازم است وکسیکہ بامکان ذاتی آن قایل شدہ باشد کفر چگونہ او را لازم آید بلکہ خود قایل مذکور را شراک لازم است یا الحاد کما عرف پس قول او کہ حق این است الخ حق این است کہ نا حق این است اقول استاذ و مع قایل اند باینکہ صفات کمالیہ عین ذات او سبحانہ است تا سلب کمال از مرتبہ ذات حقہ و استکمال او سبحانہ بما لیس عینہ و قول بودن او سبحانہ غیر کامل بذاتہ و تعدد قدما و تخصیص قاعدہ کل ممکن بالذات مقدور و کل ممکن بالذات حادث چنانکہ بر عامہ متکلمین لازم می آید لازم نیاید و تقلید عامہ متکلمین درین مسئلہ ضرور نیست کما سبق نقلا من شرح العقاید العضدیہ و چون صفات کمالیہ عین او سبحانہ است استاذ مدظلہ صفات کمالیہ را عین ذات حقہ واجبہ میداند و این عین توحید است چہ برین تقدیر تعدد قدما ہم لازم نمی آید و عامہ متکلمین را از ارتکاب آن گزیر نیست پس قول او کہ واجب ذاتی میداند شرک است ناشی از غایت غباوت و جہل و نادانی و بی ایمانی او است و توہم اشراک بر تقدیر قول بزیادت صفات کمالیہ بر ذات حقہ می تواند شد تو ہم آن بر تقدیر قول بعینیت صفات صبیان و مجانین را ہم نمیشود و الزام اشراک بر قایل بعینیت صفات ناشی از غایت جہل و غباوت است و استاذ مدظلہ بزیادت صفات کمالیہ بر ذات حقہ قایل نیست و نہ بامکان و مقدوریت آنہا قایل است تا آنچہ این قایل در شق امکان و مقدوریت صفات کمالیہ وارد کردہ است وارد شود باری بیچارہ آن شیخ نجدی بیچارہ کہ مرشد و مقتدای این آوارہ است چیست کہ او خود بزیادت صفات کمالیہ بر ذات حقہ و امکان ذاتی و مقدوریت صفات کمالیہ قایل است چہ قدرت نزد او حق صحت فعل و ترک است پس تجویز انفکاک

صفات کمالیہ از ذات حقہ برا و لازم است و نیز تجویز نقصان او سبحانہ بنقایص برا و لازم است
و او بیبا کانہ آنرا التزام می کند بلکہ بر آن بدانست خود دلایل می آرد کما سبق و این قایل را
باید کہ چارہ خود وہم کند کہ او اتصاف او سبحانہ را بنقایص و قبایح و فواحش ممکن ذاتی و ممتنع لذاتہ
سبحانہ میداند پس صدق سلب نقایص و قبایح و فواحش از و سبحانہ نزد این قایل از مرتبہ نفس
ذات حقہ کہ علت موجبہ آن سلب است متاخر بالذات است پس نزد این قایل صدق ایجابات
نقایص و قبایح و فواحش در مرتبہ ذات حقہ ضروری است ضرورۃ استحالۃ ارتفاع النقیضین فیلزم علیہ
اعتقاد انہ سبحانہ فی مرتبۃ نفس ذاتہ الحقۃ جاہل و عاجز و سیت و عمی و اصم و ابکم و فاسق و فاجر و متحیز
و حادث و متحرک و منتقل الی غیر ذلک من النقایص التی لا تتناہی چہ اگر در اعتقاد او این ایجابات در
مرتبہ ذات حقہ صادق نباشد سلب انہمہ در مرتبہ ذات احدیہ صادق باشد پس سلب این ہمہ معلول
ذات حقہ نباشد و ہو خلاف مذہبہ بلکہ برا و لازم می آید کہ او سبحانہ در مرتبہ ذات حقہ متحد باشیای

و حوادث غیر متناہیہ باشد یعنی اینکہ حیوان باشد و جمیع انواع آن و نبات و جمیع انواع آن و جماد
و جمیع انواع آن و ہمہ مقولات جوہر و عرض و جمیع انواع آن باشد زیرا کہ حیوانیت او سبحانہ و انسانیۃ
او سبحانہ و نباتیہ او سبحانہ و جمادیت او سبحانہ و جوہریت او سبحانہ و ہکذا حصص این معانی مصدریہ اند
و بموجب قاعدہ مقررہ او این ہمہ حصص مخصوصہ ممکن بالذات اند زیرا کہ کلیات آنہا ممکن بالذات
اند و ہر گاہ کہ این حصص ممکن بالذات شدند عدم آنہا معلول او سبحانہ بدانست او خواہد بود پس عدم
آنہا از مرتبہ ذات حقہ متاخر خواہد بود پس انہمہ در مرتبہ ذات حقہ متحقق خواہند بود و الا سلب آنہا
در مرتبہ ذات حقہ صادق باشد پس سلب آنہا معلول ذات حقہ نباشد پس ضروری بالذات
باشد و ہو خلاف مذہبہ و من وجہ آخر این قایل را از التزام صدق ایجابات نقایص و فواحش و قبایح
برا و سبحانہ در مرتبہ ذات حقہ بنا بر عقاید مقررہ خود ش گزیر و چارہ نیست چہ صفات کمالیہ
و اتصاف او سبحانہ بصفات کمالیہ در عقیدت او ممکن ذاتی ہست و اتصاف او سبحانہ بصفات
مالیہ در عقیدت او صادق سلب اتصاف بنقایص ہست و در عقیدت او در میان اتصاف

بصفات کمالیہ وسلب اتصاف بنقائص معینہ ذاتیہ است چنانچہ سابق گفتہ است وبرآن اقرار
نمودہ است ومعان معینہ ذاتیہ در امکان و وجوب امتناع یک حکم دارند چنانکہ سابق گفتہ است
وصفات کمالیہ واتصاف بصفات کمالیہ ممکن ومعلول ذات حقہ ومتاخر از مرتبہ ذات حقہ اند
چنانچہ گفتہ است کہ صفات محتاج بموصوف اند وانکار احتیاج آنہا بموصوف مکابرہ صرفہ
است پس لامحالہ از موصوف یعنی ذات حقہ متاخر اند پس سلب اتصاف او بنقائص لامحالہ
در عقیدت او متاخر از ذات حقہ است پس اتصاف او سبحانہ بنقائص لامحالہ در عقیدہ او در
مرتبہ ذات حقہ خواہد بود ضرورۃ استحالہ ارتفاع النقیضین ومن وجہ آخر این قائل درینجا میگوید
کہ عدم علم از حضرت موصوف جلشانہ مستلزم جہل است چہ سلب بسیط نزد وجود موضوع مستلزم
سلب عدولی است کما لا یخفی علی المنطقی ودر عقیدہ این قائل علم او سبحانہ از ذات حقہ متاخر است
پس نزد او در مرتبہ ذات حقہ سلب بسیط علم است ونزد وی سلب بسیط نزد وجود موضوع
کہ درینجا ذات حقہ است مستلزم سلب عدولی است ونزد او سلب عدولی علم جہل است

پس در عقیدت او سبحانہ را در مرتبہ ذات حقہ جہل است پس این قائل حسب قواعد عقاید
مقرر کردہ خود در ارتکاب شنائع اشراکات یعنی اعتقاد صدق ایجاب بہ حدوث از حوادث
غیر متناہیہ او سبحانہ در مرتبہ ذات حقہ و در ارتکاب اتصاف او سبحانہ بہمہ نقائص وعیوب
وقبائح وفواحش خسائسہ در مرتبہ ذات حقہ متبلد است وہرچند دست وپا میزند از ان مہالک
نمی تواند برآمد كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا مِنْ غَمٍّ أُعِيدُوا فِيهَا اگر ازین عقاید باطلہ کہ نتائج قواعد
مقرر کردہ او است توبہ نمیکند در زمرہ مخاطبین ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ داخل است حالا باید
شنید کہ عامہ متکلمین باوجود قائل شدن بزیادت صفات کمالیہ بر ذات حقہ وصدور صفات کمالیہ
از ذات حقہ بالایجاب گفتہ اند کہ او سبحانہ بر جمیع ممکنات قادر است قال فی العقائد العضدیۃ
قادر علی جمیع الممکنات وقال فی شرح المواقف ان قدرتہ تعم الممکنات ای جمیعہا والدلیل
علیہ ان المقتضی للقدرۃ ہو الذات لوجوب استناد صفاتہ الیہ ذاتہ والمصحح للمقدوریۃ

ہو الامکان فان الواجب والامتناع الذاتیین یحیلان المقدوریة ونسبة الذات الی جمیع الممکنات
علی السواء فاذا ثبت قدرته علی بعضها ثبت علی کلها انتہی وقبیل آن در شرح مواقف گفته القدرة القائمة
بذاته تعالی قدیمة والا لکانت حادثة فیلزم قیام الحوادث بذاته تعالی وقد مر بطلانه ولکانت ایضا واقعة ای صادرة عن الاختیار
بالقدرة لما مر فی ہذا المقصد من ان الحادث لا یستند الی الموجب القدیم والا تسلسل الحوادث وہو باطل
واذا کانت واقعة بالقدرة لزم التسلسل لان القدرة الاخری حادثة ایضا اذ المقصد حدوث القدرة
القائمة بذاته تعالی فیستند الی قدرة اخری فیلزم تسلسل القدر الی ما لا یتناہی وہو ایضا محال انتہی
وازین ہر دو قول باہم تہافت اند پس با قائلین بزیادت صفات کمالیہ را واجب ذاتی دانند
و ہو صریح البطلان یا آنہا را از عموم قدرت او سبحانہ جمیع ممکنات را مستثنے کنند والظاہر ہو الثانی
پس ازین قاعدہ کہ او سبحانہ بر ہمہ ممکن ذاتی قادر است نزد آنہا صفات کمالیہ او سبحانہ مستثنے ہستند
وازین لازم نمی آید کہ اتصاف او سبحانہ بنقایص نزد عامہ متکلمین ممکن ذاتی باشد
بلکہ بر ہر مومن بلکہ بر ہر عاقل ایمان با امتناع ذاتی اتصاف او سبحانہ بنقایص واجب ولازم است
چہ مصداق سلب اتصاف او سبحانہ بنقایص وقبایح کہ ہمہ حوادث اند مرتبہ نفس ذات احدیہ است
وآن سلب متاخر از ذات احدیہ نیست ومصداق اتصاف او سبحانہ بصفات کمالیہ نزد عامہ
متکلمین قیام آن صفات بذات حقہ باری سبحانہ است پس مصداق اتصاف او بصفات کمالیہ
متاخر از مرتبہ مصداق سلب اتصاف او سبحانہ بنقایص وقبایح است واگر مصداق این سلب
از مرتبہ ذات احدیہ متاخر باشد بصدق مسلوب در مرتبہ ذات احدیہ لازم آید والتزام آن
کفر است پس قول بامکان ذاتی آن بکفر میکشد ودر کتب عقاید تصریح است باینکہ نقص
بر او سبحانہ محال است واز ممکنات نیست کما سبق نقلہ من شرح العقاید العضدیة معلوم نیست
کہ این قایل را بعد از فہم ندارد دیگر کدام ضرورت مخالفت عامہ متکلمین روا داشتہ ارتکاب قول
بامکان ذاتی اتصاف او سبحانہ بنقایص وقبایح وفواحش نمودہ است ضرورت داعیہ او ہمان
جہل او است یعنی اینکہ او توہم کردہ است کہ ہر گاہ کہ معنی مصدری را سوی او سبحانہ مضاف

کنند آن حصه ممکن ذاتی است وامکان اتصاف او سبحانه بکمال صفات کمالیه مساوق سلب اتصاف او بنقایص است وسلب اتصاف او سبحانه بنقایص مساوق اتصاف او سبحانه بصفات کمالیه است بنا بر این توهمات باطله ایمان را برباد داده در بادیه ضلالت افتاد ومبتلی باشد انحای الاشراک والالحاد نعوذ بالله من سوء الفهم وسوء الاعتقاد واز قول این قایل زیرا که عدم علم از حضرت موصوف سبحانه مستلزم جهل است چه سلب بسیط نزد وجود موضوع مستلزم سلب عدولی است کما لا یخفی علی المنطقی جهل او بمعنی جهل بمعنی عدم ملکه معلوم شد او گمان می کنند که عدم ملکه عبارت از سلب عدولی است که نزد وجود موضوع مساوی سلب بسیط است حالانکه چنین نیست الجدار لیس بعالم والجدار لا عالم وقت وجود جدار هر دو صادق اند والجدار جاہل صادق نیست بلکه جهل عبارت است از عدم علم از انکس که قوت استعداد یه علم داشته باشد ولهذا جهل را مقابل علم حادث شمرده اند کما سبق نقله من شرح المواقف للابهری وتحقیق این معنی در او سبحانه بر تقدیر زیادت صفت علم ممکن نیست آری بر قول این جاہل لازم می آید که او به ثبوت جهل او سبحانه در مرتبه ذات حقه معتقد باشد زیرا که علم نزد او صفت زایده است وصفت محتاج موصوف است کما اعترف به وتاخر محتاج از محتاج الیه ضروری است پس سلب علم در مرتبه ذات حقه نزد او ضروری وسلب بسیط وسلب عدولی نزد وجود موضوع متساوی اند پس سلب عدولی علم در مرتبه ذات حقه نزد او متحقق است وسلب عدولی علم بعینه است این جاہل جهل است پس ثبوت جهل او سبحانه در مرتبه ذات حقه در عقیدت او برا و لازم است بنا علی مسلماته این تفصیل مبرهن است که عقیده استاد مدظله که بعینیت صفات کمالیه وامتناع ذاتی با تصاف او سبحانه بنقایص قایل است اقصی مراتب توحید وتنزیه او سبحانه است وعقیده این قایل بامکان جوہریت وعرضیت وتجسم وتحیز وامکان وحدوث واحتیاج او سبحانه وبامکان ذاتی اتصاف او بهمه نقایص وقبایح وفواحش حسب قواعد مخترعه خودش از اشد انحای شرک والحاد است پس ظاهر شد که حق چیست وناحق چیست وموحد کیست وملحد کیست والله الهادی الی الرشاد والملهم للصدق

والسداد قال الاستاذ وہرچہ ممتنع ذاتی است بسبب عدم صلوح وجود صالح مقدوریت
نیست عدم شمول قدرت الٰہی ممتنعات عقلی را از قصور آنہا از صلوح وجود است نہ از جہت
عجز او سبحانہ العیاذ باللہ من ذلک اما بیان الصغریٰ فنقول بیین اول اینکہ قضیہ سالبہ کلیہ ای کہ لا شی
من ممکن ذاتی بمساو لسیدنا محمد صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمالات دائما صادق است پس ضرور است
کہ عکس آن نیز صادق باشد وہو قولنا لا شی من مساو لسیدنا محمد صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمالات
بممکن ذاتی دائما اما بیان صدق اصل این است کہ اگر قولنا لا شی من ممکن ذاتی بمساو لسیدنا محمد
صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمالات دائما صادق نباشد نقیضش این صادق باشد ضرورة استحالة ارتفاع
النقیضین ونقیض آن موجبہ جزئیہ مطلقہ عامہ است وآن قولنا بعض الممکن الذاتی
مساو لسیدنا محمد صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمالات بالفعل ای فی احد الازمنة الثلثة واین قضیہ جزئیہ
مطلقہ عامہ کاذب است نزد ہر مسلمان زیرا کہ ہرگاہ اصل صادق باشد عکس آن یقینا صادق باشد
پس ثابت شد کہ مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در کمالات ممکن ذاتی نیست پس از دو حال
خالی نیست یا واجب بالذات باشد العیاذ باللہ تعالیٰ یا ممتنع بالذات اول باطل است بالضرورة
پس متعین شد کہ ممتنع بالذات است وہو المطلوب **قال المجہول المعقول** اقول کل ممکن کذا
وبعض ممکن کذا قضیہ حقیقیہ است چہ حکم در آن بر ہمہ یا بر بعض افراد ممکن است وصف عنوانی
ممکن بر افراد خود چنانچہ در حال وجود افراد صادق است بالفعل در حال عدم نیز صادق است
والا لزم الانقلاب المستحیل چہ افراد ممکن بالذات اگر در حال عدم ممکن بالذات نباشند پس یا واجب
بالذات باشند یا ممتنع بالذات وبعد وجود شدہ ممکن بالذات پس لزوم انقلاب بین است
وچون افراد معدوم ہم در حکم شامل است حقیقیہ خواہد بود پس قول قائل بعض الممکن الذاتی مساو ل
سیدنا محمد صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمال بالفعل ای فی احد الازمنة الثلثة اگر خارجیہ گرفتہ شود کاذب
است نزد ہر مسلمان لیکن کذب آن بر تقدیر حقیقیہ بودنش لازم نیست وممنوع است چہ کذب
خارجیہ مستلزم کذب حقیقیہ نیست چنانچہ کل انسان طائر بالفعل خارجیہ کاذب است وحقیقیہ

صادق چه معنی حقیقیه آنست که هر فرد حقیقی اگر موجود شود پس بر تقدیر وجود آن طیران او را بالفعل
ثابت خواهد بود و این معنی بر رسایل خوانان منطق مثل تهذیب و شرح شمسیه مخفی نیست چنانکه در قضایا
هندسیه اند کل مثلث فزوایاه مساویة لقائمتین وکل خط قام علی خط حدثت فی جنبیه
قائمتان حکم صادق و حدوث مذکور شامل جمیع افراد مثلث و خط مذکور است گو موجود نباشند آنکه گفته
اند کو تحقق آن در خارج ممتنع بود چنانکه گفته شود کل مثلث حدث علی ارض هی اعظم من کرة الفلک
الاعظم فهو کذا وکل خط وقع علی خط هو اعظم من قطر العالم فهو کذا چه وجود ارض و خط اعظم مذکور مستحیل الوقوع
است در زعم شان و چون قول قائل یعنی موجبه جزئیه مطلقه عامه حقیقیه مذکوره یعنی قول قائل بعض
الممکن الذاتی مساو لسیدنا محمد صلی الله علیه وسلم فی الکمالات بالفعل ای فی احد الازمنة الثلثة
علی طریق الحقیقیه صادق باشد عکس آنکه بعض المساوی ممکن بالفعل نیز صادق خواهد بود پس
نقیض آن یعنی لاشی من ممکن ذاتی بمساو لسیدنا محمد صلی الله علیه وسلم فی الکمالات دایما
کاذب خواهد بود و همچنین عکس آن یعنی لاشی من مساو لسیدنا محمد صلی الله علیه وآله وسلم
فی الکمالات بممکن ذاتی دائما کاذب خواهد بود زیراکه موجبه جزئیه مطلقه عامه حقیقیه و عکس آن هر دو
نقیض دو سالبه کلیه دائمه حقیقیه است که معترض آنها را ذکر کرده پس صدق هر دو مطلقه عامه
حقیقیه مستلزم کذب هر دو دائمه حقیقیه است بحکم التناقض و چون قول قائل بعض المساوی
ممکن ذاتی صادق است موضوعش لامحاله داخل تحت قدرت کامله خواهد بود و هو المطلوب
سبحان الله این طمطراق و دعوی تعلم تا سبع طباق و هو خلاف : فاق کافه مسلمین بر عکس
اطباق جمیع مومنین که هیچکس از آنها تا این زمان این جرأت نکرده و نگفته که حقتعالی را قدرت
بر مساوی مذکور نیست این قسم ادعا کردن اقول حال فهم این احمق مسایل فلسفیه
و مسایل کلامیه را سابق مبرهن شده است الحال حال فهم او بمسایل منطقیه مبرهن میشود
؎ تو کار زمین را نکو ساختی + که بر آسمان نیز پرداختی + اولا باید شنید که
قضیه حملیه اولا سه قسم است یکی خارجیه دوم ذهنیه سوم حقیقیه چه در قضیه حملیه حکم بثبوت

محمول للموضوع است و در حملیہ سالبہ حکم بسلب محمول از موضوع است پس اگر در موجبہ حکم بثبوت
محمول للموضوع بحسب الخارج و در سالبہ حکم بسلب محمول از موضوع بحسب الخارج باشد
آن قضیہ خارجیہ است کقولنا زید کاتب و عمرو لیس بکاتب و اگر در موجبہ حکم بثبوت محمول
بحسب الذہن و در سالبہ حکم بسلب محمول از موضوع بحسب ظرف ذہن باشد آن قضیہ
ذہنیہ است و اگر در موجبہ حکم بثبوت محمول للموضوع بحسب مطلق نفس الامر باشد و در سالبہ
حکم بسلب محمول از موضوع بحسب مطلق نفس الامر باشد آن قضیہ حقیقیہ است کقولنا الاربعۃ
زوج والاربعۃ لیس بفرد و این ہر قسم بر دو قسم است زیرا کہ اگر حکم باتحاد موضوع
ومحمول یا سلب آن علی البت بالفعل باشد آن را قضیہ بتیہ گویند و اگر حکم باتحاد موضوع
ومحمول یا سلب آن بر تقدیر انطباق وصف عنوانی بر فرد بر تقدیر تقرر وجود آن باشد
آن را قضیہ غیر بتیہ گویند پس اقسام قضایا نزد محققین شش اند یکی خارجیہ بتیہ دوی خارجیہ
غیر بتیہ سیوی ذہنیہ بتیہ چہارم ذہنیہ غیر بتیہ پنجم حقیقیہ بتیہ ششم حقیقیہ غیر بتیہ و حاصل این
است کہ اگر در قضیہ حکایت از عالم نفس الامر و واقع است آن قضیہ بتیہ است پس اگر حکایت
از خصوص ظرف خارج است آن بتیہ خارجیہ است و اگر حکایت از خصوص ظرف ذہن است
آن بتیہ ذہنیہ است و اگر حکایت از ظرف مطلق نفس الامر است مع قطع النظر عن خصوص
ظرف الخارج وظرف الذہن آن بتیہ حقیقیہ است و اگر در قضیہ حکایت از عالم فرض و تقدیر
است آن قضیہ غیر بتیہ است پس اگر حکایت از عالم تقدیر بحسب خارج است بمعنی آنکہ
بر تقدیر انطباق وصف عنوانی بر فرد بر تقدیر وجودش در خارج محمول برای آن ثابت
یا از آن مسلوب است آن قضیہ غیر بتیہ خارجیہ است و اگر حکایت از عالم تقدیر بحسب
ذہن است بمعنی آنکہ بر تقدیر انطباق وصف عنوانی بر فرد بر تقدیر وجودش در ذہن محمول
برای آن ثابت یا از آن مسلوب است آن قضیہ غیر بتیہ ذہنیہ است و اگر حکایت
از عالم تقدیر بحسب مطلق عالم نفس الامر است بمعنی اینکہ بر تقدیر انطباق وصف عنوانی

بر فرد بر تقدیر وجودش در مطلق نفس الامر بقطع النظر عن خصوص الخارج والذہن محمول برای آن
ثابت یا ازان مسلوب است آن قضیہ حقیقیہ غیر بتیہ است قال فی الافق المبین ما حاصل
ان الحکم بالاتحاد وانکان بحسب حال الموضوع فی الاعیان کانت الحملیۃ خارجیۃ وانکان
بحسب خصوص التقرر والوجود الذہنی للموضوع کانت ذہنیۃ وانکان بحسب مطلق التقرر والوجود
للموضوع مع عزل النظر عن خصوصیات الظروف والاوعیۃ من الاعیان والاذہان سمیت
حقیقیۃ ثم الحکم فی الحملیۃ انکان بالاتحاد علی البت سمیت الحملیۃ بتیۃ وانکان بالفعل علی تقدیر انطباق
طبیعۃ العنوان علی فرد وہو انما یحصل بتقرر ماہیۃ الموضوع ووجودہا سمیت حملیۃ غیر بتیۃ وہی مساوقۃ
الصدق للشرطیۃ لا راجعۃ الیہا کما یظن انتہی پس مبرہن شد کہ تقسیم قضیہ سوی خارجیہ وذہنیہ
وحقیقیہ منوط بوصف عنوانی نیست بلکہ تقسیم آن باعتبار محکی عنہ است اگر محکی عنہ خارج است
قضیہ خارجیہ است واگر ذہن است قضیہ ذہنیہ است واگر نفس الامر است قضیہ حقیقیہ است
وصف عنوانی ہرچہ باشد ونیز باید دانست کہ عکس مستوی خارجیہ بتیہ خارجیہ بتیہ است
وعکس مستوی ذہنیہ بتیہ ذہنیہ بتیہ است وعکس مستوی حقیقیہ بتیہ حقیقیہ بتیہ است زیرا کہ
مصداق ومحکی عنہ اصل قضیہ وعکس مستوی آن در واقع یک است ونقیض موجبہ بتیہ سالبہ
بتیہ است وبالعکس نقیض بتیہ غیر بتیہ نمی تواند شد زیرا کہ سلب علی التقدیر منافی ثبوت فی
نفس الامر بتیۃ نیست وبالعکس ونیز باید دانست کہ ہیچ مفہوم وہیچ مصداق در نفس
الامر از مواد ثلث یعنی وجوب وامکان وامتناع خالی نیست بعد تمہید این مقدمات میگوئیم
کہ قولنا لا شیئ من ممکن ذاتی بمساو لسیدنا محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فی جمیع الکمالات سالبہ کلیہ
حقیقیہ بتیہ دائمہ است یعنی ہیچ ممکن ذاتی مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در صفات کمالیہ
در نفس الامر بتۃ ودائماً نیست واین سالبہ کلیہ حقیقیہ بتیہ دائمہ صادق است چہ اگر این قضیہ سالبہ
کلیہ حقیقیہ بتیہ دائمہ صادق نباشد نقیض آن یعنی موجبہ جزئیہ حقیقیہ بتیہ مطلقہ عامہ صادق
باشد یعنی بعض الممکن الذاتی مساو لسیدنا محمد صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمالات فی نفس الامر بتۃ

بالفعل کما فی احد الازمنة الثلثة صادق باشد پس لازم است کہ در نفس الامر حقیقۃً بالفعل فی احد الازمنة الثلثة مساوات آنحضرت فی جمیع الکمالات بکسی ثابت باشد حال آنکہ مساوات آنحضرت در جمیع کمالات ہیچ کس شی در نفس الامر یۃ فی احد الازمنة الثلثة باتفاق المسلمین ثابت نیست واگر بالرمانی این نقیض را صادق میدانند نشان دہد کہ فلان شی و فلان کس را مساوات آنحضرت در جمیع کمالات در نفس الامر یۃ در فلان زمان ثابت است و ہرگاہ کہ این نقیض کہ موجبہ جزئیۃ حقیقیۃ بتیۃ مطلقہ عامہ است کاذب شد اصل آن لا محالۃ صادق است پس عکس آن قولنا لاشی من المساوی لسیدنا محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فی جمیع الکمالات بممکن ذاتی یعنی نیست ہیچ یک مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در جمیع کمالات ممکن ذاتی در نفس الامر بتۃ دائما لا محالۃ صادق است و ہر چہ در نفس الامر یۃ دائما ممکن ذاتی نیست یا واجب بالذات است یا ممتنع بالذات اول باطل است بالضرورۃ فتعین الثانی وہو المطلوب این است حاصل استدلال بالا وحاجت بیہودہ گوئیہای این قائل باید شنید کہ قول او قضیہ کل ممکن کذا و بعض ممکن کذا قضیۃ حقیقیۃ است چہ حکم دران بر ہمہ یا بر بعض افراد ممکن است دلالت می کند بر انکہ بنافہمی ست او مدار حقیقیۃ بودن قضیہ بر این است کہ مفہوم ممکن وصف عنوانی موضوع باشد پس ہر قضیہ کہ وصف عنوانی موضوع آن مفہوم ممکن باشد بدانست او قضیہ حقیقیۃ است حال آنکہ مدار حقیقیۃ بودن قضیہ بر این است کہ حکم ثبوت محمول للموضوع یا سلب آن از موضوع بحسب مطلق نفس الامر باشد پس اگر آن حکم علی البت است آن قضیہ حقیقیۃ بتیۃ است واگر آن حکم بر تقدیر انطباق وصف عنوانی بر فرد بتقدیر وجود وان است آن قضیہ حقیقیۃ غیر بتیۃ است از نیکہ وصف عنوانی موضوع مفہوم ممکن است یا غیر آن در تقسیم قضیہ بحقیقیہ و خارجیہ و ذہنیہ کارے نیست دلیلنا جہول معقول المعقول ہنوز معنی حقیقیۃ نفہمیدہ است قضیہ کہ وصف عنوانی موضوع آن مفہوم ممکن باشد ہر قسم میتوانند شد مثلا قولنا بعض الممکن زوج حقیقیۃ بتیۃ است و قولنا بعض الممکن کلی ذہنی قضیہ ذہنیہ بتیۃ است و بعض الممکن کاتب فی ہذا الیوم و بعض الممکن

ذلک البلید الاحمق المازر شیرالی ذلک القائل الجاہل قضیہ خارجیہ بتیہ است وقول او چہ
حکم دران بر ہمہ یا بر بعض افراد ممکن است استدلالے عجب است چہ اگر حکم بر ہمہ یا بر بعض افراد
ممکن بمحمولاتی است کہ مصادیق آن در خارج است آن قضایا خارجیہ خواہند بود واگر بمحمولاتے
است کہ مصادیق آن در ذہن است آن قضایا ذہنیہ خواہند بود واگر بمحمولاتی است کہ
مصادیق آن را اختصاصی بظرف خارج یا بظرف ذہن نیست آن قضایا حقیقیہ خواہند
بود کما ذکرنا پس اگر حکم علی البت است قضایا بتیہ خواہند بود واگر حکم بر تقدیر انطباق طبیعت
عنوان علی الافراد است آن قضایا غیر بتیہ خواہند بود وتعبیر کردن موضوع قضیتہ بوصف عنوانے
ممکن مستلزم حقیقیہ بودن آن قضیہ نیست این پیر نا بالغ تا حال معنی قضیہ حقیقیہ وخارجیہ وذہنیہ
نفہمیدہ است ومنشا غلطی او این است کہ امکان از معقولات ثانیہ بالمعنی العام المستعمل
فی علم ما بعد الطبیعہ ہست وشراح سلم وقاضی صاحب الافق المبین نوشتہ کہ قضایا معقودہ
ازان معقولات ثانیہ قضایا حقیقیہ می باشند ومراد ازان این است کہ آن قضایا کہ محمولات
آنہا معقولات ثانیہ بالمعنی المستعمل فی علم ما بعد الطبیعۃ باشند چون قولنا الانسان موجود
والانسان ممکن مثلا قضایای حقیقیہ بتیہ می باشند زیرا کہ ثبوت این محمولات را خصوص وجود
خارجی موضوع یا خصوص وجود ذہنی آن علاقہ نیست ثبوت این محمولات بحسب مطلق نفس
الامر ہست بخلاف معقولات ثانیہ بالمعنی الاخص کہ موضوع فن منطق اند چون کلیہ وذاتیہ وجنسیہ
وفصلیہ کہ قضایای معقودہ ازان با کہ معقولات ثانیہ بالمعنی الاخص محمولات آنہا باشند
قضایای ذہنیہ می باشند زیرا کہ ثبوت آن محمولات بحسب خصوص ظرف ذہن ہست این
احمق سطحی باقتضای غباوت فہمیدہ کہ ہر قضیہ کہ وصف عنوانی موضوع آن مفہوم ممکن باشد
قضیہ حقیقیہ ہست وقول او وصف عنوانی بر افراد خود چنانکہ بحال وجود افراد صادق است
بالفعل در حال عدم نیز صادق ہست بہ بیان حقیقیہ بودن قضیہ کہ وصف عنوانی موضوع
آن ممکن باشد ربطی ندارد برای اثبات بودن یا نبودن قضیہ حقیقیہ یا خارجیہ یا ذہنیہ بیان

اینکه مصداق ثبوت محمول للموضوع چیست آیا مطلق نفس الامر است یا خصوص ظرف خارج
یا خصوص ظرف ذہن بکار است این نافہم باستماع قول صاحب الافق المبین و شراح سلّم
قضایای معقوده از معقولات ثانیہ بالمعنی الاعم قضایای حقیقیه اند توہم کرد کہ ہر قضیه کہ در ان
مفہوم ممکن باشد خواه وصف عنوانی موضوع باشد یا محمول قضیه حقیقیه می باشد و معنی قول
آنان فہمیدن نتوانست و این بے عقل در این مقام در اشتباہی عظیم دیگر افتاده است بیانش
تفصیلے میخواہد و آن این است کہ اطلاق قضیه حقیقیه در اصطلاح مصنفین کتب منطقیه بر سہ
گونہ آمده است یکی آنکه بعض مصنفین ہمچو صاحب شمسیه و شارح آن و صاحب تہذیب قضیه
خارجیه عامه از بتّیه و غیر بتّیه را قضیه حقیقیه نامیده اند قال فی الشمسیه قولنا کل ج ب
یستعمل تارة بحسب الحقیقة ومعناه ان کل مالو وجد کان ج من الافراد الممکنة فهو بحیث
لو وجد کان ب ای کل ما هو ملزوم ج فهو ملزوم ب وتارة بحسب الخارج ومعناه کل
ج فی الخارج سواء کان حال الحکم او قبله او بعده فهو ب فی الخارج انتهی قال الشارح
الرازی قولنا کل ج ب قد یعتبر تارة بحسب الحقیقة ویسمی حینئذ حقیقیة کانها حقیقیة القضیة
المستعملة فی العلوم واخری بحسب الخارج ویسمی خارجیة والمراد بالخارج الخارج عن المشاعر
اما الاول فنعنی به کل مالو وجد کان ج من الافراد الممکنة فهو بحیث لو وجد کان ب فالحکم فیه
لیس مقصورا علی الموجود فی الخارج فقط بل کل ما قدر وجوده سواء کان موجودا فی الخارج او معدوما
فالحکم لیس مقصورا علی افراده الموجودة بل علیها وعلی افراده المقدرة الوجود ایضا کقولنا کل
انسان حیوان ثم قال الماتن والفرق بین الاعتبارین ظاهر فانه لو لم یوجد شیء من المربعات فی
الخارج یصح ان یقال کل مربع شکل بالاعتبار الاول دون الثانی ولو لم یوجد شیء من الاشکال
فی الخارج الا المربع یصح ان یقال کل شکل مربع بالاعتبار الثانی دون الاول انتهی وفصله
الشارح فقال قد عرفت مما نبیناه ان الحقیقة لا تستدعی وجود الموضوع فی الخارج بل
یجوز ان یکون موجودا فی الخارج وان لا یکون واذا کان موجودا فی الخارج فالحکم فیه لا یکون

مقصورا علی الافراد الخارجیة بل یتناولها والافراد المقدرة الوجود بخلاف الخارجیة فانها
تستدعی وجود الموضوع فی الخارج والحکم فیها مقصور علی الافراد الخارجیة فالموضوع ان لم
یکن موجودا فقد تصدق القضیة باعتبار الحقیقیة دون الخارج کما اذا لم یکن شئ من المربعات موجودا
فی الخارج تصدق بحسب الحقیقة کل مربع شکل ای کل ما لو وجد کان مربعا فهو بحیث لو وجد
کان شکلا ولا تصدق بحسب الخارج لعدم وجود المربع فی الخارج علی ما هو المفروض وان کان
الموضوع موجودا لم یخل اما ان یکون الحکم مقصورا علی الافراد الخارجیة او یتناولها والافراد
المقدرة فان کان مقصورا علی الافراد الخارجیة یصدق الکلیة الخارجیة دون الکلیة الحقیقیة کما
اذا انحصر الاشکال فی الخارج فی المربع فیصدق کل شکل مربع بحسب الخارج وهو ظاهر ولا یصدق
بحسب الحقیقة ای لا یصدق کل ما لو وجد کان شکلا فهو بحیث لو وجد کان مربعا لصدق قولنا
بعض ما لو وجد کان شکلا فهو بحیث لو وجد کان لیس بمربع وان کان الحکم متناولا لجمیع الافراد
المحققة والمقدرة فیصدق الکلیتان معا کقولنا کل انسان حیوان فاذن یکون بینهما خصوص
وعموم من وجه انتهی وقال فی التهذیب لا بد فی الموجبة من وجود الموضوع محققا وهی الخارجیة
او مقدرا فالحقیقیة او ذهنا فالذهنیة انتهی قال شارح القضایا الحملیة المعتبرة باعتبار وجود
موضوعها لها ثلثة اقسام لان الحکم فیها اما علی الموضوع الموجود فی الخارج محققا نحو کل انسان
حیوان بمعنی ان کل انسان موجود فی الخارج حیوان فی الخارج واما علی الموضوع الموجود
فی الخارج مقدرا نحو کل انسان حیوان بمعنی ان کل ما لو وجد فی الخارج کان انسانا فهو علی
تقدیر وجوده حیوان وهذا الوجود المقدر انما اعتبروه فی الافراد الممکنة لا الممتنعة کافراد اللاشئ
وشریک الباری واما علی الموضوع الموجود فی الذهن کقولک شریک الباری ممتنع بمعنی
ان کل ما لو وجد فی الذهن ویفرضه العقل شریک الباری فهو موصوف فی الذهن بالامتناع
وهذا انما اعتبروه فی الموضوعات التی لیست لها افراد ممکنة التحقق فی الخارج انتهی از این
عبارات ظاهر است کہ مصنفین این کتب آن قضیہ خارجیہ را کہ حکم در آنہا مخصوص بر افراد

خارجیه باشد و مقصور بر افراد موجوده فی الخارج نباشد بلکه متناول باشد افراد مقدرة الوجود فی الخارج
را حقیقیه می نامند و این مصنفان ذکر آن قضایا نکرده اند که در آنها حکم بر افراد موجوده فی نفس الامر
مطلقا نام از ظرف خارج و ظرف ذهن باشد سید علامه میر سید شریف رح برین فرو گذاشت
در حاشیه شرح شمسیه تنبیه فرموده سیطر باید ان مثل قولنا کل ممتنع معدوم قضیة لا یمکن اخذها خارجیة هو ظاهر
اذ لیس افراد الموضوع موجودة فی الخارج محققا ولا حقیقیة اذ لا یمکن وجود افراده فی الخارج
وقد اعتبر فی الخارجیة امکان الافراد کما مر واجاب ای الشارح بان المقصود ضبط القضایا المستعملة
فی العلوم فی الاغلب وما ذکرتم مما یستعمل نادرا فلم یلتفتوا الیه اذ لم یمکنهم او راجح فی القواعد لسهولة
ومنهم من جعل امثال هذه القضایا ذهنیة فقال معنی قولک کل ممتنع معدوم ان کل ما یصدق علیه
فی الذهن انه ممتنع فی الخارج یصدق علیه فی الذهن انه معدوم فی الخارج فجعل القضایا ثلثة
اقسام حقیقیة یتناول الحکم فیها جمیع الافراد الخارجیة المحققة والمقدرة وخارجیة یتناول الحکم

فیها الافراد الخارجیة المحققة فقط وذهنیة یتناول الافراد الموجودة فی الذهن فقط فالاولی ان یقال
احوال الاشیاء علی ثلثة اقسام قسم یتناول الافراد الذهنیة والخارجیة المحققة والمقدرة وهذا القسم
یسمی لوازم الماهیات کالزوجیة للاربعة والفردیة للثلثة وتساوی الزوایا الثلث للقائمتین
للمثلث وقسم یختص بالموجود الخارجی کالحرکة والسکون والاضاءة والاحراق وقسم یختص
بالموجود الذهنی کالکلیة والجزئیة والجنسیة وغیرها فینبغی ان یعتبر ثلث قضایا احدیها ما یکون الحکم
فیها علی جمیع افراد الموضوع ذهنیا کان او خارجیا محققا کان او مقدرا کالقضایا الهندسیة
والحسابیة ویسمی هذه حقیقیة وثانیها ما یکون الحکم فیها مخصوصا بالافراد الخارجیة مطلقا محققة
او مقدرا کالقضایا الطبیعیة ویسمی هذه قضیة خارجیة وثالثها ما یکون الحکم فیها مخصوصا بالافراد
الذهنیة ویسمی قضیة ذهنیة کالقضایا المستعملة فی المنطق انتهی و اینکه از قضیه حقیقیه میر سید شریف علامه
بیان فرموده اند اطلاق دوم حقیقیه است و اطلاق سیوم آن است که از افق المبین نقل کرده شد
و کسب آن اطلاق حقیقیه دو قسم است یکی بتیه دوم غیر بتیه لیکن معلوم نیست که مراد این قائل

از قول قضیه کل ممکن کذا و بعض ممکن کذا قضیه حقیقیه الی قوله و چون افراد معدومه را حکم شامل است
حقیقیه خواهد بود حقیقیه بکدام اطلاق است اگر مراد از آن خارجیه است که حکم آن مخصوص بافراد
موجوده فی الخارج و مقدرة الوجود فی الخارج باشد چنانچه در تهذیب و شرح تهذیب و شمسیه
و شرح شمسیه اطلاق حقیقیه بر آن خارجیه آمده است پس تعلیل حقیقیه بودن قضیه که وصف عنوانی
موضوع آن مفهوم ممکن باشد باینکه وصف عنوانی ممکن بر افراد خود چنانکه در حال وجود افراد صادق
است بالفعل در حال عدم نیز صادق است و باینکه چون افراد معدومه را حکم شامل است
حقیقیه خواهد بود محض بی معنی است بچند وجه اول اینکه بودن قضیه خارجیه مقدره بوصف عنوانی
موضوع آن منوط نیست دویم اینکه قضیه که وصف عنوانی موضوع آن مفهوم ممکن باشد خارجیه
محققه می تواند شد چنانکه باید گذشت از بودن وصف عنوانی کدام قضیه مفهوم ممکن بودن آن قضیه
خارجیه مقدره لازم نمی آید سوم اینکه بیان صدق وصف عنوانی ممکن بر افراد موجوده و معدومه بالفعل
به بیان بودن قضیه که وصف عنوانی موضوع آن مفهوم ممکن باشد خارجیه مقدره ربطی ندارد
چه در خارجیه مقدره ... وصف عنوانی بر افراد موضوع آن بالفعل فی نفس الامر شرط
نیست بلکه مدار آن حکم ثبوت محمول بافراد موضوع بر تقدیر انطباق وصف عنوانی بر آن افراد
و این قایل خود در مثال حقیقیه بمعنی خارجیه مقدره کل عنقا طایر آورده است و ظاهر
است که وصف عنوانی عنقا بالفعل بر هیچ شی صادق نیست پس بیان بودن کدام قضیه
حقیقیه بمعنی خارجیه مقدره به بیان صدق وصف عنوانی موضوع بر افراد بالفعل فی نفس الامر
ربطی ندارد چهارم اینکه این قایل شمول وصف عنوانی ممکن بر افراد موجوده و افراد معدومه را بیان
نموده میگوید چون افراد معدومه را حکم شامل است قضیه حقیقیه خواهد بود و ازین قول معلوم شد
که بیچاره هنوز معنی حکم نفهمیده اند وصف عنوانی دیگر است و حکم دیگر باین جهل و بلادت دخل در
معقولات یعنی چه پنجم اینکه بر تقدیر شقی یعنی اینکه مراد این قایل از حقیقیه خارجیه باشد که حکم آن
مخصوص بافراد موجوده فی الخارج و مقدرة الوجود فی الخارج باشد قول او فیما بعد چنانکه

در قضایای هندسیه مانند کل مثلث زوایاہا الثلث تساوی قائمتین الی قوله چه وجود کره
وخط اعظم مذکور مستحیل الوقوع است ودر زعم شان محض بمعنی است چه آن تساوی زوایای
ثلث مثلث لازم ہیئة مثلث است وحدوث قائمتین درجنب خط مستقیم که دیگر قایم شود
از لوازم ہیئة آن است پس این قضایای حقیقیه بمعنی خارجیه که حکم آن مخصوص با فراد خارجیه
مطلقا محققة کانت او مقدرة نیست بلکه آن حقیقیه بمعنی آخر است چنانچه میر سید شریف قدس
سره بیان فرموده این قایل در هر دو معنی حقیقیه خلط کرده میانه آن هر دو معنی آن بامقتضای
بی تمیزی فرق دانستن نتوانست ششم آنکه چون در زعم این قایل قضیه کل ممکن کذا وبعض
الممکن کذا حقیقیه بمعنی خارجیه است که حکم آن مخصوص با فراد خارجیه مطلقا محققة یا مقدرة باشد
از دو حال خالی نیست یا این قایل در صدق این قضیه امکان وجود افراد محکوم علیها شرط
می کند یا نه بر تقدیر اول قول او با آنکه گفته اند که تحقق آن در خارج ممتنع بود الی قوله چه وجود آن
کره وخط اعظم مذکور مستحیل الوقوع ودر زعم شان محض لغو است وباطل است وبر تقدیر ثانی

بودن قضیه کل ممکن کذا وبعض الممکن کذا حقیقیه مفید این قایل نیست چه بر این تقدیر ممتنعات
ومستحیلات در حکم این حقیقیه داخل خواهند بود پس از صدق این حقیقیه امکان مساوی آنحضرت
صلی الله علیه وسلم در کمالات ثابت نتواند شد واگر مراد این قایل از حقیقیه در قول او
قضیه کل ممکن کذا وبعض ممکن کذا قضیه حقیقیه الی قوله وچون افراد معدومه را حکم شامل است
حقیقة خواهد بود قضیه حقیقیه است که حکم آن متناول افراد خارجیه وذہنیه محققه ومقدره باشد
چنانکه در کلام میر سید شریف علامه منقول شده بر این تقدیر هم اقوال این قایل بمعنی است
اولا از جهت که معتبر در حقیقه بامعنی شمول وتناول شمول افراد خارجیه وذہنیه محققه ومقدره
راست نه شمول وصف عنوانی موضوع پس بیان شمول وصف عنوانی ممکن افراد موجوده ومعدومه
را بدعوی حقیقیه بودن قضیه کل ممکن کذا وبعض الممکن کذا ربطی نیست وبر این تقدیر هم قول او
چون افراد معدومه را حکم شامل است حقیقیه خواهد بود ناشی از جهل او بمعنی حکم وعدم تمیز او

بیانه حکم و وصف عنوانی و ثانیاً براین تقدیر قول او کل عنقاء طایر بالفعل خارجیه کاذب است
و حقیقیه صادق الی قوله ثابت خواهد بود بمعنی است چه قضیه کل عنقاء طایر بدین معنی حقیقیه نیست آن
حقیقیه بمعنی خارجیه مقدره است و ثالثاً براین تقدیر قول او و این معنی بر رسایل خوانان منطق مثل تهذیب
و شمسیه مخفی نیست دلیل جهل او بمعنی عبارت تهذیب و شمسیه است زیرا که در تهذیب و شمسیه
حقیقیه اطلاق بدین معنی مذکور نیست، در تهذیب و شمسیه اطلاق حقیقیه بر خارجیه است که حکم آن
مخصوص باقراد خارجیه باشد و بر افراد موجوده فی الخارج مقصور نباشد و رابعاً اگر این
قایل در صدق این حقیقیه امکان وجود افراد محکوم علیها شرط میکند قول او با آنکه گفته اند که تحقق
آن در خارج ممتنع بود و الی قوله چه وجود آن کره در خط اعظم مذکور مستحیل الوقوع است در زعم شان
بیمعنی است و اگر در صدق این حقیقیه امکان وجود افراد محکوم علیها شرط نمیکند حقیقیه بودن قضیه
کل ممکن کذا و بعض الممکن کذا با دسوری نمی بخشد کما سبق آنفاً و اگر مراد این قایل از حقیقیه قضیه
باشد که حکم باتحاد موضوع و محمول در آن بحسب مطلق تقرر و وجود موضوع در نفس الامر قطع نظر
از خصوصیات ظروف باشد کما فی الافق المبین پس آن حقیقیه دو قسم است یکی بتیه و دویمی
غیر بتیه اگر مراد از حقیقیه درینجا حقیقیه بتیه باشد براین شق این معنی درست است که قضیه محمول
آن مفهوم ممکن باشد قضیه حقیقیه بتیه صادق تواند بود و بودن قضیه که وصف عنوانی موضوع
آن مفهوم ممکن باشد حقیقیه بتیه چنانکه این قایل زعم نموده است که لازم نیست و نیز براین
تقدیر قول او و لیکن کذب آن بر تقدیر حقیقیه بودنش لازم نیست و ممنوع است باطل است
زیرا که هیچ یک ممکن را مساوات آنحضرت صلی الله علیه وسلم در نفس الامر ثابت فی احد الازمنه
ثابت نیست چه ثبوت مساوات آنحضرت صلی الله علیه وسلم در نفس الامر ثابت بالفعل فی احد
الازمنة لشیء من الاشیاء یا در ظرف خارج باشد یا در ذهن والاول باطل باعتراف هذا
القایل والثانی صریح البطلان زیرا که مساوات آنحضرت صلی الله علیه وسلم در کمالات از
اوصاف ذهنیه نیست تا ظرف اتصاف آن ذهن باشد و نفس الامر منحصر است در خارج

و در ذہن وہرگاہ کہ ہیچ شی بمساوات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در کمالات در خارج و در
ذہن بالفعل فی احد الازمنۃ متصف نیست ہیچ شی در نفس الامر بمساوات آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم در کمالات در نفس الامر بالفعل متصف نیست پس این حقیقیہ بتیہ یعنی قول القائل
بعض الممکن الذاتی مساو لسیدنا وشفیعنا صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمالات بتۃ فی نفس الامر
بالفعل ای فی احد الازمنۃ الثلثۃ کاذب شد وہرگاہ کہ این حقیقیہ بتیہ موجبہ جزئیہ مطلقہ عامہ
کاذب شد نقیض آن یعنی سالبہ کلیہ دائمہ حقیقیہ بتیہ اعنی قولنا لاشی من الممکن الذاتی بمساوی
لسیدنا محمد صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمالات بتۃ فی نفس الامر دائما صادق است پس عکس مستوی
آن یعنی قولنا لاشی من المساوی لسیدنا محمد صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمالات بممکن ذاتی بتۃ فی نفس
الامر دائما صادق است فثبت مطلوبنا زیر برین شق قولہ چنانچہ کل عنقاء طایر یقینی است چہ
قضیہ قایلہ کل عنقاء طایر حقیقیہ بتیہ نیست آن حقیقیہ خارجیہ است، وقولہ واین معنی بر رسایل
خوانان منطق مثل تہذیب وشمسیہ مخفی نیست محض بے معنی است در تہذیب وشمسیہ ذکر حقیقیہ
بتیہ نامدہ صاحب تہذیب وصاحب شمسیہ خارجیہ حقیقیہ را حقیقیہ نامیدند و ذکر حقیقیہ کہ در
آن حکم باتحاد موضوع ومحمول در آن بحسب مطلق تقرر وجود موضوع در نفس الامر مع قطع نظر از
خصوصیت ظروف باشد فروگذاشت کردہ اند وہم برین شق قول او چنانکہ در قضایای
ہندسیہ الی قولہ چہ وجود کرہ در خط اعظم مذکور مستحیل الوقوع است محض بے معنی است چہ آن
قضایای حقیقیہ بتیہ نیستند وبرین شق قول او وہمچنان قول قایل یعنی موجبہ جزئیہ مطلقہ عامہ
مذکور الی قولہ وہو المطلوب محض باطل وبیہودہ است زیرا کہ قول قایل بعض الممکن الذاتی
مساو لسیدنا محمد صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمالات بالفعل ای فی احد الازمنۃ الثلثۃ علی طریق الحقیقیۃ
البتیۃ بلا شبہ ہیچ شی در نفس الامر یعنی در خارج یا در ذہن بمساوات آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم در کمالات بالفعل ای فی احد الازمنۃ الثلثۃ متصف نیست وہرگاہ کہ این موجبہ
جزئیہ حقیقیہ بتیہ مطلقہ عامہ کاذب است عکس مستوی آن نیز کاذب است، ونقیض آن یعنی

لاشی من ممکن ذاتی بمساو لسیدنا صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمالات دائما لا محالہ صادق است و ہرگاہ کہ این سالبہ کلیہ حقیقیہ بتیہ دائمہ صادق است عکس مستوی آن اعنی لاشی من المساوی لسیدنا صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمالات ممکن ذاتی بتۃ فی نفس الامر دائما لا محالہ صادق است واگر مراد از حقیقیہ حقیقیہ غیر بتیہ باشد برین شق ہم کلام این قایل بمعنی است چہ از بودن وصف عنوانی موضوع کلا این قضیہ مفہوم ممکن بودن آن قضیہ حقیقیہ غیر بتیہ لازم نیست چنانکہ این قایل زعم نمودہ است ونیز برین شق قول او کل عنقاء طایر بالفعل الی قولہ طیران او را بالفعل ثابت نمودہ ام بے معنی است چہ کل عنقاء طایر خارجیہ غیر بتیہ است نہ حقیقیہ غیر بتیہ وہمچنین قولہ واین معنی بر رسایل خوانان منطق مثل تہذیب وشمسیہ ہم مخفی نیست برین شق معنی ندارد چہ در تہذیب وشمسیہ حقیقیہ غیر بتیہ مذکور نیست در تہذیب وشمسیہ خارجیہ غیر بتیہ را حقیقیہ نامیدہ اند ومع ہذا کلمہ برین تقدیر مستدل را ضرر واین قایل را منفعتے نیست زیرا کہ حقیقیہ غیر بتیہ صادق شرطیہ است وآن حکایت از نفس الامر نیست حکایت از تقدیر است پس قول قایل بعض الممکن مساو لسیدنا محمد صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمالات بالفعل ای فی احد الازمنۃ الثلثۃ صادق قول قایل است بعض ما لو وجد کان ممکنا ذاتیا فہو بحیث لو وجد کان مساویا لسیدنا صلی اللہ علیہ وسلم فی احد الازمنۃ الثلثۃ المفروضۃ المقدرۃ وعکس آن یعنی بعض المساوی ممکن بالفعل صادق قول قایل است بعض ما لو وجد کان مساویا فہو بحیث لو وجد کان ممکنا فی احد الازمنۃ الثلثۃ المفروضۃ المقدرۃ وبر تقدیر تسلیم صدق این ہر دو قضیہ حقیقیہ غیر بتیہ کہ حکایت از عالم تقدیر است امکان مساوی در نفس الامر لازم نمی آید چنانچہ از صدق کل لاشی لاممکن کہ حقیقیہ غیر بتیہ حکایت از عالم تقدیر است وصادق این قول است کلما لو وجد کان لاشیئا فہو بحیث لو وجد کان لاممکنا صدق حمل لاشی بالاممکن بر موضوع در نفس الامر بالفعل لازم نمی آید بالجملہ قول این قایل من اولہ الی آخرہ برتکیب اطلاق از اطلاقات حقیقیہ معنی ندارد چہ جای آنکہ مستدل مضرتی و باین قایل منفعتی رساند این ہیچمدان بالغ الی آنکہ در قول خود تامل کند ونفہمد کہ چہ میگوید ہر چہ بر زبانش می آید ہرزہ می سراید و باین غباوت

بی عقلی در دعوت گفتگوی نماید ؎ فلاطی تنگ لبک در گوش کرد و با تنگ خویشتن را فراموش کرد
اگر بچه مغز مجنون سر شوریده خود بره دیر شکوه زند بدین سودای خام که آن را برکند سر شوریده
خود بشکند و در گران سنگی کوه اثری نکند ؎ یا ناطح الجبل الرای لتصدعه ٭ ارحم علی الراس
لا ترحم علی الجبل ٭ در قول او در بخلاف وفاق کافه مسلمین الی آخره جزاف بعینی است کافه
مسلمین و جمیع مومنان باجماع شیکه این قایل بقصد تلبیس از روی نفاق مذکور نموده است
ایمان دارند و از روی آن احادیث ثابت است که فرض مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم
فرض مصداق اجتماع النقیضین و فرض او وجود مستلزم لعدمه پس همه مومنین و مسلمین ایمان دارند
باینکه آنحضرت صلی الله علیه وسلم افضل ممکنات و افضل ما سوی الله سبحانه اند هیچ مومن و مسلم
اعتقاد ندارد که هیچ فردی از هیچ ما سوی الله در کمالات مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم
است این قایل بپاسداری آن شیخ نجدی که بهره از نور ایمان نداشت مصداق مساوی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم [illegible] شی من الاشیا نیست بزعم باطل خود
تراشیده هزاران هزار لاشی مخترع را باقتضای بی ایمانی مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم
قرار داده خود را در مخمصه اثبات امکان ممتنعات انداخته خود را نزد اولی الافهام والایمان
فضیحت و رسوا ساخته اگر چه گرفتی عوام کالانعام که معنی امکان و امتناع نمی فهمند مستحیلات
ذاتیه را مقدور می انگارند بدام تزویر شیخ نجدی افتاده ممتنع ذاتی را مقدور پنداشته اند و دام
آن انعام را اجماع نتوان گفت و در قول بعدم دخول ممتنع ذاتی تحت قدرت هیچ جسارت
نیست جسارت و بیباکی و الحاد آن است که شیخ نجدی بر آن اقدام نموده عیب و نقص
او سبحانه مقدور و تصحیح الفعل والترک دانسته بر آن بزعم باطل خود دلایل آورده و این
قایل بوبال تقلید او در بادیه ارتکاب قول بامکان ذاتی اتحاد او سبحانه بجمیع ممکنات و
حوادث و بامکان اتصاف او سبحانه بجمیع خصایص و نقایص که مستلزم اتحاد او سبحانه
در مرتبه ذات احدیه متعینه بجمیع ممکنات و حوادث و باتصاف او سبحانه در مرتبه ذات بجمیع قبایح

وقوع آنش است افتاده عقل و دین را برباد داده کما سبق مفصلاً قال النجدی المنحوس
الردی المنکوس و این قدر هم فهمیده نیست که عالم ربانی کی گفته و کجا گفته مساوی ممکن
مذکور داخل تحت قدرت کامله شده موجود است تا بصدق دو سالبه کلیه دائمه خارجیه بکذب
یک موجبه جزئیه مطلقه عامه خارجیه دعویش ابطال میکند عالم ربانی فرموده که حق تعالی
اگر خواهد بسیار امثال مذکور پیدا کند و این نص است در آنکه امثال مذکور موجود نیست مگر ممکن
است داخل تحت قدرت کامله و اهل عرفان موافق عالم ربانی تصریح کرده اند چنانکه خواهد
آمد انشاء الله تعالی و ممکن معدوم را مساوی بالفعل نشود شئ موجود بالفعل و کسی حکم بین مساواتش
کند نتواند بود مگر بر تقدیر وجود و همین مدلول قضیه حقیقیه است مثلاً کسی گوید که عمرو مساوی بالفعل است
بزید و عمرو معدوم است پس اگر مراد این است که اگر عمرو موجود شود پس بر تقدیر وجود مساوی خواهد
بود صادق است والا کاذب پس ابطال دعوی عالم ربانی متصور نیست تا آنکه دو سالبه
کلیه دائمه حقیقیه صادق و یک موجبه جزئیه مطلقه عامه حقیقیه کاذب نباشد در ماده که معترض
تقاضای خارجیه در آن ذکر کرده و حال آنکه امر بالعکس است زیرا که موجبه جزئیه مطلقه عامه
حقیقیه صادق است و عکس نیز صادق پس هر دو سالبه کلیه دائمه حقیقیه اصل و عکسش کاذب
خواهد بود بحکم التناقض و چون صغری قیاس قایل باطل است اساس قیاس او از بیخ برکنده
شد و بنیاد الحاد او مستاصل گشت اقول این چنین جاهل نجدی بی ایمان را که عیب و نقص
او سبحانه صحیح الفعل و الترک میداند و باقتضای کج فهمی و بی ایمانی بزعم خود بر آن دلایل
می آرد و در استخفاف بشان حضرت افضل ما سوی الله صلی الله علیه وسلم جهد و جهد نموده خلقی
را بیدین گردانید و عوام و سوقیه را باز را و شان آنحضرت صلی الله علیه وسلم و بزرگان دین
تشجیع نموده و عامه جهال را از تقلید حضرات ائمه مجتهدین برگردانید و علم فقه را اساساً از انظار
جهال باز از اعتبار انداخت و جهل او مرتبه بود که معنی کذب و قدرت و تکوین و غیره نتوانست دانست
و معنی شفاعت راسخ نموده در بیهوده گوئیها شد و از غایت بی ایمانی سفر زیارت و تعظیم

حرم آمن مدینه مقدسه را شرک فی العبادة انگاشت چنانکه در تقویت الایمان که آن را تقویة الایمان
نامیده است انگاشت عالم ربانی نامیدن از باب الحاد و زندقه است و چون صدق سالبه کلیه دائمه
حقیقیه بتیه یعنی لا شیء من المساوی لسیدنا صلی الله علیه وسلم بممکن ذاتی فی نفس الامر بتة دائماً که
عکس سالبه کلیه دائمه حقیقیه بتیه یعنی لا شیء من الممکن الذاتی بمساو لسیدنا صلی الله علیه وسلم فی
نفس الامر بتة دائماً است مبرهن شد سلب امکان ذاتی در نفس الامر از مساوی آنحضرت
صلی الله علیه وسلم متحقق شد پس قول شیخ نجدی باطل است و حقیقیه تقدیریه حکایت از نفس الامر
نیست بلکه حکایت از عالم تقدیر است و امکان مساوی در عالم تقدیر بر تقدیر تسلیم آن مستلزم
امکان آن در نفس الامر نیست و صدوری که کسی حکم کند بمساوات آن شیء موجود بالفعل بر تقدیر وجود
آن ممکن بود پس لازم نمی‌آید و اگر کسی گوید که عمرو که معدوم است ازلاً و ابداً بوجود نهاد خارجاً مساوی زید است در حسب
بکر پسر زید یا در صفتی دیگر که شرکت آن معدوم ازلی ابدی با زید در آن صفت متصور نباشد این بعد انقضای کم
گرفته شود کاذب است و چون صدق هر دو سالبه کلیه دائمه حقیقیه بتیه مبرهن گشت قول جاهل نجدی باطل و مستاصل
و خباثت بلادت این قائل متجلی شد و این بغیری استری که بتصریح اهل عرفان موافق بی ایمان نجدی برای ترویج
دین جدید خود عوام بی علم را میفریبد محض افترای اوست آن جاهل نجدی اهل عرفان را مبتدع و کافر و مشرک میداند نیست و انگاه
اولیای کبار را باتباع و افتخار علی رؤس الاشهاد تطعین میکرد و او را اتباع او را با اهل عرفان چه کار طرفه
این است که این قائل بر اتباع متکلمین هر باب که متعلق بعقاید نباشد جان میدهد و در اینجا بغیرت پیروی
آن جاهل نجدی پیروی متکلمین گذاشت چه متکلمین قضیه حقیقیه را منکر اند در تائید کلام نجدی نکه این خلیع
بشعور خلیع شعار اشعریت هم روا داشت پس با مسلمات متکلمین بر تقدیر تنزل همه گفتگو او هذیان لاطائل است

قال الواهی الساهی اکنون باید شنید که قول و اعتقاد علمای کرام و اولیای عظام چنانکه خواهد آمد
آن است که مساوی و نظیر و مثل خیر البریه و افضل اکمل خلیقه علیه وعلی آله افضل الصلوة والتحیه در
عرصه وجود لباس هستی نپوشیده و موجود نشده و در ساحت شهود مشهود نگشته تا ابد در وسعت
آباد ملک مقدرت الهی که قوت و استطاعت نامتناهی است نظیر و مساوی مذکور ممکن

له الواهی ... قول الساهی ... منتهی الارب

الوجود است کہ خانہ نشین دوام و عزلت گزین مستدام ملک عدم است زیرا کہ از اخبار شرع
مقدس بایں قدر ثابت است کہ حضرت خاتم النبیین سید المرسلین شفیع المذنبین علیہ الصلوۃ
والتحیات من حضرت رب العالمین جلت قدرتہ خیر البریات و افضل المخلوقات اند و از لوازم
آن عدم خلق و ایجاد مساوی و افضل از آنحضرت است صلی اللہ علیہ وسلم نہ عدم امکان فی ذاتی
پس علم و ارادہ قدیم بعدم مساوی و افضل مذکورین متعلق شدہ آنہا را مستحیل الوجود گردانیدہ
لیکن امتناعی و استحالتی کہ بنا بر تعلق علم و ارادہ الٰہی بعدم شی یا خلاف شی می باشد موجب عدم
مقدوریت وجود آن شی بہ نسبت بشر نیست چہ جائے عدم مقدوریت وجود بہ نسبت حضرت واجب الوجود تعم شانہ
در شرح عقاید نسفی است ولا یکلف العبد بما لیس فی وسعہ سواء کان ممتنعا فی نفس الامر ممکنا کخلق الجسم
واما ما یمتنع بناء علی ان اللہ تعالیٰ علم خلافہ و ارادہ خلافہ کایمان الکافر وطاعۃ العاصی فلا نزاع فی
وقوع التکلیف بہ لکونہ مقدور المکلف بالنظر الی نفسہ ثم عدم التکلیف بما لیس فی وسعہ
متفق علیہ لقولہ تعالیٰ لا یکلف اللہ نفسا الا وسعہا والامر فی قولہ تعالیٰ انبئونی باسماء
ہؤلاء للتعجیز دون التکلیف وقولہ تعالیٰ حکایۃ ربنا ولا تحملنا ما لا طاقۃ لنا بہ لیس المراد
بالتحمیل ہو التکلیف بل ایصال ما لا یطاق من العوارض الیہم وانما النزاع فی الجواز فمنعہ
المعتزلۃ بناء علی القبح العقلی وجوزہ الاشعری لانہ لا یقبح من اللہ شیء وقد یستدل بقولہ تعالیٰ
لا یکلف اللہ نفسا الا وسعہا علی نفی الجواز وتقریرہ انہ لو کان جائزا لما لزم من فرض وقوعہ
محال ضرورۃ ان استحالۃ اللازم توجب استحالۃ الملزوم لکنہ لو وقع لزم کذب کلام اللہ تعالیٰ
وہو محال وہذہ نکتۃ فی بیان استحالۃ کل ما تعلق علم اللہ تعالیٰ وارادتہ واختیارہ لعدم وقوعہ
وحلہا انا لا نسلم ان کل ما یکون ممکنا فی نفسہ لا یلزم من فرض وقوعہ محال وانما وجب ذلک
لو لم یعرض الامتناع بالغیر الا تری ان اللہ تعالیٰ لما اوجد العالم بقدرتہ واختیارہ فعدمہ
ممکن فی نفسہ مع انہ یلزم من فرض وقوعہ تخلف المعلول عن العلۃ التامۃ وہو محال والحاصل
ان الممکن لا یلزم من فرض وقوعہ محال بالنظر الی ذاتہ واما بالنظر الی امر زائد علی نفسہ فلا نسلم

لا یستلزم المحال انتهی و در دیگر کتب کلامیه و کتب متاخرین در اصول فقه زیاده ازین تحقیق است کما لایخفی علی العلما اقول بل الکنون باید شنید که اعتقاد علمای کرام و اولیای عظام و کافه اهل اسلام آنست که آنحضرت صلی الله علیه وسلم افضل ممکنات و افضل ماسوی الله سبحانه اند و مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم که مصداق اجتماع النقیضین است وجود آن مستلزم عدم آنست مستحیل بالذات است و بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم خاتم النبیین که بنص قرآنی و اجماع کافه اهل اسلام متحقق است برامتناع ذاتی مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات اقوم براهین است کما سیاتی ان شاء الله تعالی عنقریب پس هرچه این غبی غوی میگوید هزل و هذیانی است خارج از بحث مسئله جواز تکلیف بالمحال یا عدم جواز آن ربطی باین مقام ندارد و این فسفاس لباس باسیدانیکه عوام و جهله او را از عداد علما شمارند عبارت شرح عقائد نسفی که منتهای همت اوست نقل کرده است بجوالی ربطی نزد اولی الافهام موجب افتضاح است و از پایان عبارت منقوله یعنی قوله والحاصل ان الممکن لایلزم من فرض وقوعه محال بالنظر الی ذاته واما بالنظر الی امر زاید علی نفسه فلا نسلم انه لایستلزم المحال هویدا است که مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در کمالات ممکن نیست زیرا که از فرض وقوع آن محال بالنظر الی ذاته لازم می آید چه اگر مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در کمالات واقع شود یا متصف بآن کمالات باشد یا نه باشد علی الثانی لازم است که مساوی در کمالات بر فرض وقوع آن مساوی در کمالات نباشد هف و علی الاول لازم است که آن مساوی سید ولد آدم باشد و آدم و من سواه تحت لوائی او باشند و اول من تنشق عنه الارض و اول شافع و اول مشفع و اول من یحرک حلق الجنة و اکرم الاولین والآخرین علی الله و خاتم النبیین یعنی آخرین همه انبیا و امام النبیین و صاحب شفاعتهم و قایم مقام که غیر او قایم آن مقام نباشد و نایل درجه که سوای یک کس دیگری نایل آن مقام نتواند بود باشد و چون اتصاف آنحضرت صلی الله علیه وسلم باین صفات براین تقدیر

مسلم است لازم است که آن مساوی متصف باین صفات نباشد پس برین تقدیر لازم است که
آن مساوی مساوی باشد ونباشد فعلی التقدیرین از فرض وقوع مساوی نظر بنفس معنی مساوی
بودنش مساوی ولامساوی که مصداق اجتماع النقیضین ومحال بالذات است لازم می آید
پس مساوی ممکن نتواند بود ولان الممکن لایلزم من فرض وقوعه محال بالنظر الی ذاته بخلاف عدم عقل
اول که نزد فلاسفه معلول اول او سبحانه بالایجاب است وعدم او مستلزم عدم او سبحانه نزد فلاسفه
است چه عدم عقل اول بالنظر الی نفس ذاته مستلزم محال نیست استلزام او محال بالذات
را بنظر امتناع تخلف معلول موجب از علة موجبه است ونحن فیما نحن فیه فنفس مصداق مساوی آنحضرت
صلی اللہ علیه وسلم فی الکمالات المذکوره مستلزم آن است که مساوی مساوی نباشد وهر چه
وجود آن مستلزم عدم آن باشد محال بالذات است مقام تعجب این است این مذاق سراپا
نفاق برائی خدع عوام جهله آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم را بحضرت خاتم النبیین سید المرسلین
شفیع المذنبین منعوت کرده با عوام جهله کما هو بر آید و از مؤمنین مخلصین است والا او از معنی
خاتم النبیین وسید المرسلین وشفیع المذنبین جاهل وغافل یا از آن متجاهل ومتغافل است
واگر از فهم وایمان بهره داشتی دانستی که بر تقدیر امکان مساوی آن حضرت صلی اللہ علیه وسلم وفرض
وقوع آن مساوی مفروض الوقوع داخل عموم النبیین وعموم المرسلین باشد برین شق
آن مساوی مفضول ومفضل علیه خواهد بود نه خاتم النبیین ونه سید المرسلین پس مساوی نتواند شد
واگر داخل عموم النبیین وعموم المرسلین نباشد بر فرض وقوع آن در جمله نبیین ومرسلین نباشد
پس آن مساوی مفروض الوقوع مساوی نتواند بود فعلی الشقین مساوی مفروض الوقوع مساوی
نتواند بود ووجود آن مستلزم عدم آن است پس او ممتنع بالذات است ونیز بر تقدیر امکان مساوی
آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم وفرض وقوع آن یا او سید المرسلین باشد برین شق لازم است که
برین تقدیر آنحضرت سید المرسلین نباشد العیاذ بالله زیرا که المرسلین جمع محلی باللام ومستغرق
است ومعنی سید المرسلین ممتاز از سائر مرسلین است وممتاز از سائر مرسلین لامحاله یک مرسل است

و دو رسل سید المرسلین تواند بود برین شق آنحضرت صلی الله علیه وسلم مساوی آن مساوی مفروض
الوقوع نباشد پس آن مساوی مفروض الوقوع مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم نباشد
و با آن مساوی سید المرسلین نباشد پس مساوی نباشد و علی الشقین وجود آن مستلزم عدم
آنست و هر چه وجود آن مستلزم عدم آنست ممتنع بالذات است و همچنین النبیین جمع محلی باللام مستغرق است
و معنی خاتم النبیین آخرین همه انبیا است و آخرین همه انبیا لامحاله یک نبی است و دو کس آخرین همه انبیا
نتواند بود پس آن مساوی مفروض الوقوع یا خاتم النبیین یعنی آخرین همه انبیا باشد برین شق لازم
است که آنحضرت صلی الله علیه وسلم خاتم النبیین یعنی آخرین همه انبیا نباشد العیاذ بالله پس برین شق
آنحضرت صلی الله علیه وسلم مساوی آن مساوی مفروض الوقوع نباشد پس آن مساوی مفروض
الوقوع مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم نباشد یا آن مساوی خاتم النبیین یعنی آخرین همه انبیا
نباشد پس مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم نباشد و علی الشقین وجود آن مستلزم عدم آنست
و هر چه وجود آن مستلزم عدم آنست ممتنع بالذات است اگر این احمق بی ایمان بهره از فهم
و ایمان داشتی به بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم سید المرسلین و خاتم النبیین تصدیق آوردی
و پیروی آن جاهل نجدی در تصحیح خرافات یعنی او عمر زیان کردی و عقل و دین خود را اتباع او
نباختی و خود را در طلبه علوم رسوا نساختی اما نعت کردنش آنحضرت صلی الله علیه
وسلم را بشفیع المذنبین بنای آن بر نفاق او ظاهر است چه اعتقاد او در باب شفاعت همان
است که مقتدای او در تقویت الایمان که آنرا بتقویة الایمان نامیده است بیان کرده است
و حال آن بیان در فظاعت و شناعت انگشت و اشاعت مستغنی است قال الاستاذ
وجه ثانی این است که قول بامکان شخصی که برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد
قول بامکان اجتماع نقیضین است و هو باطل قال المحقق الحنفی اتحاد و عینیت میان
هر دو قول باطل بالبداهة است خواه قول بمعنی مصدر باشد خواه بمعنی مقول چه بر تقدیر معنی مصدر لفظ
قول افراد و حصص است افراد و حصص باهم متباین می باشند کما تقرر فی موضعه پس هر دو باهم متباین

شود هند بود فیا این المحل والاتحاد و در تقدیر ثانی حاصل قول او اینچنین باشد شخصی که برابر باشد
در همه کمالات ممکن است و حاصل قول ثانی اینکه اجتماع نقیضین ممکن است بنابرین حاصل عدم
اتحاد میان هر دو قول ظاهر است و اگر مراد آنست که قول اول مستلزم قول ثانی است پس اگر دلیل قایل تمام
شود استلزام ثابت خواهد شد و لیکن استلزام مفید مطلب مدعی نیست چه از لزوم اجتماع النقیضین لازم
نیست که محال بالذات باشد زیرا که ملزوم محال بالذات گاهی محال بالغیر و ممکن بالذات می باشد
چنانکه وجود زید بر تقدیر عدم او مستلزم اجتماع النقیضین است معهذا ممکن بالذات است و زیاده
ازین خواهد آمد انشاء الله تعالی اقول بر همه افراد انسان حتی که بله و صبیان ظاهر و هویدا است
که الفاظ شخصی که برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد ممتنع ذاتی نیست و همچنین
معانی این الفاظ چه این الفاظ بالنسبة متلفظین قایم و موجود اند و معانی این الفاظ در اذهان
سامعین متعقل اند و همچنان لفظ اجتماع النقیضین که بر السنه دائر و معنی آنکه باذهان قایم اند ممتنع
بالذات نیست ممتنع بالذات مصداق اجتماع النقیضین است یعنی هر چه صدق علیه النقیضان و
مصداق اجتماع النقیضین باشد مستحیل بالذات است پس محصل کلام استاذنا مدظله العالی این است
که شخصی که مصداق برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد مصداق اجتماع النقیضین
است یعنی بر آن صادق است انه مساو له صلی الله علیه وسلم فی جمیع الکمالات و انه لیس مساویا
له صلی الله علیه وسلم فی جمیع الکمالات و مصداق اجتماع النقیضین ممتنع بالذات است پس
شخصی که مساوی و برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد ممتنع بالذات است قول
بامکان شخصی که مصداق برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد قول است بامکان
مصداق اجتماع النقیضین چه مصداق برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات
مصداق اجتماع النقیضین است پس امکان آن امکان مصداق اجتماع النقیضین است
و امتناع ذاتی مصداق اجتماع النقیضین امتناع ذاتی آنست و چون مقصود از عبارت
سوای آن و مراد ملتفت الیه قول و قضیه مفاد آن می باشد هر جا که مفاد یک قول مفاد قول

دیگری باشد توان گفت که این قول آن قول است که الفاظ قولین و معانی ذهنیهٔ آن الفاظ متغایر
باشند مثلاً اگر کسی گوید که قول بامکان صدق زید انسان و زید لیس بانسان معاً قول است
بامکان اجتماع نقیضین عاقلی بران کس اعتراض تواند کرد بانکه قول اول متضمن دو قضیهٔ ملفوظه
است و قول ثانی متضمن آن نیست پس درمیان هر دو قول مذکور خواه قول بمعنی مصدری باشد
یا بمعنی مقول عینیت و اتحاد نیست چه هر عاقل میداند که مفاد قایل این است که مفاد امکان صدق
زید انسان و زید لیس بانسان معاً مفاد امکان اجتماع النقیضین است نه اتحاد هر دو حصه
قول بمعنی مصدری و نه اتحاد الفاظ مقوله و نه اتحاد معانی آن الفاظ چنانکه میگویند که قول بودن
وجود عین هیات قول است بودن وجود مشترک لفظی بحال آنکه هر دو حصه قول بمعنی مصدری
متغایراند و الفاظ مقوله باین هر دو قول نیز متغایراند چنانکه ابن تیمیه که معلم اول این فرقه نجدیه
است و مقتدای این قایل تعلیم او سفر طیبه را بنیت زیارت مزار فایض الانوار جناب سید
الابرار علیه اکمل صلوات الملک المنان الغفار حرام است و ادای آداب زیارت آن بارگاه
خلایق پناه و احترام حرم محترم مدینهٔ منوره را در شرک فی العبادة شمرده است میگوید انه لا فرق
عند بدیهة العقل من ان یقال بدای الله سبحانه معدوم و ان یقال طلبته فی جمیع الامکنة فلم اجده حال آنکه
مابین قولین بمعنی مصدری و ما بین هر دو الفاظ مقوله قولین مذکورین فرق بین است مگر چون اوراز
مجسمه است بدانست و اعتقاد او مفاد قولین یک است اعتراضی که این نجدی نجید و این احمق
پلید باقتضای غباوت و غوایت بر کلام استاذی مد ظله آورده است بر کلام معلم فرقه نجدیه
شیخ شیوخ او است وارد است هر چه این قایل یعنی کلام شیخ شیوخ خود بیان نماید به همان
سوال یعنی کلام استاذنا المفخم وا از هیچ بیهوده گوی بیاکی تصور ای هست بلیدان نافهم هست باز
آیند ظاهر است کلام در امکان الفاظ و معانی ذهنیهٔ آن نیست کلام در امکان یا عدم امکان مصداق
مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات است و مقصود این است که مصداق آن
مصداق اجتماع النقیضین است و امکان مصداق آن امکان مصداق اجتماع النقیضین است بحسب

الفاظ و این سه امتر و این گران جان سبک سر کلام را باتحاد هر دو مقصد قول بمعنی مصدری و اتحاد
الفاظ مقوله محمول نمود و هیچ هذیان لب کشود و ندانست که در امکان الفاظ و معانی و همینان کلام
نیست و ما هو اول قارورة کسرت فی الاسلام اما اثبات اینکه مصداق مساوی آنحضرت صلی الله
علیه وسلم فی جمیع الکمالات مصداق اجتماع النقیضین است انشاء الله العزیز عنقریب می آید و مداوای
مالیخولیائی که باقتضای آن اوهام بمعنی عقل این قایل را از گرفته است می شود و از اینجا مبرهن شد
که کلام این قایل همه هذیان بمعنی است بیهودگی اعتراض او بر اتحاد و از آنچه بیان کردیم آشکار شد
در قول او و اگر مراد آن است که قول اول مستلزم قول ثانی است الی قوله گاهی محال بالغیر و ممکن
بالذات می باشد بوجوه چند بمعنی است اول اینکه او میگوید که اگر دلیل قایل یعنی استاذنا مدظلهم العالی
تمام شود استلزام قول اول قول ثانی را ثابت خواهد شد و قول اول و قول ثانی حسب فهم او یا
بمعنی مصدریست یا بمعنی مقول علی الاول معنی کلام او این است که گفتن این الفاظ یعنی امکان شخصی
که برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد مستلزم است گفتن این سه لفظ یعنی امکان
اجتماع النقیضین را و این صریح البطلان است چه گفتن شخصی چند الفاظ مخصوصه را مستلزم گفتن آن
شخص دیگر الفاظ مخصوصه را نتواند بود گفتن باختیار گوینده یک گفتن را دیگر گفتن لازم نتواند بود
خواه کدام دلیل تمام شود یا نه و علی الثانی معنی کلامش این است که الفاظ مقوله اول مستلزم الفاظ
مقوله ثانی است و این ظاهر البطلان است چه وجود و قیام لفظی بلفظی مستلزم وجود و قیام لفظی
دیگر بآن لفظ نیست خواه کدام دلیل تمام شود یا نه و اگر معنی قول اول و معنی قول ثانی در قول
او که قول اول مستلزم قول ثانی است و را معنی مصدری قول و معنی مقول است حصر کردنش معنی
هر دو قول در کلام استاذ در معنی مصدری و معنی مقول باطل و همه آنچه سابق گفته لاطائل است
دوم اینکه قول او چه ملزوم اجتماع النقیضین لازم نیست که محال بالذات باشد گاهی محال
بالغیر و ممکن بالذات می باشد حسب فهم او محض بمعنی است زیرا که حسب فهم او معنی این کلام
یا این است که گفتن الفاظ مقوله اول مستلزم گفتن الفاظ مقوله ثانی است یا این است

کہ الفاظ مقولہ اول مستلزم الفاظ مقولہ ثانی است وظاہر است کہ این سہ لفظ یعنی امکان اجتماع النقیضین گفتن این ہر سہ لفظ محال بالذات نیست واگر مرادش این است کہ وجود ذہنی مفہوم مقولہ اولین مستلزم وجود ذہنی مفہوم مقولہ ثانی است یعنی اینکہ وجود ذہنی معنی مفہوم امکان شخص کہ برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات باشد وحصول این مفہوم در ذہن مستلزم وجود ذہنی معنی مفہوم امکان اجتماع النقیضین وحصول آن در ذہن است برین تقدیر این کلام صحیح نیست چہ مفہوم اجتماع النقیضین محال نیست واگر مرادش این است کہ مصداق قضیہ قائلہ کہ شخصی کہ برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در ہمہ کمالات باشد ممکن است مستلزم مصداق قضیہ قائلہ است کہ مصداق اجتماع النقیضین ممکن است برین تقدیر ہم کلام او بیمعنی است چہ مصداق شخصی کہ برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در ہمہ کمالات باشد مصداق اجتماع النقیضین است کہ بر تقدیر وجودش بر آن صادق است انہ مساو لہ صلی اللہ علیہ وسلم فی جمیع الکمالات ولیس بمساو لہ فی جمیع الکمالات وامکان مصداق مساوی امکان مصداق اجتماع النقیضین است پس مصداق قضیہ اولی مصداق قضیہ ثانی است نہ اینکہ مصداق قضیہ اولی مستلزم مصداق قضیہ ثانی است وبنا بر بودن مصداق قضیہ اول مصداق قضیہ ثانیہ حکم باتحاد مفاد این ہر دو قضیہ صحیح است وتغایر عبارت در آن قادح نتواند بود وانتقال را باید کہ بعد تسلیم تمام دلیل کہ استاد آوردہ است بیان نماید کہ مصداق قضیہ اولی مغایر مصداق قضیہ ثانیہ ومستلزم آنست تا این کلام او صحیح باشد وحال این است کہ مقتضائی دلیل مذکور این است کہ یصدق علیہ المساوی یصدق علیہ انہ لیس بمساو فامکان ما یصدق علیہ المساوی امکان ما یصدق علیہ النقیضان ای انہ مساو ولیس بمساو وما یصدق النقیضان مصداق اجتماع النقیضین ومصداق اجتماع النقیضین محال بالذات است فما یصدق علیہ انہ مساو ممتنع بالذات است این قایل را برای تصحیح این کلام خود لازم است بیان اینکہ بعد تسلیم تمام دلیل مذکور ما صدق علیہ المساوی ما صدق علیہ انہ لیس بمساو نیست بلکہ ما صدق علیہ النقیضان ورای ما صدق علیہ المساوی است وما صدق علیہ المساوی مستلزم

ما صدق علیه النقیضان است و علی التنزل بعد تسلیم اینکه ما صدق علیه المساوی ملزوم مصداق اجتماع
النقیضین است تمنعی بیان نماید که از فرض وقوع ما صدق علیه المساوی بالنظر الی ذاته اجتماع
النقیضین لازم نیست چه بر تقدیر لزوم اجتماع النقیضین از فرض وقوع آن بالنظر الی ذاته
ما صدق علیه المساوی ممکن بالذات تواند بود که این قایل خود از شرح عقاید نقل کرده است
ان الممکن لا یلزم من فرض وقوعه محال بالنظر الی ذاته وقیاس استلزام مساوی اجتماع النقیضین
را بر استلزام عدم معلول اول که ممکن است عدم واجب سبحانه را که ممتنع بالذات است نتوان
کرد چه استلزام عدم معلول اول عدم واجب سبحانه را بالنظر الی ذاته نیست بلکه از جهت علاقه
علیت است و استلزام وقوع مساوی اجتماع النقیضین را نظر بنفس مساوات در جمیع
کمالات است نه از جهت امر زاید بر نفس مساوات واگر تنزل ثانی بر فهم کج این قایل کرده
شود و گفته آید که بر تقدیر تمام دلیل وقوع مساوی که استلزام اجتماع النقیضین است
ممکن بالذات است تاهم مدعای مقتدای این قایل و عقیده باطل این جاهل زایل یعنی مقدورت
مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باطل وسعی او در پی نفی امتناع ذاتی آن
لاطایل است زیرا که بعد تسلیم استلزام وقوع مساوی اجتماع النقیضین را که محال بالذات
است این قایل عدم وقوع مساوی را معلول مستند الی العلة الوجبة بسبیلیه یا نه لا سبیل الی الثانی والا
این عدم که ممکن است واقع نبودی علی الاول عدم وقوع آن یا مستند الی العلة الموجبة بالایجاب است
یا مستند الی العلة الواجبة بالاختیار است ثانی باطل است چه بر این تقدیر رفع این عدم باختیار فاعل
واقع فی نفس الامر تواند شد و چون رفع این عدم ملزوم اجتماع النقیضین است و ملزوم
ملازم در نفس الامر واقع تواند شد لازم است که بر این تقدیر گفته آید که اجتماع النقیضین
باختیار فاعل در نفس الامر واقع تواند شد واللازم صریح البطلان متعین شد شق اول یعنی اینکه
عدم وقوع مساوی مستند الی العلة الواجبة بالایجاب است و هر چه مستند الی الواجب
بالایجاب است متعلق قدرت که عبارت از صحت فعل و ترک است نه تواند بود والا استبدالی

الواجب بالایجاب نباشد و این قایل سابق در بحث صفات کمالیه واجب سبحانه تصریح کرده
است باینکه آنچه مستند الی الواجب بالایجاب است تحت قدرت داخل نیست و اگر بلزوم
محال بالذات بنسبت این قایل مستند الی الواجب بالاختیار تواند شد او را ضرورت قول
باستناد صفات کمالیه او سبحانه الیه سبحانه بالایجاب چه بود پس باین دو تنزل هم سعی او در امکان آن
وحق همان است که اول بیان کرده ایم که مصداق مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات
که مصداق اجتماع النقیضین هست ممتنع بالذات است و از اعاجیب اعاجیب قول او است
چنانکه وجود زید بر تقدیر عدم او مستلزم اجتماع النقیضین هست معذا ممکن بالذات است بر کسیکه
بهره از فهم دارد و کو از جمله صبیان باشد پوشیده نیست که مفهوم وجود زید بر تقدیر عدم او یعنی
معانی ذهنیه این الفاظ و مفهوم اجتماع النقیضین از معانی موجوده ذهنی است آن نه محال بالذات
است و نه مستلزم محال بالذات و در آن هیچ گفتگو نیست اما مصداق وجود زید بر تقدیر
عدم او و مصداق زید موجود است بر تقدیر اینکه زید موجود نیست مصداق اجتماع النقیضین که
محال بالذات است بعین محال بالذات است که مصداق زید موجود است و مصداق زید موجود
نیست معا متحقق باشد پس مصداق وجود زید بر تقدیر عدم او مصداق اجتماع النقیضین است
و محال بالذات هست و منشا و وجود زید بر تقدیر عدم او جز این نیست که زید موجود باشد بر تقدیر
اینکه موجود نباشد و وجودش بجای عدم او باشد بعین معنا و اجتماع النقیضین است که الفاظ
و معانی الفاظ یک نباشد کلام در امکان و امتناع الفاظ و معانی الفاظ نیست پس وجود
زید بر تقدیر عدم او مستلزم اجتماع النقیضین نیست بلکه وجود زید بر تقدیر عدم او بحسب المصداق
عین اجتماع النقیضین است که محال بالذات است زیرا که مصداق وجود زید بر تقدیر عدم
او این است که زید موجود باشد و موجود نباشد مغایر اجتماع النقیضین نیست بلکه بحسب
المصداق عین اجتماع النقیضین است این قایل بر تغایر الفاظ و معانی الفاظ که مکتفای
همت و فهم او است نظر کرده حکم باستلزام میکند و نمیداند که الفاظ مذکوره و معانی آن

نه محال بالذات ونه مستلزم محال بالذات ووجود زید که ممکن ست باین معنی ممکن است که زید با رتفاع
عدم او موجود شود نه باین معنی که وجود ش که مجامع عدم او باشد ممکن ست که آن محال بالذات ست
واین قایل سابق خود گفته است که معنی اجتماع النقیضین ممتنع بالذات النقیضان المجتمعان ممتنع
بالذات پس وجود زید که مجامع عدم او ست ممتنع بالذات است وهمچنان عدم زید که مجامع وجود
اوست ممتنع بالذات است وموجود بودن وجود زید با عدم او وبر تقدیر عدم او وموجود بودن وجود
زید وعدم او باهم اجتماع النقیضین است یک ست این قایل تا حال معنی امتناع اجتماع النقیضین
باهم نفهمیده است تا بدیگر مطالب علیه چه رسد قال الاستاذ مدظله اما بطلان آن ظاهر است
قال الغبی الابی اقول چون عینیت واتحاد میان هر دو قول مذکور صحیح نشد پس بطلان امکان
اجتماع النقیضین مستلزم بطلان مسودی نمی گشت چه بطلان امری موجب بطلان مغایر خود که علاقه
لزوم فیما بین نباشد نیست و بر تقدیر علاقه لزوم اگرچه موجب بطلان آن مغایر است ولیکن استحاله
ذاتی لازم موجب استحاله ذاتی ملزوم نیست کما هو المقرر وبدون استحاله ذاتی شخص مذکور خارج
از تحت قدرت کامله نمی تواند شد وهو الظاهر اقول چون ثابت شد که مصداق مساوی آنحضرت
صلی الله علیه وسلم فی جمیع الکمالات مصداق اجتماع النقیضین وما صدق علیه انه مساو ولیس
بمساو ست وهم مصداق اجتماع النقیضین محال بالذات است لامحاله مصداق مساوی محال
وممتنع بالذات ست فبطلان امکان مصداق اجتماع النقیضین بطلان امکان مصداق مساوی
است مصداق مساوی که ما صدق علیه انه لیس بمساو ست عین مصداق اجتماع النقیضین
است پس بطلان امکان مصداق اجتماع النقیضین بطلان امکان مصداق مساوی است
واستحاله ذاتی مصداق اجتماع النقیضین استحاله ذاتی مصداق مساوی است وانچه این قایل
در اتحاد هر دو قول سابق بیهوده گوئیها کرده است تفضیح آن سابق توضیح یافته است حاجت
اعاده آن نیست فافهم واستاذنا اما اینکه قول بامکان شخصی که برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم
در جمیع کمالات باشد قول بامکان اجتماع النقیضین ست قال الغاوی العاوی

اقول در قول سابق بوضوح پیوستہ کہ عینیت اتحاد میان ہر دو قول غلط است و دلیلش نیز مثبت عینیت واتحاد نیست آری بر تقدیر تمامیت خود موجب استلزام است ولیکن این مفید معترض نیست **قول** در قول سابق بوضوح پیوستہ کہ انکار بودن مفاد امکان شخصی کہ برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات باشد مفاد امکان اجتماع النقیضین ناشی از غایت غباوت ونافہمی است ودلیل مثبت این است کہ مصداق مساوی مصداق اجتماع النقیضین است نہ مثبت استلزام وعلی تقدیر التسلیم استلزام مصداق مساوی مصداق اجتماع النقیضین را بالنظر الی ذاتہ مثبت امتناع ذاتی مصداق مساوی است **افاد استاذی العلام** پس بیان آن این است کہ اگر فرض کردہ شود کہ شخصی برابر آنحضرت در جمیع کمالات باشد از دو حال خالی نیست یا آن شخص خاتم الانبیاء باشد یا آن شخص خاتم الانبیاء نباشد **قال الاخلف**[1] **الاخلف** چون آن شخص را در جمیع کمالات برابر فرض کردہ آید ونیز خاتمیت منجملہ کمالات است ودخل در جمیع پس نبودن آن شخص خاتم الانبیاء چہ معنی دارد وحاصلش چنان باشد کہ زید را عالم فرض کردہ گوئیم زید عالم باشد یا جاہل وسخافت این کلام پر ظاہر است وشق اول متعین وتردید قبیح وحاجت بشق ثانی ہم نیست چہ لزوم زعمی محال بشق اول ہم می آید چنانچہ خود او ذکر کردہ **اقول** محصل دعوی استاذ این است کہ امکان مصداق مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات امکان مصداق اجتماع النقیضین است ودلیل بر این دعوی آنست کہ اگر مصداق برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات فرض کردہ شود از دو حال خالی نتواند بود یا او خاتم الانبیا باشد یا نہ باشد بہر دو تقدیر بر آن صادق است انہ لیس بمساو وبہر دو تقدیر او ما صدق علیہ النقیضان ومصداق اجتماع النقیضین است واین بیان بی تردید وتشقیق باینکہ آن مساوی مفروض خاتم الانبیا باشد یا خاتم الانبیا نباشد صورت نمی تواند بست این تردید وتشقیق برای تقریر دلیل برانکہ مساوی مفروض مصداق اجتماع النقیضین است ضروری است این احمق ابلہ عقل دعوی را نفہمید ودلیل را ہم نفہمید وحاصل دلیل نتوانست فہمید وندانست کہ تقریر دلیل متبنی بر ہمین تردید است وانچہ گفتہ کہ چون آن شخص را

[1] لہ ناخلف اول [illegible] اخلف [illegible] الادب

برابر در جمیع کمالات فرض کرده آید و خاتمیت منجمله کمالات است و داخل در جمیع پس نبودن آن شخص
خاتم الانبیا چه معنی دارد و موید دلیل است چه بر تقدیر نبودن آن شخص مساوی مفروض خاتم الانبیا راو
صادق خواهد آمد انه لیس بمساو پس بر این تقدیر آن مصداق اجتماع النقیضین باشد چنانکه بر
تقدیر بودنش خاتم الانبیا راو صادق است انه لیس بمساو پس بر هر تقدیر او مصداق اجتماع النقیضین
است و نظیرش این است که مثلاً کسی گوید که عمرو مثلاً اعلم من له العلم است و زید مساوی او نیست
در علم کسی دیگر بعد تسلیم اینکه عمرو اعلم من له العلم است گوید که زید مساوی او است در ابطال قول
اینکس گفته شود که آیا زید اعلم من له العلم است یا نه اگر زید اعلم من له العلم نیست مساوی عمرو نه شد
پس مساوی مفروض مساوی نشد و اگر اعلم من له العلم است عمرو در عموم من له العلم داخل شد لا و
اعلم من له العلم نشد بر این تقدیر هم زید مساوی عمرو نشد پس مساوی مفروض مساوی نشد این
تردید قبیح نیست برای ابطال قول اینکس و اثبات اینکه صدق منافی قول او و صدق منافی و
متناقضین است این تردید بکار است و حاجت بشق ثانی در این جواب است که مقصود اثبات

این است که مساوی مفروض بر هر تقدیر مصداق اجتماع النقیضین است این قائل بی فهمیدن
مقصود مستدل و حاصل استدلال باقتضای حماقت و بلادت خود باعتراض پیش آمده خود
را نزد محصلین فضیحت می کند و هذا افته السطحیة و البلادة **قال الاستاذ العلام** و علی
التقدیرین برابر آنحضرت نشد چه اگر آن شخص خاتم الانبیا باشد بر این تقدیر آنحضرت صلی الله علیه
وسلم خاتم الانبیا نباشد العیاذ بالله پس در آن شخص کمالی باشد که در آن حضرت صلی الله علیه وسلم
نباشد و ذلک الکمال ختم الانبیا پس آنحضرت صلی الله علیه وسلم برابر آن شخص نباشد و اگر آن شخص
خاتم الانبیا نباشد و آنحضرت صلی الله علیه وسلم بلا شبهه خاتم الانبیا هستند پس در آن حضرت
صلی الله علیه وسلم کمالی یافته شد که در آن شخص بر این تقدیر نیست و هو ختم الانبیا پس آن شخص
برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم نباشد فعلی التقدیرین یلزم عدم المساوی و علی تقدیر تحققه
پس ما بتحقیق پیوست که وجود شخصی که برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد مستلزم

این است که آن شخص برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات نباشد قال المخالف الخ
اقول شق اول بر تقدیری است که زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باشد پس آن شخص خاتم
الانبیا باشد و شق ثانی بر تقدیر تقدم زمان نبوت آن شخص است کما ہو الظاہر پس گویا چنین گفت
که اگر زمانه مساوی مذکور موخر باشد ہمان مساوی فقط خاتم باشد و اگر زمانه او مقدم باشد پس
ہمان مساوی خاتم نباشد ولیکن میگویم که دریجا احتمال ثالث است که زمان نبوت ہر دو متساوی
یکی باشد و برین تقدیر ہر دو برابر خاتم الانبیا باشند چه ممکن است که دو شخص در یک زمان نبی شوند
نبوت ختم می شد پس ہر دو متساوی می شدند درین کمال و علی ہذا القیاس سایر کمالات پس
ہیچ محذور لازم نیاید الا آنکه این احتمال ثالث واقع نگشت و عدم وقوع منافی امکان نیست
چنانکه ظاہر است پس احتمال ممکن بالذات و ممتنع بالغیر است حاصل آنکه قضیه اگر آن شخص خاتم الانبیا
باشد الخ اگر کلیه است یعنی بر ہر وضع اگر آن شخص خاتم الانبیا باشد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم العیاذ
باللہ خاتم الانبیا نباشد پس کاذب است چه بر تقدیر اتحاد زمانه نبوت است برین
تقدیر ہر دو خاتم الانبیا باشند پس این مقدمه که اگر آن شخص خاتم الانبیا باشد الخ ممنوع خواہد بود
و اگر جزئیه گرفته شود یعنی گاہی چنین است که اگر آن شخص خاتم الانبیا باشد الخ پس لزوم محال
برین وضع خاص است پس این وضع خاص مستلزم محال محال باشد نه طبیعت مقدم که بودن
آن شخص خاتم الانبیا است و بر ہمه تقادیر و کلیه شرطیه چه بر بعض وضع که وضع مقارنت زمانه
ہر دو متساوی ہر دو خاتم الانبیا خواہند بود و جزئیه دیگر که اگر آن شخص خاتم الانبیا باشد و بر بعض
تقادیر آنحضرت نیز خاتم الانبیا باشند نیز صادق خواہد بود پس مستحیل که وضع خاص است وضع
تخالف زمانه ہر دو متساوی است و استحاله وضع خاص بدون استحاله بر جمیع اوضاع موجب
امتناع بالغیر است برای ممکن بالذات و این عین مدعای اہل حق است که مساوی آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم ممتنع بالغیر است و ممکن بالذات پس داخل تحت قدرت کامله غیر متحقق
الوجود خواہد بود و ہو المطلوب توضیحش آنکه دو قوم قرار دادیم یکی موسوم بقوم کریم و دیگری مسمی

مخالف ... بر این ... نبوده ... یک ... مخالف صاحب ... از منتهی الکلام ...

بقوم شریف در قوم اُو کمالات علم حفظ قرآن و خوش نویسی و کتابت و شاعریت مثلاً متحقق بود
بر وجود زید و اتصاف او بکمالات مذکوره جمله کمالات مزبوره ختم شد پس زید خاتم کمالات
گشت و در قوم شریف که نیز کمالات مسطوره بودند اگر دو کس عمرو و بکر با تقدیم یکی بر دیگری
همه کمالات ختم شدند میگوییم که در قوم کریم در مساوی زید که خالد نام نهادیم با دنی تغیر و تبدیل
اسامی مقدمات دلیل مستدل جاری است چنانکه گفته شود که مساوی زید در جمیع کمالات
ممتنع بالذات ست چه در صورت امکان بر تقدیر وجود خاص در آن مساوی وصف خاتم کمالات اگر
یافته شود در زید نخواهد بود و اگر وصف مذکور در آن یافته نشد و در زید بلاشبهه هست بهر دو
تقدیر کمال ختم کمالات در یکی یافته شد نه در دیگری پس هر دو متساوی نشدند با وجود فرض
تساوی هر دو الی آخر ما قال و مخافت این کلام ظاهر است زیرا که شق اول اختیار کردیم که آن
وجود وصف خاتم در ان مساوی است و قول شما که در زید نخواهد بود ممنوع است بلکه بر تقدیر
وجود مساوی در هر دو موجود خواهد بود چنانکه در قوم شریف در مساوی عمرو که بکر است
بسبب بودن زمانه هر دو یکی و فرق همین قدر است که عمرو و بکر هر دو خاتم متساوی هستند در
قضیه خارجیه و زید و خالد در قضیه حقیقیه و زید خاتم بالفعل در خارج و خالد بر تقدیر وجود
در زمان زید و این معنی منافی مفهوم حقیقیه نیست چنانکه کل مثلث کذا آری خاتم را تأخر و
مختوم را تقدم زمانه لازم است پس اگر مساوی خاتم که خاتم و متأخر از مختوم خواهد بود مؤخر
از زید خاتم یا مقدم از و فرض کنیم بحالیکه مذکور است در کلام مستدل لازم می آید زیرا که
در احتمال اول تأخر در زید و در ثانی تأخر در مساوی یعنی خالد فوت گشت و تأخر لازم خاتم
است پس وجود ملزوم بدون لازم مفروض گشت و این محال است لهذا مستلزم محال
اجتماع النقیضین گشت لیکن وجود ملزوم بدون لازم که مفروض است او خود محال است
فی نفسه و بنظر استحاله لازم که اجتماع النقیضین است نه وجود مساوی زید زیرا که جائز است
که زمانه هر دو متساوی یکی باشد چنانکه در عمرو و بکر در قوم شریف و هیچ محذور لازم نمی آید قول

چون این پلید نافهم در انفصام نافهمی را از حد گذرانیده ما را باید که اول تفصیل ذیل پردازیم بعد از آن معائبهٔ مالیخولیای او سازیم اول باید دانست که او سبحانه که آنحضرت را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از جملهٔ ممکنات برگزیده بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بعض صفات کمال اینچنان بخشیده که احتمال اشتراک بین اثنین ندارند اثبات آن بدیگری الی سلب آن از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم واثبات آن بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فی نفی آن از جمیع من عداه محتمل نیست پس بعد تسلیم اتصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بآن صفات کمالیہ تجویز اتصاف دیگری بآن صفات تجویز اجتماع ثبوت آن صفات بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم با سلب ثبوت آن بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم واجتماع سلب ثبوت آن صفات بغیر آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم با ثبوت آن صفات بآن غیر است پس تجویز اجتماع النقیضین است پس آن غیر که مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در آن صفات فرض کرده شود مصداق اجتماع النقیضین است ومصداق اجتماع النقیضین محال بالذات است هرچه باشد مثلا هر که مصداق ابیض ولیس بابیض معا وانسانیکه مصداق کاتب ولیس بکاتب معا وشخصی که مصداق عالم ولیس بعالم معا باشد ممتنع بالذات است پس شخصی که مصداق مساوی او صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فی الکمالات است اصدق علیه انه مساوله صلی اللہ علیہ وسلم فی جمیع الکمالات وانه لیس بمساوله فی الکمالات است فهو مصداق اجتماع النقیضین فهو ممتنع بالذات واز جملهٔ آن صفات که احتمال اشتراک بین اثنین ندارند واو سبحانه آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را من بین الممکنات بآن صفات اختصاص بخشیده است خاتم النبیین است که این صفت احتمال اشتراک بین اثنین ندارد زیرا که النبیین جمع محلی باللام از صیغ عموم واستغراق است پس معنی خاتم النبیین آخرین همه انبیا یعنی آن نبی که پس همه انبیا مبعوث شود واین صفت بر دو نبی صادق نتواند شد زیرا که صدق آن بر یکی از آن هر دو میخواهد که آن دیگری داخل عموم مضاف الیه یعنی النبیین باشد وآخرین همه انبیا نباشد وصدق آن بر دیگری میخواهد که آن یکی داخل عموم مضاف الیه یعنی النبیین باشد وآخرین همه نبیین نباشد پس فرض صدق خاتم النبیین بر دو کس فرض کذب نقیضین

است چه صدق خاتم النبیین بر یکی ازان هر دو بی عدم صدق خاتم النبیین بر دیگری
محتمل نیست چه خاتم النبیین یعنی آن نبی که متاخر از سائر انبیا مبعوث باشد سوای یک
نبی که دین او موبد و ناسخ ادیان وملت وناسخ ملل باشد وهمه کسان که در عهد او
یا بعد عهد او باشند امت او باشند نتوانند شد بر هر واحد از دو نبی صادق
نمی تواند شد او متاخر از سایر انبیا مبعوث است ودین او موید وناسخ ادیان است
وهمه کسان که در عهد او یا بعد عهد او باشند امت او باشند والا هر یکی ازان
دو نبی از هر یکی ازان هر دو متاخر مبعوث باشد ودین هر یک ازان هر دو ناسخ دین
هر یک ازان وهر یکی ازان هر دو امت هر یکی ازان هر دو باشد واللازم صریح
الاستحاله واتصاف آنحضرت صلی الله علیه وسلم بصفت خاتم النبیین بمعنی اینکه
آنحضرت صلی الله علیه وسلم متاخر از سایر انبیا مبعوث اند وهمه کسان از ثقلین که در
عهد سعادت مهد آنجناب صلی الله علیه وسلم بوده اند یا بعد العهد بوده اند وهستند
وخواهند شد امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم اند ودین آنحضرت صلی الله علیه وسلم موبد
وناسخ ادیان وملت او ناسخ ملل قطعاً ثابت است قال عز من قائل ما کان محمد
ابا احد من رجالکم ولکن رسول الله وخاتم النبیین وقال وما ارسلنک
الا کافة للناس بشیرا ونذیرا فلفظ النبیین که جمع محلی باللام است صیغه عموم واستغراق
است پس معنی خاتم النبیین آخرین همه انبیا است وقوله کافة للناس نص است بر عموم
رسالت آنحضرت صلی الله علیه وسلم همه اناسی موجودین عهد آنحضرت صلی الله علیه وسلم
وبعد عهد آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم را وروی فی حدیث معراجه صلی الله علیه وسلم
فقال تبارک وتعالی لنبیه صلی الله علیه وسلم سل فقال انک اتخذت ابراهیم خلیلا
واعطیته ملکا عظیما وکلمت موسی تکلیما واعطیت داود ملکا عظیما والنت له الحدید و
سخرت له الجبال واعطیت سلیمان ملکا عظیما وسخرت له الجن والانس والشیاطین واعطیته

ملکا لا ینبغی لاحد من بعدہ وعلمت عیسی التوریۃ والانجیل وجعلتہ یبرئ الاکمہ والابرص واعذتہ وامہ من الشیطان الرجیم فلم یکن لہ علیہما سبیل فقال لہ ربہ تعالی قد اتخذتک حبیبا فھو مکتوب فی التوریۃ محمد حبیب الرحمن وارسلتک الی الناس کافۃ وجعلت امتک ھم الاولون وھم الآخرون وجعلت امتک لا یجوز لھم خطبۃ حتی یشھدوا انک عبدی ورسولی وجعلتک اول النبیین خلقا وآخرھم بعثا واعطیتک سبعا من المثانی ولم اعطہا نبیا قبلک واعطیتک خواتیم سورۃ البقرۃ من کنز تحت عرشی لم اعطہا نبیا قبلک وجعلتک فاتحا وخاتما انتہی وقال صلی اللہ علیہ وسلم کنت اول الانبیاء فی الخلق وآخرھم فی البعث وکتب عقاید مشحون اند باینکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم خاتم النبیین وآخر الانبیاء اند وانیکہ آنجناب صلی اللہ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم مبعوث اند الی الناس کافۃ بل الی الثقلین کافۃ بل الی الخلق کافۃ ودین آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم موبد وناسخ ادیان است غالب کہ مخالف ہم بظاہر انکار آن نکند فلا حاجۃ الی نقل الآیات والآثار الواردۃ فی ہذا الباب اذا تمہد ہذا فنقول کہ دعوی ما این است کہ شخصی کہ مصداق مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات باشد ممتنع بالذات است وبعد تسلیم اتصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بجمیع کمالات کہ در ذات قدسی صفات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم موجود اند قول بامکان مصداق مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات باطل است ودلیل آن این است کہ اگر مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات ممکن باشد از وقوع آن نظرا الی نفس ذاتہ محال لازم نآید حال آنکہ او مصداق اجتماع النقیضین است چہ شخصی کہ مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات باشد اگر موجود فرض کردہ شود یا خاتم النبیین باشد یا خاتم النبیین نباشد علی الثانی مساوی مفروض مساوی نباشد پس صادق آید بر آن انہ مساو لہ صلی اللہ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم فی جمیع الکمالات وانہ لیس بمساو لہ صلی اللہ علیہ وسلم فی جمیع الکمالات فھو مصداق اجتماع النقیضین فھو محال بالذات وعلی الاول آنحضرت

صلی الله علیه وسلم خاتم النبیین نباشد معاذ الله زیرا که سابق محقق شده که صفت خاتم
النبیین احتمال اشتراک بین ثنین ندارد و بر این شق نیز آن مساوی مفروض مساوی نشد
فیصدق علیه انه مساو له صلی الله علیه وسلم فی جمیع الکمالات ولیس بمساو له صلی الله علیه وآله
وسلم فی جمیع الکمالات فهو مصداق اجتماع النقیضین فهو محال بالذات وهم مصداق مساوی
مفروض وجودش مصداق انه لیس بمساو است فوجوده مستلزم لعدمه وکل ما وجوده مستلزم
لعدمه ممتنع بالذات و بتقریر آخر اگر مصداق مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات
ممکن باشد بعد فرض وجودش یا داخل عموم النبیین باشد یا نه اگر داخل عموم النبیین باشد او
از جمله سایر انبیا باشد که آنحضرت صلی الله علیه وسلم آخرین آنهمه است پس لامحاله آنحضرت
صلی الله علیه وسلم از ان متاخر مبعوث باشد پس مساوی مفروض آخرین انبیا نباشد پس
مساوی باشد و نباشد و اگر داخل عموم النبیین نباشد پس نبی نباشد پس مساوی آنحضرت
صلی الله علیه وسلم نباشد پس مساوی باشد و مساوی نباشد و بتقریر آخر اگر مصداق مساوی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات ممکن باشد بعد فرض وجودش یا او الی الناس
کافة یعنی جمله کسانیکه در عهد وجودش و بعد عهد وجودش باشند مرسل باشد یا نه علی الثانی
او مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم نشد چه آنحضرت صلی الله علیه وسلم الی الناس کافة یعنی جمله
کسانیکه در عهد وجود با جود آنحضرت صلی الله علیه وسلم و بعد آن موجود باشند مرسل ست
و بر این تقدیر این صفت در مساوی مفروض یافته نشد پس مساوی باشد و مساوی نباشد
و علی الاول یا آنحضرت صلی الله علیه وسلم و امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم در عموم الناس
کافة داخل باشد یا نه اگر داخل باشند آن مساوی مفروض مساوی آنحضرت صلی الله
علیه وسلم نشد ضرورة عدم تساوی المرسل والمرسل واگر داخل نباشند عهد آنحضرت
صلی الله علیه وسلم از عهد مساوی مفروض متاخر باشد پس آن مساوی خاتم النبیین نباشد
پس مساوی باشد و نباشد به تقریر آخر اگر مصداق مساوی آنحضرت صلی الله

علیه وسلم ممکن باشد بعد فرض وجودش او با در عموم الناس کافة فی قوله سبحانه وما ارسلنک
الا کافة للناس داخل باشد یا نه اگر داخل باشد او از امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم
باشد پس مساوی آن حضرت صلی الله علیه وسلم نباشد پس مساوی باشد و نباشد
واگر داخل نباشد وجود مفروض آن قبل عهد آنحضرت صلی الله علیه وسلم باشد پس او خاتم
النبیین نباشد پس مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم نباشد پس مساوی باشد
ونباشد علی التقادیر آن مساوی مفروض مصداق اجتماع النقیضین است ومصداق
اجتماع النقیضین محال بالذات است پس آن محال بالذات است وهو المطلوب
وبه تقریر آخر اگر مصداق مساوی آن حضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات ممکن باشد
بعد فرض وقوع آن یا صاحب دین وکتاب باشد یا نه اگر صاحب دین وکتاب نباشد مساوی
آن حضرت نشد پس مساوی شد ونشد واگر صاحب دین وکتاب باشد دین وکتاب او
متغایر دین وکتاب آنحضرت صلی الله علیه وسلم باشد پس دین وکتاب او یا منسوخ بدین و
کتاب آنحضرت صلی الله علیه وسلم باشد پس او خاتم النبیین نشد پس مساوی آن حضرت
صلی الله علیه وسلم در جمیع صفات کمال نشد پس مساوی شد ومساوی نشد یا دین وکتاب
آنحضرت صلی الله علیه وسلم معاذ الله بدین وکتاب او منسوخ باشد برین شق آنحضرت
صلی الله علیه وسلم خاتم النبیین نشد وهو خلاف المسلم ومع ذلک برین شق او مساوی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم نشد پس مساوی شد ونشد بهر تقدیر او مصداق اجتماع النقیضین
است ومصداق اجتماع النقیضین محال بالذات است پس مساوی مفروض مصداق
اجتماع النقیضین است هذا تفصیل تقریر الدلیل وحاصل این است که دو کس هر چند که
باشند موصوف بخاتم النبیین نتوانند شد اتصاف یکی باین صفت بی سلب اتصاف
جمیع ما عداه باین صفت محتمل نیست این احمق نافهم حاصل دلیل نفهمید وتوهم کرد که حاصل
دلیل این است که اگر زمانه مساوی مذکور از زمان نبوت آنحضرت صلی الله علیه وسلم

موخر باشد ہمان مساوی فقط خاتم النبیین باشد واگر زمانہ او برزمان نبوت
آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم مقدم باشد آن مساوی خاتم نباشد پس برآن
اعتراض کرد کہ درینجا احتمال ثالث ہست کہ زمانہ او وزمانہ نبوت آن حضرت
صلی اللہ علیہ وسلم یک باشد براین تقدیر ہردو یعنی آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم
ومساوی مفروض خاتم النبیین باشند وندانست کہ معنی بودن آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم خاتم النبیین این ہست کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم
آخرین ہمہ نبیین اند وبعد سائر انبیا مبعوث اند وصیغہ النبیین صیغہ عموم
واستغراق ہست وخاتم سوی النبیین مضاف ہست پس خاتم النبیین
ہمان کس تواند بود کہ بعثت او بعد سایر انبیا باشد ودین او ناسخ ہمہ ادیان
ونبوت او عام وہمہ کسان کہ در عہد او یا بعد عہد او باشند امت او باشند
اگر دو نبی در یک زمان باشند بلکہ ہیچ یکی ازان ہردو صادق نمی آید کہ او بعد
جمیع من عداہ من الانبیا مبعوث ہست ونہ اینکہ دین او ناسخ ہمہ ادیان ہست ونہ
نبوت او عام ہست ونہ ہمہ کسان کہ در عہد او وبعد عہد او ہند امت او باشند
ودرانصورت یکی ہم ازان ہردو خاتم النبیین نشد ازین کلام او مبرہن شد کہ این پیر نابالغ
تاحال معنی خاتم النبیین ندانستہ ہست ونفہمیدہ کہ اتصاف کسی بخاتم النبیین بی آنکہ
در عہد نبوت او وبعد عہد او دیگری نبی نباشد محتمل نیست ونتوانست دانست کہ اگر نبی دیگر
در عہد سعادت عہد آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مبعوث فرض کردہ شود یا او بر دین وشریعت
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باشد پس او آخر ہمہ انبیا نشد وصاحب دین وکتاب نشد
پس مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نشد یا آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر دین وشریعت
او باشد پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آخرین ہمہ انبیا نشد وصاحب دین وکتاب
نشد وعلی ہذا التقدیر مع کونہ خلاف المسلم مساوی مساوی نشد یا دین شریعت ادعیاے

دین وشریعت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باشد پس با دین وشریعت او موید باشد پس دین
وشریعت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم موید نباشد برین تقدیر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
مساوی او نباشد پس او مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باشد ومساوی نباشد یا دین
شریعت او موید نباشد پس آن مساوی مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نباشد پس
مساوی باشد ومساوی نباشد وعلی التقادیر فہو مصداق اجتماع النقیضین است
ونیز اگر بالفرض نبی دیگر در عہد نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مبعوث باشد یا او مرسل
الی الناس کافۃ باشد یا مرسل الی الناس کافۃ نباشد اگر مرسل الی الناس کافۃ نباشد
آن مساوی مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نباشد لکونہ صلی اللہ علیہ وسلم مرسلا الی
الناس کافۃ واگر مرسل الی الناس کافۃ باشد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از امت او باشد
العیاذ باللہ وبرین تقدیر با وجود بودن این خلاف مسلم آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مساوی
او نباشد پس او مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باشد ومساوی آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم فی جمیع الکمالات نباشد بہر تقدیر او مصداق اجتماع النقیضین است ومصداق
اجتماع النقیضین محال بالذات است فہو محال بالذات ابدا این احتمال ناشی از
غایت نادانی وبی ایمانی این سرکردہ جہال است وآنچہ گفتہ است کہ شق اول بر تقدیر
تقدم زمان نبوت آنحضرت است وشق ثانی بر تقدیر تقدم زمان نبوت شخص مفروض مساوی
است منشا مستدل نیست بلکہ شیدار کان دلیل است زیرا کہ چون مبرہن شدہ کہ وصف
خاتم النبیین احتمال اشتراک بین اثنین ندارد و بودن دو کس خاتم النبیین معا محتمل نیست
پس اگر وجود مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرض کردہ شود آن مساوی خاتم النبیین
باشد پس زمان نبوت او متاخر از زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باشد وآنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم خاتم النبیین است پس زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از زمان
نبوت او متاخر باشد پس زمان نبوت آن مساوی نسبت بزمان نبوت آنحضرت صلی اللہ

علیہ وسلم ہم متاخر باشد و نباشد و ہم متقدم باشد و نباشد فہو مصداق اجتماع النقیضین فہو محال بالذات
پس وجود مساوی کہ مصداق اجتماع النقیضین ہست محال بالذات است و ذلک ہو
المدعی وقول او پس گویا چنین گفت الی آخرہ مبنی است بر تفہید نفس حال دلیل التحقیق در
بودن مساوی خاتم الانبیا کہ در قوت نبودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم الانبیا است
و بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم الانبیا کہ در قوت نبودن آن مساوی خاتم الانبیا
است بودہ ہست و بنا بر آں علیہ فرض مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات
فرض مصداق اجتماع النقیضین است و چون خاتم الانبیا بودن مساوی مفروض
بی تاخر زمان نبوت او از زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و خاتم الانبیا بودن آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم بی تاخر زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از زمان نبوت آن مساوی
مفروض محتمل نیست اجتماع تاخر و سلب تاخر از وجود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در وجود
آن مساوی لازم ہست پس وجودش مصداق اجتماع النقیضین است پس محال بالذات
شد پس از کلام او تقریری دیگر مستنبط شد فہو فی ہذا الایراد کالباحث عن حتفہ بظلفہ
وقول او دیگوییم کہ درینجا احتمال ثالث ہست کہ زمان نبوت ہر دو یکی باشد و برین تقدیر ہر دو
برابر خاتم الانبیا باشند ناشی ہست از غایت جہل چہ الانبیا جمع عام مستغرق است
پس خاتم الانبیا آن ہست کہ خاتم ہمہ انبیا باشد پس در صورت بودن دو نبی در یک زمان
ہیچ یکی از آن ہر دو خاتم الانبیا نیست چہ ہیچ یکی از آن ہر دو آخرین ہمہ انبیا نیست وقد مر آنفا
مفصلا و از ینجا ظاہر گشت کہ قضیہ اگر آن شخص خاتم الانبیا باشد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
خاتم الانبیا نباشند العیاذ باللہ کلیہ صادقہ ہست زیرا کہ بر تقدیر بودن آن شخص خاتم
الانبیا تاخر زمان نبوت او از زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ضروریست و بر تقدیر
اتحاد زمانہ نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و نبوت آن شخص ہیچ یکی خاتم الانبیا نتوانند
بود وقول او باینکہ برین تقدیر ہر دو خاتم الانبیا باشند ناشی از جہل بمعنی خاتم الانبیا است

پس منع صدق کلیہ از غایت غباوت ناشی ہست پس مقدم این شرطیہ بر جمیع تقادیر مستلزم تالی است وہمچنان شرطیہ دویمی یعنی اینکہ اگر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم الانبیا است دیگری خاتم الانبیا نتواند بود بر ہمہ تقادیر صادق ہست پس اعتراض این قایل کہ مبنی بر جہالت از معنی خاتم الانبیاست ناشی از غایت نادانی و بی ایمانی است در صحیحین مروی است از ابی ہریرہ رضی اللہ تعالی عنہ۔ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مثلی ومثل الانبیاء کمثل قصر احسن بنیانہ ترک منہ موضع لبنۃ فطاف بہ النظار یتعجبون من حسن بنیانہ الا موضع تلک اللبنۃ فکنت انا سددت موضع اللبنۃ ختم بی البنیان وختم بی الرسل وفی روایۃ وانا اللبنۃ وانا خاتم النبیین در نظر این کور باطن از ان قصر موضع دو لبنہ باز آید متروک ماندہ و سد آن موضع از وجود باجود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نشدہ کہ سد موضع دو لبنہ باز آید از ان از یک لبنہ بصورت نتوانست بست از حدیث ظاہر ہست کہ از ان قصر یک لبنہ متروک ماندہ بود دران گنجایش لبنہ دیگر نبود وسبحانہ بوجود باجود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آن موضع را مسدود و قصر رسالت را تام وکامل فرمود اگر آن لبنہ دیگر فرض کردہ شود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آن لبنہ نتواند بود وچون آن لبنہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اند چنانچہ ارشاد شدہ وانا اللبنۃ دیگری آن لبنہ نتواند بود چون شیخ نجدی واتباع او ہمچو این جاہل قایل بامکان کرورہا مساویان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات اند بدانست این جملہ در قصر نبوت و رسالت کرورہا لبنات متروک شدہ اند بلکہ لبنات غیر متناہیۃ متروک ماندہ اند پس در اعتقاد این بی ایمانان حدیث شریف مشتمل بر چند کذبات است در عقیدت اینہا الا موضع لبنۃ ہم کذب است چہ در اعتقاد آنہا دران قصر مواضع کرورہا لبنات بلکہ مواضع لبنات غیر متناہیۃ متروکہ بدنما تا حال باقی است وابد الدہر باقی خواہد ماند ونیز در اعتقاد اینہا فکنت انا سددت موضع اللبنۃ ہم کذب است چہ در قصری کہ در آن لبنات غیر متناہیۃ متروک ماندہ باشد از یک لبنہ چہ کار بر می آمد وقولہ فطاف بہ النظار یتعجبون من حسن بنیانہ الا

موضع تلک اللبنۃ ہم در اعتقاد این ملحدان کذب است چہ نزد ایشان در آن قصر عقیدت ایشان مواضع
لبنات غیر متناہیہ متروک ماندہ اند باوجود متروک ماندن لبنات غیر متناہیہ در آن قصر الا موضع
تلک اللبنۃ کذب است و تعجب ناظران از حسن بنیان قصری کہ دران مواضع لبنات غیر
متناہیہ متروک مانند معنی ندارد و غایت تلبیس این ملحدان این است کہ از قول امتناع
ذاتی مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم یا اعلیٰ از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع صفات
کمالیہ نفی قدرت او سبحانہ لازم می آید حال آنکہ این ملحدان را از التزام این لازم گریز
نیست زیرا کہ از دو حال خالی نیست آیا نزد این ملحدان اکمال منصب نبوت و رسالت
و اتمام آن و رسانیدن این منصب باقصی درجات آن و تکمیل قصر نبوت بدینسان کہ در
آن موضع یک لبنہ باقی نماند تحت قدرت کاملہ او سبحانہ ہست یا نہ علی الثانی التزام
نفی قدرت او سبحانہ برایشان لازم و متحتم است و علی الاول چون درجہ بالاتر از اقصی درجات
ممکن نیست و ہم درجہ مساوی اقصی درجات امکان ندارد و الا اقصی درجات اقصی درجات
نباشد و ہو محال پس درجہ کہ مساوی اقصی درجات یا اعلیٰ از ان باشد تحت قدرت کاملہ داخل
نشد بر این تقدیر این نافہمان را از التزام نفی قدرت او سبحانہ بر مساوی خاتم الرسل و الا
نبیاء کہ مکمل و متمم نبوت و رسالت اند و بر اعلیٰ از ان ہیچگونہ گریز نیست و در مثلی کہ در حدیث شریف
ارشاد شدہ است ہمین کلام جاری است کہ آیا اکمال آن قصر بدینسان کہ در آن ہیچ یک موضع
لبنہ متروک نماند تحت قدرت کاملہ داخل است یا نہ علی الثانی نفی قدرت کاملہ بر اکمال آن
قصر لازم آمد و علی الاول ہیچ یک موضع لبنہ بعد اکمال آن قصر در آن قصر باقی نیست پس
وضع کدام لبنہ دیگر در آن قصر کامل کہ در آن ہیچ یک موضع لبنہ نیست محال است پس تحت
قدرت داخل نیست و منشاء اشتباہ ہمین است کہ محال بالذات را ممکن بالذات وانمودہ
نخواہند کہ الحاد خود را بحیلہ عموم قدرت کاملہ رواج دہند واللہ متم نورہ ولو کرہ الکافرون
و قول او و توضیحش طرفہ ہذیانی است کہ از مجانین ہم نجوا این ہرزہ کلمات سر نمی زند اگر در قوم کریم

مفروض خود زید را خاتم العلما وخاتم الحفاظ وخاتم الکتاب وخاتم الشعرا قرار داده است معنی آن این است کہ زید آخرین ہمہ علمای وہمہ حفاظ وہمہ کتاب وہمہ شعرای قوم کریم مفروض است واگر خالد در زمان آینده موصوف بصفات علم وحفظ وکتابت وشاعری در قوم کریم بوجود آید بحکم بودن زید خاتم العلما وخاتم الحفاظ وخاتم الکتاب وخاتم الشعرا در قوم کریم برین تقدیر محض کاذب بوده است درحقیقت خاتم العلما والحفاظ والکتاب والشعرا دران قوم خالد است نہ زید بعد تسلیم اینکہ خاتم العلما والحفاظ والکتاب والشعرا در آن قوم زید است خالد را خاتم العلما والحفاظ والکتاب والشعرا در آن قوم نتوان گفت چہ بعد تسلیم اینکہ آخرین ہمہ علما وحفاظ وکتاب وشعرای آن قوم زید است دیگری را خاتم ہمہ علمای وحفاظ وکتاب وشعرای آن قوم گفتن منافی آن تسلیم است کہ معنی آن تسلیم این است کہ زید از ہمہ علما وحفاظ وکتاب وشعرای آن قوم متاخر موصوف بعلم وحفظ وکتابت وشاعر نیست وکسی دران قوم کہ موصوف باین صفت باشد از زید متاخر نیست ونہ بزید معیت دارد چہ اگر کدامین عالم وحافظ وکاتب وشاعر در آن قوم از زید متاخر است یا بزید معیت دارد ازین معنی صادق نمی تواند شد کہ زید از ہمہ علما وحفاظ وکتاب وشعرای آن قوم متاخر است قول او پس زید خاتم کمالات گشت الفاظ بمعنی است خاتم از جنس مختوم می باشد عبارت صحیح این است زید خاتم الموصوفین باین کمالات گشت یعنی زید آخرین ہمہ موصوفین باین کمالات دران قوم گشت وبراین تقدیر دیگری را آخرین موصوفین باین کمالات در آن قوم گفتن منافی قول بودن زید آخرین ہمہ موصوفین باین کمالات در آن قوم است وقول او در قوم شریف کہ نیز کمالات مسطوره بوده بوجود دو کس بعمرو وبکر بی تقدیم یکی بر دیگری ہمہ کمالات ختم شد واگر مراد او ازان این است کہ در قوم شریف مفروض قول بودن ہر یک از عمرو وبکر کہ در یک زمان موصوف بعلم وحفظ وکتابت وشاعری در قوم شریف اند خاتم ہمہ علما وحفاظ وکتاب وشعرای آن قوم صادق است این غلط

محض است که خاتم علمای وحفاظ وکتاب وشعرای قوم مذکور بهان کس است که او متاخر از
همه علما وحفاظ وکتاب وشعرای آن قوم متصف بعلم وحفظ وکتابت وشاعری باشد وبر
تقدیر مذکور نه عمرو از همه علمای وحفاظ وکتاب وشعرای آن قوم متاخر است ونه بکر بلکه عمرو
از بعض علمای وحفاظ وکتاب وشعرای آن قوم متاخر نیست وهمچنان بکر واگر مراد از این است
که کمالات مسطوره دران قوم بعد عمرو وبکر نماند این معنی را از ما نحن فیه مساسی
نیست گفتگو در صفت خاتم النبیین است اگر فرض کرده شود که در یک زمان دو نبی باشند
وبعد آن هردو کس نبوت منقطع شود هیچکی از ان هردو خاتم النبیین تواند بود چه هیچکی از ان
هردو آخرین همه انبیا نیست این قول او یا تلبیس است یا نافهمی وقول او میگویم الی قوله و
سخافت این کلام ظاهر است دلیل بلادت ونافهمی اوست زیرا که اگر زید را خاتم همه علما
وحفاظ وکتاب وشعرای قوم کریم مسلم داشته شود مساوی زید در جمیع صفات ممتنع
بالذات است بلاشبهه زیرا که اگر مساوی زید در جمیع صفات دران قوم ممکن باشد بعد
فرض وجود آن یا آن مساوی خاتم همه علما وحفاظ وکتاب وشعرای قوم کریم باشد یا نه اگر
نباشد آن مساوی مساوی نشد فهو مصداق اجتماع النقیضین است واگر خاتم همه علما
وحفاظ وکتاب وشعرای آن قوم باشد زید در عموم همه علما وحفاظ وکتاب وشعرای
آن قوم داخل واز جمله مختومین باشد نه خاتم پس او بصفت خاتم نباشد مساوی آن
مساوی مفروض نباشد فهو مصداق اجتماع النقیضین است وآنچه این سخیف الرای
در بیان سخافت این کلام میگوید که بودن وصف خاتم در آن مساوی اختیار کردیم
ونبودن وصف خاتم بر این تقدیر در زید ممنوع از سخافت عقل او ناشی است چه بر این
تقدیر زید در عموم مختومین داخل خاتم چگونه تواند بود واگر زید در عموم علما وحفاظ وکتاب
وشعرا داخل نیست متصف بعلم وحفظ وکتابت وشاعری نیست درین صورت هم آن
مساوی مساوی زید نیست فهو مصداق اجتماع النقیضین پس بر تقدیر وجود مساوی

مفروض وبودنش موصوف بخاتم العلما والحفاظ والکتاب والشعرا زید خاتم العلما والحفاظ
والکتاب والشعرا نمی تواند بود بر این تقدیر هم آن مساوی مساوی نیست و در قوم شریف
مفروض هیچیکے از عمرو وبکر بسبب بودن آن هر دو در یک زمان و داخل بودن هر یک
ازان هر دو در عموم علما وحفاظ وشعرا بر هیچیکی ازان هر دو صادق نیست که او آخرین همه علما
وحفاظ وکتاب وشعرای قوم شریف است زیرا که هیچیکے ازان هر دو متاخر از همه علما
وحفاظ وکتاب وشعرای آن قوم نیست پس قول بودن عمرو وبکر خاتم العلما والحفاظ
والکتاب والشعرا در قوم شریف مبنی بر نفهمیدن معنی خاتم مذکور هست و بر تقدیر وجود خالد
وبودنش متصف بخاتم العلما والحفاظ والکتاب والشعرا در قوم کریم زید خاتم علما وحفاظ
وکتاب وشعرا در قوم کریم نمی تواند بود و در صورت بودن زید متصف بخاتم علما وحفاظ
وکتاب وشعرای قوم کریم خالد متصف بخاتم علما وحفاظ وکتاب وشعرای قوم کریم نمی تواند
بود و بهر تقدیر اشتراک زید وخالد درین وصف نمی تواند شد بلکه بر یک تقدیر زید فقط
متصف باین وصف خواهد بود و بر تقدیر دویم خالد فقط متصف باین وصف خواهد بود
تجویز احتمال اینکه هر دو معا متصف باین وصف باشند بی حماقت وبلادت از
کسی متصور نیست ففیما نحن فیه بر تقدیر تسلیم خاتم الانبیا بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم
قول بامکان مساوی آن حضرت صلی الله علیه وسلم قول بامکان مصداق اجتماع النقیضین
است چه بر این تقدیر آن مساوی متصف باین صفت نتواند بود پس مساوی نتواند
بود و بر تقدیر فرض وجود مساوی واتصاف او باین صفت آنحضرت صلی الله علیه
وسلم متصف باین صفت نتواند بود بر این تقدیر آن مساوی مفروض مساوی نتواند بود
فعلی التقدیرین او مصداق مساوی ولا مساوی است فهو علی التقدیرین مصداق اجتماع
النقیضین هست وعجب ترازین خرافات او قول اوست آری چون خاتم را تاخر و ختم
را تقدم زمانه لازم هست الی آخره خبط وجنون او ازین هذیان او پیدا هست او لا آنچه

که خاتم آخر را گویند و مختوم مضاف الیه آن است تاخر زمانی در معنی خاتم ماخوذ است لازم آن نیست
لازم در معنی ملزوم ماخوذ نمی باشد و ثانیا ازین جهت که او درینجا اعتراف دارد بانکه تاخر زمان
لازم خاتم است و تقدم زمان لازم مختوم است پس حالا بگوید که معنی خاتم النبیین چیست
شاید المحال بداند که خاتم النبیین همان نبی است که از سائر انبیا متاخر باشد پس بالفرض اگر
دو نبی در یک عهد باشند و بعد آن عهد نبوت منقطع شود و هر واحد از ان هر دو در عموم النبیین
که مضاف الیه است داخل است پس اگر یکی از ان هر دو بخاتم النبیین موصوف باشد لامحاله
دویمی در عموم النبیین المختومین داخل است پس آن یک از ان دویمی متاخر باشد پس او
مصداق تاخر و عدم تاخر باشد فهو مصداق اجتماع النقیضین و همچنان دویمی اگر موصوف
بخاتم النبیین باشد آنکس که با وی معیت در نبوت دارد و داخل عموم النبیین المختومین و برانکس
متقدم باشد پس مصداق تقدم و عدم تقدم باشد فهو مصداق اجتماع النقیضین این
مفتون مجنون با وجود اعتراف بانکه خاتم را تاخر زمان و مختوم را تقدم زمان لازم است
تجویز میکند که در یک عهد دو نبی خاتم الانبیا باشند و تجویز میکند که در قوم شریف مفروض
او عمرو و بکر هر دو خاتم العلما والحفاظ والکتاب والشعرا در یک زمانه باشند و اگر از
غایت بلادت و شدت غباوت چنان فهمیده است که زید در قوم کریم خاتم کمالات
است و عمرو و بکر در قوم شریف خاتم کمالات اند زید را خاتم العلما والحفاظ والکتاب
والشعرا در قوم کریم و عمرو و بکر را در قوم شریف خاتم العلما والحفاظ والکتاب والشعرا
نگفته تاهم کلامش محض بیهوده است چه اگر کمالات را مختوم و زید را در قوم کریم خاتم و عمرو
و بکر را در قوم شریف خاتم قرار داده است این حماقت دیگر است چه خاتم از جنس مختوم
می باشد زید و عمرو و بکر از جنس کمالات نیستند ناچار او را اعتراف بودن مختوم
علما و حفاظ و کتاب و شعرا یعنی آن جمیع مستغرقه عامه لازم خواهد بود و برا و تجویز امکان
مصداق اجتماع النقیضین از تجویز بودن عمرو و بکر خاتم العلما والحفاظ والکتاب والشعرا

در قوم شریف وتجویز امکان مساوی زید بعد تسلیم بودن زید خاتم العلما والحفاظ والکتاب
والشعراء در قوم کریم لازم خواهد آمد کما بینا مفصلا وجواز اتحاد زمانه در مساوی نمی بخشد بلکه
بر تقدیر اتحاد زمانه امکان مصداق اجتماع النقیضین یعنی تقدم وعدم تقدم وتاخر وعدم تاخر ومعیت
وعدم معیت بوجوه چند لازم می آید وانچه گفته است پس مساوی خاتم را الی آخره عجیب هذیانی
است چه هرگاه که زید را موصوف بخاتم العلما والحفاظ والکتاب والشعراء در قوم کریم فرض کرد ضرور
است که زید از همه علما وحفاظ وکتاب والشعرای آن قوم متاخر باشد والا او خاتم العلما والحفاظ والکتاب والشعرا
در آن قوم نتواند بود وچون خالد را بدین صفت موصوف فرض کرد ضرور است که خالد از همه علما
وحفاظ وکتاب وشعرای آن قوم موخر باشد پس اگر زید در عموم علما وحفاظ وکتاب وشعرا
داخل نیست مساوی خالد نیست واگر داخل است منجمله مختومین است نه خاتم پس مساوی
خالد نیست زیرا که بدین صفت موصوف نشد وهمچنان اگر خالد در عموم مذکور داخل نیست
موصوف باین صفت نیست واگر داخل است از جمله مختومین است نه خاتم پس مساوی زید
نیست حاصل که اگر زید مقدم بر خالد است زید متصف باین صفت نیست واگر خالد
مقدم بر زید است خالد متصف باین صفت نیست واگر هردو دریک زمان اند هیچ یکے
از ان هردو متصف باین صفت نیست وهمچنان هر یک از عمرو وبکر در قوم شریف که
دریک زمان مفروض اند خاتم العلماء والحفاظ والکتاب والشعراء در ان قوم نیست والا
هر یک خاتم وهر یک مختوم وهر یک متاخر وهر یک غیر متاخر وهر یک مقدم وهر یک غیر متقدم
ودرمیان آن هردو معیت وعدم معیت باشد وهر یک بچندگونه مصداق اجتماع النقیضین
باشد و نیز کسیکه مجنون ومسلوب العقل نیست لزوم اجتماع النقیضین از اشد
محذورات است پس قول او هیچ محذور لازم نمی آید شعبه از شعب جنون است وقوله
لیکن وجود ملزوم الی آخره نیز از تمام جنون است چه وجود مساوی در صفتی که در آن
احتمال اشتراک بین شخصین در نفس الامر نباشد مصداق اجتماع النقیضین است

کما صوّرنا و فصّلنا تکرار چون کار با ابلد من الحمار افتاد ناچار ضرورت تطویل رو داد و هو
ولی السداد و قال المحایر البائر پس حال خاتم که تاخر او را لازم است و حال اول انبیا
علیهم السلام است ما اول بشر مثلا که مشارکت در آن دیگری را نیست لیکن این مشارکت
دیگری را دران ممکن است بی شبهه نه ممتنع بالذات مثلا اگر حضرت حوا را بطور حضرت آدم
علیه السلام حقتعالی خلق میفرمود هر دو اول افراد بشر میشدند همچنین اگر دو کس را معاً
کرده ختم نبوت میفرمود هر دو نبی خاتم می شدند پس امکان اشتراک ثابت گشت
مثالش از علم اصول فقه اگر امام بگوید اول من دخل هذا الحصن فله من النفل کذا پس اگر یک کس
فقط اول داخل شد مستحق نفل مذکور است و اگر دو کس معا داخل شدند هر دو مستحق
آن نفل خواهند بود پس هر یک ازین دو کس اول داخل است با وجود تعدد همچنین خاتم
است و ظاهر است که ممکن بالذات ممکن است دائما در حال عدم و وجود کما هو الظاهر
پس این ممکن اگر موجود و واقع نشده ممتنع شده و جهتش پس امتناعش بالغیر خواهد بود نه بالذات
و ممتنع بالغیر داخل تحت قدرت کامله است چنانکه ایمان ابولهب بنا برین قیاس و دلیل
معترض مستدل بر امتناع ذاتی مساوی خاتم النبیین صلی الله علیه وسلم بلاشبهه باطل
خواهد بود اقول این نادان بی ایمان باین کلام حماقت التیام تیشه بر پای
خود زد و سر شوریده خود را بدست خود شکست تفصیل این مقال و بیان
این اجمال آنکه لفظ اول افعل التفضیل است و گاهی بمعنی قبل مستعمل میشود و افعل
التفضیل وقتیکه باضافت مستعمل می شود مقصود ازان تفضیل موصوف آن بر مضاف
الیه می باشد افاده تفضیل آن بر جمیع من عداه مما اضیف الیه میکند مثلا گفته شود
محمد صلی الله علیه وآله وسلم افضل الانبیاء مفادش تفضیل آن حضرت صلی الله علیه وسلم
بر سائر انبیا است و این معنی بر مبتدیان نحو خوان هم پوشیده نیست پس آنکس که بوصف
اول الانبیا موصوف است لامحاله یکی خواهد بود و اگر فرض کرده شود که دو نبی معا [illegible]

منتهی الارب

از دیگر انبیا مبعوث شده اند پیچکی ازان ہرد واول الانبیا صادق نتواند بود چہ معنی اول الانبیا این است کہ سابق بر جمیع من عداہ است و پیچکے ازان ہرد وسابق بر جمیع من عداہ نیست بلکہ سابق بر بعض من عداہ است پس این وصف اگر در شان احدی صادق آمد بعد تسلیم صدق بر آن احد تجویز صدق آن بر دیگری تجویز صدق نقیضین بر شئی واحد است مثلا در شان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از حضرت باری جلشانہ ارشاد شدہ جعلتک اول النبیین خلقا وآخرہم بعثا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم موصوف اند باول النبیین خلقا بعد تسلیم اتصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باین صفت تجویز امکان اتصاف دیگری باین صفت تجویز امکان مصداق اجتماع النقیضین است چہ اگر دیگری باین صفت ممکن باشد از فرض وقوع آن نظرا الی ذاتہ محال لازم نہ آید حال آنکہ از وقوع آن نظرا الی ذاتہ تحقق مصداق اجتماع النقیضین لازم می آید زیرا کہ اگر دیگری باین صفت موصوف باشد آن دیگر در عموم النبیین داخل باشد یا نہ اگر در عموم النبیین داخل باشد اول النبیین خلقا نتواند بود واگر در عموم النبیین داخل باشد در جملہ مفضل علیہم باشد پس اول النبیین نباشد پس اول النبیین باشد واول النبیین نباشد وہم بر تقدیر وجود مساوی مذکور آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم یا داخل عموم النبیین باشند یا نہ وعلی التقدیرین آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مساوی آن مساوی نباشند پس آن مساوی باشد ومساوی نباشد فہو مصداق اجتماع النقیضین فہو محال بالذات وہمچنان چون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آخر النبیین استند دیگری موصوف باین صفت نتواند شد چہ اگر دیگری موصوف باین صفت شود اگر در عموم النبیین داخل نباشد آخر النبیین نباشد پس مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نباشد واگر در عموم آن داخل باشد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از و متاخر باشد لکونہ آخر النبیین بعثا پس او آخر النبیین نباشد پس مساوی باشد ومساوی نباشد ونیز او اگر آخر النبیین باشد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اگر در عموم النبیین داخل نباشد العیاذ باللہ

مساوی او نباشد مساوی مساوی باشد ومساوی نباشد واگر در عموم آن داخل باشد
آخر النبیین نباشد العیاذ باللہ بر این تقدیر ہم آن مساوی مساوی نباشد فہو علی جمیع التقادیر
مصداق اجتماع النقیضین فہو محال بالذات واز این حدیث مبرہن باشد کہ معنی خاتم النبیین
آخر ہم بعثاً است نہ چنانکہ این قایل گمان کردہ است کہ تاخر از لوازم خاتم ہست از انجا کہ صفت اول
النبیین خلقاً از ہمان صفات ہست کہ احتمال اشتراک بین اثنین ندارد وبعد تسلیم اتصاف آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم باین صفت تجویز امکان مصداق مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع صفات
تجویز امکان مصداق اجتماع النقیضین ہست وعلی ہذا القیاس صفات دیگر ہمچو اول من ینشق عنہ
الارض واول شافع واول شفیع واول من یحرک حلق الجنۃ واول ما خلق اللہ نوری منجملہ ہمان صفات
اند کہ احتمال اشتراک بین اثنین ندارد وقول بامکان مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
درین صفات قول بامکان مصداق اجتماع النقیضین ہست وہمچنان دیگر صفات نیز کہ
در آن ضیع تفضیل سوی ضیع عموم واستغراق صفات اند از ہمین قبیل اند کما بنیاہ سابقا
وآنچہ این احمق نافہم گمان می برد کہ صفت اول الانبیا واول البشر مشارکت دیگری
ممکن ہست ناشی از غایت جہل وبلادت ہست چہ بعد تسلیم آنکہ حضرت آدم علیہ السلام
اول الانبیا ظہوراً واول البشر اند تجویز امکان مشارکت حضرت آدم علیہ السلام درین
صفت تجویز مصداق اجتماع النقیضین ہست چہ اگر مشارکت حضرت آدم علیہ السلام
درین صفت ممکن باشد ووجودش فرض کردہ شود او یا در عموم انبیا وعموم بشر داخل
باشد یا داخل نباشد علی الثانی آن مشارک اول الانبیا وافضل البشر نشد پس
آن مشارک درین صفت مشارک نشد فہو مصداق اجتماع النقیضین فہو محال بالذات
وعلی الاول حضرت آدم علیہ السلام برا ومقدم است زیرا کہ موصوف است باول الانبیا
واول البشر کہ بمعنی متقدم علی جمیع من عداہ من الانبیاء والبشر است وہر گاہ کہ حضرت
آدم علیہ السلام برا و متقدم ہست او مقدم بر جمیع من عداہ من الانبیاء والبشر نیست

پس اول الانبیا و اول البشر نیست پس مشارک حضرت آدم علیہ السلام درین صفت نیست پس
او مشارک است و مشارک نیست پس او مصداق اجتماع النقیضین است پس او محال
بالذات است و نیز اگر مشارک حضرت آدم علیہ السلام درین صفت ممکن باشد و وجودش
فرض کردہ شود حضرت آدم علیہ السلام اگر در عموم انبیا و عموم بشر داخل نباشد اول الانبیا
و اول البشر نباشد و اگر در عموم انبیا و بشر داخل باشد آن مشارک مذکور بر حضرت
آدم علیہ السلام متقدم باشد کہ او موصوف است باول الانبیا باول البشر و معنی این
افعل التفضیل درین استعمال متقدم علی جمیع من عداہ من الانبیا والبشر است پس لامحالہ
او بر آدم علیہ السلام متقدم باشد پس حضرت آدم علیہ السلام اول الانبیا و اول البشر
نشد پس آن مشارک مشارک نشد فہو مصداق اجتماع النقیضین فہو محال بالذات
و قولہ مثلا اگر حضرت حوا را بطرز آدم علیہ السلام حق تعالی خلق میفرمود ہر دو اول افراد بشر
میشدند ناشی است از ندانستن او معنی اول البشر و جہل او بانکہ مفاد فعل التفضیل
درین استعمال تفضیل موصوف آن بر جمیع من عداہ ممن اضیف الیہ است پس در صورت تکلیم
او سبحانہ حضرت حوا را بطور حضرت آدم علیہ السلام می آفرید نہ حضرت آدم اول البشر میبودند
و نہ حضرت حوا و اگر دو کس را معا نبی میگردانید و بعد ازان نبوت منقطع می شد ہیچکے
ازان ہر دو کس خاتم الانبیا و خاتم النبیین و آخر النبیین بمعنای بو و ازین قول بیہودہ
او معلوم شد کہ با وجود رسیدن این ارذل قریب بارذل عمر معنی اول و آخر و استغراق
و عموم صیغ و استعمال افعل التفضیل تا حال ندانستہ است و مختصرات صرف و نحو را
ہم نفہمیدہ و پس نفہمیدنش مطالب دیگر علوم را محل استعجاب نیست و قول او پس
امکان اشتراک ثابت گشت متفرع است بر ہذیان او پس انہم ہذیان است
و از قول او مثالش از جہول فقہ الی قولہ پس ہر یک ازین دو کس اول داخل است
با وجود تعدد مبرہن شد کہ این کول جہول از فقہ و اصول جاہل و ذہول و بی خبری و غفول

وارد وقال فی التوضیح ومنها ای من صیغ العموم کل وجمیع وہما محکمان فی عمومہما دخلا علیہ بخلاف
سائر ادوات العموم فان دخل الکل علی النکرۃ فلعموم الافراد وان دخل علی المعرفۃ فللمجموع
فالواحد منہ علی سبیل الانفراد ای یراد کل واحد مع قطع النظر عن غیرہ وہذا ان دخل علی النکرۃ
فان قال کل من دخل ہذا الحصن اولا فلہ کذا من النفل فدخل عشرۃ معا یستحق کل واحد
نفلا تاما لانہ فی کل فرد اولیۃ مع قطع النظر عن غیرہ فکل اول بالنسبۃ الی المتخلف بخلاف
من دخل وہہنا فرق آخر وہو ان من دخل اولا عام علی سبیل البدل فان ہناک اذا
دخل خمسۃ معا لم یکن لہم شی فاذا اضاف الکل الیہ اقتضی عموما آخر لئلا یلغو فیقتضی العموم فی
الاول فیتعدد والاول وہذا الفرق قد تفردت بہ ایضا وتحقیقہ ان الاول عبارۃ عن الفرد السابق
بالنسبۃ الی کل واحد ممن ہو غیرہ ففی قولہ من دخل ہذا الحصن اولا یمکن حمل الاول علی ہذا المعنی وہو
معناہ الحقیقی واما فی قولہ کل من دخل اولا فلفظ کل دخل علی قولہ من دخل اولا فاقتضی التعدد
فی المضاف الیہ وہو من دخل اولا فلا یمکن حمل الاول علی معناہ الحقیقی لان الاول الحقیقی
لا یکون متعددا فیراد معناہ المجازی وہو السابق بالنسبۃ الی المتخلف انتہی وفی التلویح ان
الاول ہو السابق علی جمیع من عداہ وہو بہذا المعنی لا یتعدد فلہذا فسروہ بالفرد السابق ثم
قال ان فان الداخل متعددا فان دخلوا معا فلا شی لہم فی صورۃ من دخل اولا ولکل واحد
نفل تام فی صورۃ کل من دخل انتہی وفی المنار وشرحہ وفی کلمۃ من یبطل النفل ای
ان قال من دخل ہذا الحصن اولا فلہ من النفل کذا فدخل عشرۃ معا لا یستحق احد منہم
لان الاول اسم لفرد سابق دخل اولا ولم یوجد انتہی از ندانستن این جاہل فی اہل معنی
اول وآخر وفاتح وخاتم وصیغہ اول واستعمال افعل التفضیل را وآوردن این
مثال از علم اصول فقہ حال فہمیدن او لسان ولغت وصرف ونحو وفقہ واصول آن
آشکار است وفہم او مسائل کلامیہ وعقلیہ را سابق منکشف شدہ است این ہیچ مخرف
بنوشتن این ہذیانات ناحق خود را رسوا وفضیحت گردانیدہ وبال بگردن است قول الخ

ممکن بالذات ممکن است دائما الی آخره فی الواقع آنچه ممکن بالذات است دائما ممکن بالذات است لیکن هیچ یک مفهوم مع نقیضه ممکن بالذات نیست بلکه ممتنع بالذات است وجود زید مثلا ممکن بالذات است باین معنی که موجودیت زید بارتفاع عدم او ممکن است و وجود زید مع عدمه ممکن نیست چه این مصداق اجتماع النقیضین است وهمچنان ایمان ابولهب ممکن بالذات است که بارتفاع کفر او از صفحهٔ واقع ایمانش ممکن بوده است وایمان ابولهب مع عدم ایمانه ممتنع بالذات است که آن مصداق اجتماع النقیضین است امکان نقیضین معیت دارد مثلا وجود زید هم ممکن است بدینطور که عدم او نباشد وعدم زید هم ممکن است بدینسان که وجود او نباشد وایمان ابولهب ممکن بوده است بارتفاع بے ایمانی او از صفحهٔ واقع وبی ایمانی او ممکن است بارتفاع ایمان او از صفحهٔ واقع لیکن معیت وجود وعدم زید ممکن نیست ومعیت ایمان وبی ایمانی ابولهب امکان ندارد وفیما نحن فیه مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات مصداق انہ لیس بمساوله فی جمیع الکمالات پس آن ممتنع بالذات است چنانکہ زید الموجود المعدوم وابولهب المومن اللاموٴمن ممتنع بالذات است پس ہمہ ہذیانات این قایل جاہل باطل ولا طایل است قال الاستاذ العلامة ثبوت رسید که قول بامکان شخصی که برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات باشد قول بامکان اجتماع النقیضین است قال الہادر الہاذی اقول ثبوت رسید که قول اول قول ثانی نیست اصلا ومطلقا ومستلزم ہم نیست بر تقدیر تساوی زمانه ہر دو ومتساوی آری استلزام ببعض تقادیر است لیکن استلزام مبطل این بعض تقادیر است نه مبطل امکان تساوی علی الاطلاق ونیز استلزام مقدم تالی محال بالذات استلزام امتناع ذاتی مقدم نیست فلا یفید المعترض ولا یضر اہل الحق اقول سابق مفصلا گذشت که مصداق شخصی که برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات باشد مصداق اجتماع النقیضین است پس مبرہن گشت که قول بامکان مصداق شخصی که برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم

در جمیع کمالات باشد قول بامکان اجتماع النقیضین ست این قایل باقتضای غایت حماقت
اتحاد قولین را بر اتحاد معنی مصدری قولین و بر اتحاد الفاظ یا معانی این الفاظ محمول نموده خود را
بنافهمی رسوا کرد و قول او مستلزم نیست که بر تقدیر تساوی زمانه ہر دو متساوی ناشی
است از ندانستن معنی خاتم الانبیا و خاتم النبیین کما مر مفصلا و سابق مبرہن شده است که
مصداق مساوی مصداق انه لیس بمساو ہست و ازین جہت عدم امکان تساوی
مبرہن شد و تقدیر اتحاد زمان نبوت دو خاتم النبیین که این احمق باقتضای غایت غباوت
بر آورده ہست اول دلیل بر جہل و نادانی او ہست و لفظ تساوی زمانه بجای لفظ اتحاد
زمانه فلتهٔ لسانی او ہست و سابق بوجوه مبرہن شد که تساوی علی الاطلاق و علی جمیع التقادیر
محال بالذات ہست و آنچه گفته ہست که استلزام مقدم تالی محال بالذات را مستلزم
امتناع ذاتی مقدم نیست دعوی ہست که مقدم بالنظر الی نفس ذاته مستلزم تالی محال
بالذات نباشد چنانچه عدم معلول اول مستلزم عدم واجب سبحانه است علی مذہب الفلاسفه
و چنانچه عدم صفات کمالیه مستلزم عدم او سبحانه است علی مذہب المتکلمین که استلزام در آن
از جہت علاقه علیت و امتناع تخلف معلول موجب از علت موجبه ہست و فیما نحن فیه مصداق
مساوی عین مصداق لیس بمساو ہست پس آن مصداق اجتماع النقیضین ہست که محال
بالذات ہست استحاله آن از جہت استلزام که امرے محال دیگر نیست و اطلاق استلزام
فیما نحن فیه از جہت عنوانین و تعبیرین است یعنی مساوی آن حضرت صلی اللہ علیه وسلم در جمیع
کمالات و اجتماع النقیضین معنون واحد ہست چه مصداق مساوی مذکور مصداق اجتماع
النقیضین ہست که محال بالذات ہست و بر تقدیر تنزل مساوی آنحضرت صلی اللہ
علیه وسلم من جمیع الکمالات بالنظر الی نفس ذاته مستلزم محال بالذات ہست پس آن ہم
محال بالذات ہست چنانچه این قایل سابق از شرح عقاید نقل کرده است و قد
اسلفنا ذلک قال الاستاذ العلامة وان محال بالذات ہست قال المجیز

المهند قال اقول ظاهر اللفظ آن اشاره بقول امکان شخص مذکور است لیکن این غلط و کذب
است و اگر مشار الیه قول بامکان اجتماع النقیضین باشد پس مسلم است لیکن با او مفید و بما
مضر نیست کما عرفت اقول سابق مبرهن شده که مصداق برابر آن حضرت صلی الله علیه وسلم
در جمیع کمالات مصداق اجتماع النقیضین است و مصداق اجتماع النقیضین محال بالذات
است پس مصداق برابر آنحضرت صلی الله علیه وآله واصحابه وسلم در جمیع کمالات محال بالذات
است غلط و کذب گفتن آن باقتضای غلط فهمی و کذب گوئی است قال الاستاذ
العلامة پس وجود شخصی که برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد محال بالذات
است قال المهذار ذو التهتار اقول امتناع ذاتی شخص مذکور ثابت نکرد چنانکه
مکرر دریافت شد پس شخص مذکور ممکن بالذات و ممتنع بالغیر است چنانکه ایمان ابولهب
و آنچنین ممکن داخل تحت قدرت کامله است کما مر و هو المطلوب اقول امتناع شخص مذکور
بوجوه عدیده بثبوت رسید چنانکه مکرر گذشت و قیاس آن بر ایمان ابولهب باقتضای
حماقت است و قد مر افاد الاستاذ العلامة یا گفته شود که وجود شخصی که برابر آنحضرت
صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد مستلزم عدم آن شخص است قال الوقاح
المجاح اقول سابق دریافت شد که وجود آن شخص چون در زمانه مقدم یا موخر از زمان
آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرض کرده شود درین دو صورت بسبب وجود ملزوم بدون
لازم که محال است اجتماع النقیضین لازم می آید پس میگوییم که درین دو صورت وجود
آن شخص مستلزم عدم آنست و محال است نه در صورت وجود آن شخص در زمان آنحضرت
صلی الله علیه وسلم که هیچ محذور لازم نمی آید پس وجودش در بعض زمان ممکن باشد و در بعض
زمان محال پس محال بالغیر باشد نه محال بالذات چنانچه وجود احد النقیضین در زمان
وجود نقیض آخر ممتنع بسبب لزوم اجتماع النقیضین نه در زمانیکه غیر زمان نقیض آخر
است که درین زمان وجودش ممکن است بلکه واجب است زیرا که درین زمانه نقیض

آخر موجود نیست پس اگر آنہم موجود نباشد ارتفاع نقیضین لازم می آید فافہم پس صغری این قیاس
دوم مستدل باطل است و کاذب اقول سابق دریافت شد کہ صفت خاتم النبیین
و آخر النبیین بعثا کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم بآن موصوف اند شرکت
بین اثنین نمیتواند شد و ثبوت آن بیکی بی سلب آن از جمیع من عداہ محتمل نیست واگر
شخص مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در جمیع صفات در زمان وجود باوجود آنحضرت
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم موجود می بود محذورات چند لازم می آمد اول اینکہ موصوف بودن
آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم بصفت خاتم النبیین و آخر النبیین بعثا کہ مسلم
و مفروض است بر این تقدیر امکان ندشت کہ خاتم النبیین و آخر الانبیا بعثا آن نبی است کہ
پس سائر انبیا یعنی پس جمیع من عداہ من الانبیا مبعوث شود و بر این تقدیر بر آن حضرت
صلی اللہ علیہ وسلم صادق نتوانستی آمد کہ پس سائر انبیا یعنی پس جمیع من عداہ صلی اللہ

علیہ وسلم من الانبیا مبعوث اند فیلزم خلاف المفروض دوم اینکہ شخص مساوی بعد فرض وجود
آن یا داخل عموم النبیین باشد یا نہ علی الثانی نبی نباشد فضلا عن ان یکون خاتم النبیین
واگر داخل عموم النبیین باشد پس زمان نبوت او مقدم بزمان نبوت صلی اللہ
علیہ وآلہ واصحابہ وسلم باشد چہ معنی خاتم النبیین کہ صفت آن حضرت صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم است آخر النبیین است چنانچہ او سبحانہ بآن حضرت صلی اللہ
علیہ وسلم ارشاد فرمودہ جعلتک اول النبیین خلقا و آخرہم بعثا پس زمان
نبوت او زمان نبوت آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم نشد فیلزم خلاف المفروض
زیرا کہ مفروض اتحاد زمان نبوت او و نبوت آن سرور صلی اللہ علیہ وسلم است
علی ہذا التقدیر سیوم اینکہ بر تقدیر اتحاد زمان نبوت او و نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم یا داخل عموم النبیین باشند یا نہ علی الثانی آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم نبی نباشند پس معاذ اللہ خاتم النبیین نباشند و المفروض خلافہ وعلی الاول

آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم داخل النبیین المختومین باشند نہ خاتم النبیین فیلزم خلاف
المفروض و نیز برین شق چون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از جملۂ نبیین مختومین باشند و آن
شخص مساوی خاتم النبیین باشد لامحالہ زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر زمان
نبوت او مقدم باشد فیلزم خلاف المفروض چہ مفروض اتحاد زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم و نبوت آن شخص مساوی ست چہارم اینکہ بر تقدیر اتحاد زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم و نبوت شخص مساوی نہ بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آخر النبیین بعثا کہ معنی خاتم النبیین
ست صادق می آید و نہ بر آن شخص مساوی آخر النبیین بعثا کہ معنی خاتم النبیین ست صادق
می آید فیلزم خلاف المفروض زیرا کہ مفروض این ست کہ ہر دو یعنی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و آن
شخص مساوی خاتم النبیین و آخر النبیین بعثا ہستند پنجم اینکہ خاتم النبیین یعنی آخر النبیین بعثا
مبعوث الی الناس کافہ ہست پس بر تقدیر اتحاد زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و نبوت
آن شخص مساوی اگر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مبعوث الی الناس کافہ نباشند آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم موصوف باین صفت نباشند والسلم المفروض خلافہ و اگر مبعوث الی الناس کافہ
باشند آن شخص مساوی از امت و اتباع آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باشد پس مساوی باشد
و مساوی نباشد ششم اینکہ آن شخص مساوی بر تقدیر اتحاد زمان نبوت او و نبوت آن
حضرت صلی اللہ علیہ وسلم باآخر النبیین بعثا و مبعوث الی الناس کافہ باشد یا نہ علی الثانی
او مصداق مساوی لیس بمساو شد فیلزم اجتماع النقیضین و خلاف المفروض و علی الاول
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم معاذ اللہ از امت او باشد نہ مبعوث الی الناس کافہ فیلزم خلاف
المفروض و ہم مساوی او نباشد پس آن مساوی باشد و مساوی نباشد و بالجملہ بر تقدیر
اتحاد زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و نبوت شخص مساوی محاذیر شتی بوجوہ شتی
لازم می آید این احمق بلید باقتضائی غایت غباوت میگوید کہ درصورت وجود آن شخص
در زمان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ہیچ محذور لازم نمی آید و نمی داند کہ درصورت وجود

شخصی دیگر کہ متصف بخاتم النبیین وآخر النبیین بعثا ومبعوث الی الناس کافہ باشد بوجود غیر عدیدہ تحقق مصداق اجتماع النبیین واستلزام وجود شخصی کہ برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات باشد عدم آن را لازم می آید ومنشا رجہالت او این ست کہ او تا ارذل عمر خود معنی خاتم النبیین وآخر النبیین بعثا ومبعوث الی الناس کافہ نفہمیدہ وبہ بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم متصف باین صفت ایمان نہ آوردہ چہ تصدیق بانکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم النبیین وآخر النبیین بعثا اند موقوف ست بر فہمیدن معنی خاتم النبیین وآخر النبیین بعثا واین قایل معنی آن نفہمیدہ ست پس او تصدیق بثبوت این صفت با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ندارد چہ تصدیق بعقد بی فہم معنی محمول آن معنی ندارد ازین گفتگوی او بی ایمانی او تحقق گشت واگر معنی خاتم النبیین وآخر النبیین بعثا دانستی وثبوت آن بآن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم تصدیق کردی ہیچ ہذیانات بر زبان ضلالت ترجمان نیاوردی واز بیان ما مبرہن گشت کہ وجود شخصی کہ برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات باشد مستلزم عدم آنست علی جمیع التقادیر چہ اگر وجود آن شخص مساوی فرض کردہ شود اگر خاتم النبیین نباشد مساوی نباشد واگر خاتم النبیین باشد اگر داخل عموم النبیین نباشد خاتم النبیین نباشد پس مساوی نباشد واگر داخل عموم النبیین باشد منجملہ مختومین باشد خاتم النبیین نباشد پس مساوی نباشد پس بہر دو تقدیر وجود آن مستلزم عدم آنست وہرچہ وجود آن مستلزم عدم آن باشد محال بالذات ست پس قول این قایل کہ سابق دریافت شد کہ وجود آن شخص چون در زمانہ مقدم یا زمانہ موخر فرض کردہ شود درین دو صورت بسبب وجود ملزوم بدون لازم کہ محال است اجتماع النقیضین لازم می آید الی قولہ ہیچ محذور لازم نمی آید ہذیان محض است چہ خاتم النبیین کہ عبارت از آخر النبیین بعثا است تاخر او از سایر النبیین بعثا ضروری ست وآن نبی کہ در زمان او نبی دیگر مبعوث باشد متاخر از سایر النبیین بعثا نیست پس

خاتم النبیین یعنی آخر النبیین بخ نتواند شد پس بهر تقدیر یعنی بر تقدیر فرض وجود مساوی
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در زمان مقدم وفرض وجود او در زمان موخر وفرض وجود او
در زمان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وجود مساوی مستلزم عدم اوست اما بر تقدیر وجود
آن مساوی در زمان مقدم از زمان آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم ازین جہت کہ آن مساوی
براین تقدیر بر بعض نبیین مقدم شد پس خاتم النبیین نشد پس مساوی نشد پس وجود
مساوی براین تقدیر مستلزم عدم آن شد واما بر تقدیر وجود آن مساوی در زمان متاخر
از زمان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ازین جہت کہ براین تقدیر آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم
بر بعض نبیین مقدم شدند پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم براین تقدیر خاتم النبیین نشدند
پس آن مساوی مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نشد پس برین تقدیر وجود آن مساوی
مستلزم عدم آن مساوی شد واما بر تقدیر اتحاد زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم ونبوت آن مساوی ازین جہت کہ برین تقدیر یا آن مساوی داخل عموم مضاف
الیہ یعنی النبیین باشد یا نہ اگر داخل عموم مضاف الیہ نباشد آن مساوی نبی نباشد پس
مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نباشد پس براین شق وجود مساوی مستلزم عدم
آن مساوی است واگر داخل عموم مضاف الیہ باشد آن مساوی منجملہ نبیین مختومین باشد
پس زمان نبوت او بر زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مقدم باشد پس او
آخر النبیین بشا وخاتم النبیین نباشد پس مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نباشد
پس برین شق وجود مساوی مستلزم عدم آن مساوی است وہم براین تقدیر چون مفروض
این است کہ او خاتم النبیین است یا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم داخل عموم مضاف الیہ
باشد یا نہ علی الثانی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نبی نباشند العیاذ باللہ پس مساوی
آن نباشند پس آن مساوی مساوی نباشد پس وجود آن مساوی براین شق
مستلزم عدم آن مساوی است وعلی الاول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم منجملہ مختومین

باشد پس لامحالہ زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر زمان نبوت آن مساوی مقدم
باشد ضرورۃ تقدم المختوم علی الخاتم پس بر این شق آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم النبیین
العیاذ باللہ نباشد پس مساوی آن مساوی نباشد پس وجود آن مساوی بر این شق
ہم مستلزم عدم آن ہست پس محقق شد کہ وجود مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
فی جمیع الکمالات مستلزم عدم آنست علی جمیع التقادیر و استحالات دیگر بہ تقدیر اتحاد
زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و نبوت آن مساوی لازم می آید علاوہ اینہمہ ہست
و ہرچند اینہمہ مطالب سابق بشرح و بسط بہ بیان آمدند مگر تسجیلا علی غایۃ غباوۃ
المخاطب حاجت اعادہ آن می افتد ناظران این عذر راقم بپذیرند و از جہت ملالت
ازین اطالت بر راقم خوردہ نگیرند عجب این ہست کہ این قایل خود گفتہ ہست کہ خاتم را تاخر
و مختوم را تقدم زمانہ لازم ہست و باین تجویز می کند کہ دو نبی در یک زمانہ خاتم النبیین
باشند و ندانست کہ النبیین جمع مستغرق و مضاف الیہ خاتم ہست مختوم است و خاتم
النبیین ہمان نبی ہست کہ پستر از سایر انبیا مبعوث شود پس تاخر خاتم از سایر انبیا
و بودن بعثت آن نبی کہ خاتم النبیین باشد بعد بعثت جمیع من عداہ من الانبیاء و تقدم
بعثت جمیع من عداہ من الانبیاء بر بعثت او و تاخر او از جملہ مختومین ضروری ہست و مختوم
بودن جماعہ انبیا بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در حدیث وختم بی النبیون کہ این قایل
خود در ای تلبس سابق نقل کردہ است منصوص ہست پس اگر نبی دیگر در زمان آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم موجود فرض کردہ شود بر این فرض بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم
النبیین وختم بہ النبیون صادق نتواند بود معاذ اللہ و ہمچنین بر آن نبی مفروض صادق
نتواند بود کہ او آخر النبیین بعثا است و او آخرین ہمہ انبیا است پس در صورت وجود
آن شخص در زمان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آیا خاتم را تاخر و مختوم را تقدم لازم نیست
بلکہ در صورت مذکور اجتماع النقیضین بچند وجوہ دیگر ہم لازم می آید بہ آنکہ اگر

آن مساوی در عموم النبیین داخل ست ضرورست که زمان نبوت او بر زمان نبوت آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم مقدم باشد زیرا کہ برین شق او از جملہ مختومین ست وتقدم زمان لازم مختوم ست باعترافہ وصورت مفروض اتحاد زمان نبوت او ونبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم است پس او مقدم بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بالزمان بعثا باشد ومقدم بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بالزمان بعثا نباشد فہو مصداق اجتماع النقیضین واگر در عموم النبیین داخل نیست نبی نباشد ومفروض این است کہ او خاتم النبیین است پس او نبی باشد ونبی نباشد فہو مصداق اجتماع النقیضین دویم آنکہ چون آن شخص مساوی خاتم النبیین باشد وزمان نبوت او زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باشد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم یا در عموم النبیین داخل باشد یا نہ علی الثانی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم العیاذ باللہ نبی نباشد ومفروض این ست آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم النبیین ست پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نبی باشد ونبی نباشد وہو اجتماع النقیضین وعلی الاول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم جملہ مختومین باشد ومختوم را تقدم زمان وخاتم را تاخر زمان لازم ست باعترافہ پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مقدم بر او بالزمان بعثا باشد لکونہ مختوما وکون ذلک المساوی خاتما ومتقدم بر او بالزمان بعثا نباشد لان المفروض اتحاد الزمان وہذا اجتماع النقیضین سیوم اینکہ چون آن مساوی خاتم النبیین باشد ضرورست کہ از سایر نبیین متاخر باشد ضرورۃ تاخر الخاتم عن المختومین باعترافہ وچون مفروض اتحاد زمان نبوت او ونبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ست از بعض نبیین متاخر باشد فیصدق علیہ انہ متاخر عن سائر النبیین ولیس متاخر عن سائر النبیین وہذا اجتماع النقیضین چہارم آنکہ چون آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم النبیین ست از سایر نبیین متاخر ست ضرورۃ تاخر الخاتم عن المختومین باعترافہ وچون مفروض او این است کہ در زمان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نبی دیگر مبعوث است از سائر نبیین متاخر نباشد فیصدق علیہ صلی اللہ علیہ وسلم انہ متاخر عن سائر النبیین ولیس

متاخر عن سایر النبیین و ہذا اجتماع النقیضین باوجود ظهور این استحالات ظهور استحالات
دیگر که در ہر شق از شقوق خلاف مفروض لازم می آید این پلید بر آن متنبه نشده میگوید که
در صورت وجود آن شخص در زمان آن حضرت حضرت صلی الله علیه وسلم ہیچ محذور لازم
نمی آید ٭ در کلام ناتمام این قایل بوجوه دیگر ہم اختلال ہست اول اینکه او گمان کرده ہست
که خاتم را تاخر لازم ہست حال آنکه خاتم بمعنی آخر ہست معنی آخر از معنی خاتم خارج نیست
تا گفته آید که تاخر لازم خاتم ہست لازم خارج غیر منفک را گویند بایستے گفت که خاتم
بمعنی آخر ہست وجود خاتم بی تاخر وجود شی بدون نفس آن ہست نه وجود ملزوم بدون لازم
منشا این کلام شدت غباوت اوست دویم اینکه چون او اعتراف دارد باینکه خاتم را
تاخر و مختوم را تقدم زمان لازم ہست ہر آنچه خاتم النبیین ہست او را تاخر از سائر نبیین
لازم ہست در این لزوم فرض وجود آن را در کدامین زمان دخل نیست وجود خاتم النبیین
در ہیچ یک زمان بی تاخر آن از سائر نبیین که مختوم اند ممکن نیست والا خاتم النبیین خاتم
النبیین نیست پس وجود مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در وصف خاتم النبیین در
ہر زمانه که فرض کرده شود مستلزم عدم آن ہست چه چون بودنش خاتم النبیین مفروض
است بر این تقدیر تاخر زمان نبوت آنحضرت صلی الله علیه وسلم ضروری ہست و بر این
تقدیر آنحضرت صلی الله علیه وسلم معاذ الله خاتم النبیین نتواند بود و پس آن مساوی مساوی
نشد و چون بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم خاتم النبیین مفروض مسلم ہست تاخر آن
حضرت صلی الله علیه وسلم از آن مساوی که داخل عموم النبیین ہست ضروری است پس
آن مساوی خاتم النبیین نتواند شد پس آن مساوی مساوی نشد با این پلید با وجود
اعتراف بلزوم تاخر بخاتم و تقدم مختوم در صورت فرض اتحاد زمان نبوت آنحضرت
صلی الله علیه وسلم و آن مساوی تاخر را لازم مختوم نمی داند و در صورت فرض مذکور از
اعتراف خود نکول می کند اینهمه اقتضای بلادت و نافہمی ہست سیوم اینکه قول او

نیسح محذور لازم نمی آید دلیل شدت غباوت اوست چه استحاله استلزام وجود مساوی عدم آن را از مجرد فرض وجود مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در صفت خاتم النبیین لازم آمده است که وجود آن بی تاخر آن از جمیع من عداه من النبیین متواز شد از جهت مساوات او درین صفت با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم که متصف اند متاخر از جمیع من عداه من النبیین و تاخر آن مساوی از جمیع من عداه من النبیین بی تاخر آن از آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم ممکن نیست و تاخر آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم از جمیع من عداه من النبیین بی تاخر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از ان مساوی مفروض الوجود ممکن نیست پس بودن آن مساوی خاتم النبیین بی نبودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم النبیین ممکن نیست و بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم النبیین بی نبودن آن مساوی خاتم النبیین ممکن نیست و بودن آن مساوی مفروض مساوی آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم در صفت خاتم النبیین بی بودن آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم النبیین و بی نبودن آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم النبیین و بی بودن او خاتم النبیین و بی نبودن او خاتم النبیین ممکن نیست فوجوده مستلزم لعدمه و لنقیضه و للنقیضین و ای استحالة اشد من ذلک و استحالہ آنکه در صورت فرض اتحاد زمان نبوت او و نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از لزوم معیت او با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و سلب معیت او از جهت ضرورت تاخر او از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم لفرض کونہ خاتم النبیین و لزوم تقدم زمان نبوت او از زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ضرورة دخوله فی عموم النبیین مع تاخر زمان نبوت او از زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم با وجود فرض اتحاد زمان نبوت او و نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم الی غیر ذلک مما اشرنا الیہ فیما سبق علاوه آن است پس قول این قایل پس وجودش در بعض زمان ممکن باشد ناشی از غایت غباوت اوست چه وجود

آن شخص مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در صفت خاتم النبیین بر جمیع تقادیر و در جمیع ازمنہ محال بالذات ست لاستلزامہ عدمہ لاستلزامہ نقیضہ لاستلزامہ النقیضین ولکونہ مصداق اجتماع النقیضین وانچہ گفتہ ست کہ وجود احد النقیضین در زمان وجود نقیض آخر ممتنع ست الی آخر ما قال نیز ناشی از حماقت او ست چہ وجود احد النقیضین در زمان وجود نقیض آخر ممتنع نیست چہ وجود نقیض آخر در آن زمان واجب نیست ارتفاع آن از آن زمان ممکن ست پس وجود نقیض آن بارتفاعش از آن زمان در آن زمان ممکن ست آری وجود احد النقیضین با نقیض آخر ممتنع بالذات ست کہ آن مصداق اجتماع النقیضین ست و آوردن این نظیر درینجا بیجاست کہ فیما نحن فیہ وجود مساوی مستلزم عدم آن ست و مستلزم نقیض خود ست و مستلزم نقیضین ست تجویز امکان او الی مالیخولیا یا تناہی فی البلادۃ ممکن نیست پس صدق صغرای قیاس مبرہن شد در نہایت ظہور ولکن من لم یجعل اللہ لہ نورا فما لہ من نور قال الاستاذ العلامۃ وہر چہ وجود آن مستلزم عدم آن باشد محال بالذات ست قال المقدوح المقبوح اقول آنچہ وجود آن مستلزم عدم آن باشد علی الاطلاق محال بالذات ست اما اگر بر بعض تقادیر وجودش مستلزم عدم و بر بعض تقادیر مستلزم عدم آن نباشد پس امتناع آنکہ بر بعض تقادیر ست امتناع بالغیر خواہد بود زیراکہ بر تقدیریکہ وجودش مستلزم عدم آن نیست وجودش ممکن ست بلکہ گاہی واجب می باشد چنانکہ السنون و در بیان ابطال صغری دریافت شد و ما نحن فیہ ازین قبیل است کہ وجود مساوی در زمان مساوی خاتم دیگر یعنی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ممکن بود و ممکن بالذات ممکن ہمیشہ ست کو در بعض ازمنہ محال بالغیر گردد والا استحالۃ الانقلاب پس کلیہ کبری قیاس مذکور او باطل گشت اقول چون تحقق شد کہ وجود مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در صفت خاتم النبیین نظرا الی نفس ذات المساوی مستلزم عدم آنست من دون انضمام امر آخر چہ خاتم النبیین عبارت است از آخر النبیین بعثا پس اگر مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم درین صفت

موجود باشد فی زمان من الازمنه ضرورست که آن مساوی پیشتر از سائر نبیین مبعوث
و آخر النبیین بقا باشد پس ضرورست که او پیشتر از آنحضرت صلی الله علیه وسلم مبعوث باشد
و آنحضرت صلی الله علیه وسلم بیشتر از و مبعوث باشند پس معاذ الله آنحضرت صلی الله علیه
وسلم خاتم النبیین نباشند پس او مساوی آن حضرت صلی الله علیه وسلم نباشد پس وجود
مساوی لنفسه یعنی مساوی مستلزم این است که مساوی نباشد و نیز چون آن حضرت
صلی الله علیه وسلم خاتم النبیین است یعنی آخر النبیین بقا است ضرورست که آنحضرت
صلی الله علیه وسلم پیشتر از سایر انبیا مبعوث باشد و آن مساوی اگر نبی نباشد مساوی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم نباشد و اگر نبی باشد ضرورست که بیشتر از آنحضرت صلی الله
علیه وسلم مبعوث باشد و الا العیاذ بالله آنحضرت صلی الله علیه وسلم آخر جمیع انبیا بقا نباشد
پس خاتم النبیین نباشد و با آنکه این خلاف مفروض مسلم است بر این تقدیر آنحضرت صلی الله
علیه وسلم مساوی او نباشد پس آن مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در وصف خاتم النبیین
نباشد پس وجود آن مساوی بر این تقدیر هم مستلزم عدم آنست حاصل که وجود آن مساوی
بر جمیع تقادیر مستلزم عدم آنست پس وجود آن مستلزم عدم آن است علی الاطلاق
و هر چه وجود آن مستلزم عدم آن علی الاطلاق است محال بالذات است کما اعترف به
هذا القائل و مع هذا این قایل گمان می برد که وجود آن مساوی در زمان آنحضرت صلی الله علیه
وسلم مستلزم عدم آن نیست ناشی است از جهل او بمعنی خاتم النبیین و از جهل جاهلی بمعنی
خاتم النبیین امکان مساوی آن حضرت صلی الله علیه وسلم بر بعض تقادیر ثابت نتواند شد
و چون معلوم شد که وجود مساوی بر جمیع تقادیر مستلزم عدم آنست و وجود آن بر تقدیر
بودن زمان نبوت او زمان نبوت آنحضرت صلی الله علیه وسلم مستلزم عدم آن بوجه
شتی است همه هذیان این جاهل بیهوده و باطل است و قول بامکان آن بر این تقادیر
از قبیل هذیانات مجانین است و چون وجود مساوی بر هیچ تقدیر ممکن نیست بلکه محال

بالذات پس بر جمیع تقادیر محال بالذات است و در کلام این قایل اختلالی دیگر است و آن
این است که این قایل باقتضای جهل یعنی خاتم النبیین صغری را منع میکند ومیگوید که وجود
مساوی بر بعض تقادیر مستلزم عدم آنست و بر بعض تقادیر مستلزم نیست ونمیداند
که اگر وجود مساوی بر بعض تقادیر مستلزم عدم آن نیست وجود مساوی
مستلزم عدم آن نشد وکبری را مسلم میدارد که انچه وجود آن مستلزم عدم آن
باشد علی الاطلاق محال بالذات باشد ومع هذا باقتضای حماقت می گوید که صغری
وکبری قیاس هر دو باطل گشت حالانکه حاصل کلام او منع صغری است وآن هم ناشی
از جهل و یعنی خاتم النبیین وماهو اول قارورة کسرت فی الاسلام قال الاستاذ
العلامه پس وجود شخصی که برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد
محال بالذات است وهو المدعی قال الوقح المفتضح اقول چون صغری وکبرے
قیاس هر دو باطل گشت بطلان نتیجه که مدعای مستدل است خود ظاهر گشت پس وجود
مساوی مذکور ممکن شد و داخل تحت قدرت کامله گو ممتنع بالغیر وغیر واقع خواهد
بود وهو مدعا اهل الحق پس ظاهر و هویدا گشت که قول معترض مستدل باینکه قول بامکان
شخصے که برابر آن حضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد قول بامکان اجتماع
النقیضین است اگر مرادش عینیت قول اول وقول ثانی است پس غلط محض وکذب
باطل است بالبداهة احتیاج بیان ندارد واگر استلزام قول اول قول ثانی را اراده
کرده بطریق مجاز چنانکه خود او بعد چند سطور میگوید پس بتحقیق پیوست که وجود شخصی که برابر آن
حضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد مستلزم این است که آن شخص برابر
آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات نباشد پس این خود اعتراف باستلزام
مذکور نموده بنا بر آن میگوییم که منتهای تکاپوی اقدام منطقیه دوا دید انجام فلسفیت
او همین سر حد استلزام است ولیس ونمی داند که از خود هر دو فن مذکور الزام خطا است

بروالازم زیراکه از هر دو فن مذکور ثابت است که ملزوم و مستلزم محال بالذات لازم
نیست که محال بالذات باشد بلکه گاهی ممکن بالذات محال بالغیر می باشد چنانکه
فلاسفه در مقام اثبات ازلیه وابدیه عقول موافق اعتقاد خود می گویند ان واجب الوجود
مستجمع بجملة ما لا بد منه فی تاثیره فی معلوله والا لکان له حالة منتظرة هذا خلف الی آخر ما قالوا
وظاهر است و در فلسفه نیز مبرهن است که معلول لازم علة تامه خود است وانفکاک و
تخلفش از علة مذکوره ممتنع پس درین ماده این قضیه منطقیه خواهد شد کلما وجد الواجب
وجد العقل الاول واز علم منطق عکس نقیض این قضیه چنین باشد کلما لم یوجد العقل الاول
لم یوجد الواجب تعالی شانه وتقدس وظاهر است که مقدم ملزوم ممکن بالذات است
وثانی لازم مستحیل بالذات وهمچنین است نزد متکلمین که ممکن بالذات چون ممتنع بالغیر باشد
استلزام او محال بالذات را جائز است کما مر فی شرح العقاید النسفی وچون استلزام
مثبت مقصود و مرام او که فساد عقاید اهل اسلام است نمی شد بنابر تلبیس و از صنائع
ابلیس استلزام را در صورت عینیت هر دو قول ذکر کرد تا در فهم عوام راسخ کند که
مساوی مذکور مستحیل بالذات است نعوذ بالله من شرور انفسنا ومن سیئات
اعمالنا اقول قیاس مستدل این است که وجود شخصی که برابر آنحضرت صلی الله علیه
وسلم در جمیع کمالات باشد مستلزم عدم آن است وهرچه وجود آن مستلزم عدم
آنست محال بالذات است وصدق صغری بوجوه یقینیه تحقیق پیوست و ازاله
اشتباهیکه این پلید نافهم را از جهل او از معنی خاتم النبیین درگرفته تعیینا و بمعنی خاتم
النبیین وتبیین معنی آن بتفصیل نموده شد وبصدق کبری این نافهم هم اعتراف
نموده چه کبری همین است که هرچه وجود آن مستلزم عدم آن باشد ممتنع بالذات است
پس آنچه وجود آن بر بعض تقادیر مستلزم عدم آن نباشد در اکبر داخل نیست که وجود
آن مستلزم عدم آن نشد واگر وجود آن مستلزم عدم آن بودی بر جمیع تقادیر مستلزم

بودی ومساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات کہ منجملہ آن صفت خاتم النبیین
یعنی آخر النبیین بعثا ست در اکبر داخل است زیرا کہ وجود آن بر جمیع تقادیر مستلزم
عدم آنست کما حقق فیما قبل وہر گاہ کہ صدق ہر صغری وکبری قیاس متیقن ومبرہن است
صدق نتیجہ یقینی است پس امتناع ذاتی مساوی مذکور یقینا محقق ومبرہن وکور باطنی
این تیرہ درون بر اولی الابصار روشن گشت اما قول او پس ظاہر وہویدا گشت
الی قولہ احتیاج نطرو شی از جہل وغباوت او است چہ مراد از بودن قول بامکان شخصی
کہ برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات باشد قول بامکان اجتماع النقیضین
نہ این است کہ الفاظ آن قول الفاظ این قول است ونہ اینکہ مفہوم تعبیری قول اول مفہوم
تعبیری قول ثانی است زیرا کہ از امکان الفاظ وامکان مفہوم تعبیری آن ہیچ بحث وگفتگو
نیست معنی قول استاد علام این است کہ محکی عنہ ومفاد امکان شخصی کہ برابر آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات باشد محکی عنہ ومفاد امکان اجتماع النقیضین است
چہ آن شخص مصداق مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات ومصداق
لیس بمساولہ صلی اللہ علیہ وسلم فی جمیع الکمالات است فہو مصداق لاجتماع النقیضین فامکانہ
امکان مصداق اجتماع النقیضین پس قول بامکان آن قولی بامکان اجتماع النقیضین
است ومعنی قول استاد علام بس تحقیق پیوست کہ وجود شخصی کہ برابر آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم در جمیع کمالات باشد مستلزم این است کہ آن شخص برابر آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم در جمیع کمالات نباشد این است کہ وجود آن شخص مستلزم عدم آن است وہرچہ
وجود آن مستلزم عدم آن باشد مصداق اجتماع النقیضین است پس قول بامکان
آنچہ وجود آن مستلزم عدم آن باشد قول بامکان مصداق اجتماع النقیضین است
ومراد از این قول نہ این است کہ وجود شخصی کہ برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع
کمالات باشد مستلزم اجتماع النقیضین است تا کہ توہم کردہ شود وجود آن شخص

مستلزم محال بالذات ہست و مستلزم محال بالذات لازم نیست کہ محال بالذات باشد بلکہ مراد ازین قول اثبات آن است کہ آن شخص کہ وجود آن مستلزم عدم آنست مصداق اجتماع النقیضین ہست و مصداق اجتماع النقیضین محال بالذات است پس آن شخص محال بالذات ہست این احمق بی فہیدن معنی کلام ہرچہ در ذہنش میگذرد بے صرفہ میگوید وظاہر ہست کہ مفہوم ذہنی محال نیست نہ بالذات و نہ بالغیر محال بالذات مصداق اجتماع النقیضین ہست و مساوی مذکور مصداق اجتماع النقیضین است پس بلاشبہ محال بالذات ہست این قایل معنی کلام واثر گونہ فہمیدہ بعد تسلیم استلزام وجود مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات اجتماع النقیضین را بر آن اعتراض مینماید بآنکہ مستلزم محال بالذات لازم نیست کہ محال بالذات باشد حال آنکہ این اعتراض او مبنی ہست بر نفہمیدنش معنی کلام را مغلوب معلوم نیست کہ این قایل مصداق اجتماع النقیضین کہ وجود مساوی را مستلزم آن فہمیدہ است کدام چیز را قرار دادہ است اگر آن مساوی را مصداق اجتماع النقیضین قرار دادہ ہست مدعای استاذ علامہ راست آمد و گفتگوی معترض باطل شد و اگر دیگری مصداق اجتماع النقیضین بدنست او ہست آن را بیان نماید و علی التنزل اگر التزام کردہ شود کہ مساوی آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم مستلزم اجتماع النقیضین ہست یعنی مستلزم محال بالذات ہست تاہم این اعتراض او ناشی از نافہمی اوست زیرا کہ مستلزم محال بالذات بر دو گونہ ہست یکی آنکہ بالذات مستلزم محال بالذات دویم آنکہ بالذات مستلزم محال بالذات نباشد بلکہ بواسطہ امر آخر چنانکہ عدم المعلول الموجب عدم العلۃ الموجبۃ الواجبۃ را و ہمچو عدم صفات کمالیہ نزد عامہ متکلمین مستلزم عدم واجب سبحانہ ہست و عدم عقل اول نزد فلاسفہ مستلزم عدم او سبحانہ ہست چہ استلزام عدم معلول موجب عدم علت واجبہ را بواسطہ علاقۂ علیت ہست و اگر علاقۂ علیت درمیان نباشد عدم صفات کمالیہ مستلزم

عدم واجب سبحانہ وتعالی نزد متکلمین و عدم عقل اول مستلزم عدم او سبحانہ نزد فلاسفہ نیست پس
قسم اول یعنی آنکہ بالذات ونظرا الی ذاتہ مستلزم محال بالذات باشد محال بالذات است
وقسم ثانی لازم نیست کہ محال بالذات باشد واین قایل از شرح عقاید نسفی سابق نقل کردہ
است و دینجا ہم حوالہ برآن نمودہ است ان الممکن لا یلزم من فرض وقوعہ محال بالنظر الی ذاتہ
واما بالنظر الی امر زاید علی نفسہ فلا نسلم انہ لا یستلزم المحال انتہی حالا نظر باید کرد کہ آیا وجود
مساوی آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات بالنظر الی نفسہ مستلزم اجتماع النقیضین
است یا بالنظر الی امر زاید علی نفسہ پس میگویم کہ وجود مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
بالنظر الی نفس ذاتہ مستلزم اجتماع النقیضین است چہ اگر آن مساوی
موجود باشد یا خاتم النبیین باشد یا خاتم النبیین نباشد اگر خاتم النبیین باشد
یعنی آخر النبیین بعثا باشد لا محالہ نبوت او از نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم متاخر باشد

وآن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم معاذ اللہ خاتم النبیین نباشد پس آن مساوی مساوی
نباشد فیلزم اجتماع النقیضین واگر خاتم النبیین نباشد آن مساوی مساوی آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم نباشد فیلزم اجتماع النقیضین واین استلزام بنظر مساوی است مع
قطع النظر ما سواہ من الامور الزایدۃ بخلاف استلزام عدم معلول موجب عدم علت موجبہ را
کہ آن استلزام نظر بنفس ذات معلول نیست بلکہ بواسطہ امر زاید برآن یعنی علاقہ علیت
ازینجا معلوم شد کہ این قایل معنی شرح عقاید نسفی ہم نفہمیدہ است واما قولہ وچون استلزام
مثبت مقصد ومرام او الی قولہ مستحیل بالذات است از وساوس شیطانی است کہ
منشاء آن جہل ونادانی ونجدیت وبی ایمانی است چہ ہر کس کہ معنی خاتم النبیین میداند
وآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را بالیقین خاتم النبیین میخواند وفہمی وعقلی بہرہ ور شدہ است
بادنی تامل دانستن میتواند کہ ثبوت این صفت بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بی نفی آن
از جمیع من عداہ ممکن نیست وثبوت آن بدیگری بی نفی آن از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم

امکان ندارد وکسیکه قایل بامکان مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم درین صفت است
قایل بامکان مصداق اجتماع النقیضین است کما مر غیر مرة وسابق محقق شده است
که مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم درین صفت مصداق اجتماع النقیضین است
وچنین نیست که مصداق اجتماع النقیضین دیگری باشد ومساوی آنحضرت صلی الله علیه
وسلم درین صفت مستلزم آن باشد چنانچه این جاهل احمق تخییل می کند پس در مفاد هر دو
قول اتحاد وعینیت است نه استلزام وعلی تقدیر التنزل استلزام هم مثبت مرام است
کما مر القاء چون این نادان بی ایمان معنی خاتم النبیین نمی داند ایمان ببودن آنحضرت
صلی الله علیه وسلم خاتم النبیین نمی آرد چه تصدیق بعقد بی دانستن معنی مجهول معنی ندارد
وباقتضای غایت نادانی وبی ایمانی برای ترویج روح شیخ نجدی که عوام اهل اسلام را
گمراه وعاقبت خود وعاقبت اتباع خود تباه نمود درپی اثبات امکان مساوی آن
حضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات افتاد ودین وعقل خود در راه آن نجدی
درباخت وخود را از گفتگو درین باب نزد اولی الالباب رسوای عالم ساخت
وتلبیس آن شیخ نجدی که شاگرد رشید ابلیس ورئیس اهل تلبیس بود عوام اهل اسلام
را از دایره ایمان بیرون آورده ودر بادیه ضلالت فرو برد ودام تزویرش درین باب
این بود که قدرت الهی این است که عدد نامتناهی مساویان آنحضرت صلی الله علیه وسلم
در جمیع کمالات دریک آن پیدا کند عوام کالانعام که معنی قدرت وبودن تعلق آن
بامکان ومعنی امکان وعدم احتمال اشتراک دربعض خصایص که او سبحانه وتعالی
بآنحضرت صلی الله علیه وسلم کرامت فرموده نمیدانند بلکه فهمیدن نمی توانند بدام تزویرش
آمده این فقره او را ورد زبان ساخته دین وایمان را درباخته اند واین دون خسیس برای
ترویج روح آن ابلیس دقیقه از دقایق تلبیس فرو نگذاشته لیکن سعی او بجائی ودل
آشفته او بتمنای نرسید ومستعاده او بقول خودش نعوذ بالله من شرور الفساد من

سیئات ایمان کما زعیم قلب نبود اجابت وقبول نیافت کہ او در شر و نفس خود ش
وسیات اعمال خود گرفتار ماندہ روئی ازان بر نتافت واللہ الموفق للارشاد والہادی
الی سبیل السداد وقال اللباس الخناس وینز در فتوحات مکی است الباب الثالث
والخمسون ومایۃ فی معرفۃ مقام الولایت البشریۃ واسرارہ والباب الرابع والخمسون
ومایۃ فی معرفت الولایت الملکیۃ واسرارہ الباب الخامس والخمسون ومایۃ فی معرفۃ
مقام النبوۃ واسرارہ الباب السادس والخمسون ومایۃ فی معرفۃ مقام النبوت البشریۃ
واسرارہ الباب السابع والخمسون ومایۃ فی معرفۃ مقام النبوۃ الملکیۃ واسراہ الباب
الثامن والخمسون ومایۃ فی مقام الرسالۃ واسرارہ الباب التاسع والخمسون ومایۃ
فی معرفۃ الرسالۃ البشریۃ الباب الستون ومایۃ فی معرفۃ مقام الرسالۃ الملکیۃ انتہی
این عبارت در مقام فہرست کتاب است واما در مقام تفصیل ابواب پس کلام بس
طویل است این اوراق گنجایش نقل آن نمی دارد پس نظر بعموم قدرت و وسعت
قدرت کاملہ میتوان گفت کہ ممکن است کہ حقتعالی دو نوع دیگر مثل جان و انسان
پیدا کند چنانکہ حور وغلمان مشاکل انسان وجان اند پس آن دو نوع را مثل جن و
انس مکلف می فرماید و در یکی ازان دو نوع مراتب ومناصب مثل مناصب
ولایت ونبوت بشری پیدا کند و یکی را خاتم مرتبہ ثانی سازد واین معنی منافی کریمہ
وخاتم النبیین نباشد چنانکہ تا ویلش برین تقدیر بر طبع سلیم غیر مخفی است وثواب و
عقاب مثل جن وانس در آنہا واقع کند و برای آنہا یک عالم دیگر باشد چنانکہ الحال عالم
برزخ برای جن وانس موجود است واز فہم اکثر عوام بیرون غایۃ مافی الباب آنکہ علم ما ادراک
ازین قاصر است حضرت رب العباد نیز چہ تخصیص شمول قدرت بان نماندادہ ونفی
ہم نہ فرمودہ وما از اکثر عموم وشمول دیگر صفات کاملہ الٰہی قاصر الفہم ہستم ولا یحیطون
بشئ من علمہ الا بما شاء ودر جابجا قرآن مذکور است قال الرسول صلی اللہ علیہ وسلم

ان للہ ارضا بیضاء سیرۃ الشمس فیہا ثلثون یوما ہی مثل ایام الدنیا ثلثین مرۃ مشحونۃ خلقا لایعلمون من اللہ یعصی فی الارض ولایعلمون ان اللہ تعالیٰ خلق آدم وابلیس رواہ ابن عباس فاستوسع مملکۃ اللہ تعالیٰ انتہی مورچہ ضعیف کہ از مسکن خود گاہی بیرون نیامدہ باشد تمام عالم را در مسکن خود منحصر میداند چون بیرون از مسکن آید عالمے بیند کہ بمسکن خود عظم او را اصلا نسبۃ در تصور اشیا نیاید ہمچنین تجسم اعراض غیر قارہ کہ در عقل جزوی بدشواری می آید واعمال نیک وبد متجسم شدہ در قبر او بروی خواہند آمد ونیز ہوا ونفس در حنجرہ وگلو از نوع منکیف بصورت شدہ چون بر مخارج میگذرد الفاظ متکون می گردد پس این معنی در دست وپا وپوست بدن کی متصور است تا ناطق شوند وحال آنکہ نطق دست وپا وجلد منصوص علیہ است ونطق وعلم وادراک جملہ اشیای مع جملہ جمادات وغیرہ را عقل جزوی مستحیل میداند بنصوص قطعی ثابت است وعلی ہذا القیاس وہرکس را کہ ممارست در کتب مولفہ در احوال برزخ وآخرت ودوزخ وبہشت وانعام والام مثل شرح الصدر وروبدور سافرہ وغیرہا حاصل است بیقین میداند کہ باکثر آنہا عقول غیر انبیا علیہم السلام نمیرسد پس باین علک ناقصک شمول قدرت الٰہی مساوی مذکور را بنا بر استحالہ زعمی خود نفی نمودن بجز الحاد در صفات کمالیہ حضرت رب العباد دیگر نیست اقول این شوریدہ سر باستیلای مالیخولیای فرط محبت آن نجدی ابتر وساوسی وخیالاتی می تراشد کہ در نظر ہر عاقل دلیل بر اطباق جنون او می باشد حاصل تطویل لاطایل این قایل دو امر است یکی اینکہ ممکن است کہ او سبحانہ وتعالیٰ دو نوع دیگر ہمچو انسان وجان بیافریند وآن ہر دو نوع را مکلف فرماید ودر یکی از آن دو نوع انبیا مبعوث کند ویک کس را در آن نوع خاتم النبیین گرداند پس آن کس مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در صفت خاتم النبیین باشد دوم اینکہ او سبحانہ مستحیلات عادی را خواہد آفرید کہ آن را عقل جزوی مستحیل میداند واین ہر دو امر بر غایت حماقت وتلبیس او دلالت دارند اما امر ثانی از این جہت کہ ہیچ شی از اشیائیکہ ذکر کردہ است

مصداق اجتماع النقیضین نیست و نه ممتنع ذاتی است مصداق مساوی آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم را در صفت خاتم النبیین کہ مصداق اجتماع النقیضین است و وجود ش مستلزم
عدم آنست آنہا قیاس کردن ناشی از غایت حماقت و تلبیس است جہلہ و عوام را بدین
قیاس فریب توان داد کہ آن بیچارگان در میان مستبعدات عادی و مستحیلات ذاتی
فرق نتوانند کرد اما امر اول بچند وجوہ لغو و لاطایل است اول اینکہ شیخ نجدی مقتدای این
قایل کہ این جاہل در اتباع ہوای او عقل و دین خود بر باد دادہ وسید بدوی گوید
کہ برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم عبارت است از فرد انسانی کہ مشارک آنجناب علیہ وعلی
آلہ و صحابہ الصلوۃ والسلام باشد در ماہیت و اوصاف کمال پس پیدا شدن دو نوع
دیگر سوای جن و انسان و مکلف شدن آن ہر دو نوع و مبعوث شدن انبیا و خاتم
النبیین شدن در یکی ازان دو نوع بر تقدیر تسلیم ہمہ یاوہ گوئیہای این قایل لشیخ نجدی
سودی نمی بخشد کہ او تجویز خاتم النبیین بودن فرد انسانی میکند و برآن بزعم خود او لازمی
آرد از پیدا شدن خاتم النبیین در نوع دیگر کارش برنمی آید و دلیل او برآن انطباق
ندارد و در ینجا این آشفتہ سر باقتضای غایت آشفتگی اتباع شیخ نجدی مقتدای
خود ہم گذشت دوم اینکہ بر تقدیر پیدا شدن آن نوع و مبعوث شدن انبیا در یکی
ازان ہر دو نوع آن انبیا یا در عموم النبیین داخل اند برین تقدیر آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم خاتم ہمہ نبیین نیستند کہ منجملہ آنہا انبیای آن نوع ہستند پس آخر ہمہ انبیا بعثا باشد
کما مر و اما یا در عموم النبیین داخل نباشد پس آنہا انبیا نیستند و خاتم آنہا خاتم النبیین
نیست نامیدن آنہا بہ نبیین و نامیدن خاتم آنہا بخاتم النبیین مبنی بر جہل است توہم
اینکہ نبیین جائیکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را خاتم النبیین گفتہ اند افراد انسانی ہستند
و نبیین جائیکہ بعثت آنہا در آن نوع مقدر شدہ است افراد آن نوع اند ساقط است
زیرا کہ نبیین مشتق است و در مفہوم مشتق ذات خاصہ دخل نیست پس مفہوم النبیین

درخاتم النبیین عام است دلالت علی ذات دون ذات ندارد سیوم اینکہ این قایل خود حدیث مروی از حضرت ابی ہریرہ رضی اللہ تعالی عنہ فیما سبق نقل کردہ است ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال فضلت علی الانبیاء بست اوتیت جوامع الکلم ونصرت بالرعب واحلت لی الغنایم وجعلت لی الارض مسجدا وطہورا وارسلت الی الخلق کافۃ وختم بی النبیون رواہ مسلم پس آن دو نوع اگر مخلوق شوند در عموم الخلق کافۃ داخل باشند پس آنہما امت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باشد پس تخیل اینکہ کسی مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم درجمیع کمالات باشد بر تقدیر وجود آن دو نوع نیز ساقط است یا در عموم الخلق کافۃ داخل نباشد پس بر آن تقدیر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم رسل الی الخلق کافۃ نباشد العیاذ باللہ پس ابدای این احتمال نفی این صفت از آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم است نہ ثبوت مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات چہارم اینکہ ملا علی قاری در شرح شفا میفرماید صلی اللہ علیہ وسلم وشرف وکرم رحمۃ لجمیع خلق اللہ فان العالمین لاشک انہ حقیقۃ فیما سواہ لا صارف بالاتفاق یصرفہ عن دلالۃ الاطلاق ثم من المعلوم انہ لولا نور وجودہ وظہور کرمہ وجودہ لما خلق الافلاک ولما وجد الاملاک فہو مظہر للرحمۃ الالہیۃ التی وسعت کل شیٔ من الحقایق الکونیۃ المحتاجۃ الی نعمۃ الایجاد ثم الی منحۃ الامداد ویعضدہ القول بانہ مبعوث الی کافۃ العالمین من السابقین واللاحقین فہو بمنزلۃ قلب عسکر المجاہدین والانبیاء مقدمۃ والاولیاء موخرتہ وسایر الخلق من اصحاب الشمال والیمین ویدل علیہ قولہ تعالے تبارک الذی نزل الفرقان علی عبدہ لیکون للعالمین نذیرا ومن جملۃ انذارہ للملائکۃ قولہ تعالی ومن یقل منہم انی الہ من دونہ فذلک نجزیہ جہنم ویقویہ قولہ صلی اللہ علیہ وسلم بعثت الی الخلق کافۃ وقد بینت وجہ ارسالہ الی الموجودات العلویۃ والسفلیۃ فی رسالتی المسماۃ بالصلات العلیۃ فی الصلوات المحمدیۃ انتہی آیا این قایل جاہل باتصاف آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم باین اوصاف ایمان دارد یا نہ اگر ایمان ندارد

هرچه خواهد بر زبان آرد و اگر ایمان دارد بایدش که بتصحیح کلام نجدی خود همت گمارد چه بر تقدیر
قول بامکان مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات کو از نوع دیگر هم باشد
قول بودن آن مساوی عند فرض وجوده رحمت برای جمیع خلق الله و بودنش
متصف باینکه لولا نوره وجوده لما خلق شئ من الاشیاء و بودنش مبعوث الی کافة
العالمین من السابقین واللاحقین ضروری خواهد بود و بر این تقدیر آنحضرت صلی الله
علیه وسلم موصوف باین صفات نتواند بود پس بر این تقدیر مع کونه خلاف المفروض المسلم
که ایمانش بموصوف بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم باین صفات هست آن مساوی
مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات نشد پس آن مساوی بر تقدیر وجودش
مصداق آنه مساو له صلی الله علیه وسلم فی جمیع الکمالات ولیس بمساو له فی جمیع الکمالات
باشد فهو مصداق اجتماع النقیضین فهو محال بالذات پس این آشفته سر را مجال
این وسوسه هم نیست حالا نظر در بیهوده گیهای این قایل باید کرد و فهرست ابواب فتوحات
مکی که این قایل نقل کرده است مساسی بمراد این قایل ندارد این قایل از نقل آن جز
تلبیس منظور داشت یکی آنکه عوام و جهله گمان کنند که این قایل بولایت حضرت شیخ اکبر
قدس سره اعتقاد دارد که کلام حضرت شیخ اکبر قدس سره را برای استناد می آرد
حالانکه بمقتدای او حضرت شیخ اکبر بلکه جمیع اولیا و صوفیه را مشرک و مبتدع میداند است
دویم اینکه عوام و جهله اعتقاد کنند که اینکس فتوحات مکیه را هم میداند حال آنکه بیچاره نمیتواند
که عبارت آن درست خواند و قول او چنانکه تاویلش بر این تقدیر غیر مخفی است علامت
عدم سلامت طبع و دماغ اوست چه صیغه النبیین عام است و این صیغه که مشتق است
بر خصوص ذات موصوف دلالت ندارد و معنی خاتم النبیین آخر الانبیاء بعثا است
و محذور بودن مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در این صفت مصداق اجتماع النقیضین
بر هر تقدیر لازم است و قوله غایة ما فی الباب الخ بما نحن فیه ربطی ندارد چه از ان لازم

نمی آید کہ ممتنعات ذاتی ممکن شوند و حدیثی کہ از جواہر القرآن نقل کردہ است بر امکان مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دلالت ندارد و آن خلق کہ در آن ارض بیضا است تحت عموم الخلق فی قولہ صلی اللہ علیہ وسلم بعثت الی الخلق کافۃ و در عموم العالمین فی قولہ سبحانہ لیکون للعالمین نذیرا وفی قولہ سبحانہ وما ارسلناک الا رحمۃ للعالمین داخل اند و مبداء وجود آن خلق نیز نور آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم است ذکر این حدیث در مقام بیان امکان مساوی آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم وجہی ندارد در وسعت قدرت الٰہی و عموم آن ممکنات را گفتگو نیست گفتگو در این است کہ مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات کہ مصداق اجتماع النقیضین است مستحیل بالذات است و ہمچنین قول او و ہمچنین تجسم اعراض غیر قارہ الخ بما نحن فیہ ربطی ندارد اگر این معنی ثابت می کرد کہ فلان مصداق اجتماع النقیضین بوقوع خواہد آمد او را سودی می بخشید اما قولہ پس باین علمک ناقصک شمول قدرت الٰہی مساوی مذکور را بنا بر استحالہ زعمی خود نفی نمودن بجز الحاد در صفات کمالیہ حضرت رب العباد دیگر نیست حاصلش این است کہ استحالہ اکثر مستحیلات ذاتیہ بعلمک ناقصک ثابت است چنانکہ استحالہ ذاتی مصداق اجتماع النقیضین و مصداق ارتفاع النقیضین و استحالہ ما وجودہ مستلزم لعدمہ از اوائل اولیات است و علمک ناقصک برای ایقان باوائل اولیات کافی است و کسی جز سوفسطائی انکار آن نتواند کرد و ببیانات قاطعۃ یقینیہ مبرہن گشتہ کہ مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات مصداق اجتماع النقیضین است پس قول بشمول قدرت الٰہی آنرا ناشی است از جہل بسیط بمعنی خاتم النبیین و اول النبیین خلقا و آخرہم بعثا و بمعنی رحمۃ للعالمین و بمعنی لیکون للعالمین نذیرا و بمعنی ارسلت الی الخلق کافۃ و بمعنی بعثت الی الخلق کافۃ و از جہل مرکب در مدرک سودا وی این عدیم المساوی فی المساوی راسخ شدہ است و الحاد در صفات رب العباد آن است کہ شیخ نجدی مقتدائی او و مقتدو ربودن اتصاف او

سبحانه بنقایص وقبایح همچو کذب وغیر آن قایل شده واین جاهل بامکان اتصاف او سبحانه
بهمه نقایص وخسایس وفواحش وقبایح وبامکان عدم او سبحانه که حصه از عدم است وبامکان
وجود شریک الباری که حصه از وجود است وبنبودن او سبحانه جاهل وعاجز واصم
واعمی وابکم ومتحد بجمیع ممکنات وحوادث در مرتبه ذات احدیه حقه مقدسه علی ما مر مفصلا
قایل است سبحانه وتعالی عما یصفون این بیچاره وآن نجدی آواره از علمک ناقصک
هم بهره نیافتند وازایقان باوایل اولیات هم رو تافتند واز جهلیات مرکبه خود درد وغبا
بربافتند قول بعدم شمول قدرت الهی ممتنعات ذاتیه را همچو مصداق مساو ولیس بمساو
ومصداق موجود ولیس بموجود ومصداق ابیض ولیس بابیض ومصداق اسود ولیس باسود وبالجمله
مصادیق مفهومات متناقضه لامتناهیه عین ایمان است چه بر تقدیر قول بدخول ممتنعات
ذاتیه تحت قدرت الهی از قول بدخول جمیع ممتنعات ذاتیه تحت قدرت الهی گزیر نتواند
بود وقول بمقدوریت شریک الباری وعدم او سبحانه واتحاد او سبحانه بجمیع
حوادث وممکنات الی غیر ذلک من المستحیلات لازم خواهد آمد چه میانه ممتنعات ذاتیه
در امتناع ذاتی تفاوتی نیست تا برخی ازانها مقدور باشند وبرخی مقدور
نباشند مقام استعجاب این است که این جهله ایمان فراموش واین متجاهلان ناحق
کوش بامتناع ذاتی مصادیق ابیض ولیس بابیض واسود ولیس باسود وکاتب
ولیس بکاتب وبالجمله مصادیق مفهومات متناقضه لامتناهیه عدم دخول آن مصادیق
تحت قدرت الهی اعتراف دارند پس امتناع ذاتی مصداق مساوی آنحضرت
صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات که بوجوه عدیده مذکور شد بالا مصداق انه مساو له
صلی الله علیه وسلم فی جمیع الکمالات ولیس بمساو له فی جمیع الکمالات یعنی مصداق
اجتماع النقیضین است چرا اخگر ایشان رامی خراشد درگ ولهای اینها می ترشد
وچرا نمک بر ریش درون اینها می پاشد چون عدم دخول مصادیق آن مفهومات غیر متناهیه

تحت قدرت الٰہی در عموم قدرت الٰہی قادح نشد عدم دخول این مصداق تحت آن
چسان در عموم آن قادح تواند بود منشا این کج فہمیہا و کج رویہا وبال نجدیت
است والعیاذ باللہ من الالحاد وسوء الاعتقاد قال الجاہل المجہول اکنون بر سبیل تنزل
و تسلیم می گوئیم کہ در شخص مفروض المساوات وصف خاتمیت ممتنع بالذات ہست لیکن
عالم ربانی علیہ الرحمہ تصریح نکردہ کہ مساوی در جمیع کمالات ممکن و مقدور ہست دعوے
از خود تراشیدن و دیگری را بدان متہم کردہ در پی ابطالش بودن سوائی عصیان
بہتان از قبیل خرافات بیمعنی ہست واز جنس ترہات لایعنی بالفرض اگر تقدیر کلامش
ہمین باشد پس از جمیع کمالات کمالیکہ تساوی در آن ممکن نباشد وما بہ التساوی
آن نتوان گفت مستثنیٰ باستثناء عقلی خواہد بود چنانچہ کمالات جزئیہ متشخصہ قائمہ
بذات ہر دو مساوی مستثنیٰ اند زیرا کہ مراد کلیات آنہاست کہ در ہر دو متساوی
مشترک اند چنانچہ استثناء ذات مبارک و مقدس صلی اللہ علیہ از جمیع نبیین علیہم

السلام در لفظ خاتم النبیین زیرا کہ لام برای استغراق ہست پس اگر گفتہ شود کہ
درین صورت ختم حقیقی و کسری فوت شد خواہ این را فوت مساوات نام نہند یا نی زیرا کہ
کمال ختم نبوت در دیگر مساوی یافتہ نشد و این شق را مستدل باطل کردہ میگوئیم کہ ممکن ہست کہ
در آن مساوی دیگر یک کمال مختص بذات او قائم مقام وصف ختم یافتہ شود پس چنانکہ در یک
مساوی وصف خاتم ہست در دیگر مساوی وصف دیگر مختص باد در مقابل وصف خاتم
است پس درین صورت سوائی این دو وصف در اوصاف کمال دیگر ہر دو متساوی
مشترک اند و این ہر دو وصف در ہر دو موصوف بتوزیع یافتہ شدند اگر گفتہ شود کہ
این جواب دافع اعتراض نیست بلکہ موجب زیادہ اعتراض ہست زیرا کہ چون فقدان
وصف خاتم در یکی موجب بطلان تساوی باشد لعدم الاشتراک فقدان وصفت
کہ در یکی موجود و مختص بموصوف خود ہست و مفقود در دیگری موجب اعتراض بطریق

منتہی الارب

اولی خواهد بود چرا که بنظر هر یک وصف مختص گفته خواهد شد که تساوی باطل لعدم الاشتراک
در جوابش گفته خواهد شد که درین سوال از حدیث استثنا و حدیث تدارک همسری
ذهول است زیرا که حاصلش این است که سوای دو کمال مختص دیگر کمالات مشترک‌اند
من حیث الانواع میان هر دو متساوی و اشتراک این دو کمال من حیث النوع مستثنی
است از اشتراک نوعی دیگر کمالات و چون اشتراک مطلق ما به التساوی میان
هر دو متساوی لازم تساوی است برای تحقق این لازم تساوی اشتراک کلی عرضی
هر دو نوع کمال مختص میان هر دو متساوی کافی است و این کلی عرضی مفهوم کمال مختص است
که بر هر دو نوع مختص صادق است و در هر دو متساوی مشترک توضیحش آنکه در وصف
خاتم دو اعتبار است یکی بخصوص خاتم و دوم آنکه فردی است از کلی کمال مختص پس چون
در مساوی کمال دیگر محاذی کمال خاتم یافته شد در آن هم یک خصوصیت ذات است
دوم اینکه فردی از کمال مختص است پس چون کلی کمال مختص در هر دو مشترک است
همسری مساوات فوت نشد که خصوصیت خاتم و مقابل آن مشترک نگشت مثلا زید
و عمرو در وصف شجاعت و سخاوت مشترک‌اند و در زید وصف تیراندازی است و در عمرو
وصف بندوق اندازی هر دو بر وجه کمال پس میتوان گفت که زید و عمرو در جمیع
کمالات متساوی اند بایمعنی که بعضی مشترک بالنوع و بعضی اگر در یکی است در دیگر
هم آن بعضی است و کلی مختص در هر دو مشترک است پس در زید و عمرو سه سه
کمال یافته شد شجاعت و سخاوت و کمال مختص و هیچ یکی از زید و عمرو کم از دیگری
یا افضل از وی نیست و هر دو را متساوی گفته خواهد شد شاهد صدق این مقال عند
العلما را اتفاق اقوال است از فقها بر تساوی اعراب و براذین با آنکه در هر یک وصفی
است مختص که در دیگری مفقود است لیکن کلی عرضی هر دو وصف که آن منفعت معتبره است
در هر یکی مشترک است و موجود بنابران هر دو را متساوی گفته خواهد شد در هدایه

و دیگر کتب فقہ مذکور ست ان العرف والامکان فی الطلب والھرب اقوی فالبرذون
اصبر واللین عطفا ففی کل منہما منفعۃ معتبرۃ فاستویا طلب وھرب قوی در براذین
وصبر ولین قوی از روی عطف در عراب مفقود است ولیکن باعتبار منفعۃ معتبرہ ہر دو مستوی
شدند پس این قسم مساوی ممکن و متصور والی خواہد بود کہ واقع شدنی نیست اگر گفتہ
شود کہ ازین توجیہ بر یک احتمال تساوی ثابت شد و بر احتمال دویم کہ اعتبار اشتراک
نوعی ہر یک کمال مختص ست تساوی ثابت نمی شود چنانچہ خود موجہ بران اعتراف کردہ
و مراد معترض کہ منافی تساوی است احتمال دویم ست جوابش دادہ خواہد شد کہ
این اعتراض خارج از آداب مناظرہ است چرا کہ معترض اصل مدعی و معلل نیست اصل
مدعی امکان مساوات عالم ربانیست و معترض سایل پس بیان مراد از طرف مدعی
اصل برای دفع اعتراض کافیست و تعیین مراد او از طرف خود و انکار مراد مدعی کہ
این مراد تو نیست بعد ازان اعتراض بر آن خلاف قانون مناظرہ ست اقول
حاصل این ہذیانات کہ بی تابانہ ازین سودا زدہ ہوای شیخ نجدی سر زدہ عقل و
دین این طعمہ شیاطین را بر باد دادہ دو امر ست یکی اینکہ مراد شیخ نجدی از مساوی
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مساوی در جمیع کمالات نیست نسبت دعوی مقدوریت
مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات سوی او بہتان ست دویم
اینکہ اگر بالفرض دعویش ہمین باشد محتمل ست کہ در شخص مفروض المساوات کمالی
دیگر کہ موازن و معادل وصف خاتم النبیین باشد یافتہ شود و آن کمال در آن
کمال در آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نباشد پس آن شخص مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
در جمیع کمالات بمعنی باشد کہ در آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم وصف خاتم النبیین
بالاختصاص و در آن شخص کمال معادل و موازن این وصف بالاختصاص و دیگر کمالات
در قسم دیگر بالاشتراک موجود باشند پس مساوات متحقق شد و ازین گونہ مساوات

مشارکت آن شخص با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در وصف خاتم النبیین کہ صالح اشتراک
نیست لازم نآمد با جملہ کلامہ چون شیخ نجدی کہ این سرگشتۂ تیہ حیرانی باقتضای نادانی
وبی ایمانی او را لقب خاتم ربانی بخشیدہ است خود تصریح کردہ است کہ برابر آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم عبارت است از فرد انسانی کہ مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در
ماہیت واوصاف کمال است و بر امکان آن دلیل آوردہ باینکہ امتناع ذاتی آن
یا از جہت امتناع اشتراک ماہیت خواہد بود یا از جہت امتناع اتصاف باوصاف
مذکورہ بالنظر الی نفس الذات وظاہر است کہ اشتراک ماہیت انسانی در الوف الوف
افراد ممتنع نیست والا اتصاف آنجناب صلی اللہ علیہ وسلم باوصاف مذکورہ ممتنع
بودی فان حکم المثلین واحد فیما یثبت ویسلب بالنظر الی نفس الماہیۃ والا لزم عدم
اشتراک الماہیۃ بینہما فیلزم عدم المماثلۃ ہف پس وجود مساوی مذکور ممتنع نباشد
انتہی دلیلہ ازین کلام شیخ نجدی ظاہر و آشکار است کہ مدعای او این است کہ برابر آن
حضرت صلی اللہ علیہ وسلم یعنی مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در ماہیت وجمیع
اوصاف کمال ممتنع بالذات نیست و دلیل او در جمیع اوصاف کمال کہ آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم بآن اوصاف متصف اند جاری است و دلیل آن ضلیل نزد
این ذلیل قابل وثوق وتعویل است بلکہ این پلید برای تشئید وتائید آن عرق ریزیہا
بلکہ جانفشانیہا نمودہ است ہرچند مآل عرق ریزی وجانفشانی او بجز خیبت وخسران
وناکامی وحرمان ہیچ نیست کما سیلوح عنقریب انشاء اللہ تعالی پس ازین
ہردو امر کار شیخ نجدی بر نمی آید وگرہ از کار فرو بستہ اش نمی کشاید تصحیح کلام ضلالت
التیام او بی اثبات اینکہ وصف خاتم النبیین ودیگر اوصاف کمال مختصۂ ذات
افضل ممکنات علیہ افضل الصلوات صالح اشتراک بین الذوات اندرو نمی نماید
تسلیم اینکہ وصف خاتم النبیین در شخص مفروض المساوات ممتنع بالذات است وبمساوی

آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات ممکن ومقدور نیست دعوی او را باطل میکنند
وتجدیت را از بیخ بر میکنند وسر سودایش می شکنند و دلیلش را زیر پای افگنند حاصل که
این هر دو امر بکار آمد شیخ نجدی نیست برای کار آن بیچاره آواره هیچکاره اگر ممکن
باشد چاره دگر باید جست او با این هذیانات از مضایقی که در آن افتاده است نتواند
رست حالا اولاً نظر اجمالی در این هر دو امر بقطع نظر اینکه این هر دو امر را با کلام شیخ نجدی
ربطی نیست وثانیاً نظر تفصیلی در هذیانات این شوریده سر ضرور است پس می گوییم
که امر اول یعنی قول او اکنون بر سبیل تنزل وتسلیم می گوییم که در شخص مفروض المساوات
وصف خاتمیت ممتنع بالذات است لیکن عالم ربانی تصریح نکرده که مساوی در جمیع
کمالات ممکن ومقدور است بمعنی محض است زیرا که مرادش از شخص مفروض المساوات
از شخص مفروض المساوات فی جمیع الکمالات است بعد تسلیم امتناع ذاتی وصف
خاتمیت در آن شخص این شخص را مفروض المساوات گفتن هذیان دیوانگی است واگر مراد
ازان شخص مفروض المساوات فی الماهیة وفی بعض الاوصاف است کو آن شخص نظر بدیگر
کمالات مفضول باشد ومساوی نباشد پس در امکان آن بلکه در وجود این
چنین اشخاص کثیره که مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم در ماهیت انسانی ودر توحید
وایمان ونبوت ورسالت اند کلام نیست واگر مرادش این است که در شخص مفروض
المساوات اگرچه وصف خاتمیت ممتنع بالذات است مگر وصفی دیگر معادل وموازن
وصف خاتمیت در آن موجود است وازین جهت او را مساوی توان گفت این آیل
بامر ثانی است که آن را بعد این قول بتطویل لاطائل بیان نموده است براین تقدیر
این قول محض لغو وبیمعنی است دیگر وجوه فضوح این قول در نظر تفصیلی وضوح خواهد یافت
وامر ثانی وسوسه شیطانی است که در خواطر مومنین خطور هم نمی کند چه جائی آنکه از
زبان مسلمانی بیجه یاوه سر زند وذلک بوجوه اول اینکه عقیده همه مومنین این است

که او سبحانه بفضل عظیم خود جمیع محاسن صوریه ومعنویه وجمله فضایل دینیه ودنیویه وجمیع خصال حمیده جبلیه ومکتسبه وجمیع مکارم اخلاق ومحاسن افعال ظاهره وباطنه واعلی مراتب عبادت و تقوی واقصی درجات قرب وزلفی وغایت مدارج خلت ومحبت واصطفا واسنی مناصب شرف وعز واعتلا مما لا یعد ولا یحصی بآنحضرت صلی الله علیه وسلم کرامت فرموده وهیچک فضیلتے وکمالی را که شایان شان والای آنحضرت صلی الله علیه وسلم که افضل رسل اولی العزم اند بوده باشد نگذاشته که بآنحضرت صلی الله علیه وسلم ارزانی نداشته چنانچه قاضی عیاض قدس سره باب ثانی قسم اول کتاب شفا را در ذکر محاسن وفضایل آنحضرت صلی الله علیه وسلم مدون وآن باب را باینعبارت معنون نموده اند الباب الثانی فی تکمیل الله له المحاسن خلقا وقرانه جمیع الفضایل الدینیه والدنیویه فیه نسقا پس توهم اینکه در مساوی آنجناب خلایق مآب صلی الله علیه وسلم فضیلتے وکمالی موازن وموازی وصف خاتم النبیین باشد که آن فضیلت وکمال بوجود در ذات فایض الجود آنحضرت صلی الله علیه وسلم شرف نیافته باشد در خاطر هیچک مومن خطور نتواند کرد برای خطور همچو وساوس شیطانی زندقه وبی ایمانی شرط است دویم اینکه او سبحانه در شان آنحضرت صلی الله علیه وسلم میفرماید وتیتم نعمته علیک ونیز میفرماید وکان فضل الله علیک عظیما پس کدام فضل وکمال که این قایل آن را معادل وموازن وصف خاتم النبیین قرار داده اختصاص آن بمساوی فرض کرده خود ومقتدای خود نبودنش در آنحضرت صلی الله علیه وسلم تجویز میکند آیا از جمله نعم وافضال حضرت ذو الجلال است یا از آن جمله نیست علی الثانی تخییل بودن آن معادل ومقابل وصف خاتم النبیین از کسی بی جنون مطلق متصور نیست معتوه هم تجویز آن نتواند کرد وعلی الاول آن فضل وکمال که هم پایه وصف خاتم النبیین است بلاشبه در ذات جامع جمیع حسنات آن افضل

تمکنات علیه افضل الصلوات موجود خواهد بود والا اتمام او سبحانه نعمت خود را بر آن
حضرت وعظیم بودن فضل او سبحانه بر آنحضرت صلی الله علیه وسلم راست نخواهد بود والعیاذ
بالله من ذلک بلکه بحو خطرات شیطانی منجر بتکذیب آیات قرآنی است سیوم اینکه او سبحانه
میفرماید وانک لعلی خلق عظیم وعن جابر رضی الله عنه ان النبی صلی الله علیه وسلم قال
ان الله بعثنی لتمام مکارم الاخلاق وکمال محاسن الافعال از آیه کریمه غایت عظمت
خلق آنحضرت صلی الله علیه وسلم واز حدیث شریف بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم
متمم جمیع مکارم اخلاق ومکمل جمیع محاسن افعال ثابت است چه آیه کریمه توصیف
خلق بعظمت با تنکیر موصوف وصفت که این تنکیر برای تعظیم است و در حدیث شریف
اضافت مکارم ومحاسن که هر دو جمع اند سوی الاخلاق والافعال که هر دو جمع محلی
باللام اند آمده افاده غایت عظمت خلق وعموم مکارم الاخلاق ومحاسن الافعال
نمود وازین رو متحقق است که آنحضرت صلی الله علیه وسلم جامع جمیع مکارم اخلاق
ومحاسن افعال ومتمم ومکمل آنها هستند وهیچ فضل وکمال از جمله مکارم اخلاق
ومحاسن افعال وشریف شیم وکرایم خصال آنچنان نیست که آنحضرت صلی الله
علیه وسلم باکمل واتم آن موصوف نباشند حالا می گوییم که آن کمال که این قایل
بودن آن در مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم معادل وصف خاتم النبیین
ونبودن آن در آنحضرت صلی الله علیه وسلم تجویز می کند یا از قبیل اصطفا وقرب الهی
است یا از آن قبیل نیست علی الاول آن کمال منحصر در رسالت ونبوت ودر ولایت
بی نبوت است اگر آن کمال از باب نبوت ورسالت است معادل وصف خاتم
النبیین نمی تواند شد چه خاتم النبیین مکمل نبوت ورسالت است وهیچ نبوت و
رسالت که ورای ختم نبوت ورسالت باشد معادلت وموازنت ختم نبوت ورسالت
از کمال نبوت ورسالت است نتواند کرد واگر آن کمال ولایت بی نبوت است معاونت

آن با وصف خاتم النبیین متصور نیست وعلی الثانی آن کمال اگر از جنس مکارم اخلاق
ومحاسن افعال است نبودن آن در آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم محتمل نیست موجود بودن
آن در آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باکمل وجوہ ضروریست واگر از جنس مکارم اخلاق
ومحاسن افعال نیست کمال نیست چہ جای آنکہ معادل وصف خاتم النبیین باشد
چہارم اینکہ کمال وفضل وشرف مخلوقات منحصر است در قرب حضرت خلاق سبحانہ
وامریکہ بقرب حضرت او سبحانہ تعلق ندارد وفضل وشرف وکمال نیست ومراتب
فضل وکمال بحسب تفاوت مراتب قرب باہم متفاوت اند واعلی اجناس وانواع
فضل وکمال مخلوقات نبوت ورسالت است واعلی مراتب نبوت ورسالت ختم
نبوت ورسالت است کہ عبارت است از کمال نبوت ورسالت پس ہیچ کمال
از کمالاتیکہ مخلوقات وماسوی اللہ را حاصل تواند شد در صورت بودن آن ورای
نبوت معادل نبوت نتواند شد ودر صورت بودنش ورای رسالت معادل رسالت
نتواند شد ودر صورت بودنش از باب نبوت ورسالت معادل ختم نبوت ورسالت
نتواند شد توہم امکان مخلوقی کہ خاتم النبیین نباشد ودر آن کمالی موجود باشد
کہ معادل وصف خاتم النبیین باشد ناشی از جہل ونادانی وزندقہ وبی ایمانی است
پنجم اینکہ موصوف بخاتم النبیین ہمان نبی باشد کہ مکمل قصر نبوت ورسالت ومحدد جہات
عدالت ومتمم مکارم اخلاق ومحاسن افعال وجامع جمیع خصال فضل وکمال ودین
او ناسخ ادیان وشریعت او مؤبد تا بقای جہان ورسالت او عام کافہ انس وجان
وفیض ہدایت او فایض بر جمیع انام ودین او کامل بلا افراط وتفریط در غایت اقتصاد
علی وجہ التمام باشد ودین او الی یوم الدین شایع وملت بیضای او ظاہر بر جمیع
ملل وشرایع بود ودرین معنی مجال کلام وگنجایش شکوک واوہام نیست حاصل آنکہ
عموم ہدایت جمہور واخراج ثقلین من الظلمات الی النور وتہذیب خلایق باعمال صالحات

بمحاسن افعال ومکارم خلایق واشاعت حسنات وکف عن السیئات الی یوم النشور
از لوازم وصف مذکور ست وموصوف آن بفحوای من سن سنة حسنة فله اجرها واجر من عمل
بها الی یوم القیمة بدین ہدایت عامه وعنایت تامه از ایمان واعمال صالحه واتقای
ہر واحد از احاد مومنین ومسلمین ومتقین وصالحین وشہدا وصدیقین آراست ادشاب
وماجور ست ولہذا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرموده اند انا اکثر الناس تبعا یوم
القیمة ونیز فرموده اند اطمع ان اکون اعظم الانبیاء اجرا یوم القیمة اذا تمهد ہذا
فنقول آن کمال که این قایل ابدای احتمال بودن آن در مساوی آنحضرت صلی اللہ
علیه وسلم معادل ومقابل وصف خاتم النبیین وبودن آن کمال در آنحضرت صلی اللہ
علیه وسلم نموده است یا چنین ست که موصوف آن مکمل رسالت وصاحب شریعت
موبده عامه ہادی ثقلین الی یوم النشور ومستحق مثوبات واجور مذکور باشد یا چنین
نیست علی الاول آن کمال وصف خاتم النبیین ست که این قایل امتناع ذاتی
بودن آن در شخص مفروض المساوات تسلیم کرده ست وعلی الثانی تخئیل بودن
آن کمال معادل ومقابل وصف خاتم النبیین از صبیان ومعتوہین ہم متصور نیست
ششم اینکه آن کمال آیا شایسته منصب نبوت ورسالت ست یا نه علی الثانی
معادل وصف خاتم النبیین نتواند شد وعلی الاول آیا آن کمال در کسی از انبیا
ورسل گاہی بود یا نه اگر آن کمال در کسی از انبیا ورسل علیہم السلام بود توہم
نبودن آن کمال در آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم باقتضای بی ایمانی است لما روی
ان النبی صلی اللہ علیه وسلم حاز خصال الانبیاء کلها واجتمعت فیه اذ ہو عنصرها
ومنبعها وسیاتی انشاء اللہ العزیز مفصلا واگر آن کمال که شایسته منصب نبوت
ورسالت است در ہیچ نبی از انبیا علیہم السلام گاہی نبود ونیست وگاہی نخواہد بود
آن کمال از قبیل انیاب الاغوال است نه جنس فضل وکمال واین تخئیل که رب جلیل

همه انبیا و رسل علیهم السلام را ازان کمال که با وصف خاتم النبیین موازن و عدیل است
محروم گذاشته آن را برای کرور ها لاشی محض که شیخ نجدی به پیروانش آنها را مساوی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم پنداشته نگاهداشته آن را ازلا و ابدا محض معدوم داشته
است از فنون جنون است پس ابدای این احتمال که خیال محال است باقتضای
غایت غوایت و ضلال برای اضلال عوام جهال است و این همه وبال اتباع نجدی
وخیم المآل است هفتم اینکه آن شخص مفروض المساوات که موصوف بکمال موازن و معادل
وصف خاتم النبیین باشد بر تقدیر امکانش و فرض وجودش یا نبی باشد یا نبی
نباشد اگر نبی نباشد محال است که مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم گو در صد
هزار کمال دیگر سوای نبوت باشند و اگر نبی باشد پس وجود او بصفت نبوت در زمن
آنحضرت صلی الله علیه وسلم و بعد آن مستلزم سلب صفت خاتم النبیین ازان حضرت
صلی الله علیه وسلم است حال آنکه بعد تسلیم اختصاص وصف خاتم النبیین بآنحضرت
صلی الله علیه وسلم کلام است و گفتگو بعد تسلیم امتناع ذاتی اشتراک آنست پس فرض
وجودش در زمان آنحضرت صلی الله علیه وسلم و بعد آنکه مستلزم خلاف مسلم مفروض
است فرض نقیضین است فهو فرض محال و بر تقدیر وجود او قبل زمان آنحضرت
صلی الله علیه وسلم پایه او با صد هزار کمال در فضل و شرف از پایه آنحضرت صلی الله
علیه وسلم فروتر خواهد بود که نبوت او که اعلی کمالات اوست بکمال نرسیده غیر کامل
با کامل برابر نتواند شد گو در غیر کامل صد هزار وصف باشد غیر کامل بهر حال
غیر کامل است هشتم اینکه انچه این قایل تجویز می کند که آنحضرت صلی الله علیه وسلم و آن
شخص مفروض المساوات در جمیع اصناف کمال سوای وصف خاتم النبیین که
مختص بآنحضرت صلی الله علیه وسلم است و سوای آن وصف معادل وصف
خاتم النبیین که مختص بآن شخص مفروض المساوات باشد متشارک باشند

محض باطل است چه بسیاری از کمالات مختصه بآنحضرت صلی الله علیه آنچنان هستند
که هرگز مشترک بین اثنین نتواند شد و هیچکس مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم در آن
کمالات نتواند شد از آن جمله است مبعوث بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم سوی عالمین
کافه کما قال عز من قائل لیکون للعالمین نذیرا وقال صلی الله علیه وسلم وبعثت الی الخلق کافه
وارسلت الی الخلق کافه این صفت صالح اشتراک بین اثنین نیست چه اگر دو کس بصفت
باین صفت باشند هر واحد از آن هر دو داخل عموم العالمین وعموم الخلق باشند پس هر واحد از آن هر دو
از امت دیگری باشد وهذا مما لا یعقل و از آنجمله است بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم رحمة للعالمین
این وصف هم مشترک بین اثنین نتواند شد و از آنجمله است بودن نور آنحضرت صلی الله علیه وسلم
اول ما خلق الله وبودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم اول النبیین خلقا و اول من ینشق عنه
الارض و اول من یفیق من الصعقة و اول من یؤذن له فی السجود و اول من یرفع راسه
و اول من ینظر الی الله تعالی و اول شافع و اول مشفع و اول من یحرک حلق الجنة و اول
من یقرع باب الجنة و اول من یفتح له الجنة و اول من یجیز علی الصراط این سیزده صفات
صالح اشتراک بین اثنین نتواند شد که اول افعل التفضیل مضاف سوی صیغه عموم
در این صفات است پس سبق موصوف آن بر جمیع من عداه مما اضیف الیه الاول
قطعی و ضروری است وقد سبق ما نقلنا من التوضیح والتلویح ان الاول لا یکون
متعددا و اگر دیگری مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرض کرده شود آنحضرت
صلی الله علیه وسلم در عموم مضاف الیه داخل باشد پس سلب این صفات از آنحضرت
صلی الله علیه وسلم لازم آید پس مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم در این صفات مشارک
آنحضرت صلی الله علیه وسلم نباشد فوجوده مستلزم لعدمه و از آن جمله است بودن
آنحضرت صلی الله علیه وسلم نائل وسیله که آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرموده اند
فانها منزلة لا ینبغی الا لعبد من عباد الله وارجو ان اکون انا هو و نیز جمیع صحابه

پسید ندا الوسیلة زیبود ندا اعلی درجة فی الجنة لا ینالها الا رجل واحد پس نیل وسیله کی میسر
مگر برای یک بنده نخواهد یافت آن را مگر یک مرد یعنی آنحضرت صلی الله علیه وسلم صالح
اشتراک بین اثنین نیست و از آن جمله است قیام آنحضرت صلی الله علیه وسلم علی یمین الله
و علی یمین العرش مقاما لا یقومه غیره یغبطه فیه الاولون والآخرون کما سیاتی عنقریب
ان شاء الله العزیز ولهذا حضرت شیخ عبد الحق محدث دهلوی قدس سره در تکمیل الایمان
در اثنای ذکر حدیث شفاعت کبری میفرماید غیر او را ایستادن در آن مقام ممکن نباشد
و از آن جمله است بودن سایر انبیا علیهم السلام در روز قیامت زیر لوای آنحضرت
صلی الله علیه وسلم کما قال صلی الله علیه وسلم وبیدی لواء الحمد ما من نبی آدم فمن سواه
الا تحت لوائی معلوم نیست که آن شخص مفروض المساوات طایفه نجدیه در اعتقاد
این طائفه در صورت امکان او بعد فرض وجودش در عرصه قیامت خواهد بود یا نه و علی
الاول آیا او تحت لوای آنحضرت صلی الله علیه وسلم خواهد بود یا خود صاحب لوا خواهد بود
استکشاف اعتقاد این طائفه درین باب توان کرد و از آن جمله است شفاعت
کبری که احادیث آن عنقریب می آید خلاصه آن این است که آنحضرت صلی الله علیه
وسلم در روز قیامت ملجا و ملاذ سایر اولین و آخرین اند شاه ولی الله دهلوی شیخ
مشایخ این نجدیه در قصیده بائیه بآن اعتراف دارد حیث یقول ملاذ عباد الله
ملجا خوفهم اذا جاء یوم فیه تشیب الذوایب چه عباد الله که جمع مضاف است از صنیع عموم
است و ظاهر است که این صفت هم مشترک بین اثنین نتواند شد و الا هر واحد از آن
اثنین ملاذ و ملجا جمیع من عداه من الاولین والآخرین و من عباد الله نباشد پس بر تقدیر
بودن هر واحد از اثنین ملجا و ملاذ جمیع من عداه هر واحد از آن اثنین ملجا و ملاذ جمیع
من عداه نباشد فهو تقدیر محال مگر شاید این نجدی باتباع شیخ نجدی با احادیث شفاعت
ایمان ندارد و قول شیخ مشایخ خود را از قبیل اکاذیب شعریه شمارد و از آن جمله است

بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اکرم الاولین والآخرین علی اللہ چہ بر تقدیر بودن دیگری اکرم الاولین والآخرین علی اللہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اکرم الاولین والآخرین علی اللہ تواند بود پس مشارکت دیگری با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در این صفت ہم ممکن نیست و وجود مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دریں صفت مستلزم عدم آنست فہو محال بالذات وازانجملہ ہست بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم سید الناس یوم القیمۃ بر تقدیر بودن دیگری سید الناس یوم القیمۃ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم سید الناس یوم القیمۃ نتواند بود پس مشارکت دیگری با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دریں صفت ہم ممکن نیست و وجود مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در این صفت مستلزم عدم آنست فہو محال بالذات وازانجملہ ہست بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم امام النبیین وصاحب شفاعتہم یوم القیمۃ بر تقدیر بودن دیگری امام النبیین وصاحب شفاعتہم یوم القیمۃ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در عموم النبیین کہ جمیع محلی باللام است داخل باشند وامام النبیین وصاحب شفاعتہم نباشند وجود مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در این صفت ہم مستلزم عدم السنت فہو محال بالذات وازانجملہ ہست بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم متمم مکارم الاخلاق ومکمل محاسن الافعال بر تقدیر بودن دیگری متمم مکارم الاخلاق ومکمل محاسن الافعال آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم متمم مکارم الاخلاق ومکمل محاسن الافعال نتواند بود کہ تتمیم تام وتکمیل کامل وتحصیل حاصل محال بالذات وغیر معقول ہست بالجملہ صفات مذکورہ ودیگر انچہ بماند ہمچو صفت خاتم النبیین صالح اشتراک اثنین نیست تخییل بودن مساوی مفروض مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در سایر کمالات واختصاص او بکمال ہموازن ومعادل صفت خاتم النبیین کہ مختص با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ہست ناشی از جہل ونادانی والحاد وبی ایمانی ہست این قایل اگر از انصاف آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم بصفات مذکورہ انکار دارد ربقہ اسلام از رقبہ خود برآرد واگر

باین اعتراف می نماید باید که از کیش نجدیت و اتباع شیخ نجدی برآید و اگر با وجود این اعتراف تجویز مشارکت دراین اوصاف دارد از اہلیت مخاطبت برافتد که ہیچ تجویز بی فقد فہم و تمیز نتواند شد ہر یکی ازین صفات کمال ہمچو وصف خاتم النبیین آنچنان فضل کلیست که محتمل اشتراک این اثنین نیست و ہیچ فضیلت از فضایلی که در دیگری سوای آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باختصاص یا بلا اختصاص یافته شدند یا یافته شوند یا یافته توانند شد نسبت بہر یکی ازین صفات کمال فضایل جزئیه اند معادل ہیچ یکے ازین صفات نتوانند شد و وجود مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در یکی ہم ازین صفات مستلزم عدم آن است و مشارک مذکور مصداق اجتماع النقیضین است فہو محال بالذات اقول حالا نظر تفصیلی در ہذیانات این قایل باید کرد قول او واکنون برسبیل تنزل و تسلیم می گویم که در شخص مفروض المساوات وصف خاتمیت ممتنع بالذات است ترقی در سخافت و خرافت است چه بود تسلیم امتناع ذاتی وصف خاتمیت در شخص مفروض المساوات آن شخص را مفروض المساوات گفتن از آثار جنون است که بر تقدیر نبودن آن شخص خاتم النبیین مساوی بودن او معنی ندارد پس این تسلیم خرق مساوات است و اگر بنای مساوات او بر ابدای احتمال اختصاص کمالے معادل وصف خاتم النبیین بان شخص است مآل این قول ہمان می شود که بعد ازین گفته است بر این تقدیر این قول لغو و ہدر است و قول او لیکن عالم ربانی تصریح نکرده که مساوات در جمیع کمالات ممکن و مقدور است بدان ماند که ابلہی تمام مثنوی یوسف و زلیخا خوانده می پرسید که زلیخا زن بود یا مرد آیا دعوی شیخ نجدی که این قایل لقب عالم ربانی باو لطف فرموده است این بوده که شخصی که مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فی امر من الامور و فی وجه من الوجوه باشد ممکن و مقدور است اگر ہمین دعوی او است ظاہر است که ہزاران ہزار اشیا که مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ

در شیئیت و وجود و در انسانیت و در ایمان اند و نیز مشارکان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در نبوت و رسالت موجود بوده اند در امکان و وجود همچو اشیا و اشخاص چه کلام است و شیخ نجدی تصریح نموده بدینکه برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم عبارت است از فرد انسانی که مشارک آنجناب باشد در ماہیت و اوصاف کمال و بر امکان آن دلیل می آرد چنانکه بالا گذشت و آن دلیل در جمیع اوصاف کمال آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم جاری است و این قایل برای اتمام آن دلیل بسیار دست و پا زده حرکات مذبوحی کرده است در اینجا این مدہوش گم کرده ہوش ناحق کوشش دعوی و دلیل را فراموش ساخته خود را در مخمصہ دیگر انداخته است معلوم شد که این پلید واہی با این بلادت نامتناہی بغایت ناشی و ساہی است بلادت و نسیان خود را بر طاق نسیان گذاشته تہمت افترا و بہتان بر دیگران برداشته این فرتوت مبہوت خود بہتان نموده در خرافت افزوده لب بہجو خرافات کشوده و قول او بالفرض اگر تقدیر کلامش ہمین باشد پس از جمیع کمالات کمالیکه تساوی در آن ممکن نباشد و مالہ التساوی آن را نتوان گفت مستثنے باستثنای عقلی خواہد بود طرفہ ہذیانی است چه دلیل آورده شیخ نجدی که بالا مذکور شده است و این خاکپای نجدیان برای اتمام آن بسیار خاک بر سر خود ریخته است در جمیع کمالات جاری است چه حاصل آن دلیل این است که شارکت در ماہیت ممتنع نیست و اتصاف باوصاف مذکوره نیز بالنظر الی نفس الماہیۃ ممتنع نیست و الا اتصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ہم بآن اوصاف ممتنع می بود و این کلام در ہمہ اوصاف جاری است اگر کلامین کمال بکلامین وجه مستثنے شد این دلیل ہمان کمال منقوض است بر تقدیر مستثنے بودن کمالی از کمالات از کلیہ عدم امتناع اتصاف بآن بالنظر الی نفس الماہیۃ دعوی شیخ نجدی و دلیل از بیخ برکنده است و سعی این قایل در اتمام دلیل رایگان است

وهمذا از دو حال خالی نیست آیا مستثنی شدن باستثنای عقلی مخصوص بوصف خاتم النبیین است یا دیگر کمالات مختصه بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم که در وجه هشتم مذکور شده اند نیز ازان کلیه مستثنی اند اول باطل است چه مبرهن شده است که آن کمالات هم محتمل اشتراک بین اثنین نتوانند بود ومساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم درآن کمالات مصداق اجتماع النقیضین ووجودش مستلزم عدم اوست پس استثنای آن کمالات هم ازان کلیه ضروریست وعلی الثانی متحقق شد که مساوی آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم درهمه آن کمالات مختصه ممتنع بالذات است وهو المطلوب پس نجدیت مستاصل ودلیل شیخ نجدی باطل ومختل است ازینجا انکشاف یافت که توجیه قول شیخ نجدی بتجویز اینکه در مساوی مفروض کمالی مختص موازن وصف خاتم النبیین یافته شود توجیه القول بما لا یرضی به قایله است وقول او بمستثنی بودن وصف خاتم النبیین ازان کلیه بنای نجدیت برمی کند ودلیل او را از پای افگند وکفی اللہ المؤمنین القتال وقول او چنانکه کمالات جزئیه متشخصه بذات هر دو متساوی مستثنی اند زیراکه مراد کلیات آنهاست که در هر دو متساوی مشترک اند بشیخ نجدی ودلیل او مضرت تمام میرساند چه مبنای دلیل او این است که چون اتصاف نفس ماهیت بوصفی در فردی ممکن باشد اتصاف نفس ماهیت بهمان وصف در افراد دیگر بالنظر الی نفس الذات ممتنع نتواند بود واگر این کلیه صادق است اتصاف نفس ماهیت بکمالات جزئیه متشخصه بذات هر دو متساوی بالنظر الی نفس الذات ممتنع نتواند بود پس کمالات جزئیه متشخصه بذات هر دو متساوی ازان کلیه مستثنی نتوانند بود واگر آن کلیه کاذب است دلیل شیخ نجدی ساقط است در مقدمات کلیه عقلیه از تخصیصات به بیان مراد کاری برنمی آمد ودر حقیقت کلیه صادق این است که هر وصفی که صالح اشتراک بین اثنین در نفس الامر باشد

اتصاف نفس ماہیت بآن وصف در فردی مستلزم امکان اتصاف ماہیت بآن
وصف در فرد دیگر ام ہست وچون کمالات جزئیہ متشخصہ بخصوصیات موصوفات
صالح اشتراک بین اثنین نیست آن کمالات داخل این کلیہ نیست وہمچنان
وصف خاتم النبیین ودیگر اوصاف مختصہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ در وجہ
ہشتم مذکور شدہ اند صالح اشتراک در نفس الامر بین اثنین نیست کما سبق
مرارا پس مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دران کمالات ممتنع بالذات است
چنانکہ مشارک شخص خاص در اوصاف جزئیہ متشخصہ بآن شخص ممتنع بالذات است
وقول او وچنانچہ ذات مبارک ومقدس صلی اللہ علیہ وعلی آلہ وسلم از جمیع نبیین علیہم
السلام در لفظ خاتم النبیین زیراکہ لام برای استغراق است دلالت وارد
برانکہ بیچارہ تا حال معنی خاتم النبیین نفہمیدہ است خاتم النبیین عبارت است
از واحد اخیر جماعت انبیا علیہم السلام پس یکی از انجماعت مستثنی باشد واحد
اخیر الجماعت نتواند بود داخل بودن واحد اخیر در انجماعت ضروری است وجماعتی
کہ ما ورای آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ہست آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم واحد اخیر
الجماعت نیستند آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم واحد اخیر جماعت جمیع انبیا اند مثلا
واحد صدم خاتم مجموع صد است واگر واحد صدم از مجموع صد مستثنی کردہ شود
باقیماند نود ونہ واحد صدم واحد اخیر نود ونہ نیست بلکہ آن واحد اخیر مجموع صد و
خاتم مجموع صد است پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم ہمہ انبیا علیہم السلام ہم
باین معنی کہ مجموع احاد انبیا باین واحد واحد یعنی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تمام شد
کما قال صلی اللہ علیہ وسلم وختم بی النبیون واگر آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم ازان مجموع
مستثنی کنند آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم واحد اخیر وخاتم الجماعت کہ بعد استثنای
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باقیماند نیستند خاتم الجماعت باقیماندہ آن نبی ہست کہ قبل

آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بلا واسطہ است لیکن آن نبی خاتم النبیین نتواند بود زیرا کہ آن
نبی آخر ہمہ انبیا نیست پس مستثنیٰ بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از عموم النبیین
در خاتم النبیین معنی ندارد و شاید این قایل توہم کردہ کہ اگر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
داخل عموم النبیین باشند و ازان مستثنےٰ نباشند لازم آید کہ خاتم ذات خود باشند
منشاء این توہم فاسد غایت غباوت است خاتم جماعت احاد متعددہ رامی باشد
کہ آن جماعت بیک واحد اخیر تمام شود آن واحد اخیر خاتم الجماعت است بودن کسی
واحد خاتم یک واحد معنی ندارد مثلاً اگر کسی گوید کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم
حضرت موسیٰ علیہ السلام اند این قول او بمعنی است بودن کدامین واحد واحد اخیر کدامین
واحد معنی ندارد واحد اخیر جماعت احاد را می باشد واحد بجاہو واحد احتاتی
و واحد اخیر نمی تواند بود پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم داخل ہمہ انبیا اند و واحد
اخیر جماعت ہمہ احاد النبیین مستلزم داخل بودن آخر انبیا در ہمہ انبیا و تاخر آخر انبیا
عن جمیع من عداہ من الانبیا در معنی خاتم النبیین ماخوذ است کسیکہ نبی نیست آخر الانبیا
نتواند بود و آن نبی کہ متاخر از سائر انبیا نیست آخر الانبیا نیست و آنچہ این
قایل گفتہ است کہ لام در النبیین برای استغراق است درست است فی الواقع
لام در النبیین برای استغراق است و معنی خاتم النبیین آخر ہمہ انبیا است و داخل
بودن آخر ہمہ انبیا در ہمہ انبیا ضروریست کسیکہ نبی نیست آخر ہمہ انبیا نتواند بود
عجب این است کہ پیش ازین کہ این قایل تجویز تعدد خاتم النبیین کردہ می گفت
کہ جایز است کہ دو نبی در یکزمان باشند و ہر دو خاتم النبیین باشند بودن لام
النبیین برای استغراق از یادش رفتہ بود چنین آن تجویز نتوانست دانست کہ
لام النبیین برای استغراق است و معنی خاتم النبیین آخر ہمہ انبیا است و
ہیچیکے ازان دو نبی کہ در یکزمان باشند آخر ہمہ انبیا نتواند بود چنانچہ سابق

مفصلاً گذشت سبحان اللہ این قایل با این غباوت کہ معنی الفاظ درست نمی تواند فہمید در دقایق علمیہ دست اندازی کردن میخواہد و قول او میگوییم کہ ممکن ست کہ در آن مساوی دیگر یک کمال مختص بذات او قایم بمقام وصف ختم یافتہ شود وسوسہ شیطانی ست کہ بطلان آن آنفا بوجوہ شتی مبرہن گشتہ این پلید عنید معنی خاتم النبیین ندانستہ و قدر این وصف کہ از اعلی کمالات و فضایل کلیہ ست نشناختہ ہرچہ از وسوسہ شیطانی در خاطرش خطور میکند ہرزہ می سراید خاتم النبیین وصفی ست کہ بعثت موصوف آن الی الخلق کافۃً و تایید شریعت و کمال و تمام رسیدن منصب نبوت و رسالت بوجود فایض الجود او و شیوع فیض ہدایت او در ہفت اقلیم در اقطار و امصار علی مر الدہور والاعصار در ثقلین الی یوم القیام و استحقاق او باجور و مثوبات ایمان و اسلام و اعمال صالحہ مومنین انام علی الخلود والدوام و بودن ملت او ناسخ ملل و ظہور دین او بر ادیان و اکمال او سبحانہ دین او را و اتمام او نعمت را برا و وراثت او بر آن وصف مترتب ست اگر اینہمہ امور بر وصفی کہ این قایل اختصاص آن بمساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بمعاولت وصف خاتم النبیین تجویز کردہ است مترتب اند آن وصف وصف خاتم النبیین ست گو این قایل باقتضای حماقت یا جہل مرکب یا بد دینی و تعنت بر آن اطلاق این اسم نکند و اگر این ہمہ امور بر آن مترتب نیست تخییل بودن آن وصف معادل وصف خاتم النبیین یا باقتضای غایت سفاہت و تحردی است یا از مکابرۃ و بدکیشی یا از آثار مالیخولیا قیاس معاولت آن وصف با وصف خاتم النبیین بر تیر اندازی زید و بندقہ اندازی عمرو از غایت حماقت ناشی ست چہ امور یکہ بر تیر اندازی مترتب اند و امور یکہ بر بندقہ اندازی مترتب اند باہم متقارب اند اگر تیر اندازی را معاول بندقہ اندازی شمارند بعید نیست بخلاف

وصف خاتم النبیین و وصف دیگر که فرض کرده شود و همچنان قیاس با حضرت موصوف وصف خاتم النبیین را صلی الله علیه وسلم و مساوی مفروض موصوف وصف فرض کرده خود را بر عراب و برادین که منافع آن هر دو بهیمه باهم متقارب اند بخلاف ما نحن فیه اما تقبیح و تهجین ایراد این هجاج بجهین بنظر معاولت خاتم المرسلین سید العالمین علیه افضل صلوات المصلین و ازکی تسلیمات المسلمین المسلمین بامساوی فرض کرده خود بسوء ظن و تخمین یا معاولت عراب بابراذین که ذکر این بهایم در هیچ مقام از این حیوان لایعقل از باب استخفاف و تهوین است مستغنی از تبیین و توهین است این خراب تر که ابلد من الحمار و اکفر من حمار است معاولت کدام دو حیوان لایعقل در نظیر معاولت حضرت عدیم المماثل افضل الاماثل من الآخرین والاوایل علیه افضل الصلوات الفواضل با یک لاشی محض بفرض کردن آن مساوی و معادل با وصف بودن این نظیر قیاس مع الفارق بچه بیباکی می آرد و برقتن دین و ایمان هیچ بیباکی ندارد از نهمه وبال نجدیت است وسوال مصدر بقول او اگر گفته شود که براین توجیه بریک احتمال تساوی ثابت شد الخ محض هیچ و پوچ است چه بدلایل ساطعه و براهین قاطعه مبرهن گشته که بر هیچ یک احتمال تساوی محتمل و ممکن نیست بر جمیع احتمالات تساوی باطل و محال است خصوص آن احتمال که این قایل ابدای آن نموده است خیال محال است عجیب تر این است که آن احتمال فرضی محض است این قابل امکان آن احتمال هم ثابت نکرده و مع هذا باقتضای تلبیس از جانب معترض اعتراف به ثبوت تساوی بر آن احتمال در سوال می نماید بر تقدیر امکان آن احتمال محال امکان تساوی است نه ثبوت آن و جواب مصدر بقوله جوابش داده خواهد شد الی آخره از سوال سخیف تر است چه مقتدای این قایل که این قایل لقب عالم ربانی باو بخشیده است خود تصریح نموده است بانکه مراد از برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرد انسانی است که مشارک آنحضرت

صلی اللہ علیہ وسلم در ماہیت و دیگر اوصاف کمال است و بر آن بزعم باطل خود دلیل
آوردہ است پس ابدای احتمال اینکہ در فردی از افراد انسان کہ مشارکت او با آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم در وصف خاتم النبیین ممتنع بالذات باشد کمالی دیگر معادل وصف
خاتم النبیین یافتہ شود بکار آن نا بکار نمی آید و آنچہ بکار آمد او ست اثبات امکان
مشارکت مساوی مفروض با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در وصف خاتم النبیین و دیگر
اوصاف کمال مختصہ بذات مقدسہ آن افضل ممکنات است صلی اللہ علیہ وسلم
و نیز در صورتیکہ مقتدای این قایل مدعی امکان مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
در ماہیت و دیگر اوصاف کمال است ابدای احتمال وجود وصفی کہ معادل وصف
خاتم النبیین تواند شد در مساوی مفروض او با وصود نمی دہد چہ ابدای احتمالی
مدعی را کفایت نمی کند مدعی را برای اثبات دعویش می باید کہ اولا این معنی ثابت نماید
کہ فلان وصف معادل و موازن وصف خاتم النبیین است بعد از ان امکان
وجود آن وصف در مساوی مفروض خود باثبات رساند و بعد آن امتناع اتصاف
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بآن وصف بمقابلہ امتناع اتصاف مساوی مفروض
او بوصف خاتم النبیین مبرہن کند آنگاہ از عہدۂ اثبات دعوی خود تواند
برآمد صرف این بیہودہ سرائی کہ جایز است کہ در شخص مفروض المساوات کمالی
مختص بذات او قائم مقام وصف خاتم النبیین یافتہ نشود برای مدعی کافی
نیست از ینجا معلوم شد کہ بی ادب بی بصر را بر ادب و آداب مناظرہ ہم نظر
نیست و این مخالف تجربت را از قوانین علم خلاف ہم خبر نیست قال الخابل
الخامل بادی گویم کہ کلام عالم ربانی علیہ الرحمۃ چاہی تو کروروں نبی اور جن اور فرشتے
جبرئیل اور محمد کے برابر پیدا کر ڈالے محتمل است کہ مراد تساوی و برابری
در شرف و عزت باشد کو وجوہ و اسباب آن در تساوی مختلف باشند

ای خابل [illegible] شیطان [illegible] خاتم کے صاحب [illegible] کس نام [illegible] ستنی

چنانکہ زید کہ مہتمم ملک ہست و عمر کہ مہتمم عسکر ہست و نزد بادشاہ ہر دو شرف و عزت برابر میدارند پس می توان گفت کہ ہر دو نزد بادشاہ برابر و متساوی اند یا آنکہ سبب ہر دو وصف در ہر دو موصوف مختلف ہست پس ابطال اشتراک در اسباب و وجوہ شرف و عزت چنانکہ معترض از نافہمی خود می نماید باد پیمائی ہست اقول ظاہر انشاء این ہذیان فرط جنون و جوش سودا ہست این سودا زدہ خود کلام خود را نمی فہمد چہ حاصل این قول ہمین است کہ جایز ہست کہ در دیگری وصفی یافتہ شود کہ آن وجہ و سبب مساوات آن دیگر در شرف و عزت با آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم باشد چنانکہ در آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وصف خاتم النبیین مثلا وجہ و سبب شرف و عزت است و ہمین حاصل کلام اول اوست کہ بطلان آن انفا بوجوہ عدیدہ مبرہن گشتہ و چون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اکرم الاولین والآخرین علی اللہ اند اگر مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در شرف و عزت عند اللہ و سبحانہ ممکن باشد و وجودش فرض کردہ شود یا آن مساوی اکرم الاولین والآخرین علی اللہ باشد یا اکرم الاولین والآخرین علی اللہ نباشد علی الثانی او در شرف و عزت عند اللہ سبحانہ برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نباشد پس وجود آن مستلزم عدم آن باشد فہو محال بالذات و علی الاول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم داخل عموم مفضل علیہم باشند و اکرم الاولین والآخرین نباشند العیاذ باللہ پس مساوی آن مساوی نباشند پس آن مساوی مساوی نباشد پس وجود مساوی در شرف و عزت عند اللہ سبحانہ مستلزم عدم اوست فہو محال بالذات مگر این قایل شاید از جوش سودائی خود و برائی ترویج روح مقتدائی خود و بر انکار از بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اکرم الاولین والآخرین علی اللہ اقدام و جسارت و التزام ہلاک و خسارت نماید و این صفت بمساوی مفروض خود ثابت کنند

برین تقدیر مساوی مساوی نتواند شد و علاوه برین این است که آن وجوه و اسباب شرف و عزت که در متساوین مختلف اند اوصاف کمال اندیا نه علی الثانی آن اسباب و وجوه اسباب و وجوه شرف و عزت نتوانند بود و علی الاول حسب تصریح معتقد ایش برای اثبات دعوی اثبات امکان مشارکت مساوی مفروض او با آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم در آن وجوه و اسباب کہ اوصاف کمال اند ضروری است و ابطال امکان اشتراک آن بین اثنین برای ارغام انف او و ارغام انوف پیروانش بس است قال اللاغی الطاغی و نیز میتوان گفت که حضرت خاتم النبیین حبیب رب العالمین صلی اللہ علیہ وعلی آلہ وسلم چون مساوی جناب شان متحیل نباشد مفضول نخواهند بود بلکه افضل و اکمل از سایر انبیا علیهم السلام اند علیه انعقد الاجماع و همچنین بعض رسل از بعض دیگر افضل اند تلک الرسل فضلنا بعضهم علی بعض الآیه و همچنین اولو العزم افضل از غیر خود اند بالاجماع ایضا و اتفاق نعت و عرف برین است که مفضل نسبت بمفضل علیه مرتبه مساوات را جایز شده بمرتبه زیادت فایز می باشد و درین امر شک نیست که با وجود تفاضل فیما بین انبیا و رسل علیهم السلام اختصاص بعضی بخصایص و بعضی دیگر بخواص دیگر متحقق است چنانچه در آدم علیه السلام سجده ملایک و وجود بی توالد و ابو البشریت مثلا و در حضرت ادریس علیه السلام اجتماع نبوت و حکمت و سلطنت و دخول جنت در حیات دنیا و در نوح علیه السلام تحمل ایذای امت تا نهصد و پنجاه سال در تبلیغ احکام الهی و غرق تمام روی زمین در انتقام اجتناب و ابقای نسل آدم بتوسط ایشان علیهما السلام و قصه نار و ذبح فرزند جگر گوشه خود در حضرت ابراهیم علیه السلام و علی هذا القیاس پس اگر خصوص اسباب فضیلت در مساوات شرط باشد نفی افضلیت از افضل لازم خواهد بود لعدم الاشتراک

او جود الخصایص الموجبة للتفضیلة لہذا حضرت مالک و معطی فضایل جل شانہ بعد ذکر تفضیل
بذکر وجوہ مختلف در رسل متفاضل علیہم السلام در آیہ تلک الرسل تخصیص فرمود
بتنبیہا علی ذلک واللازم باطل لثبوت التفاضل منہم بالنص فالملزوم مثلہ پس
ثابت شد کہ نفی امکان مساوی بسبب عدم اشتراک در خصوص خاتمیت مبنی
بر ذہول از قاعدہ تفضیل ست و منبی از تضلیل و پیشر و جملہ کمالات کثرت
ثواب و قرب حضرت رب الارباب ست کہ منجملہ ثواب ست پس معتبر در تفاضل
و تساوی ہمین معنی ست پس بنظر قوت و وسعت قدرت کاملہ ممکن و مقدور الہی است
کہ ہر مفضول را کہ در کمالات دیگر مفضول ست یعنی در ماسوای کثرت ثواب مفضول
ست او را مساوی بلکہ افضل از افضل او گرداند درین مطلب بزرگ و مقصد
سترگ مومنین ممکن التساوی اند در انمعنی و مقدوریت قدرت کاملہ گو واقع نشود زیرا کہ کلام
در وقوع نیست بلکہ در امکان و تعلق قدرت کاملہ ست چنانکہ حدیث صحیح
بخاری دال ست برین معنی اقول حاصل تطویل لاطایل کہ این قایل جاہل دست
از دین و ایمان کشیدہ تلبیسات عجیبہ برای اضلال جہلہ و عوام در ضمن آن پوشیدہ
است این ست کہ وجود مساوی بلکہ اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در کثرت ثواب
و قرب حضرت رب الارباب ممکن ست بلکہ جملہ مومنین درین فضل مساوی آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم بلکہ اعلی از آنجناب درین باب توانند شد گو اشتراک دیگری
در خصوص خاتمیت انبیا ممکن نباشد زیرا کہ کثرت ثواب و مزیت قرب منوط
بفضل الہی است برای نیل آن قابلیت شرط نیست درین معنی جملہ مومنان
ممکن التساوی نظر بقدرت الہی اند گو تساوی واقع نشود کلام در وقوع نیست
کلام در امکان و مقدوریت ست ہذا خلاصہ کلامہ و منشا ہمہ وساوس شیطانی
غایت الحاد و بی ایمانی و نہایت جہل و نادانی است بچند وجہ وجہ اول آنکہ ازین

کلام ضلالت التیام کار شیخ نجدی برنمی آید برای اثبات دعوی او و اتمام دلیل
او اثبات امکان مشارکت دیگر افراد انسانی با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در وصف
خاتم النبیین و دیگر اوصاف کمالیہ مختصہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ضروری است ازین
گفتگوی خارج از مبحث کارش برنمی آید و گرہ از کار فرو بستہ اش نمی کشاید اکنون این
سوداز دہ مبحث شیخ نجدی مفت برباد رفت و کارش برنامد ع آن ہم نشد میسر و
سودای خام شد + نہایت کار این است کہ این نجدی از غایت رشد و اتباع شیخ
نجدی برای استخفاف عظمان والا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بلکہ سایر انبیا علیہم السلام
بجواز مساوات جملہ مومنین کو فساق باغلظ فسوق و فجار باشد فجور باشند با آنحضرت
و با آنحضرت علیہ و علیہم الصلوات والتسلیمات در مراتب قرب و درجات ثواب
بلکہ اعلی بودن آنان از آنحضرت و از ان حضرات علیہ و علیہم السلام درین باب
قایل شدہ راہ دیگری پیماید و در پردہ در آہنگ استخفاف موافق و ہم آہنگ
شیخ نجدی بودہ بنوای مخالف نوای او بیہودہ میسراید و لبساز او در طنبور سخافت
نغمہ دیگری می افزاید و در تشید بیہودہ سرای زبان ناپاک خود بعض القاب مستطاب
آنجناب می آلاید تا پردہ از روی آہنگ زشت او نکشاید تا باین تلبیس بجہلہ
وعوام نماید کہ انچہ می گوید بیان عقیدہ اسلام است نہ بقصد استخفاف ارجح
الثقلین علیہ الصلوۃ والسلام وجہ دوم اینکہ عقیدہ ما مومنین است کہ او
سبحانہ عز مجدہ بفضل عظیم و رحمت تامہ خود آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم از جملہ ممکنات
برگزید و باقصی درجات قرب در نفی در دنیا و عقبی و اعلی مراتب اجور و مثوبات
در نشاء اخری کہ ممکن را فوز بآن درجات و نیل آن مثوبات ممکن بودہ است
آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم اختصاص بخشید و باقتضای غایت محبت و عنایت
و اعظم مراتب فضل و رحمت آنچنان لنعوت کمال و صفات عز و جلال و شرف و جمال

بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کرامت فرمود کہ آن نعوت وصفات محتمل اشتراک بین اثنین
نتوانند بود مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در آن نعوت وصفات غیر محتملہ
اشتراک بین اثنین مصداق اجتماع النقیضین است ہیچک مرتبہ عز و شرف و ہیچک
درجہ ثواب وقرب وزلف کہ ممکن را نیل آن ممکن باشد آنچنان نیست کہ آنحضرت صلی
اللہ علیہ وسلم نامل آن یا نایل اعلی ازان نباشند وبعد تسلیم بودن آنحضرت صلی
اللہ علیہ وسلم نایل اقصی مراتب ثواب وقرب وزلفی ومتصف بآن نعوت وصفات
علیا قول بامکان فوز دیگری بآن مراتب قصوی واتصاف دیگری بآن صفات
کبری قول بامکان ممتنعات ذاتی است وبر تقدیر نیل دیگری بآن مراتب واتصاف
دیگری بآن صفات نفی آن نعوت وصفات از ذات آن سرور ممکنات علیہ افضل
الصلوات ضروری است پس تجویز امکان مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در نیل آن
درجات واتصاف بآن صفات بی تجویز سلب آنہا از ذات آن افضل ممکنات علیہ
افضل التحیات امکان ندارد وبا تجویز سلب آن درجات وصفات ازان حضرت
صلی اللہ علیہ وسلم نیز تجویز امکان مساوی ومشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
ممکن نیست کہ بران تقدیر مشارکت ومساوات معنی ندارد وہرگاہ کہ مشارکت
ومساوی ممکن نشد اعلی اولی بالامتناع است چہ این قایل خودمی گوید کہ مفضل
مرتبہ مساوات را جایز شدہ بمرتبہ زیادت فایزی باشد پس چون جایز شدن مرتبہ
مساوات جایز نباشد فایز شدن بمرتبہ زیادت بطریق اولی جایز نتواند بود اما
بیان اینکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باقصی درجات قرب وزلفی فایز واعلی اجور
ومثوبات را حایز اند پس بعضی ازان این است کہ او سبحانہ میفرماید دنا فتدلی
فکان قاب قوسین او ادنی قال ابن عباس رضی اللہ عنہ ہو محمد دنا فتدلی من ربہ
وعنہ رضی اللہ عنہ ہو الرب دنا من محمد فتدلی الیہ ای نزل الیہ صلی اللہ علیہ وسلم

وعن الحسن البصري رضو دنا اي الرب من عبده محمد صلى الله عليه وسلم فتدلى فقرب منه فاراه ماشاء ان يريه من قدرته وعظمته قال ابن عباس رضي الله عنه هو اي قوله دنا فتدلى مقدم وموخر اي فيه تقدم وتاخر تدلى الرفرف لمحمد صلى الله عليه وسلم ليلة المعراج فجلس عليه ثم رفع فدنا من ربه قال صلى الله عليه وسلم فارقني جبرئيل وانقطعت عني الاصوات وسمعت كلام ربي وعن انس في الصحيح عرج بي جبرئيل الى سدرة المنتهى ودنا الجبار رب العزة فتدلى اي الجبار فكان منه اي من سيد الابرار قاب قوسين او ادنى فاوحى اليه ماشاء واوحى اليه خمسين صلواة ثم خفف حتى قال يا محمد هي خمس وهي خمسون لا يبدل القول لدي وعن ابن كعب محمد دنا من ربه فكان قاب قوسين وقال جعفر ابن محمد رضي الله عنهما ادناه ربه منه حتى كان منه كقاب قوسين وعن ابن عباس رضي الله عنه صلى الله عليه وسلم في قوله دنا فتدلى قال فارقني جبرئيل فانقطعت الاصوات عني فسمعت كلام ربي وهو يقول ليهدا روعك يا محمد ادن ادن وعن ابن عباس رضي الله عنه انه اي محمد صلى الله عليه وسلم راه اي الله سبحانه بعينه وبه قال انس وعكرمة والربيع وروى عطاء عنه بقلبه وعن ابي العالية عن ابن عباس رضي الله عنه راه لفواده مرتين وذكر ابن اسحاق ان ابن عمر رضو ارسل الى ابن عباس رضو يساله هل راى محمد ربه فقال نعم والاشهر عن ابن عباس رضو انه رائى ربه بعينه وروى ذلك عنه من طرق وروى الحاكم والنسائي والطبراني ان ابن عباس قال ان الله اختص موسى بالكلام وابراهيم بالخلة ومحمدا بالرؤية وحجته قوله ما كذب الفواد ما راى فالمعنى ما اعتقد قلب محمد خلاف ما رائى ببصره قال في شرح الشفا الراجح كما قاله النووي عند اكثر العلماء انه راه بعيني راسه ليلة الاسراء وروى عبد الله ابن الحارث قال اجتمع ابن عباس وكعب فقال ابن عباس انا بنو هاشم نقول ان محمدا رائى ربه مرتين فكبر كعب حتى جاوبته الجبال وقال ان الله قسم رويته وكلامه بين محمد وموسى فكلمه موسى ورااه محمد

بقلبہٖ روی لقی ابن عباس کعبا فسالہ عن شئ فکبر حتی جاوبتہ الجبال فقال ابن عباس انا بنو ہاشم
نقول ان محمدا رای ربہ فقال کعب ان اللہ قسم رویتہ وکلامہ بین محمد وموسی فکلم موسی
مرتین وراہ محمد مرتین وعن معاذ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال رایت ربی وذکر کلمہ
فقال یا محمد فیم یختصم الملاء الاعلی قلت انت اعلم یا رب مرتین قال فوضع کفہ وفی
روایتہ یدہ بین کتفی فوجدت بردہا بین ثدیی وفی روایتہ فوجدت بردانا ملہ بین ثدیی
فعلمت ما فی السماء والارض وفی الروایتہ الثانیہ فتجلی لی کل شئ وعرفت ما فی السماء
والارض ثم تلا ہذہ الایتہ وکذلک نری ابراہیم ملکوت السموات والارض الحدیث
وحکی عبد الرزاق ان الحسن ای البصری کان یحلف باللہ لقد رای محمد ربہ وحکاہ
ابو عمر عن عکرمتہ وحکی بعض المتکلمین ہذا المذہب عن ابن مسعود وحکی ابن اسحاق صاحب
المغازی ان مروان سال ابا ہریرۃ ہل رای محمد ربہ قال نعم وحکی النقاش عن احمد ابن
حنبل انہ قال انا اقول بحدیث ابن عباس بعینہ راہ راہ حتی انقطع نفسہ ای نفس احمد وحکی
عبد اللہ ابن احمد ابن حنبل عن ابیہ انہ قال راہ وعن عطاء فی قولہ الم نشرح لک صدرک
قال شرح صدرہ للرویتہ وشرح صدر موسی للکلام وقال الشیخ ابو الحسن الاشعری
وجماعتہ من اصحابہ انہ ای النبی صلی اللہ علیہ وسلم رای اللہ ببصرہ وعینی راسہ وقال ای الشیخ
الاشعری کل آیتہ اوتیہا نبی من الانبیاء علیہم السلام فقد اوتی مثلہا نبینا صلی اللہ علیہ وسلم
وخص من بینہم بتفضیل الرویتہ وفی حدیث الاسراء انہ صلی اللہ علیہ وسلم رای موسی فی
السماء السابعتہ ثم علی صلی اللہ علیہ وسلم فوق ذلک بما لا یعلمہ الا اللہ فقال لم اظن ان یرفع
علی احد وفی الصحیحین فی حدیث الاسراء من روایتہ مالک بن صعصعتہ عنہ صلی اللہ علیہ
وسلم قال فلما جاوزتہ یعنی موسی بکی فنودی ما یبکیک قال رب ہذا غلام بعثتہ بعدی
یدخل من امتہ الجنتہ اکثر مما یدخل من امتی وفی احادیث الشفاعتہ عن ابن عباس
رضی اللہ عنہ صلی اللہ علیہ وسلم یوضع للانبیاء منابر یجلسون علیہا ویبقی منبری لا اجلس

علیہ قائماً بین یدی ربی منتصبا فیقول اللہ تبارک و تعالیٰ ما ترید ان اصنع بامتک فاقول
یا رب عجل حسابہم فیدعی بہم فیحاسبون فمنہم من یدخل الجنۃ برحمتہ ومنہم من یدخل الجنۃ
بشفاعتی ولا ازال اشفع حتی اعطی صکاکا برجال قد امربہم الی النار حتی ان خازن النار
لیقول یا محمد ما ترکت لغضب ربک فی امتک من نقمۃ وعن انس ان رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم قال انا اول من تنشق الارض عن جمجمتہ ولا فخر وانا سید الناس یوم القیمۃ ولا
فخر ومعی لواء الحمد یوم القیمۃ انا اول من یفتح لہ الجنۃ ولا فخر فاٰتی فاٰخذ بحلقۃ الجنۃ فیقال
من ہذا فاقول محمد فیفتح لی فیستقبلنی الجبار تعالیٰ فاخر لہ ساجدا وعن حذیفۃ مرفوعا یاتون ای الاولون
والاخرون محمدا فیشفع فیضرب الصراط فیمرون اولہم کالبرق ثم کالریح والطیر وشد الرجال
ونبیکم علی الصراط یقول اللہم سلم سلم حتی یجتاز الناس وذکر اخرہم جوازا وفی روایۃ ابی ہریرۃ
فاکون اول من یجیز وعن ابن مسعود رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
انی لقائم المقام المحمود قیل وما ہو قال ذلک یوم ینزل اللہ تبارک وتعالیٰ علی کرسیہ
فیئط کما یئط الرحل الجدید من تضایقہ بہ وہو کسعۃ ما بین السماء والارض ویجاء بکم حفاۃ عراۃ
غرلا فیکون اول من یکسی ابراہیم یقول اللہ تعالیٰ اکسوا خلیلی فیوتی بریطتین بیضاوین من ریاط
الجنۃ ثم اکسی علی اثرہ ثم اقوم عن یمین اللہ مقاما یغبطنی فیہ الاولون والاخرون وعن ابی ہریرۃ
رضی اللہ عنہ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال فاکسی حلۃ من حلل الجنۃ ثم اقوم عن یمین العرش
لیس احد من الخلائق یقوم ذلک المقام غیری وعن ابن مسعود رضی اللہ عنہ صلی اللہ علیہ
وسلم انہ ای المقام المحمود قیامہ عن یمین العرش مقاما لا یقومہ غیرہ یغبطہ فیہ الاولون والاخرون
وعن عبد اللہ ابن عمرو ابن العاص انہ سمع النبی صلی اللہ علیہ وسلم یقول اذا سمعتم المؤذن
فقولوا مثل ما یقول ثم صلوا علی فانہ من صلی علی مرۃ صلی اللہ علیہ عشرا ثم سلوا اللہ لی
الوسیلۃ فانہا منزلۃ لا تنبغی الا لعبد من عباد اللہ وارجوا ان اکون انا ہو وعن ابی ہریرۃ
عنہ صلی اللہ علیہ وسلم قال سلوا اللہ لی الوسیلۃ قالوا یا رسول اللہ ما الوسیلۃ قال

بجلبة روى لقى ابن عباس كعبا فسأله عن شئ فكبر حتى جاوبته الجبال فقال ابن عباس انا بنو هاشم
نقول ان محمدا راى ربه فقال كعب ان الله قسم رؤيته وكلامه بين محمد وموسى فكلم موسى
مرتين وراه محمد مرتين وعن معاذ عن النبى صلى الله عليه وسلم قال رايت ربى وذكر كلمة
فقال يا محمد فيم يختصم الملاء الاعلى قلت انت اعلم يا رب مرتين قال فوضع كفه وفى
رواية يده بين كتفى فوجدت بردها بين ثديى وفى رواية فوجدت برد انامله بين ثديى
فعلمت ما فى السماء والارض وفى الرواية الثانية فتجلى لى كل شئ وعرفت ما فى السماء
والارض ثم تلا هذه الاية وكذلك نرى ابراهيم ملكوت السموات والارض الحديث
وحكى عبد الرزاق ان الحسن اى البصرى كان يحلف بالله لقد راى محمد ربه وحكاه
ابو عمر عن عكرمة وحكى بعض المتكلمين هذا المذهب عن ابن مسعود وحكى ابن اسحاق صاحب
المغازى ان مروان سأل ابا هريرة هل راى محمد ربه قال نعم وحكى النقاش عن احمد ابن
حنبل انه قال انا اقول بحديث ابن عباس بعينه راه راه حتى انقطع نفسه اى نفس احمد وحكى
عبد الله ابن احمد ابن حنبل عن ابيه انه قال راه وعن عطاء فى قوله الم نشرح لك صدرك
قال شرح صدره للروية وشرح صدر موسى للكلام وقال الشيخ ابو الحسن الاشعرى
وجماعة من اصحابه انه اى النبى صلى الله عليه وسلم راى الله ببصره وعينى راسه وقال اى الشيخ
الاشعرى كل آية اوتيها نبى من الانبياء عليهم السلام فقد اوتى مثلها نبينا صلى الله عليه وسلم
وخص من بينهم بتفضيل الروية وفى حديث الاسراء انه صلى الله عليه وسلم راى موسى فى
السماء السابعة ثم علا صلى الله عليه وسلم فوق ذلك بما لا يعلمه الا الله فقال لم اظن ان يرفع
على احد وفى الصحيحين فى حديث الاسراء من رواية مالك بن صعصعة عنه صلى الله عليه
وسلم قال فلما جاوزته يعنى موسى بكى فنودى ما يبكيك قال رب هذا غلام بعثته بعدى
يدخل من امته الجنة اكثر مما يدخل من امتى وفى احاديث الشفاعة عن ابن عباس
رضى الله عنه صلى الله عليه وسلم يوضع للانبياء منابر يجلسون عليها ويبقى منبرى لا اجلس

لما فی الترمذی والدارمی انا اکرم الاولین و الآخرین ولا فخر کذا ذکره الدیجی وکانه ذهب وهمه
الی ان اللام فی الاولین والآخرین للجنس والمراد بهم البشر والاظهر ان اللام للاستغراق
وانه اکرم الخلائق بالاتفاق ولا عبرة بخلاف المعتزلة وارباب الشقاق وسید ولد
آدم بحدیث الترمذی انا سید ولد آدم یوم القیمة وبیدی لواء الحمد ولا فخر وما من نبی
یومئذ آدم فمن دونه الا تحت لوائی وانا اول من ینشق عنه الارض ولا فخر وافضل الناس
منزلة عند الله ای مرتبة ومکانة واعلاهم درجة وارفعهم قربة واقربهم زلفی ای تقربا واکثرهم
حبا لکونه حبیب رب العالمین انتهی واما آنکه مساوی مشارک آنجناب خلائق باشد
در درجه قرب و ثواب ممتنع بالذات است فاولا ازین وجه که اگر مساوی و مشارک مذکور
ممکن باشد بعد فرض وجودش یا اول من ینفلق الارض عن جمجمته باشد یا نه اگر نباشد
مساوی نباشد پس مساوی باشد و نباشد فهو مصداق اجتماع النقیضین واگر
باشد آنحضرت صلی الله علیه وسلم اول من ینفلق الارض عن جمجمته نباشند پس با لزوم خلاف
مفروض مسلم آنحضرت مساوی او نباشند پس او مساوی باشد و مساوی نباشد
فهو مصداق اجتماع النقیضین و وجودش بر هر تقدیر مستلزم عدم اوست فهو محال
بالذات وثانیا ازینکه او بعد فرض وجودش اگر سید الناس باشد آنحضرت صلی الله
علیه وسلم در عموم الناس داخل باشند و سید الناس نباشند العیاذ بالله پس
مساوی او نباشند پس آن مساوی مساوی نباشد فهو مصداق
اجتماع النقیضین واگر سید الناس نباشد مساوی نباشد پس مساوی
باشد و مساوی نباشد فهو مصداق اجتماع النقیضین وعلی التقدیرین وجوده مستلزم
لعدمه فهو محال بالذات وثالثا ازینکه اگر او حامل لواء الحمد یوم القیمة نباشد مساوی
نباشد واگر باشد آنحضرت صلی الله علیه وسلم تحت لوائی او باشند و داخل عموم
فمن سواه و فمن دونه باشند پس با وجود لزوم خلاف مسلم مفروض مساوی او نباشد

اعلیٰ درجۃ فی الجنۃ لا ینبغی الا لرجل واحد وارجو ان اکون انا ہو وقال صلی اللہ علیہ وسلم انا
اکثر الناس تبعا یوم القیمۃ انا اول من یقرع باب الجنۃ وقال صلی اللہ علیہ وسلم انا سید
ولد آدم یوم القیمۃ ولا فخر وبیدی لواء الحمد ولا فخر ما من نبی آدم فمن سواہ الا تحت لوائی
وانا اول من تنشق عنہ الارض ولا فخر وانا اول شافع واول مشفع وقال صلی اللہ
علیہ وسلم الا وانا حبیب اللہ ولا فخر وانا حامل لواء الحمد یوم القیمۃ تحتہ آدم فمن دونہ ولا
فخر وانا اول شافع واول مشفع یوم القیمۃ ولا فخر وانا اول من یحرک حلق الجنۃ فیفتح اللہ
لی فیدخلنی ومعی فقراء المؤمنین ولا فخر وانا اکرم الاولین والآخرین علی اللہ ولا فخر وقال
صلی اللہ علیہ وسلم اذا کان یوم القیمۃ کنت امام النبیین وخطیبہم وصاحب شفاعتہم
غیر فخر وقال صلی اللہ علیہ وسلم انا اول الناس خروجا اذا بعثوا وانا قائدہم اذا وفدوا
وانا خطیبہم اذا انصتوا وانا شفیعہم اذا حبسوا وانا مبشرہم اذا ابلسوا الکرامۃ والمفاتیح
بیدی ولواء الحمد یومئذ بیدی وقال صلی اللہ علیہ وسلم آتی باب الجنۃ یوم القیمۃ فاستفتح
فیقول الخازن من انت فاقول محمد فیقول بک امرت لا افتح لاحد قبلک وقال
صلی اللہ علیہ وسلم انا سید الناس یوم القیمۃ وتدرون لم ذلک فقال یجمع اللہ الاولین
والآخرین وذکر حدیث الشفاعۃ علی ما یاتی ان شاء اللہ تعالی قال فی الشفاء ہو سیدہم
فی الدنیا ویوم القیمۃ لکن اشار علیہ السلام لانفرادہ بالسود والشفاعۃ دون غیرہ
اذ لجأ الناس الیہ فی ذلک فلم یجدوا سواہ والسید ہو الذی یلجأ الناس الیہ فی
حوائجہم فکان حینئذ سیدا منفردا من بین البشر لم یزاحمہ احد فی ذلک ولا ادعاہ وہذا
منہ صلی اللہ علیہ وسلم کما قال تعالی لمن الملک الیوم للہ الواحد القہار والملک لہ
تعالی فی الدنیا والآخرۃ لکن فی الآخرۃ انقطعت دعوی المدعین لذلک فی الدنیا
وکذلک لجأ الی محمد جمیع الناس فی الشفاعۃ فکان سیدہم فی الآخری دون سجود
انتہی وقال فی الشفاء وشرحہ لا خلاف فی انہ صلی اللہ علیہ وسلم اکرم البشر

در درجات قرب وثواب نتواند بود فالمساوی مساو وليس بمساو والاعلى اعلى وليس باعلى فهما مصداقا اجتماع النقيضين ووجودهما مستلزم لعدمهما فهما محالان بالذات
دبوجه آخر اگر مساوی یا اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در درجات قرب وثواب ممکن باشد بر تقدیر وجود شئ با مغبوط اولین وآخرین در مقام قرب وثواب باشد یا نہ
على الثانی مساوی مساوی واعلی اعلی نتواند بود فهما مصداقا اجتماع النقيضين ووجودهما مستلزم لعدمهما فهما محالان بالذات وعلى الاول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در عموم اولین وآخرین داخل وازجملہ غابطین او باشند العياذ باللہ پس مغبوط سایر اولین وآخرین نباشند فیلزم خلاف المفروض المسلم فهذا الشق ایضا محال بالذات چہ براین شق عدم اتصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باین صفت بر تقدیر اتصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باین صفت لازم است وعدم الشئ على تقدير وجوده محال بالذات وبوجہ آخر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم موصوف اند بقیام عن يمين العرش بمقام ليس احد من الخلائق يقوم ذلك المقام غيره كما رواه ابو ہریرة رضی اللہ عنہ پس اگر مساوی یا اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در درجات قرب وثواب ممکن باشد بر تقدیر وجودش یا موصوف بقیام آن مقام باشد یا نہ علی الثانی مساوی مساوی واعلی اعلی نتواند بود فهما محالان بالذات وعلى الاول لايكون ذلك المقام الذی ليس احد من الخلائق يقوم غيره صلی اللہ علیہ وسلم ذلك المقام الذی ليس احد من الخلائق يقوم غيره صلی اللہ علیہ وسلم وهذا سلب الشئ عن نفسه فهو محال بالذات مگر شاید آن مساوی واعلی بر تقدیر وجودش داخل عموم احد من الخلائق نزد این نافہم بی ایمان نباشد وثانیا از آنکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم صاحب منزلتی اند کہ نمی سزد مگر برای یک بندہ از بندگان خدا تعالی کما رواه عبد اللہ ابن عمرو ابن العاص رضی اللہ عنہ پس اگر مساوی یا اعلی از آنحضرت

صلی اللہ علیہ وسلم ممکن باشد بر تقدیر وجودش آن منزلت کہ بجز یک بندہ بدیگری نمی
یا سزاوار برای آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم است نہ برای آن مساوی یا اعلی بر این تقدیر آن
مساوی مساوی و آن اعلی اعلی تواند بود فہو مصداق اجتماع النقیضین و وجودہ مستلزم
لعدمہ فہو محال بالذات یا سزاوار برای آن مساوی یا اعلی است نہ برای آنحضرت صلی
اللہ علیہ وسلم العیاذ باللہ و ہذا خلف چہ کلام بعد وضع وتسلیم بودن آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم صاحب آن منزلت است واگر این قایل این را مسلم نمی دارد و از ین انکار
می آرد در این مقام با او کلام نیست در مقام کلام با نصاری و یہود با او ہم گفتگو خواہد
بود و با ایں ہمہ بر این تقدیر ہم امکان مساوات کہ مدعای این قایل است صورت نمی تواند
بست و بوجہ آخر وسیلہ برترین درجات جنت است کہ برابر ان یا برتر از ان ہیچ یک
درجہ در جنت نیست کما قال صلی اللہ علیہ وسلم فی وصفہا اعلی درجۃ فی الجنۃ و اعلی افعل
التفضیل است و مضاف است سوی نکرہ و نکرہ کہ افعل التفضیل سوی آن مضاف
باشد عام مستغرق می باشد و آن افعل التفضیل افادہ تفضیل موصوفش بر جمیع
ما عداہ مما اضیف الیہ می کند پس اگر مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم یا اعلی
در درجات قرب و ثواب ممکن باشد بر تقدیر وجودش درجہ او در قرب و ثواب یا
مساوی وسیلہ باشد یا اعلی از ان و این ہر دو احتمال باطل است چہ وسیلہ اعلی از
سایر درجات است یا کمتر از وسیلہ باشد پس نایل آن درجہ کمتر مساوی نایل وسیلہ
کہ آنحضرت اند صلی اللہ علیہ وسلم یا اعلی از ان تواند بود پس مساوی مساوی و اعلی اعلی
نتواند بود حاصل کہ ثبوت نیل درجہ اعلی بدیگری بی سلب نیل آن از آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم ممکن نیست و بوجہ آخر چون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نائل آن درجہ علیا ہستند
کہ نائل آن نیست مگر یکی و اگر مساوی یا اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در قرب و
ثواب ممکن باشد بر تقدیر وجودش اگر نائل آن درجہ نباشد مساوی مساوی و اعلی

اعلی نتواند بود واگر نایل آن درجه باشد آنحضرت صلی الله علیه وسلم نایل آن درجه نباشند
فیلزم خلاف المسلم المفروض و معهذا برین تقدیر هم مساوات ممکن نیست بالجمله اشتراک
آن درجه اعلی که نمی سزد مگر برای یک بنده و نایل آن نیست مگر یکی در میان دو کس
و تساوی دو کس دران درجه ممکن نیست این قایل تساوی و تشارک جمله مومنین در آن
درجه و شیخ او تساوی کرور ها در آن درجه که نمی سزد مگر برای یک بنده و نایل آن نیست
مگر یک مرد که آن بنده و آن مرد متعین است یعنی آنحضرت صلی الله علیه وسلم تجویز میکنند این
هست فهم ایشان و همین است عقیده این بیدینان و تا سعا از کسیکه پوشیده نیست که قرب
و ثواب کسیکه بطفیل او دیگران فایز بقرب و ثواب شوند نسبت بقرب و ثواب کسیکه
چنین نباشد زاید و افزون است و قرب کسیکه بطفیل او اکثر کسان مقرب و مثاب
شوند از قرب و ثواب کسیکه کمتران بطفیل او بقرب و ثواب رسند از زید و اکثر امت
و آنحضرت صلی الله علیه وسلم اکثر الناس تبعا یوم القیمة عند کما سبق و کما قال صلی الله
علیه وسلم ما من نبی من الانبیاء الا قد اعطی ما مثله امن علیه البشر و انما کان الذی
اوتیت وحیا اوحی الله الی فارجوان اکون اکثرهم تابعا یوم القیمة قال صلی الله علیه وسلم
انا اول شفیع فی الجنة لم یصدق نبی من الانبیاء ما صدقت وان من الانبیاء نبیا
ما صدقه من امته الا رجل واحد پس ظاهر است که ثواب و قرب آنحضرت صلی الله
علیه وسلم از قرب و ثواب من عداه افزون تر است و لهذا قال صلی الله علیه وسلم اطمع ان
اکون اعظم الانبیاء اجرا یوم القیمة پس اگر مساوی آنحضرت در قرب و ثواب یا اعلی
ممکن باشد بر تقدیر وجودش یا او اکثر الناس تبعا یوم القیمة باشد یا نه علی الثانی
مساوی و اعلی نتواند بود و علی الاول آنحضرت صلی الله علیه وسلم
اکثر الناس تبعا یوم القیمة نتواند بود فیلزم خلاف المسلم المفروض حاصل اینکه
وصف اکثر الناس تبعا که ملزوم وصف اکثر الناس قربا و ثوابا است صالح اشتراک

بین شئین نیست کالاوصاف المذکوره سابقا وعاشرا از نیکه اوصاف مختصه آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از باب قرب وثواب کہ مصدر با ول اند مچو اول من ینشق عنہ الارض واول شافع واول مشفع واول من یحرک حلق الجنة واول من یقرع باب الجنة واول من یفتح له الجنة صالح اشتراک بین اثنین نیستند پس مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم درین اوصاف محال است وہر گاہ کہ مساوی محال است اعلی اولی بالامتناع است چه این قابل اعتراف دارد کہ مفضل نسبت بمفضل علیہ مرتبہ مساوات را جایز شده بمرتبہ زیادت فایز می باشد وحادی عشرا از نیکہ سید ولد آدم وصاحب لواء الحمد وبودن آدم علیہ السلام ومن سواہ تحت لوایہ وامام النبیین واکرم الاولین والآخرین علی اللہ کہ اوصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اند صالح اشتراک بین اثنین نیستند پس مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم درین اوصاف مختصہ ممتنع بالذات است واعلی اولی بالامتناع است تجوز انیکہ کو رباکسان مساوی ومشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم درین اوصاف باشند چنانکہ شیخ نجدی گفته وتجویز انیکہ جمیع مومنین درین اوصاف کہ مراتب قرب وثواب اند مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بلکہ اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باشند بی جنون مطبق یا الحاد موبق از کسی ممکن نیست این گول جهول اینقدر نتوانست فهمید کہ جملہ مومنین سید الناس یوم القیمة وقایم مقامی کہ دران خبر یک کس قایم نخواهد بود واولون والآخرون غبطہ آنکس خواهند کرد ونایل درجہ اعلی کہ بجز یک کس برائی دیگری سزد وبجز یک کس دیگری نایل آن نخواهد بود واکثر الناس تبعا یوم القیمة واول من یقرع باب الجنة وحامل لوائی کہ آدم ومن سواہ تحت آن باشند واول من ینشق عنہ الارض واول شافع واول مشفع واول من یحرک حلق الجنة وامام النبیین وخطیبهم وصاحب شفاعتهم واول الناس خروجا اذا بعثوا وقائدهم اذا وفدوا وخطیبهم اذا انصتوا وشفیعهم

اذا جلسوا و بشرهم اذا ابلسوا و مخاطب خازن جنت بدین خطاب یک امرت لا افتح
لاحد قبلک و اکرم الاولین والآخرین علی الله چنان تواند شد بایستی که اول تصور آن
بیان می کرد بعد ازان درپی اثبات امکان آن می افتاد و انشاء الله العزیز و نظر تفصیلے
در اقوالش زیاده ازین کشف فضایح و فظایع او نموده می شود و چون چند در بیان این
مطالب تکرار محل بوقوع آمد لکن راقم را در تکریر تقریر عذر توان داشت که کار
با بلیدی نافهمی بیدینی افتاده لهذا استجیلا علی غباوته والحاده وقطعا لفساد لداده
اطناب و تکریر روا داده ۔ وجه ثالث اینکه از جمله درجات قرب و ثواب که او سبحانه
بفضل عظیم خود آنحضرت صلی الله علیه وسلم را بآن اختصاص بخشیده است شفاعت
کبری است قال حذیفة رضی الله عنه یجمع الله الناس فی صعید واحد حیث یسمعهم الداعی
وینفذهم البصر حفاة عراة کما خلقوا سکوتا لا تکلم نفس الا باذنه فینادی محمد الحدیث وفی
روایة انس وابی هریرة رضی الله عنهما وغیرهما یجمع الله الاولین والآخرین یوم القیمة
فیهتمون فیقولون لو استشفعنا الی ربنا وتدنو الشمس فیبلغ الناس من الغم ما لا یطیقون
ولا یحتملون فیقولون الا تنظرون من یشفع لکم فیاتون آدم فیقولون انت ابو البشر خلقک
الله بیده ونفخ فیک من روحه واسکنک جنته واسجد لک ملائکته وعلمک اسماء کل شیء
اشفع لنا عند ربک حتی یریحنا من مکاننا الا تری ما نحن فیه فیقول ان ربی غضب الیوم غضبا لم
یغضب قبله مثله ولا یغضب بعده مثله ونهانی عن الشجرة فعصیت نفسی نفسی اذهبوا الی
غیری اذهبوا الی نوح فیاتون نوحا فیقولون انت اول الرسل الی اهل الارض وسماک الله
عبدا شکورا الا تری ما نحن فیه الا تری ما بلغنا الا تشفع لنا الی ربک فیقول ان ربی غضب
الیوم غضبا لم یغضب قبله مثله ولا یغضب بعده مثله نفسی نفسی قال فی روایة انس
ویذکر خطیئته التی اصاب سواله ربه بغیر علم وفی روایة ابی هریرة وقد کانت لی دعوة دعوتها
علی قومی اذهبوا الی غیری اذهبوا الی ابراهیم فانه خلیل الله تعالی فیاتون ابراهیم

فيقولون انت نبي الله وخليله من اہل الارض اشفع لنا الی ربک الاتری ما نحن فيه فيقول
ان ربي غضب اليوم غضبا فذکر مثله ويذکر ثلث کلمات کذبهن نفسي نفسي لست لها ولکن
عليکم بموسیٰ فانه کليم الله وفي رواية فانه عبد آتاه الله التوراة وکلمه وقربه نجيا قال
فياتون موسیٰ فيقول لست لها ويذکر خطيئته التي اصاب وقتله النفس نفسي نفسي ولکن
عليکم بعيسیٰ فانه روح الله وکلمته فياتون عيسیٰ فيقول لست لها ولکن عليکم بمحمد عبد غفر الله
له ما تقدم وما تاخر فاولی فاقول انا لها فانطلق فاستاذن علی ربي فيوذن لي فاذا
رايته وقعت ساجدا وفي رواية فاتي تحت العرش فاخر ساجدا وفي رواية فاقوم بين
يديه فاحمده بمحامد لا اقدر عليها الا ان يلهمنيها الله تعالیٰ وفي رواية فيفتح الله
علي من محامده وحسن الثناء عليه شيئا لم يفتحه علی احد قبلي وقال في رواية ابي هريرة
فيقال يا محمد ارفع راسک سل تعطه واشفع تشفع فارفع راسي فاقول يا رب امتي امتي
فيقول ادخل من امتک من لا حساب عليه من الباب الايمن من ابواب الجنة وهم شرکاء
الناس فيما سوی ذلک من الابواب ولم يذکر في رواية انس هذا الفصل وقال
مکانه ثم اخر ساجدا فيقال لي يا محمد ارفع راسک وقل يسمع لک واشفع تشفع واسال
تعطه فاقول يا رب امتي امتي فيقال انطلق فمن کان في قلبه مثقال حبة من برة او شعيرة
من ايمان فاخرجه فانطلق فافعل ثم ارجع الی ربي فاحمده بتلک المحامد وذکر مثل الاول وقال فيه
مثقال حبة من خردل قال فافعل ثم ارجع وذکر مثل ما تقدم وقال فيه من کان في قلبه ادنی ادنی من
مثقال حبة من خردل فافعل وذکر في المرة الرابعة فيقال ارفع راسک وقل يسمع واشفع تشفع واسال
تعطه فاقول يا رب ائذن لي فيمن قال لا اله الا الله قال ليس ذلک لک ولکن وعزتي وکبريائي و
عظمتي وجبريائي لاخرجن من النار من قال لا اله الا الله ومن رواية ابي قتادة عنه قال
فلا ادري قال في الثالثة او الرابعة فاقول يا رب ما بقي في النار الا من حبسه القرآن اي
وجب عليه الخلود ومن رواية انس قال سمعت رسول الله صلی الله عليه وسلم

یقول لاشفعن یوم القیمۃ لاکثر مما فی الارض من حجر وشجر وفی الصحیحین عن انس یحبس
المؤمنون یوم القیمۃ حتی یہموا بذلک فیقولون لو استشفعنا الی ربنا فیریحنا من مکاننا
فیاتون آدم فیقولون انت آدم ابو الناس الحدیث وفیہما عنہ قال قال رسول
اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا کان یوم القیمۃ ماج الناس بعضہم فی بعض فیاتون آدم
فیقولون اشفع الی ربک فیقول لست لہا الحدیث حضرت شیخ عبد الحق محدث دہلوی
قدس سرہ در تکمیل الایمان خلاصہ این احادیث را بزبان فارسی بیان نمودہ اند
ایراد عبارت تکمیل الایمان برائے افادہ کسانیکہ سواد عربیت ندارند مناسب
می نماید قال قدس سرہ اول کسیکہ فتحیاب شفاعت کند محمد رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم خواہد بود فردا ظاہر شود کہ اورا در درگاہ خداوندی چہ قدر
جاہ وعزت بودہ است روز روز اوست وجاہ جاہ اوست اللہم بجاہ
محمد اغفر لنا و تمامہ عالمیان چون از شدت ہول موقف بجان آیند وحیران
شوند وبطلب شفیع بر آیند تا دردایشان را درمان کنند نزد آدم صفی اللہ
روند وگویند کہ توان آدمی کہ پدر تمام آدمیانی و پروردگارت بدست خود
بیافرید و در بہشت برحمت جا داد و مسجود ملائکہ گردانیدہ واسماء تمامہ اشیا
ترا آموخت شفاعت کن کہ مارا سخت روزی در پیش آمدہ است آدم صفی اللہ
علیہ السلام گوید کہ ایستادن درین مقام و دم زدن درین حضرت حد من
نیست از من ہنوز آن شرمندگی کہ اکل شجرہ کردہ بودم و در فرمان الٰہی براہ خطا
رفتم از خاطرم نرفتہ است این کار مگر از نوح برآید پس آدم علیہ السلام حوالہ بنوح
علیہ السلام کند وایشان نزد نوح علیہ السلام بروند ونوح بابراہیم علیہ السلام
وابراہیم بموسی علیہ السلام وموسی بعیسی علیہ السلام تمام این رسل اولوا العزم صلوات
اللہ وسلامہ علیہم اجمعین شرمندہ زلات خود باشند ہیچکس از دہشت این مقام

قدم پیش تواند نهاد تا درخاتمه حضرت محمدیه که سید رسل و شفیع روز محشر و مکرم بخطاب لیغفر لک اللہ ما تقدم من ذنبک وما تاخر است بآیند و عرض حال خود نمایند پس وی برخیزد و در سراپردہ جلال درآید و در مقام محمود که در دنیاش وعدہ کردہ بود عسیٰ ان یبعثک ربک مقاما محمودا و خبر او را ایستادن در این مقام ممکن نباشد بایستد و بسجدہ در رود و حکم شود که سر از سجدہ بردار و هرچه خواهی بخواہ و هرچه گوئی بگو پس سر از سجدہ بردارد و بزبانیکه درآنوقت آموزندش پروردگار خود را حمد و ثنا گوید و قسمی از عاصیان را ببخشاید باز بسجدہ رود و قسمی دیگر را شفاعت کند و از سجدہ ثالثه که سر بردارد تمامه گنهگاران را ببخشاید پس هیچکس باقی نماند الا آنکه قرآن بخلود او حکم کردہ است یعنی کافران و منکران این مضمون حدیثی است که در صحیح بخاری و مسلم مذکور است و ازینجا خود ظاهر شد که گناهان همه را وی درخواہد و احتیاج شفاعت دیگری نماند مگر آنکه گویند که این مخصوص بامت وی باشد یا دیگران را شفاعت در حضرت وی بود و وی را در حضرت حق واللہ اعلم و در حدیثی دیگر آمدہ است که بعد شفاعت آنحضرت صلی اللہ علیه وعلی آله وسلم کسی نماند خبر کسانیکه در ایشان خبر لا اله الا اللہ ذرہ نیکی نبود و سراسر معصیت و گناہ باشد پس اذن شفاعت ایشان درخواہد از درگاہ رب العزت حکم آید که ای محمد اینها خاصگان من اند ایشان من خود بجود شفاعت کنم و از آتش دوزخ ایشان را برآورم و بالجمله روز روز محمد است و جای جای اوست و مقام مقام اوست و سخن سخن اوست او مهمان است و دیگران همه طفیلی اند که در قرآن خطاب میرود ولسوف یعطیک ربک فترضی ترا ای محب من وای محبوب من وای مطلوب من وای بندہ خاص من چندان نعمت دهم و رحمت کنم که راضی شوی ازین تا هیچ آرزو در دل تو نه نشیند ای محمد همه کس رضای من می طلبند و من رضای تو میخواهم کلام

قدسی کلہم یطلبون رضائی وانا اطلب رضاک یا محمد وی صلی اللہ علیہ وسلم گویدکہ من راضی نشوم تا یک یک را از امت من بیامرزی و نہ بخشی انتہیٰ بالفاظہ قال فی الشفا بعد ذکر احادیث الشفاعۃ فقد اجتمع من اختلاف ہذہ الآثار ان شفاعۃ صلی اللہ علیہ وسلم ومقامہ المحمود من اول الشفاعات الی آخرہا من حین یجتمع الناس للحشر وتضیق بہم الحناجر ویبلغ منہم العرق والشمس والوقوف مبلغہ وذلک قبل الحساب فیشفع حینئذ لاراحۃ الناس من الموقف ثم یوضع الصراط ویحاسب الناس کما جاء فی الحدیث عن ابی ہریرۃ وحذیفۃ وہذا الحدیث اتقن فیشفع فی تعجیل من لاحساب علیہ من امتہ الی الجنۃ کما تقدم فی الحدیث ثم یشفع فیمن وجب علیہ العذاب ودخل النار منہم حسب ما تقتضیہ الاحادیث الصحیحۃ ثم فیمن قال لا الٰہ الا اللہ ولیس ہذا لسواہ انتہیٰ چون حال وکیفیت شفاعت کبریٰ کہ او سبحانہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را بفضل خود از جہت محبوبیت وجاہ ووجاہت تامہ بآن اختصاص بخشیدہ است مبین شد حالا میگوئیم کہ آیا این نجدی نجید واین پلید پلید کہ مساوات جملہ مومنین با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بلکہ اعلیٰ شدن جملہ مومنین از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در قرب وثواب تجویز میکند باختصاص مضمون این احادیث با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ایمان دارد یا نہ علی الثانی درانجا با و گفتگو نیست جائیکہ بایہود ونصاریٰ وغیرہم از منکران نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ گفتگو خواہد شد باین نجدی ہم گفتگو درمیان خواہد آمد وعلی الاول اگر این نجدی این شفاعات را اعلیٰ درجات قرب وثواب نمیداند استحقاق مخاطبت واہلیت مجاوبت ندارد واگر این شفاعات را اعلیٰ درجات قرب وثواب میداند صورت حصول مرتبہ این شفاعات جملہ مومنین را اول تصویر کند وبیان نماید کہ برتقدیر حصول این شفاعات بجملہ مومنین مجبوس کدام کس خواہد شد چنانکہ در حدیث حبس المؤمنون آمدہ ویہتمون جہان صادق خواہد آمد فیبلغ الناس من الغم ما لا یطیقون ولا یحتملون را چہ معنی خواہد بود واستشفاع

کدام کس خواهد کرد وکدام کس شفیع کدام کس خواهد شد وکسانیکه برآنها حساب نیست
کدام کسان خواهند بود چه ظاهر است که براین تقدیر جمله مومنین خود صاحب شفاعت
کبری برای تعجیل ادخال انان در جنت شفاعت خواهند کرد کافران خواهند بود و
همچنان کسانیکه بشفاعت از عذاب وارهند واز دوزخ بیرون آیند کفار خواهند بود
ونیز بران تقدیر جمله مومنین ملاذ وملجا ومحتاج الیه جمله مومنین ملتجی ومحتاج ومستشفع خواهند
بود چه مساوات جمله مومنین باآنحضرت صلی الله علیه وسلم در درجات شفاعت بی آنکه
آنحضرت صلی الله علیه وسلم ملاذ وملجای سایر مومنین بلکه سایر اولین وآخرین اند وسایر
مومنین وسایر اولین وآخرین در رستگاری خودها از شداید موقف محتاج باستشفاع از آنحضرت صلعم
اند جمله مومنین ملاذ وملجا جمله مومنین بلکه جمله اولین وآخرین در رستگاری خودشان
از شداید موقف باشند وچنانکه آنحضرت صلی الله علیه وسلم برای تعجیل من لاحساب
علیه الی الجنة وعفو من وجب علیه العذاب واخراج من دخل النار شفاعت خواهند

فرمود وشفاعت آنجناب صلی الله علیه وسلم در هر باب مقبول خواهد شد جمله مومنین
شافع جمله مومنین در اینهمه باشند وشفاعت جمله مومنین در حق جمله مومنین مقبول باشد
متصور نیست این نجدی را بعد بیان صورت حصول درجه شفاعت کبری بجمله مومنین
که تخیل آنهم از کسی بی جنون مطلق متصور نیست باید که امکان آن باثبات رساند
بلکه مع تسلیم اتصاف آنحضرت صلی الله علیه وسلم بشفاعت کبری قول بامکان اتصاف
یک کس دیگر هم بشفاعت کبری از کسیکه ادنی فهم دارد متصور نیست چه اگر کسی دیگر
از اولین وآخرین متصف بشفاعت کبری شود آنحضرت صلی الله علیه وسلم ملاذ وملجا
سایر مومنین وسایر اولین وآخرین اول کسیکه فتح باب شفاعت کند نباشند وسایر المومنین وسایر
اولین وآخرین در رستگاری از شداید موقف ودخول جنت ورهائی از عذاب مستحق وخروج از دوزخ محتاج
باستشفاع از آنحضرت صلعم نباشند فیلزم خلاف المسلم المفروض وهم بطلان مساوات لازم آمد چه

برین تقدیر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم متصف باین صفات نتواند بود چہ جای آنکہ مع
مساوی متصف باین صفات باشند ظاهرا این نجدی باین احادیث ایمان ندارد
معتقد او همان است که شیخ نجدی سه صورت اختراع کرده یک صورت را شفاعت
وجاهت وصورت دویم را شفاعت محبت وصورت سیوم را شفاعت بالاذن
نام نهاده است وآن هر سه صورت در حقیقت شفاعت نیست در حقیقت آن
تلبیس باقتضای الحاد است چنانکه استاد در تحقیق الفتوی بتفصیل مذکور نموده
وجه رابع اینکه اصطفا وبرگزیدن خدای عزوجل بنده را بنبوت ورسالت بی آنکه
او سبحانه آن بنده را بمنزلت قرب ووجاهت ودرجه مزید مثوبت از دیگر بندگان
خود امتیاز واختصاص بخشد ممکن نیست واز اجلی بدیهیات است که غیر نبی وغیر رسول
در قرب وثواب برابر نبی ورسول یا برتر از نبی ورسول نمی تواند بود والا نبوت وعدم
نبوت ورسالت وعدم رسالت یکسان وبرابر باشد ونبوت ورسالت محض لغو وبیکار
واختصاص بنده بنبوت واختصاص بنده برسالت سفه وعبث باشد مختص فرمودن
او سبحانه آن بنده را بنبوت مختص فرمودن او سبحانه آن بنده را بدرجه خاص از
قرب وثواب است ومختص فرمودن او سبحانه بنده را برسالت مختص فرمودن
او سبحانه آن بنده را بمنزلتی از قرب ودرجه از ثواب است که آن منزلت وآن
درجه بغیر نبی ورسول حاصل نتواند شد پس غیر نبی با نبی وغیر رسول با رسول ورسل
غیر اولو العزم با رسل اولو العزم در درجه قرب وثواب برابر نتوانند شد فضل رسل
اولو العزم بر غیر اولو العزم وفضل مرسلین بر غیر مرسلین وفضل نبی بر غیر نبی در قرب و
ثواب از ضروریات آن مناسب است وسلب آن فضل در قوت سلب آن
منصب است تجویز مساوات جمله مومنین کو فساق وبجار
باشند با انبیا ومرسلین ورسل اولو العزم خصوصا با افضل رسل اولو العزم یا تجویز

افضلیت جمله مومنین از آنحضرت علیهم السلام در قرب و ثواب غایت غوایت و
ضلالت است و منشاء آن فرط جهالت بجلالت منصب نبوت و رسالت است
بر تقدیر هیچ و تجویز قول بعصمت انبیا علیهم السلام و نفی عصمت از غیر انبیا لغو و لاطائل است
و چون او سبحانه بفضل و رحمت خود بفحوای و کان فضل الله علیک عظیما و تم نعمة علیک
و انا اطلب رضاک یا محمد و لسوف یعطیک ربک فترضی آنحضرت صلی الله علیه وسلم را
از جمله ممکنات برگزیده بر سایر انبیا و رسل و سایر ممکنات فضل کلی بخشیده نبوت و
رسالت را که اعلی درجات فضایل ممکنه ممکنات است بوجود باجود آنحضرت صلی الله
علیه وسلم باتمام و اکمال رسانیده و قصر نبوت را بذات کامل الصفات آن افضل
ممکنات علیه افضل الصلوات تام و کامل گردانیده کما قال صلی الله علیه وسلم مثلی و مثل
الانبیاء کمثل قصر احسن بنیانه ترک منه موضع لبنة الحدیث و بعث و ارسال آن
حضرت صلی الله علیه وسلم اکمال دین نموده و اتمام نعمت فرموده کما قال عز من قایل
الیوم اکملت لکم دینکم و اتممت علیکم نعمتی و آنحضرت را بارسال الی الخلق کافة
کما قال عز مجده لیکون للعالمین نذیرا و کما قال صلی الله علیه وسلم و ارسلت الی
الخلق کافة بر سایر انبیا و رسل و ملائکه و من سواهم و ما سواهم جمیعا فضل کلی کرامت
فرموده چنانچه حضرت امام جعفر صادق رضی الله عنه بعد روایت حدیث اسرا میفرمایند
الکمال لله لمحمد الشرف علی اهل السموات و الارض و عن ابن عباس رضی الله عنه ان الله فضل محمدا
صلی الله علیه وسلم علی اهل السماء و علی الانبیاء صلوات الله علیهم او سبحانه بعثت آنحضرت صلعم مکارم
اخلاق و محاسن افعال را بتکمیل و اتمام رسانیده کما قال صلی الله علیه وسلم ان الله بعثنی لتمام
مکارم الاخلاق و کمال محاسن الافعال و قال صلی الله علیه وسلم اطمع ان اکون اعظم الانبیاء اجرا
یوم القیمة و این معنی ظاهر است که اختصاص او سبحانه آنحضرت را صلی الله علیه وسلم بارسال الی الخلق
کافة و فضل بر ملائکه و انبیاء علیهما السلام و غیرهم و اتمام نبوت و رسالت و اکمال دین

واتمام نعمت لوجود فایض الجود آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم و بودن آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم اکثر الناس اتباعا واعظم الانبیاء اجرا یوم القیمۃ در قوت اختصاص او سبحانہ آنحضرت
را صلی اللہ علیہ وسلم باعلی درجات قرب واقصی مراتب ثواب است واگر مساوات
جملہ فساق وفجار مومنین درعین اتصاف باشد انحای فسق واغلظ وجوہ فجور بآن
حضرت صلی اللہ علیہ وسلم یا افضل بودن آنہا از آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم در قرب وثواب
جایز باشد چنانکہ عقیدہ این قایل است رسالت عامہ الی الخلق کافۃ وختم واکمال
نبوت ورسالت واکمال دین واتمام نعمت وتتمیم مکارم اخلاق وتکمیل محاسن افعال
بہ بعثت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وکثرت اتباع واعظمیت اجر آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم نسبت باجور انبیاء علیہم السلام واشرف وافضل گردانیدن او سبحانہ آنحضرت
را صلی اللہ علیہ وسلم بر سایر اہل سموات وارض محض لغو وسفہ وعبث باشد العیاذ باللہ
من ذلک در تجویز این قایل کمال رسالت باکمال فجور اجرا بلکہ کمال فجور
از کمال رسالت متر تو شد این زندقہ والحاد ناشی از غایت فساد اعتقاد است وعند
التامل قول این ہمچو خرافات قول بامکان اجتماع متنافیات ومتضادات است وجہ خامس
آنکہ در شرح عقاید نسفی می گوید ولا یبلغ ولی درجۃ الانبیاء معصومون مامونون من خوف
الخاتمۃ مکرمون بالوحی ومشاہدۃ الملک مامورون بتبلیغ الاحکام وارشاد الانام بعد
الاتصاف بکمالات الاولیاء فما نقل عن بعض الکرامیۃ من جواز کون الولی افضل من
النبی کفر وضلال والحاد وجہالۃ انتہی ودر شرح فقہ اکبر می گوید ومنہا ان الولی لا یبلغ درجۃ النبی
لان الانبیاء معصومون مامونون عن خوف الخاتمۃ مکرمون بالوحی حتی فی المنام و
بمشاہدۃ الملائکۃ الکرام مامورون بتبلیغ الاحکام وارشاد الانام بعد الاتصاف
بکمالات الاولیاء العظام فما نقل عن بعض الکرامیۃ من جواز کون الولی افضل من النبی
کفر وضلالۃ والحاد وجہالۃ انتہی این قایل باقتضای وسعت ظرف وفراخی حوصلہ

بران چه بعض را امیدِ از تجویز بلوغ ولی بدرجهٔ نبی وتجویز تفضیل ولی بر نبی کمال بر ده اند
قناعت والتفا نکرده تجویز مساوات جملهٔ فساق وفجار مومنین گو متناهی فی الفسق
والفجور باشند در عین اتصاف بکمال فسق وفجور با افضل الانبیاء والمرسلین
صلوات الله علیه وعلیهم بلکه تجویز افضل بودن بر فاسق وفاجر از مومنین از آنجناب
در درجات قرب وثواب اعتقاد می کند واین را کمال دین وایمان می پندارد
اینچنین اعتقاد ازو مستعجب نیست چه این مدقق بامکان اتصاف او سبحانه بجمیع
نقایص وقبایح وفواحش وهمه صفات حوادث قایل شده بتدقیق نظر بران دلایل
آورده است که از ان اتصاف او سبحانه بجمیع نقایص وقبایح وفواحش واتحاد
او بجمیع ما عداه من الممکنات والممتنعات در مرتبهٔ ذات احدیه مقدسه وامکان
عدم او سبحانه وامکان وجود شریک الباری لازم می آید کما مر سابقا پس از
قول بجواز افضلیت هر فاسق وهر فاجر بر افضل الرسل علیه افضل الصلوات

www.[illegible]network.org

او را چه باک تواند بود وجه سادس آنکه این قایل وخواجه تاشان او که اتباع
شیخ نجدی اند وخود شیخ نجدی با آنحضرت صلی الله علیه وسلم را متصف بفوز باعلی درجات
قرب وثواب میدانند یا نه علی الاول مساوی یا اعلی از آنحضرت صلی الله علیه وسلم در قرب و
ثواب ممکن تواند بود چه بر این تقدیر درجهٔ قرب وثواب آنحضرت صلی الله علیه وسلم از دیگر
همه درجات قرب وثواب اعلی است ودر صورت بودن کدامین درجه دیگر مساوی آن
یا اعلی از ان آن اعلی درجات نتواند بود وهذا خلف وعلی الثانی لازم است که این نجدیان
اعتقاد کنند که درجهٔ آنحضرت صلی الله علیه وسلم در قرب وثواب از درجات غیر متناهیه
فروتر است واو سبحانه با اینکه فرموده است وکان فضل الله علیک عظیما ویتم نعمته
علیک ولسوف یعطیک ربک فترضی وکلهم یطلبون رضائی وانا اطلب رضاک یا
محمد آنحضرت را صلی الله علیه وسلم با وجود غایت محبوبیت از فضل عظیم اتمام نعمت وعطای

مرضی که کرامت فرمودن دیگر درجات علی که از درجه آنحضرت صلی الله علیه وسلم برتر اند باشد
محروم داشت و آنحضرت صلی الله علیه وسلم بسبب تنگ ظرفی و پست همتی بدرجه که از درجات
غیر متناهیه فروتر ست می راضی شده و آنرا اعلی درجه که افعل التفضیل مضاف سوی نکره عامه
است با آنکه آن درجه از درجات غیر متناهیه فروتر است دل خود را خوش کرد بر این تقدیر
این نجدیان را ازین اعتقاد گزیر نیست و این اعتقاد محض الحاد و بیدینی است العیاذ بالله من
ذلک وجه سابع آنکه این نجدیان باقتضای سوء اعتقاد و خبث باطن المقصد غرضی که
انشاء الله العزیز در نظر تفصیلے در این قول ایمائی بآن خواهد رفت در پی اثبات امکان
مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در اوصاف کمال افتاده و حیله اجرای خود را تمسک
بعموم قدرت الٰهی قرار داده اند و چون این قایل بر این معنی متنبه شد که بعض اوصاف کمال
همچو خاتم النبیین صالح اشتراک بین اثنین نیست تا مساوات در آن ممکن باشد اول
برای تحریف معنی خاتم النبیین دست و پا زده حرکات مذبوحی کرد چون از آن دست و
بازو لنش بجز دست بر سر زدنش کاری بر نامد از دعوی امکان مساوات در جمیع
اوصاف درگذشته بدعوی امکان مساوات در قرب و ثواب که درجات آن از
جنس مالاعین رأت ولا اذن سمعت ولا خطر علی قلب بشر است تشبث کرده همان
حیله یعنی عموم قدرت الٰهی را متمسک گردانیده چون بدلایل قاطعه و براهین ساطعه امتناع
ذاتی مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم و اعلی از آن حضرت صلی الله علیه وسلم در درجات
قرب و ثواب هم مبرهن شد این گمراهان سوی این بیراهه روی نتوانند رفت و حیله
اینها را اسا منقطع و وساوس اینها یکسر مندفع است چه خود این قایل بعدم شمول
قدرت الٰهی بعض ممکنات را همچو صفات الٰهی معترف شده است چه جای ممتنعات
ذاتیه و اندرین صورت ضرورت بیان دیگر برای تبکیت اینها نبوده است الا برای
افحام مکابرین و افهام ناظرین میگویم که آیا در اعتقاد این نجدیان حضرت باری جلت

قدرت قادر است براینکہ یک ممکن را در اوصاف کمال و درجات قرب و ثواب افضل ممکنات
و اعلی از سایر ماسوی اللہ گرداند یا در اعتقاد اینان براین قادر نیست علی الثانی نفی قدرت
او سبحانہ براینان لازم آمد و اینان را از التزام نفی قدرت الٰہی بران براین شق گزیر نیست
فیلزم ہذا الفرار علی ما عنہ الفرار و علی الاول چون او سبحانہ قادر است براینکہ یک ممکن را
افضل ممکنات گرداند گردانیدن ممکنی دیگر مساوی آن ممکن مفروض افضل ممکنات
یا اعلی ازان ممکن مفروض افضل ممکنات مقدور نتواند بود چہ معنی قادر بودن او سبحانہ
برگردانیدن ممکنی افضل ممکنات در اوصاف کمال و درجہ قرب و ثواب این است
کہ او سبحانہ قادر است براینکہ ممکنی را اوصاف کمالیہ بخشد کہ برابران اوصاف کمالیہ
و افضل ازان ممکن نبود و بآن ممکن درجہ از قرب و ثواب کرامت فرماید کہ مساوی
آن درجہ و اعلی ازان امکان نداشتہ باشد زیراکہ اگر مساوی آن اوصاف کمالیہ
و آن درجہ و اعلی از انہا ممکن باشد آن ممکن مفروض افضل ممکنات در اوصاف
کمال و درجہ قرب و ثواب نتواند شد بلکہ بعض ممکنات مساوی او و بعض ممکنات
اعلی از و در اوصاف کمال و قرب و ثواب تواند شد پس درین صورت بودن
ممکنی افضل ممکنات در اوصاف کمال و در قرب و ثواب ممکن نتواند بود پس او سبحانہ
برگردانیدن ممکنی افضل ممکنات در اوصاف کمال و در قرب و ثواب قادر نتواند بود
لان المصحح للمقدوریۃ ہو الامکان پس خلف لازم آمد زیراکہ شق اول این است کہ او سبحانہ
قادر است براینکہ یک ممکن را در اوصاف کمال و در قرب و ثواب افضل ممکنات گرداند
حاصل اینکہ این نجدیان را گزیر نیست از احد الامرین یا بگویند کہ او سبحانہ برگردانیدن ممکنی
افضل الممکنات قادر نیست و علی التقدیرین این نجدیان را از محذوریکہ از اں حیلہ
بیباکی گردانیدہ اند گزیر نیست فقطع دابر القوم الذین ظلموا والحمد للہ رب العالمین حالا
را اقوال این قایل نظر تفصیلے باید تا تفاصیل ضلالت و جہالت او انکشاف یابد قولہ

چون مساوی جناب شان تمثیل نباشد مفضول نخواهند بود بلکه افضل واکمل از سایر انبیا علیهم السلام اند ناشی از نافهمی و بیدینی است چه اگر مساوی آنجناب در جمیع کمالات ممکن باشد از فرض وقوع آن نظر الی ذاته محالی لازم نخواهد آمد پس بر فرض وجود آن مساوی اگرچه مفضول نخواهند شد مگر افضل واکمل از سایر انبیا نتوانند شد چه آن مساوی مفروض الوجود از جمله انبیا است پس وجودش مستلزم نفی این صفت کمال یعنی افضل الانبیا از آنحضرت صلی الله علیه وسلم است پس مشارکت او با آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات که این صفت هم از انجمله است مستلزم سلب مشارکت در جمیع کمالات است وآنچه مستلزم نقیض خود است محال بالذات است پس مشارکت ومساوات آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات محال بالذات است وچون مساوات محال بالذات است افضلیت از آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات اولی بالامتناع است چه این قایل خودمی گوید که اتفاق عرف واهل لغة بر این است که مفضل نسبت بمفضل علیه مرتبه مساوات را جایز شده بمرتبه زیادت فائز می باشد حال آنکه معتقد این نجدی وشیخ او وهم کیشان او این است که اعلی از آن حضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات ممکن است وظاهر است که بر تقدیر امکان آن وفرض وجودش آن حضرت صلی الله علیه وسلم مفضول خواهند بود بلکه این قایل بجواز افضلیت جمله مومنین گو فساق وفجار باشند بر آن حضرت صلی الله علیه وسلم در ترتب ثواب است پس او مفضول بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم از هر فاسق وفاجر با اعتراف باتصاف آنحضرت صلی الله علیه وسلم بوصف خاتم النبیین وسایر اوصاف کمالیه مختصه آنحضرت صلی الله علیه وسلم وکمالات مخصوصه بانبیا علیهم السلام ودر عین حال اتصاف آنحضرت در عین حال اتصاف فساق وفجار مومنین بانحای فسق وفجور تجویز میکند وبا این همه دعای اسلام میکند وانبیا نعوذ بالله من ذلک بقول او وباتفاق عرب ولغت بر این است الی قوله نیز

می باشد با دسوری نمی دهد بلکه بیخ نجدیت را بر می کند چه آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم جامع
جمیع کمالات سایر انبیا علیہم السلام اند و بر سایر انبیا و رسل در قرب و ثواب و فضایل
دینی و دنیوی و محاسن صوری و معنوی فضل و مزیت دارند کما سیاتی عنقریب و مساوی
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در صفات کمال محال بالذات است چه آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم اول النبیین خلقا اند و اول ما خلق اللہ نوری آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
و اول النبیین خلقا و اول ما خلق اللہ صالح اشتراک بین اثنین نیست و متاخر در
خلق مساوی اول نتواند شد و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم برای تمام مکارم اخلاق
و کمال محاسن افعال مبعوث اند پس اگر مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در صفات
کمال ممکن باشد با تمام مکارم اخلاق و کمال محاسن افعال با د منوط باشد یا نه علی
الثانی این مساوی مساوی نتواند شد و علی الاول چون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
متمم مکارم اخلاق و مکمل محاسن افعال اند بودن آن مساوی متمم مکارم اخلاق و مکمل
محاسن افعال محال بالذات است زیرا که تتمیم متمم و تکمیل مکمل محال بالذات است و هرگاه که
مساوات محال است افضلیت اولی بالامتناع است چه این قابل اعتراف میکند
بانکه فضل مرتبه مساوات را تجاوز شده بمرتبه زیادت فائز می باشد هر چند برای اثبات
امتناع ذاتی اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم حاجت باین بیان نیست چه متاخر
افضل از اول نمی تواند بود و غیر متمم مکارم اخلاق از متمم آن و غیر مکمل محاسن افعال
از مکمل آن افضل نتواند شد مگر این بیان برای تبکیت این قایل آورده شد و قول
او و در انهم شک نیست الی آخره بچند وجه بر غایت جهالت و ضلالت او دلالت
دارد اول اینکه هر فضیلتے که در نبی من الانبیا موجود است بوجه اکمل در آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم موجود است قال فی الشفا بعد ذکر قوله تعالى تلک الرسل فضلنا بعضهم علی بعض
الآیة قال اہل التفسیر فی قوله سبحانه ورفع بعضهم درجات اراد محمد صلی اللہ علیہ وسلم

لانہ بعث الی الاحمر والاسود واحلت لہ الغنایم وظہرت علی یدیہ المعجزات ولیس احد
من الانبیاء اعطی فضیلۃ وکرامۃ الا وقد اعطی محمد صلی اللہ علیہ وسلم مثلہا انتہی وقال
الشیخ ابو الحسن الاشعری رح کل آیۃ اوتیہا نبی من الانبیاء علیہم السلام فقد اوتی مثلہا
نبینا صلی اللہ علیہ وسلم وخص من بینہم بتفضیل الرویۃ وفی مواہب اللدنیۃ فی التقسیم
الرابع من المقصد الرابع ما خص نبی بشیء من المعجزات والکرامات الا ولنبینا صلی اللہ
علیہ وسلم مثلہ کما لفظوا علیہ انتہی وقال فی شرح الشفا قال التلمسانی روی ان النبی
صلی اللہ علیہ وسلم حاز خصال الانبیاء کلہا واجتمعت فیہ اذ ہو عنصرہا ومنبعہا فاعطی
خلق آدم ومعرفۃ عیسی وشجاعۃ نوح وخلۃ ابراہیم ولسان اسمعیل ورضی اسحاق وفصاحۃ
صالح وحکمۃ لوط وبشری یعقوب وجمال یوسف وشدۃ موسی وصبر ایوب وطاعۃ
یونس وجہاد یوشع وصورت داود وحب دانیال ووقار الیاس وعصمۃ یحیی وزہد
عیسی واغمس صلی اللہ علیہ وسلم فی جمیع اخلاق الانبیاء یقتبسوا منہ صلوات اللہ
علیہم اجمعین وقد افصح بذلک البوصیری حیث قال وکل آی اتی الرسل الکرام بہا فانما
اتصلت من نورہ بہم وقال الامام البغوی رح ما اوتی نبی آیۃ الا اوتی نبینا صلی اللہ
علیہ وسلم مثل تلک الآیۃ وفضل علی غیرہ بآیات مثل انشقاق القمر باشارۃ وحنین الجذوع
علی مفارقتہ وتسلیم الحجر والشجر علیہ وکلام البہایم والشہادۃ برسالتہ ونبع الماء من بین
اصابعہ وغیر ذلک من المعجزات والآیات التی لا تحصی واظہرہا القرآن الذی عجز
اہل السماء والارض عن الاتیان بمثلہ ثم روی بسندہ عن ابی ہریرۃ رضی اللہ عنہ
ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال ما من نبی الا وقد اعطی من الآیات
ما آمن علی مثلہ البشر وانما کان الذی اوتیتہ وحیا اوحاہ اللہ تعالی الی فارجو
ان اکون اکثرہم تابعا یوم القیمۃ متفق علیہ بالجملہ در ہیچ نبی از انبیا علیہم السلام
فضیلتے وکرامتے وآیتے نبود کہ مثل آن فضیلت وآن کرامت وآن آیت

باکمل وجوه در آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم نباشد وازین مبرہن شد کہ ہیچیک نبی
از انبیا وہیچیک رسول از رسل باعتبار خصوصیات فضایل ہم فضل بر آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم ندارد پس قول این قایل کہ باوجود تفاضل فیما بین انبیا و رسل علیہم السلام
اختصاص بعضی بخصایص وبعضی دیگر بخواص دیگر متحقق ہست ناشی از سوء اعتقاد اوست
چہ میانہ ہیچیک نبی ومیانہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تفاضل نیست یعنی تفاضل این ہست
کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از دیگر انبیا و رسل من وجہ افضل باشند و دیگر انبیا و رسل
از ان حضرت صلی اللہ علیہ وسلم من وجہ آخر افضل باشند حال آنکہ ہیچیک نبی و رسول
بوجہ من الوجوہ از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم افضل نیست آنحضرت من کل الوجود
از ہمہ انبیا و رسل افضل اند و آنحضرت را بر جمیع خلایق کافہ فضل کلی ہست چہ ہیچ فضیلت
در ہیچیک نبی از انبیا آنچنان نیست کہ مثل آن باکمل وجوہ در آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم موجود نباشد پس ہیچیک نبی را بہیچیک وجہ بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فضل نیست
وازینجا بطلان قول این قایل پس از خصوص اسباب فضیلت در مساوات شرط
باشد نفی افضلیت از افضل لازم خواہد آمد لعدم الاشتراک لوجود الخصایص
الموجبۃ للفضیلۃ انکشاف یافت چہ مبنای این قول بر این ہست کہ در بعض انبیا علیہم
السلام بعض فضایل آنچنان بودہ اند کہ مثل آن در آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نبودہ
و این معنی باطل ہست و آن فضایل کہ خصایص آن انبیا شمردہ می شوند نسبت بآنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم خواص آن انبیا نیستند آن خواص اضافیہ بہ نسبت دیگر انبیا
ہستند مثلا اول البشر فضیلت خاصہ حضرت آدم علیہ السلام است لیکن این فضیلت
خاصہ حضرت آدم علیہ السلام نسبت بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نیست چہ آنحضرت صلی
اللہ علیہ وسلم اول النبیین خلقا ہستند پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از حضرت آدم
علیہ السلام و اولیت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم است محتاج بیان نیست و علی ہذا القیاس

دیگر خصایص دیگر حضرات انبیا علیهم السلام چنانچه مبتنی ازان عنقریب می آید حاصل که آنحضرت صلی الله علیه وسلم جامع جمیع اجناس و انواع فضایل اند که در دیگر انبیا علیهم السلام فرادی فرادی بوده اند مصرع ع آنچه خوبان همه دارند تو تنها داری .: بلکه جمله فضایل خاصه و عامه وجمیع کمالات کلیه وجزئیه که در حضرات سایر انبیا علیهم السلام بوده اند از آنحضرت صلی الله علیه وسلم مقتبس بودند توهم اینکه بعض فضایل کسی از انبیا علیهم السلام در آن حضرت نبود ناشی از نجدیت وبی ایمانی است وجه دویم اینکه آنچه این قایل از آیة تلک الرسل فضلنا بعضهم علی بعض فهمیده است که هریک از رسل علیهم السلام بر من خدا من الرسل بعض وجوه فضل وارد تا ازان لازم آید که هر واحد از دیگر رسل علیهم السلام در بعض وجوه فضایل از آنحضرت صلی الله علیه وسلم افضل باشد محض غلط فهمی اوست معنی این آیة کریمه همین قدر است که او سبحانه بعض رسل را بر بعض دیگر از رسل فضل بخشیده است چنانکه او سبحانه رسل اولو العزم بر رسل غیر اولو العزم و در رسل اولو العزم آنحضرت صلی الله علیه وسلم بر سایر رسل اولو العزم فضل وکرامت فرموده وهمچنان او سبحانه بعض انبیا را بر بعض دیگر از انبیا علیهم السلام فضل داده کما قال سبحانه ولقد فضلنا بعض النبیین علی بعض وازین معلوم می شود که هریک نبی افضل است از جمیع من عداه من الانبیاء چنانکه این قایل از آیة تلک الرسل فضلنا بعضهم علی بعض فهمیده است فی الشفا وشرحه قال الله تعالی ولقد فضلنا بعض النبیین علی بعض فالتفضیل ثابت مقطوع به فی الجملة بین ارباب النبوة وکذا بین اصحاب الرسالة لقوله وقال ای سبحانه تلک الرسل فضلنا بعضهم علی بعض قال بعض اهل العلم والتفضیل المراد لهم هنا فی الدنیا ای غیر مقصور فی العقبی لانه غیر موجود فی الاخری وذلک ای سبب تفضیلهم فی الدنیا بثلاثة احوال ان یکون آیاته ومعجزاته ابهر واشهر ولاشک ان معجزات نبینا صلی الله علیه وسلم اظهر واشهر ولو لم یکن الا القرآن لکفی بالله وکیلا البرهان او تکون امته ازکی

واکثر ای ازید من غیرہم کیفیۃ وکمیۃ اما الکیفیۃ فقد قال تعالی کنتم خیر امۃ واما الکمیۃ فقد ثبت انہ صلی اللہ علیہ وسلم قال صفوف المومنین مائۃ وعشرون وامتی منہم ثمانون اویکون ای النبی المفضل فی ذاتہ افضل واظہر ثم مما یدل علی افضلیۃ نبینا صلی اللہ علیہ وسلم فی ذاتہ انہ سبحانہ خلقہ قبل جمیع موجوداتہ بل جعلہ کالعلۃ الغائیۃ فی مراتب مخلوقاتہ وجعلہ اولا واخرا فی مقامات کائناتہ وجعل نور مشکواتہ محل فیوض انوار ذاتہ واسرار صفاتہ ومعدن ظہور تجلیاتہ و فضلہ ای فضل کل نبی فی ذاتہ راجع الی ما خصہ اللہ بہ من کرامتہ و اختصاصہ من کلام ای کما وقع لموسی فی الطور ولنبینا فی مقام قاب قوسین او ادنی او من الظہور او خلۃ ای کما ثبت للخلیل ولنبینا الجلیل مع زیادۃ المحبۃ الخاصۃ او لمحالۃ الجامعۃ بین المحبۃ والمحبوبیۃ بل الوسیلۃ لکل محب و محبوب فی المرتبۃ المطلوبۃ والمجذوبیۃ او رؤیۃ ای بصریۃ کما اختص بنبینا صلی اللہ علیہ وسلم علی ما تقدم او رؤیۃ بصریۃ وہی مقام المشاہدہ برفع الحجب الجسمانیۃ کما یحصل لکل من الافراد الانسانیۃ او ما شاء اللہ من الطافہ تحفۃ لایۃ واختصاصہ انتہی این قایل معنی آیت وارکونہ فہمیدہ بتفضیل ہر یک نبی بر آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم من وجہ قایل شدہ این آیت را سند میگرداند وہمچنان شیخ او معانی آیات قرآنی واحادیث نبوی غلط فہمیدہ بندگان خدا تعالی را گمراہ میکرد وشاید منشاء غلط فہمی این قایل آنست کہ او از تفسیر مظہری فیما سبق سند نقل کردہ ہست الفضل ہو زیادۃ احد الشیئین علی الآخر فی وصف مشترک بینہما وفی العرف والاصطلاح یختص ذلک بالکمال وہو ما یقتضی مدحا فی الدنیا وثوابا فی الآخرۃ فان کان احدہما مختصا بوصف کمال والآخر بوصف کمال آخر فلکل واحد منہما فضل جزی علی الآخر فی مطلق الکمال اعنی فی استحقاق المدح والثواب انتہی این قایل از جملہ شرطیۃ فان کان الی آخرہ گمان برد کہ ہر نبی از رسل علیہم السلام بر جمیع من عداہ من الرسل فضل جزئی وارد واین گمان اورا در این ضلالات انداخت کہ گمان برد کہ ہر یک رسول را بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از جہۃ

بعض فضایل فضل جزئی است ونمی دانست که این جملہ شرطیہ است و در ہیچ یک نبی از انبیاء و در ہیچ یک رسول از رسل علیہم السلام فضیلتی وکمالی وکرامتی آنچنان نبود که در آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مثل آن بوجہ اکمل موجود نباشد کما سبق واین جملہ شرطیہ معنی آیہ کریمہ نیست وصاحب تفسیر مظہری در معنی این آیة نگفتہ است که ہر یک رسول را بر جمیع من عداہ فضل جزئی است بلکہ اوی گوید در تفسیر آیة ورفع بعضہم درجات علی بعضہم او علی کلہم المرفع درجات بعضہم علی بعضہم ففی کثیر من الانبیاء والرسل حیث فضل الرسل علی الانبیاء والوا العزم من الرسل علی غیرہم ونحو ذلک واما رفع درجات بعضہم علی کلہم فذلک مختص بنبینا صلی اللہ علیہ وسلم ثبت ذلک الوحی غیر متلو وانعقد علیہ الاجماع انتہی وایں کلام صریح است در خلاف مزعوم این قایل باقی ماند خدشہ در کلام صاحب تفسیر مظہری بدو وجہ یکی اینکہ مدلول کلامش این است که ضمیر ہم فی بعضہم در قول او سبحانہ ورفع بعضہم راجع است سوی انبیا کما یدل علیہ قولہ اما رفع درجات بعضہم علی بعضہم ففی کثیر من الانبیاء والرسل حیث فضل الرسل علی الانبیاء حال آنکہ مرجع مذکور قبل تلک الرسل وتفضیل رسل بر انبیا مدلول این ایت نیست مدلول این ایت تفضیل بعض رسل بر بعض آخر از رسل است دویم اینکہ تفضیل او رفع بعضہم را بقولہ اما رفع درجات بعضہم علی بعضہم الی آخرہ مبنی است بر اینکہ مراد از بعضہم فی قولہ ورفع بعضہم درجات بعض مبہم است حال آنکہ دیگر اہل تفسیر گفتہ اند که مراد از آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم واین ابہام برای تفخیم شان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم است اعتماد اعلی انہ لا یشتبہ در منہ الا المفرد والا کمل الافضل درجات من عداہ من الرسل واین کلام استطرادا مذکور شد پس معلوم شد که قول این قایل لہذا حضرت مالک ومعطی فضایل جل شانہ بعد ذکر تفضیل مذکور وجوہ مختلف در رسل متفاضل علیہم السلام در کریمہ تلک الرسل تخصیص فرمود تنبیہا علی ذلک الرمز مرادش این است که او سبحانہ بعض رسل را بر بعضی دیگر فضل بخشیدہ بعض وجوہ فضل بیان فرمودہ است مفید مطلب او نیست چہ از مقصد

لازم می آمد کہ کسی را از رسل بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم من وجہ فضل باشد. و اگر مرادش ازان
این است کہ او سبحانہ ہر یکی را از رسل بر جمیع من عداہ من الرسل فضل بخشیدہ بذکر وجوہ
مختلف در ہر یک رسل متفاضلین تخصیص فرمودہ است این غلط فہمی اوست او سبحانہ
ہر یکی را از رسل بر جمیع من عداہ من الرسل فضل نہ بخشیدہ است و ازین کریمہ ہمین قدر
فہمیدہ میشود کہ او سبحانہ بعض رسل را ہمچو رسل اولو العزم بر بعض دیگر از رسل ہمچو رسل
غیر اولو العزم فضل دادہ است و بعض رسل اولو العزم را بر بعضی دیگر از رسل اولو العزم
ہمچو آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم بر سایر رسل اولو العزم فضل بخشیدہ است و آنچہ
او سبحانہ از وجوہ فضل ذکر فرمودہ است و ہو قولہ سبحانہ منہم من کلم اللہ و قولہ تعالے
وآتینا عیسی ابن مریم البینات وایدناہ بروح القدس چنین نیست کہ ازان تفضیل کسی
از سایر رسل اولو العزم بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مستفاد شود در من کلم اللہ
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم داخل اند چنانچہ مفسران گفتہ اند کہ ہو موسی علیہ السلام
و محمد صلی اللہ علیہ وسلم فکلم موسی لیلۃ الحیرۃ وفی الطور و محمد لیلۃ المعراج حین قاب قوسین
او ادنی و بر تقدیر انکہ مراد از من کلم اللہ موسی علیہ السلام باشد نفی این صفت از
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نتوان کرد چہ تکلم او سبحانہ با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
لیلۃ المعراج ثابت است و ہمچنان او سبحانہ بینات با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
کرامت فرمودہ و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را بروح القدس موید گردانید پس ازین
وجوہ تفضیل حضرت موسی یا حضرت عیسی علیہما السلام بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم لازم نتواند
آمد چنانکہ مزعوم این قایل است و ازینجا معلوم شد کہ قول این قایل اگر خصوص اسباب
فضیلت در مساوات شرط باشد نفی فضیلت از افضل لازم خواہد بود و لعدم الاشتراک
مبنی است بر جہل او بانکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم جامع جمیع کمالات اند کہ در حضرت
انبیا علیہم السلام بودند و قول او واللازم باطل لثبوت التفاضل بینہم بالنص مبنی است

برتفضیل این معنی آیت کریمه چه معنی آیت کریمه تفضیل بعض رسل بر بعض است نه تفضیل بر همه
از رسل بر جمیع من عداه من الرسل کما عرفت وجه ثالث اینکه انواع و اجناس فضایل
باهم متفاوت اند بعض فضایل از بعض دیگر از فضایل افضل اند و بعض کمالات نسبت
ببعض دیگر از کمالات مفضول اند مثلا رسالت از نبوت بی رسالت افضل است
و ولایت بی نبوت از نبوت مفضول است و از اجلی بدیهیات است که کسیکه ا
متصف باشد بفضیلتی که افضل است از فضیلتی دیگر افضل است از کسیکه متصف باشد
بآن فضیلت دیگر مفضوله بلکه بعض فضایل نسبت ببعض اشخاص فضایل اند و نسبت
ببعض اشخاص دیگر فضایل نیستند مثلا نبوت بی رسالت نسبت بانبیاء غیر رسل
از کمالات است و نسبت بمرسلین از کمالات نیست بلکه دون درجه آنحضرات است
و اینهم ظاهر و ضروری است که شخصی که واسطه افاضه کمال شخص دیگر باشد از ان شخص
دیگر افضل است چه تفاوت میان مستفیض کمال و مفیض آن گران مفیض علت
مستقله نباشد ضروری است و اینهم از اجلی ضروریات است که همه کمالات و فضایل
و سایر اوصاف هرگونه که باشد توابع وجود موصوفات اند لاشی محض که هیچگونه بهره
از وجود ندارد متصف بکمالی و فضیلتی نتواند شد پس کسیکه بطفیل دیگری بوجود آمده
باشد بهر حال از ان دیگر مفضول است و توهم افضل بودنش از ان دیگر غیر معقول
و در این مقدمات کسی را گو عقل و ایمان نداشته باشد جای کلام نیست بعد تمهید
این مقدمات می گوییم که او سبحانه آنحضرت را صلی الله علیه وسلم آنچنان فضایل فاضله
بفضل عظیم خود کرامت فرموده است که هیچ کس را از سایر انبیا و رسل علیهم السلام
در ان فضایل بآنحضرت صلی الله علیه وسلم مساوات و مشارکت نیست چه جای
آنکه کسی را از انبیاء و رسل بر آنحضرت صلی الله علیه وسلم بوجه من الوجوه فضل باشد
یکی از انجمله این است که خلق و ایجاد همه ممکنات بطفیل آنحضرت است و اول ما خلق الله

نور آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم است اگر نبودی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نہ آدم بودی
و نہ بنی آدم بلکہ نہ عالم و نہ اجزای عالم فشانہ انہ لولاہ لم یکن فلک ولا ولا نہ ولا زمن
ولا حولانہ ولا آدم ولا ولدانہ ولا ادریس ولا نبوتہ وحکمتہ ولا سلطانہ ولا جنتہ وخلہا ولا علاً
ولا سکانہ ولا نوح ولا طوفانہ بل ولا ماء ولا طغیانہ ولا من حمل معہ لا فلکہم ولا قومہ ولا
غرقہم ولا ہلکہم ولا ابراہیم ولا آلہ ولا ملکہم نعم ولا داؤد ولا سلیمانہ ولا موسیٰ ولا ثعبانہ ولا
فرعون ولا ہامانہ ولا عیسیٰ ولا حواریوہ ولا رہبانہ ولا الدنیا ولا احوالہا ولا الارض ولا
زلزالہا ولا القیمۃ ولا اہوالہا ولا جنۃ ولا رضوانہا ولا جہنم ولا نیرانہا کما قال فی شرح
الشفا ان من المعلوم انہ لولا نور وجودہ وظہور کرمہ وجودہ لما خلق الافلاک ولا وجد
الاملاک فہو مظہر للرحمۃ الالٰہیۃ التی وسعت کل شی من الحقایق الکونیۃ المحتاجۃ الی نعمۃ
الایجاد ثم الی منحۃ الامداد الی آخر ما قال وقد سبق نقلہ پس ہر چہ بوجود آمدہ است
از فضایل وصحاب فضایل بطفیل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از کمین عدم بمنصہ
شہود آمدہ است تعمیم ہر کسی از انبیا ورسل علیہم السلام کہ بطفیل آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم بوجود آمدہ اند از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بوجہ من الوجوہ افضل اند
بدان ماند کہ بعض غلاۃ بیدین گویند کہ حضرت حسنین رضی اللہ عنہما از آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم افضل اند وبران استدلال می کنند کہ مادر حضرت حسنین
رضی اللہ عنہما از مادر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وپدر حسنین رضی اللہ عنہما از پدر
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم افضل اند ونمی دانند کہ فضل پدر و مادر حضرت حسنین
رضی اللہ عنہما از جہت کدام کس وبطفیل کدام کس بود و دیگر از انجملہ این است
کہ او سبحانہ میفرماید واذ اخذ اللہ میثاق النبیین لما آتیتکم من کتاب وحکمۃ
ثم جاءکم رسول مصدق لما معکم لتؤمنن بہ ولتنصرنہ قال أأقررتم وأخذتم علی ذلکم
اصری قالوا اقررنا قال فاشہدوا وانا معکم من الشاہدین قال امیر المؤمنین علی ابن

ابي طالب رضي الله عنه لم يبعث الله نبيا من آدم فمن بعده الا اخذ عليه العهد في محمد صلى الله عليه
وسلم لئن بعث وهو حي ليؤمنن به ولينصرنه ويأخذ العهد بذلك على قومه ونحوه عن السدي
وقتادة قال ابو الحسن القابسي اختص الله محمدا صلى الله عليه وسلم بفضل لم يؤته غيره ابانه
وهو ما ذكره في هذه الاية قال المفسرون اخذ الله الميثاق بالوحي فلم يبعث نبيا الا ذكر له
محمدا ونعته واخذ عليه اي على كل نبي ميثاقه وهو ان ادركه ليؤمنن به وقيل ان يبينه
لقومه ويأخذ ميثاقهم ان يبينوه لمن بعدهم وهكذا الى ان يبعث فيؤمنوا به وقال الله سبحانه
واذ اخذنا من النبيين ميثاقهم ومنك ومن نوح وابراهيم وموسى وعيسى ابن مريم واخذنا
ميثاقا غليظا قال امير المؤمنين عمر ابن الخطاب رضي الله عنه في كلام بكى به النبي صلى الله عليه
وسلم بابي انت وامي يا رسول الله لقد بلغ من فضيلتك عند الله ان بعثك آخر الانبياء
وذكرك في اولهم فقال واذ اخذنا من النبيين ميثاقهم ومنك ومن نوح الاية وقال
قتادة ان النبي صلى الله عليه وسلم قال كنت اول الانبياء في الخلق وآخرهم في
البعث فلذلك وقع ذكره مقدما ههنا قبل نوح وغيره وقال الامام ابو الليث السمرقندي
في هذا تفضيل نبينا صلى الله عليه وسلم لتخصيصه بالذكر قبلهم وهو آخرهم والمعنى اخذ الله عليهم
الميثاق اذ اخرجهم من ظهر آدم كالذر قال في شرح الشفا والمعنى ان للانبياء ميثاقا
خاصا بعد دخولهم في الميثاق العام المعني به قوله الست بربكم قالوا بلى تبليغ الرسالة
واخص من هذا الميثاق ميثاق الانبياء اصالة واممهم تبعا انه صلى الله عليه وسلم لو فرض
انه وجد في اي زمان من الازمنة لتبعه جميع الانبياء وجميع اممهم من الاولياء والعلماء
والاصفياء فكانهم تابعون له بالقوة وعلى فرض وقوعه بالفعل انتهى ثم قال وفي كتاب
القصص لوثيمة ابن الفرات برفعه الى ابي موسى الاشعري انه قال لما خلق الله سبحانه آدم
عليه السلام قال له آدم عليه السلام فقال نعم يا رب قال من خلقك فقال انت يا رب
خلقتني قال فمن ربك قال انت لا اله الا انت قال فاخذ عليك الميثاق بهذا قال نعم

فاخرج اللہ سبحانہ الحجر الاسود من الجنۃ وہو اذ ذلک ابیض ولولا ماسودہ المشرکون بمسہم ایاہ لما اشتفی بہ ذوعاہۃ الاشفی بہ فقال اللہ سبحانہ امسح یدک علی الحجر بالوفاء ففعل ذلک فامرہ بالسجود فسجد اللہ سبحانہ ثم اخرج من ظہرہ ذریتہ فبدأ بالانبیاء منہم وبدا من الانبیاء بمحمد صلی اللہ علیہ وسلم فاخذ علیہ العہد کما اخذہ علی آدم ثم اخذ العہد علی الانبیاء والرسل کذلک ان یومنوا بمحمد صلی اللہ علیہ وسلم وان ینصروہ ان ادرکہم زمانہ فالتزموا ذلک وشہد بہ بعضہم علی بعض وشہد اللہ سبحانہ بذلک علی جمیعہم اخذ بعد ذلک العہد علی سایر بنی آدم فسجد واکلہم الا الکافرین والمنافقین لم یطیقوا ذلک لعیاص خلقت فی اصلابہم الحدیث وقال صلی اللہ علیہ وسلم بعثت الی الخلق کافۃ وقال صلی اللہ علیہ وسلم وارسلت الی الخلق کافۃ فہو صلی اللہ علیہ وسلم مبعوث الی کافۃ العالمین من السابقین واللاحقین پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم درحقیقت نبی الانبیاء اند وازینجاست کہ فرمودہ اند لوکان موسی حیالما وسعہ الا اتباعی وحضرت ابراہیم وحضرت عیسی علیہما السلام کہ از رسل اولوالعزم اند درروز قیامت درامت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خواہند بود وہمہ انبیاء از حضرت آدم ومن سواہ زیرلوای آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دران روز خواہند بود وافاضہ کمالات و کرامات برارواح حضرات انبیا علیہم السلام بوساطت روح مقدس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم شدہ است ونسبت سایر انبیا علیہم السلام سوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نسبت امت سوی رسول ان امت است ونسبت مستفیض سوی مفیض پس توہم اینکہ ہریک نبی ورسول بوجہ من الوجوہ از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم افضل است توہم این است کہ افراد امت از رسول خود افضل اند ومستفیض از مفیض افضل است ایچنین توہم باطل دردلی کہ ایمانی دارد نتواند گنجید سیومی از انجملہ این است کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اکرم الاولین والآخرین علی اللہ اند ودرعموم مضاف الیہا

ہمہ انبیا ورسل علیہم السلام داخل اند ونیز آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خیر اصحاب الیمین
وخیر السابقین اند کما روی عن ابن عباس رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم ان اللہ قسم الخلق قسمین فجعلنی من خیرہم قسما فذلک قولہ اصحاب الیمین واصحاب
الشمال فانا من اصحاب الیمین وانا خیر اصحاب الیمین ثم جعل القسمین ثلاثا فجعلنی من خیرہا
ثلثا وذلک قولہ فاصحاب المیمنۃ واصحاب المشأمۃ والسابقون السابقون فانا من
السابقین وانا خیر السابقین ثم جعل الاثلاث قبائل فجعلنی من خیرہا قبیلۃ وذلک قولہ
وجعلناکم شعوبا وقبائل لتعارفوا الآیہ فانا اتقی ولد آدم واکرمہم علی اللہ ولا فخر ثم جعل
القبائل بیوتا فجعلنی من خیرہا بیتا فذلک قولہ انما یرید اللہ لیذہب عنکم الرجس اہل
البیت ویطہرکم تطہیرا وظاہر است کہ در عموم اصحاب الیمین وعموم دیگر مضاف الیہ خیر
درانحدیث رسل وانبیا داخل اند ونیز ارشاد شدہ است انا سید الناس یوم
القیمۃ ودر عموم الناس حضرت آدم ومن سواہ داخل اند توہم افضل بودن ہر یکی از انبیا
ورسل از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بوجہ من الوجوہ ناشی است از سوء فہم وسوء عقیدت
چہارم از انجملہ ابن اسحق کہ در حدیث اسرا است فقال تبارک وتعالی لہ ای للنبی
علیہ السلام سل فقال انک اتخذت ابراہیم خلیلا واعطیتہ ملکا عظیما وکلمت موسی تکلیما و
اعطیت داود ملکا عظیما والنت لہ الحدید وسخرت لہ الجبال واعطیت سلیمان ملکا عظیما
وسخرت لہ الجن والانس والشیاطین واعطیتہ ملکا لا ینبغی لاحد من بعدہ وعلمت عیسی التورٰۃ
والانجیل وجعلتہ یبرئ الاکمہ والابرص واعذتہ وامہ من الشیطان الرجیم فلم یکن لہ
علیہما سبیل فقال لہ ربہ تعالی قد اتخذتک حبیبا فہو مکتوب فی التوریۃ محمد حبیب
الرحمن وارسلتک الی الناس کافۃ وجعلت امتک ہم الاولون وہم الآخرون وجعلت
امتک لا یجوز لہم خطبۃ حتی تشہد وا انک عبدی ورسولی وجعلتک اول النبیین خلقا
وآخرہم بعثا واعطیتک سبعا من المثانی ولم اعطہا احد قبلک واعطیتک خواتیم سورۃ البقرۃ

من کنز تحت عرشی لم اعطها نبیا قبلک وجعلتک فاتحا وخاتما پس از فرمودهٔ او سبحانه صراحةً
بین است که فضایلی که او سبحانه بآنحضرت صلی الله علیه وسلم را است فرموده افضل اند از
فضایلی که او سبحانه بحضرت ابراهیم وحضرت موسی وحضرت داؤد وحضرت سلیمان وحضرت
عیسی علیهم السلام بخشیده واو سبحانه آنحضرت را صلی الله علیه وسلم بهمان فضایل که
آنحضرت را صلی الله علیه بآن اختصاص بخشیده از سایر انبیا و مرسلین افضل گردانیده
وبخصوص خاتمیت وفاتحیت واعطای خواتیم سوره بقره وسبع مثانی واولیت در خلق
وآخریت در بعث وتشریف امت باولیت وآخریت که فرع اولیت وآخریت آنحضرت
صلی الله علیه وسلم است وارسال الی الناس کافه که از لوازم ختم نبوت ست ومحبوبیت
خاصه آنحضرت صلی الله علیه وسلم را بر دیگران تفضیل داده وچون فضایل آنحضرت علیهم
السلام نسبت بفضایل آنحضرت صلی الله علیه وسلم مفضول اند لا محاله آنحضرات علیهم
السلام نسبت بآنحضرت مفضول اند تخییل افضلیت دیگری از انبیا و مرسلین علیهم
السلام بوجه من الوجوه از آنحضرت صلی الله علیه وسلم تخییل خالی از تجهیل یعنی تفضیل
ومبنی بر ضلالت وتضلیل ست واز اینجا منکشف شد که قول این قایل پـ... ت
شد که نفی امکان مساوی بسبب عدم اشتراک در خصوص خاتمیت مبنی بر ذهول
از قاعده تفضیل ست ومبنی از تضلیل مفضی سوی تجهیل رب جلیل از قاعده تفضیل
واز موجبات کفر این جاهل ضلیل ست اگر وصف خاتمیت وآخریت در بعث
وارسال الی الناس کافه که از لوازم خاتمیت ست مفید فضل آنحضرت صلی الله
علیه وسلم بر دیگر انبیا ورسل ومفید نفی مساوات دیگران با آنحضرت صلی الله علیه وسلم
نمی بود این کلام قدسی وجهی نداشت حال آنکه این کلام مسوق ست برای تبیین تفضیل
آنحضرت صلی الله علیه وسلم بر آن رسل که در کلام آنحضرت صلی الله علیه وسلم مذکور اند
این جاهل بیباک هر چه در دلش می آمد بیهوده می سراید نجم از انجمله این است که

حدیث اسرا از روایت ابی ہریرۃ رضی اللہ عنہ آمدہ ثم لقوا ای النبی جبرئیل ومن معہ من الملائکۃ ارواح الانبیاء فاثنوا علی ربہم و ذکر کلام کل واحد منہم وہم ابراہیم وموسی وعیسی وداؤد وسلیمان ثم ذکر کلام النبی صلی اللہ علیہ وسلم فقال ای ابو ہریرہ وان محمدا اثنی علی ربہ فقال کلکم اثنی علی ربہ وانا اثنی علی ربی فقال الحمد للہ الذی ارسلنی رحمۃ للعالمین وکافۃ للناس بشیرا ونذیرا وانزل علی الفرقان فیہ تبیان کل شی وجعل امتی خیر امۃ وجعل امتی امۃ وسطا وجعل امتی ہم الاولون وہم الآخرون وشرح لی صدری ووضع عنی وزری ورفع لی ذکری وجعلنی فاتحا وخاتما فقال ابراہیم بہذا فضلکم محمد

ازین حدیث ثابت است کہ حضرت ابراہیم علیہ السلام از جہت وصف خاتمیت ودیگر فضایل خاصہ آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم بر دیگر انبیا و رسل علیہم السلام تفضیل دادند و فرمودند بہذا فضلکم محمد اگر بدانست این قایل نفی مساوی بسبب عدم اشتراک در خصوص خاتمیت مبنی بر ذہول از قاعدہ تفضیل و مبنی از تضلیل است باری این قول ابراہیم علیہ السلام کہ بخصوص خاتمیت وخصوص اسباب فضیلت آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم بر رسل وانبیا علیہم السلام تفضیل دادند ونفی مساوات کردند بر کدام قاعدہ مبنی واز کدام چیز مبنی است شاید در اعتقاد این جہول حضرت ابراہیم علیہ السلام را ہم از قاعدہ تفضیل ذہول و تضلیل ماسول ومعول بود العیاذ باللہ ہمچو کلمات این قایل مفضی بکفر او ست بشمار از انجملہ این است کہ در شرح شفا مذکور است کہ روی عن ابن عباس رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نزل علی جبرئیل فسلم علی فقال فی سلامہ السلام علیک یا اول السلام علیک یا آخر السلام علیک یا ظاہر السلام علیک یا باطن فانکرت ذلک علیہ فقلت یا جبرئیل کیف یکون ہذہ الصفۃ لمخلوق مثلی وانما ہذہ صفۃ الخالق الذی لا یلیق الا بہ فقال یا محمد اعلم ان اللہ امرنی ان اسلم بہا علیک لانہ قد فضلک بہذہ الصفۃ وخصک بہا علی جمیع

النبیین والمرسلین فشتق لک اسما من اسمہ و وصفا من وصفہ وسماک بالاول لانک اول
الانبیاء خلقا وسماک بالآخر لانک آخر الانبیاء فی العصر وخاتم الانبیاء الی آخر الامم و
سماک بالباطن لانہ تعالیٰ کتب اسمک مع اسمہ بالنور الاحمر فی ساق العرش قبل ان یخلق
اباک آدم بالفی عام الی ما غایۃ لہ ولا نہایۃ فامرنی بالصلوٰۃ علیک فصلیت علیک
یا محمد الف عام بعد الف عام حتی بعثک اللہ بشیرا ونذیرا و داعیا الی اللہ باذنہ وسراجا
منیرا وسماک بالظاہر لانہ اظہرک فی عصرک ہذا علی الدین کلہ وعرف شرعک وفضلک اہل
السموات والارض فما منہم احد الا وقد صلی علیک وسلم فربک محمود وانت محمد وربک الاول
والآخر والظاہر والباطن وانت الاول والآخر والظاہر والباطن فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وسلم الحمد للہ الذی فضلنی علی جمیع النبیین حتی فی اسمی وصفتی ازیں حدیث ثابت است کہ آن
حضرت صلی اللہ علیہ وسلم از جمیع انبیین افضل اند من جمیع الوجوہ والا قول آنحضرت صلی
اللہ علیہ وسلم حتی فی اسمی وصفتی یعنی باشند انبیاء وباللہ علوم نیست کہ در اعتقاد این
قایل قول حضرت جبریل علیہ السلام لانہ فضلک بہذہ الصفۃ وخصک بہا علی جمیع
النبیین والمرسلین وقول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم الحمد للہ الذی فضلنی علی جمیع النبیین
حتی فی اسمی وصفتی نیز مبنی بر ذہول از قاعدہ تفضیل ومبنی از تضلیل است قاعدہ این
قایل را در ابقعدی از نار خواہد نشانید وتلبیسات منافقانہ او را بدرک اسفل
خواہد رسانید ہفتم از انجملہ این است کہ از حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما مروی است
ان اللہ فضل محمدا صلی اللہ علیہ وسلم علی اہل السماء وعلی الانبیاء صلوات اللہ وسلامہ علیہم
قالوا فما فضلہ علی اہل السماء قال ان اللہ قال لاہل السماء ومن یقل منہم انی الہ من دونہ
الآیہ وقال لمحمد صلی اللہ علیہ وسلم انا فتحنا لک فتحا مبینا قالوا فما فضلہ علی الانبیاء قال
ان اللہ تعالیٰ قال وما ارسلنا من رسول الا بلسان قومہ وقال لمحمد صلی اللہ علیہ
وسلم وما ارسلناک الا کافۃ للناس فارسلہ الی الجن والانس ازین قول حضرت ابن عباس

که مستنبط از آیه قرآنی است تفضیل آنحضرت صلی الله علیه وسلم از جهت رسالت عامه
بر سایر رسل وانبیاء ثابت است وازان ظاهر است که هیچ نبی ورسول را بر آن
حضرت صلی الله علیه وسلم بوجهی فضل نیست چه اعلی فضایل آنحضرات علیهم السلام رسالت
است ونبوت ورسالت آنحضرات نسبت برسالت عامه تامه آنحضرت صلی الله علیه
وسلم که خاتمه رسالات ومنبع سایر کمالات است مفضول است پس لامحاله اهل آن
رسالات نسبت بصاحب این رسالت کامله مفضول اند حضرت ابن عباس از جهت
خصوص سبب فضیلت یعنی عموم رسالت که یکی از شعب ختم نبوت است تفضیل آنحضرت
صلی الله علیه وسلم برسایر انبیاء قایل اند شاید در اعتقاد این جاهل حضرت ابن عباس هم
از قاعده تفضیل ذاهل وتفضیل مخاطبین مایل اند چون از قول این جاهل تضلیل تجهیل رب
جلیل وآنحضرت وحضرت ابراهیم خلیل وحضرت جبریل از قاعده تفضیل وانتساب این
حضرات تضلیل لازم است این لباس تجهیل ابن عباس چرا مبالات خواهد کرد وبرای
کشف عوار این ناهنجار وجوه بسیار اند وفیما ذکرناه کفایة لاولی الابصار وجه رابع
آنکه فضیلت بر دو گونه است یکی آنکه موصوف آن بوجود آن فی نفسه کامل باشد وکمال
او متعدی بغیر او نشود وازو نفعی بدیگری نرسد وکمال او بدیگری سودی نه بخشد دویم
آنکه فضل وکمال موصوف آن متعدی بغیر باشد ودیگران بفیض فضل وکمال موصوف
آن از فضایل وکمالات متمتع وبهره اندوز شوند واین قسم بحسب مراتب عموم فیض
ومدارج تعدیه افضال متفاوت بحسب المراتب است ودر این شک واشتباه نیست
که قسم ثانی از قسم اول افضل واعلی است وفضل متعدی نسبت بفضل غیر متعدی
باسم فضل احق واولی است وازینجا است که خیر الناس من ینفع الناس وظاهر است
که هادی از مهتدی ومجدی از مجتدی در فضل برتر وفضل مکمل بر کامل ومنجی بر ناجی
اجلی واظهر است وچنانکه در کمالات ظاهره وباطنه وفضایل دینیه ودنیویه بیانه

متعدی وغیر متعدی تفاوت است ومتعدی ازان کمالات وفضایل از غیر متعدی افضل
است ہمچنان درباب قرب وثواب کسی کہ قرب وثواب او ذریعہ قرب وثواب دیگران
نباشد وقرب وثواب اول افضل است از قرب وثواب ثانی وعلی ہذا القیاس
مراتب قسم ثانی در فضیلت متفاوت اندان فضیلت متعدیہ کہ تعدیۂ ان اکثر وعموم
آن بیشتر است افضل است ازان فضیلت متعدیہ کہ تعدیۂ آن کمتر وافاضہ ان
اقل واندر است چون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم رحمۃ للعالمین ومبعوث الی کافۃ
الخلق الی یوم الدین اند افاضۂ آن رحمت تمام عالم وعالمیان را عام وافادہ آن
ہرگونہ کمالات دینیہ ودنیویہ وصوریہ ومعنویہ وجمیع فضایل اولویۃ واخرویۃ را بجمیع
عوالم وعالمیان تام ومستدام است تخییل اینکہ کسی را از انبیا ورسل بوجہ من الوجوہ
بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فضل است ناشی از غایت غوایت وبی ایمانی است
وباقتضای جہالت ونادانی است ہمچو تخییل بدان ماند کہ کسی بکدامی یک فلس دہد

وبادشاہی بہزاران ہزار کسان صرہ ہای زر بخشد ابلہی آنکس را کہ یک فلس بیک گدا
دادہ است بران بادشاہ تفضیل دہد باین وجہ کہ صفت دادن یک فلس بیک
گدا در بادشاہ یافتہ نشد ہمچو ابلہ را چہ توان گفت وجہ خامس آنکہ تفضیل آدم بسجود
ملایک ووجہ دیگر تولد وابوت بشر وحضرت ادریس باجتماع نبوت وحکمت وسلطنت
ودخول جنت وحضرت نوح تحمل ایذای است تا نہصد وپنجاہ سال در تبلیغ احکام الہی
وغرق تمام روی زمین در انتقام آنجناب وابقاء نسل آدم بتوسط ایشان وحضرت
ابراہیم بقصۂ نار وذبح ولد بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باقتضای غایت سفاہت است
اما اجمالا فلما روی عن ابن عباس رضی اللہ عنہما ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم کانت روحہ
بین یدی اللہ قبل ان یخلق آدم بالفی عام یسبح ذلک النور ویسبح الملائکۃ بتسبیحہ فلما خلق
اللہ آدم القی ذلک النور فی صلبہ فاہبطنی الی الارض فی صلب آدم وجعلنی فی صلب

نوح فی السفینة وقذف بی فی صلب ابراہیم ثم لم یزل ینقلنی من الاصلاب الکریمة والارحام الطاہرة
حتی اخرجنی من ابوی لم یلتقیا علی سفاح قط قال القاضی فی الشفاء وشہد بصحة ہذا الخبر
شعر العباس المشہور فی مدح النبی صلی اللہ علیہ وسلم وروی ایضا عن ابن عباس عنہ علیہ
السلام لما خلق اللہ آدم اہبطنی فی صلبہ الی الارض وجعلنی فی صلب نوح فی السفینة
وقذف بی فی النار فی صلب ابراہیم ثم لم یزل ینقلنی فی الاصلاب الکریمة الی الارحام
الطاہرة حتی اخرجنی بین ابوی لم یلتقیا علی سفاح قط قال فی الشفاء والی ہذا اشار العباس ابن
عبد المطلب رضی اللہ عنہ بقولہ شعر من قبلہا طبت فی الظلال وفی + مستودع حیث
یخصف الورق + ثم ہبطت البلاد لا بشر + انت ولا مضغة ولا علق + بل
نطفة ترکب السفین وقد + الجم نسرا واہلہ الغرق + تنقل من صالب الی رحم +
اذا مضی عالم بدا طبق + ثم احتوی بیتک المہیمن من + خندف علیاء
تحتہا النطق + پس خلق آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از خلق حضرت آدم علیہ السلام مقدم
است اگر حضرت آدم اول البشر اند حضرت اول الخلق اند اول البشر را بر اول الخلق
فضل نتواند بود و ہرگاہ کہ وجود حضرت آدم علیہ السلام وصفات شان بطفیل آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم است حضرت آدم علیہ السلام را ہیچگونہ فضل بر آن حضرت صلی اللہ علیہ
وسلم نتواند بود و ہمچنان وجود حضرت ادریس علیہ السلام وکمالات شان ونجات حضرت
نوح علیہ السلام از غرق وحضرت ابراہیم علیہ السلام از حرق بطفیل آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم بودہ است ومعہذا برای ابطال ہیچ تفضیل حدیث وبیدی لواء الحمد ولا فخر ما من نبی
یومئذ آدم فمن دونہ الا تحت لوائی کافی است واما تفصیلا فلما روی عن ابی ہریرة
رضی اللہ عنہ قال قالوا یا رسول اللہ متی وجبت لک النبوة قال وآدم بین الروح
والجسد وعن العرباض ابن ساریة رضی اللہ عنہ قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم یقول انی عبد اللہ وخاتم النبیین وان آدم لمنجدل فی طینتہ وجعل کل الامام

ابو اللیث السمرقندی وغیرہما ان آدم عند معصیتہ قال اللہم بحق محمد اغفر خطیئتی ویروی تقبل
توبتی فقال لہ اللہ من این عرفت محمدا قال رایت فی کل موضع من الجنة مکتوبا لا الہ
الا اللہ محمد رسول اللہ ویروی محمد عبدی ورسولی فعلمت انہ اکرم خلقک علیک فتاب
علیہ وغفر لہ وفی روایة فقال آدم لما خلقتنی رفعت راسی الی عرشک فاذا فیہ مکتوب
لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ فعلمت انہ لیس احد اعظم قدرا عندک ممن جعلت اسمہ مع اسمک
فاوحی اللہ الیہ وعزتی وجلالی انہ لآخر النبیین من ذریتک ولولاہ لما خلقتک قال
فی شرح الشفاء ویقرب منہ ما روی لولاک لما خلقت الافلاک وروی البیہقی عن علی
کرم اللہ وجہہ انہ کان آدم یکنی بابی محمد و وجہ تخصیصہ کونہ صلی اللہ علیہ وسلم افضل اولادہ
واشرف باستنادہ بالجملة چون اجل فضایل حضرت آدم علیہ السلام تشرف شان
بابوت آنحضرت است تفضیل حضرت آدم علیہ السلام بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
بوجہ من الوجوہ باقتضای جہل دینی ایمانی است چنانکہ تفضیل جملہ حضرات حسنین رضی اللہ عنہما
از جہت بنوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تفضیل سید ہند وانچہ
این قایل از فضل حضرت ادریس علیہ السلام بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از جہت اجتماع
نبوت وحکمت وسلطنت ودخول جنت در حیات ذکر کردہ است منشاء آن نیز جہل
ونادانی والحاد دینی ایمانی است چہ ظاہر است کہ نبوت حضرت ادریس علیہ السلام از
نبوت ورسالت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بمراتب مفضول است وحکمت آنحضرت صلی
اللہ علیہ وسلم از حکمت ادریس علیہ السلام بمراتب زاید است قال سبحانہ وانزل اللہ
علیک الکتاب والحکمة وعلمک ما لم تکن تعلم وکان فضل اللہ علیک عظیما وقال سبحانہ
ہو الذی بعث فی الامیین رسولا منہم یتلو علیہم آیاتہ ویعلمہم الکتاب والحکمة وقال صلی
اللہ علیہ وسلم فی حدیث شرح صدرہ صلی اللہ علیہ وسلم ثم تناول احدہما ای احد
الملکین الذین شرحا صدرہ صلی اللہ علیہ وسلم شیئا فاذا بخاتم فی یدہ من نور یحار النظ

دونہ فختم بہ قلبی فاستلا ایمانا وحکمۃ ثم اعادہ مکانہ وامرالآخر یدہ علی مفرق صدری فالتام
وفی روایۃ قال قلب وکیع ای شدید لہ عینان تبصران واذنان سمیعتان ومعنی شدید
متین فی العلم ومحکم فی الفہم ومعنی تبصران یدرکان الامور العقلیۃ ومعنی اذنان سمیعتان
انہما تعیان العلوم النقلیۃ وفی حدیث ابی ذر رضی اللہ عنہ صلی اللہ علیہ وسلم فما ہو الا ان
ولیا ای الملکان فکانما اری الامر معاینۃ وعن معاذ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال صلی
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم صلوٰۃ الغداۃ ثم اقبل علینا فقال انی ساحدثکم انی قمت
من اللیل فصلیت ما قدر لی فنمت وفی روایۃ فوضعت جنبی فاذا انا بربی فی احسن صورۃ
فقال یا محمد فیم یختصم الملاء الاعلی قلت انت اعلم یا رب مرتین قال فوضع کفہ وفی
روایۃ یدہ بین کتفی فوجدت بردہا بین ثدیی وفی روایۃ قد وجدت بردانا ملہ بین ثدیی
فعلمت ما فی السماء والارض وفی روایۃ الثانیۃ فتجلی لی کل شیء وعرفت ما فی السماء والارض
ثم تلا ہذہ الآیہ وکذلک نری ابراہیم ملکوت السموات والارض ولیکون من الموقنین وقال
وہب ابن منبہ قرأت فی احد وسبعین کتابا فوجدت فی جمیعہا ان النبی صلی اللہ علیہ و
سلم ارجح الناس عقلا وافضلہم رایا وفی روایۃ اخری فوجدت فی جمیعہا ان اللہ لم
یعط جمیع الناس من بدء الدنیا الی انقضائہا فی جنب عقلہ صلی اللہ علیہ وسلم الا کحبۃ
رمل من رمال الدنیا قال فی الشفاء ومن معجزاتہ الباہرۃ ما جمعہ اللہ من المعارف
والعلوم وخصہ من الاطلاع علی جمیع مصالح الدنیا والدین ومعرفۃ بامور شرائعہ
وقوانین دینہ وسیاسۃ عبادہ ومصالح امتہ وما کان فی الامم قبلہ وقصص الانبیاء
والرسل والجبابرۃ والقرون الماضیۃ من لدن آدم الی زمنہ وحفظ شرائعہم
وکتبہم ووعی سیرہم وسرد انبائہم وایام اللہ فیہم وصفات اعیانہم واختلاف
آرائہم والمعرفۃ بمددہم واعمارہم وحکم حکمائہم ومحاجۃ کل امۃ من الکفرۃ ومعارضۃ کل
فرقۃ من الکتابیین بما فی کتبہم واعلامہم باسرارہا ومخبآت علومہا واخبارہم الی الاحتواء

علی لغات العرب غریب الفاظ فرقہا والاحاطۃ بضروب فصاحاتہا والحفظ لایامہا وامثالہا
وحکمہا ومعانی اشعارہا والتخصص بجوامع کلمہا الی المعرفۃ بضرب الامثال الصحیحۃ والحکم البینۃ
لتقریب التفہیم للغامض والتبیین للمشکل الی تمہید قواعد الشرع الذی لاتناقض فیہ ولا
تخاذل مع اشتمال شریعتہ علی محاسن الاخلاق ومحامد الآداب وکل شیٔ مستحسن مفضل
لم ینکر منہ ملحد ذو عقل سلیم شیئا الا من جہۃ الخذلان بل کل جاحد لہ وکافر من الجاہلیۃ بہ اذا
سمع ما یدعوا الیہ صوبہ واستحسنہ دون طلب اقامتہ برہان علیہ ثم ما احل لہم من الطیبات
وحرم علیہم من الخبائث وصان بہ انفسہم واعراضہم واموالہم من المعاقبات والحدود
عاجلا والتخویف بالنار آجلا مما لا یعلم ولا یقوم بہ ولا ببعضہ الا من مارس الدرس والعکوف
علی الکتب ومشافہتہ ببعض ہذا الی الاحتواء علی ضروب العلم وفنون المعارف کالطب
والعبارۃ والفرائض والحساب والنسب وغیر ذلک من العلوم مما اتخذ اہل ہذہ المعارف
کلامہ صلی اللہ علیہ وسلم قدوۃ واصولا فی علمہم انتہی وقد سبق انہ صلی اللہ علیہ وسلم قال
بعثنی اللہ لتمام مکارم الاخلاق وکمال محاسن الافعال پس مبرہن شد کہ ہر دو قسم حکمت
یعنی حکمت نظیریہ وحکمت عملیہ بانواعہا واصنافہا در ذات ان اعلم ممکنات علیہ افضل
الصلوات باکمل مراتب رسیدہ وحکمت ادریس علیہ السلام ذرہ از ان ضیا وقطرہ
ازان دریا بود وہمچنان سلطنت حضرت ادریس علیہ السلام باسلطنت آن شاہ
رسل کرام کہ در مشارق ومغارب ارض باشاعت دین اسلام تا قیام قیامت باقی
علی الدوام است نسبتی معتد بہا ندارد وفی صحیح مسلم عن ثوبان عنہ صلی اللہ علیہ وسلم ان
اللہ زوی لی الارض فرأیت مشارقہا ومغاربہا وسیبلغ ملک امتی ما زوی لی منہا قال فی
الشفاء وکذلک امتدت ای ملتہ وامتہ صلی اللہ علیہ وسلم فی المشارق والمغارب ما بین
ارض الہند اقصی المشرق الی بحر طنجہ وہی بلدۃ عظیمۃ بساحل بحر المغرب حیث لا عمارۃ ورائہ
وذلک ما لم تملکہ امۃ من الامم وایضا فی صحیح مسلم عن سعد ابن ابی وقاص رضی اللہ عنہ صلی اللہ

علیہ وسلم لایزال اہل الغرب ظاہرین علی الخلق حتی تقوم الساعۃ و روی احمد و الطبرانی
عن ابی امامۃ رضی اللہ عنہ صلی اللہ علیہ وسلم لاتزال طایفۃ من امتی ظاہرین علی الخلق
قاہرین لعدوہم حتی یاتیہم امر اللہ وہم کذلک قیل یا رسول اللہ واین ہم قال بیت المقدس
واما دخول جنت و حیات دنیا کہ از خصایص حضرت ادریس علیہ السلام فروتر ست از دخول
مقام قاب قوسین او ادنی و نیز وسیلہ کہ خاص با نحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ست از درجہ
کہ در جنت برای حضرت ادریس علیہ السلام ست ارفع و اعلی ست حاصل کہ فضایل
حضرت ادریس علیہ السلام نسبت فضایل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بمراتب مفضول اند و فضل
اہل فضایل مفضولہ بر اہل فضایل فاضلہ معنی ندارد و آنچہ این قایل از فضل حضرت نوح علیہ
السلام بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از جہت تحمل ایذای است تا نہصد و پنجاہ سال
در تبلیغ احکام الہی و غرق تمام روی زمین در انتقام آنجناب و ابقای نسل آدم بتوسط
ایشان علیہما السلام گمان می کند از نافہمی و ناداشی است چہ فضایل مذکورہ نسبت
بفضایل آن سید الاواخر و الاوائل مفضول اند حضرت امیر المومنین عمر بن الخطاب
رضی اللہ عنہ در کلامیکہ با آن برآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم میگریست میفرماید بابی انت
وامی یا رسول اللہ لقد دعا نوح علی قومہ فقال رب لاتذر علی الارض من الکافرین
دیارا ولو دعوت علینا لہلکنا من عند آخرنا فلقد وطی ظہرک وامی وجہک وکسرت رباعیک
فابیت ان تقول الاخیرا فقلت اللہم اغفر لقومی فانہم لایعلمون بابی انت وامی یا رسول
اللہ لقد اتبعک فی قلۃ سنیک وقصر عمرک مالم تبع نوحا فی کثرۃ سینہ وطول عمرہ فلقد
آمن بک الکثیر وما آمن معہ الا قلیل بابی انت وامی یا رسول اللہ لولم تجالس الا الا کفاء
ما جالستنا ولولم تنکح الا الی الا کفاء ما انکحت الینا ولولم تواکل الا الا کفاء ما واکلتنا
لبست الصوف ورکبت الحمار ووضعت طعامک بالارض تواضعا منک صلی اللہ علیک
تفاوتی کہ میانہ دعای اغراق و دعای آمرزش و انجاست و فرقی کہ مابین مراتب آیت

که مقصود ومراد از بعثت رسل وانبیا است بطلب اهتدا وکثرت اهتدا ومیانه هردو وادی
رهنماست ظاهر وآشکاراست ودرین تفاوت فرق درکلام حضرت فاروق اعظم مراد مدعا
است وفی الصحیحین لما کذبه کفار قریش من کفار مکة اتاه جبرئیل فقال له ان الله قد سمع
قول قومک لک وما ردوا علیک وقد امر ملک الجبال لتامره بما شئت فیهم فناداه ملک الجبال
وسلم علیه قال مرنی بما شئت ان شئت فناداه ملک الجبال وسلم علیه فقال مرنی بما شئت ان شئت ان اطبق
علیهم الاخشبین فقال النبی صلی الله علیه وسلم بل ارجو ان یخرج الله من اصلابهم من یعبد الله وحده
ولایشرک به شیئا وروی ان جبرئیل علیه السلام قال للنبی صلی الله علیه وسلم ان الله امر السماء
والارض والجبال ان تطیعک فمرها بما شئت فقال اؤخر عن امتی لعل الله ان یتوب علیهم
ودر روایت ابی هریره رضی الله عنه در حدیث شفاعت آمده که چون مردمان از نزد
آدم علیه السلام نزد حضرت نوح علیه السلام آمده استشفاع کنند حضرت نوح علیه السلام
فرمایند وقد کانت لی دعوة دعوتها علی قومی اذ دعوا الی غیری واز آنحضرت صلی الله علیه
وسلم در صحیحین مرویست لکل نبی دعوة یدعو بها واختبأت دعوتی شفاعة لامتی قال فی الشفا
قال اهل العلم معناه لکل منهم دعوة اعلم انها تستجاب لهم ویبلغ فیها مرغوبهم والا فکم
لکل نبی منهم من دعوة مستجابة ولنبینا صلی الله علیه وسلم منها ما لایعد لکن حالهم عند الدعاء بها
بین الرجاء والخوف وضمنت لهم اجابة دعوة فیما شاؤا یدعون بها علی الیقین من الاجابة
وقد قال محمد ابن زیاد وابو صالح عن ابی هریرة وعائشة فی هذا الحدیث لکل نبی دعوة دعا بها فی امته
فاستجیب له وانا ارید ان اؤخر دعوتی شفاعة لامتی یوم القیمة وفی روایة ابی صالح عن ابی
هریرة لکل نبی دعوة مستجابة فتعجل کل نبی دعوته وانی اختبأت شفاعتی لامتی کذا فی الصحیحین
وزاد فی صحیح مسلم فهی نائلة ای واصلة وشاملة ان شاء الله من مات لایشرک بالله شیئا ثم
قال فی الشفا وعن انس مثل روایة ابن زیاد عن ابی هریرة فیکون هذه الدعوة المذکورة
مخصوصة بالامة مضمونة الاجابة والا فقد اخبر صلی الله علیه وسلم انه سال لامته اشیاء من

اسعد الدین والدنیا اعطی بعضها ومنع بعضها وادخرلهم بدا الذخر لیوم القیامة وخاتمة المحن
وذلکم السؤل والرغبة جزاه الله احسن ماجزی نبیا عن امته وصلی الله علیه وسلم کثیرا انتهی پس
از تفاوتی که میانه دعوت مستجابه مضمونه الاجابه حضرت نوح علیه السلام که ازان امت ایشان
غریق طوفان شده داخل درکات نیران خواهد شد ودعوت مضمونة الاجابة آنحضرت صلی الله
علیه وسلم که آزان امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم باوجود عصیان غریق رحمت دریای غفران
خواهد شد پی بتفاوتی که مابین صاحبین دعوتین است توان برد آری دعوت مضمونه الاجابت
حضرت رحمة للعالمین همچنین باید که عالمیان را غریق رحمت نماید ولیشان حضرت فاتح همین
شاید که ابواب رحمت برادنی وابستگان خود کشاید سفینه حضرت نوح علیه السلام تنی چند را
از طوفان رهانید وسفینه اهلبیت اطهار حضرت سید الابرار هزاران هزار گنهگار وعاصیان
افزون از شمار را از عذاب نار نجات داده بجنات تجری تحتها الانهار خواهد رسانید وبقای
نسل آدم علیه السلام توسط حضرت نوح علیه السلام از جهة آن سید الامجاد که محبوب مطلوب
از ایجاد اند بوده است کما مر مرارا واما تفضیل حضرت ابراهیم علیه السلام بر آن حضرت صلی الله
علیه وسلم بقصه نار وذبح ولد منشاء آن نیز جهل این قائل است حال قصه نار از شعر حضرت
عباس ابن عبد المطلب رضی الله عنه در نعت آنحضرت صلی الله علیه وسلم که میفرماید
یبرد نار الخلیل یا سبب العصمه اذ الا تحرق روشن است وحال قصه نار وذبح ولد این است
که اینهمه از فروع وآثار مرتبه خلت که او سبحانه بحضرت ابراهیم علیه السلام کرامت فرموده
بود وابتلای حضرت ابراهیم علیه السلام بالقاء در نار وبذبح ولد امتحان خلت بود وگردانیدن
نار بردا وسلاما وفدای ولد بذبح عظیم از جهت بودن آنحضرت علیه الصلوة والتسلیم در
صلب حضرت ابراهیم وحضرت ذبیح علیهما السلام بوده است معنی خلیل منقطع الی الله یا
مختص بخدمت مولی یا مختص بصداقت ومحبت یا برگزیده یا فقیر ومحتاج منقطع عن الاخوان
والاعوان است وحضرت ابراهیم علیه السلام باین صفات بر وجه کمال اتصاف داشت

کہ بود منقطع الی اللہ و مختص بعبادت و محبت او و برگزیدہ او سبحانہ و محتاج او سبحانہ بدبیان
کہ حاجت خود برا او سبحانہ مقصور داشت چنانچہ مروی است کہ چون او علیہ السلام در آتش
می انداختند جبرئیل علیہ السلام از و علیہ السلام پرسید الک حاجۃ او علیہ السلام فرمود اما الیک
فلا حضرت جبرئیل علیہ السلام گفت فاسال ربک حضرت ابراہیم علیہ السلام فرمود حسبی من سوالی
علمہ بحالی و محبت الٰہی در حضرت ابراہیم علیہ السلام باقتضای مرتبہ خلت بحدی بود کہ بوحی رویا بر
ذبح ولد اقدام فرمود و چنانکہ او سبحانہ بحضرت ابراہیم علیہ السلام درجہ خلت بخشیدہ بود بآنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم نیز درجہ خلت کرامت فرمود در احادیث اسرا در حدیث ابی ہریرہ رضی اللہ
عنہ مروی است کہ او سبحانہ با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود انی اتخذتک خلیلا و قال صلی اللہ علیہ
وسلم کنت متخذا خلیلا غیر ربی لاتخذت ابابکر خلیلا و فی روایۃ لیکن اخی و صاحبی و قد اتخذ اللہ
صاحبکم خلیلا و فی حدیث آخر و ان صاحبکم خلیل اللہ و او سبحانہ آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم

بدرجہ محبوبیت مزید فضل بخشید و از جہۃ محبوبیت ہیچ ابتلا نفرمود و از ینجا است کہ گفتہ اند کہ وصول
خلیل بواسطہ است او سبحانہ میفرماید و کذلک نری ابراہیم ملکوت السموات و الارض و وصول
حبیب بلا واسطہ چنانچہ میفرماید فکان قاب قوسین او ادنی و مغفرت خلیل کہ مرید و طالب
است در حد طمع است چنانکہ او سبحانہ حکایۃ عن الخلیل علیہ السلام میفرماید و الذی اطمع
ان یغفر لی خطیئتی یوم الدین و مغفرت حبیب کہ مراد و مطلوب است در حد یقین است
چنانچہ میفرماید لیغفر لک اللہ ما تقدم من ذنبک و ما تاخر و خلیل گفت و لا تخزنی
یوم یبعثون و حبیب را پیش از سوال خود فرمود یوم لا یخزی اللہ النبی و خلیل
بوقت ابتلا گفت حسبی اللہ و حبیب را خود فرمود یا ایہا النبی حسبک اللہ و
خلیل دعا کرد و گفت واجعل لی لسان صدق فی الآخرین و حبیب را بی سوال فرمود
و رفعنا لک ذکرک و خلیل بدعا خواست و اجنبنی و بنی ان نعبد الاصنام و اہل بیت
حبیب را بی سوال فرمودند انما یرید اللہ لیذہب عنکم الرجس اہل البیت و یطہرکم

تطبیرا حاصل کہ ہیچ مخلوق را بوجہ من الوجوہ برآن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم فضل نیست
اگر کدامین فضیلت مفضولہ در دیگری آن چنان باشد کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
از جہۃ علو رتبت وسمو منزلت متصف بآن فضیلت مفضولہ نباشد صاحب آن فضیلت
مفضولہ افضل از آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم نتواند بود مثلاً در احاد امت آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم فضیلت بودن از خیر امۃ وامۃ وسط موجود است واین فضیلت در آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم نیست نتوان گفت کہ احاد است آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم
از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم افضل اند ازین جہۃ کہ در احاد امت فضلی است کہ در آن
حضرت صلی اللہ علیہ وسلم نیست یا مثلا در احاد امت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فضیلت
خوش نویسی یافتہ میشود کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نبود نتوان گفت کہ خوش نویس
بفضیلت خوش نویسی از آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم افضل است چہ امی بودن فضیلت
ومعجزہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم است وخوش نویسی بمراتب لا تحصی ازان مفضول است
صاحب فضیلت مفضولہ افضل از صاحب فضیلت فاضلہ نمیتواند بود بلکہ صاحب
فضیلت فاضلہ از صاحب فضیلت مفضولہ قطعاً افضل است گو در صاحب فضیلت
فاضلہ آن فضیلت مفضولہ یافتہ نشود چنانچہ در روایت ابن وہب در حدیث اسرا
آمدہ قال قال اللہ تعالی سل یا محمد فقلت ما اسأل یا رب اتخذت ابراہیم خلیلا
وکلمت موسی تکلیما واصطفیت نوحا واعطیت سلیمان ملکا لا ینبغی لاحد من بعدہ
فقال اللہ تعالی ما اعطیتک خیر من ذلک اعطیتک الکوثر وجعلت اسمک مع اسمی
ینادی بہ فی جوف السماء وجعلت الارض طہورا لک ولامتک وغفرت لک ما تقدم
من ذنبک وما تاخر فانت تمشی فی الناس مغفورا لک لم اصنع ذلک لاحد قبلک وجعلت
قلوب امتک مصاحفها وخبأت لک شفاعتک ولم اخبأها لنبی غیرک از ینحدیث افضل
بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از حضرت ابراہیم وحضرت موسی وحضرت نوح وحضرت

سلیمان علیہم السلام از جہۃ بودن انچہ او سبحانہ بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کرامت فرمودہ
افضل از انچہ بآنحضرات علیہم السلام بخشیدہ وہذا ما قال سبحانہ ما اعطیتک خیر من ذلک
پس بر ہن شد کہ حاجت فضیلت فاضلہ از صاحب فضیلت مفضولہ افضل است
از جہۃ افضلیت فضیلت او از فضیلت مفضولہ وروی عن ابن عباس رضی اللہ
عنہما قال جلس ناس من اصحاب النبی صلی اللہ علیہ وسلم ینتظرونہ فخرج حتی اذا دنا منہم
سمعہم یتذاکرون فسمع حدیثہم فقال بعضہم عجبًا ان اللہ اتخذ من خلقہ خلیلا قال آخر ماذا باعجب
من کلام موسی کلمہ اللہ تکلیما وقال آخر فعیسی کلمۃ اللہ وروحہ وقال آخر آدم اصطفاہ اللہ
فخرج علیہم وقال قد سمعت کلامکم وعجبکم ان اللہ اتخذ ابراہیم خلیلا وہو کذلک وموسی نجی
اللہ وہو کذلک وعیسی روح اللہ وہو کذلک الا وانا حبیب اللہ ولا فخر وانا حامل
لواء الحمد یوم القیمۃ ولا فخر وانا اول شافع واول مشفع ولا فخر وانا اول من یحرک حلق الجنۃ
فیفتح اللہ لی فیدخلنیہا ومعی فقراء المؤمنین ولا فخر وانا اکرم الاولین والآخرین ولا فخر
ازیں حدیث متحقق است کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از حضرت ابراہیم وحضرت موسٰی
وحضرت عیسی وحضرت آدم علیہ السلام افضل اند از جہۃ افضل بودن صفات آن
حضرت صلی اللہ علیہ وسلم از صفات آنحضرات علیہم السلام ودر حدیث آخر آمدہ
اما ترضون ان یکون ابراہیم وعیسی فیکم یوم القیمۃ ثم قال انہما فی امتی یوم القیمۃ اما ابراہیم
فیقول انت دعوتی وذریتی واما عیسی فالانبیاء اخوۃ بنو علات امہاتہم شتی وان
عیسے اخی لیس بینی وبینہ نبی وانا اولی بہ وحکی السمرقندی عن الکلبی فی قولہ تعالی وان
من شیعتہ لابراہیم ان الہاء عائدۃ الی محمد صلی اللہ علیہ وسلم ای ان من شیعۃ محمد لابراہیم
ای علی دینہ ومنہاجہ واختارہ الفراء وحکی عنہ مکی بالجملہ ہیچیک را از رسل وانبیاء بر آنحضرت صلعم فضل نیست
وفضائل سائر رسل وانبیاء علیہم السلام نسبت بفضائل آنحضرت صلعم مفضول اند وآنحضرت
صلعم من جمیع الوجوہ از سائر انبیاء ورسل علیہم السلام واز سائر خلائق وامام من جمیع الوجوہ افضل اند

وجہ سادس آنکہ چون ظاہر دین و متحقق و مبرہن ست کہ بعض فضائل افضل از بعض دیگر ست
و درجہ بعض فضائل نسبت بدرجہ بعض دیگر فروتر مثلاً فضیلت نبوت نسبت بصحابت
نبی کہ انہم فضیلتی ست افضل و درجہ صحابت نبی نسبت بدرجہ نبوت اسفل ست
و کسیکہ موصوف باشد بفضیلتی کہ افضل ست افضل ست از کسیکہ موصوف باشد بفضیلت
مفضولہ کو در آن افضل این فضیلت مفضولہ یافتہ نشود مثلاً نبی از صحابی نبی افضل ست
کو درین صحابت نبی یافتہ نشود پس در افضلیت جایز شدن مرتبہ مساوات مفضول
بمعنی اتصاف افضل بفضیلتی مفضولہ کہ مفضول بآن متصف باشد ضرور نیست بودن
افضل متصف بفضیلتی کہ افضل باشد از فضیلتی کہ در مفضول ست برای افضلیت
افضل بس ست و چون وصف خاتم النبیین از جمیع اوصاف و فضائل کہ در سائر
انبیاء و رسل بوده اند افضل ست کسیکہ متصف بوصف خاتم النبیین ست افضل
ست از سائر انبیا و رسل لما مر فی المقدمۃ الممہدۃ اما آنکہ وصف خاتم النبیین
از جمیع اوصاف و فضایل سائر انبیاء و رسل افضل ست ظاہر و باہر ست کہ اعلی
فضائل انسانی اصطفای ربانی و برگزیدگی یزدانی ست کہ نبوت و رسالت عبارت از ان
ست و ہر کمال و فضیلتی کہ در ہر یکی از انبیا و رسل علیہم السلام بوده ست بحسب درجہ نبوت
و رسالت او بوده ست او سبحانہ ہر کمالی و ہر فضیلتی را کہ شایان شان مرتبہ نبوت
ہر یک نبی و رسول بوده ست بہر یکی از انبیا و رسل کرامت فرموده ست و ہمچنان آیات
و معجزات ہر یک نبی و رسول با ندازه مرتبہ نبوت و رسالت بحسب حال عہد نبوت و رسالت
او بر دست او منصوب نموده چنانچہ بر دست حضرت موسی علیہ السلام کہ در عہد ایشان
سحر رایج و غالب بود آیت ید بیضا و قلب العصا حیۃ تسعی و بر دست حضرت عیسی
علیہ السلام کہ در عہد ایشان رواج طب بیشتر بود آیت ابرای اکمہ و ابرص و احیای
موتی پیدا کرد و علی ہذا القیاس و چون او سبحانہ نبوت و رسالت را بوجود فایض الجود

حضرت خاتم النبیین رحمة للعالمین بغایت کمال آن رسانید آنحضرت صلی الله علیه وسلم را
مبعوث الی الخلق کافه و دین آنحضرت را صلی الله علیه ناسخ ادیان و شریعت و ملت
ایشان را موبد تا آخر انجهان و فیض رحمت و هدایت ایشان در عالم و عالمیان دایم
الفیضان گردانید و معجزات آنحضرت صلی الله علیه وسلم از هر قسم زاید از اضعاف مضاعفه
نسبت بمعجزات سائر رسل وانبیا بر دست مبارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم و بر دست
اولیای امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم که کرامات آنان معجزات آنحضرت صلی الله علیه
وسلم اند همچو اجابت دعوات و تکلم جمادات و احیای اموات و نطق حیوانات عجم و اسماع
احجار جهم و جوشیدن آب از اصابع و فیض ینابیع و تکثیر قلیل و شق قمر و رد شمس و قلب
اعیان چنانکه روزبد عصا تیغ بران شد و حنین جذع و اطلاع بر غیبات و سایه کردن
ابر بر آنحضرت صلی الله علیه وسلم و شفای اسقام و ابرای الآم و ظهور دین بر سایر ادیان
در مشارق و مغارب الی غیر ذلک مما لا تعد ولا تحصی و تا قیام قیامت باقی خواهد و شهرت
و عمده آن معجزات باقیه قران مجید است که وجوه اعجاز آن از بودن آن در درجه اعلی
از فصاحت و بلاغت که خارج از طوق بشر است و نظم عجیب و اسلوب غریب و حسن
تالیف و تناسب کلمات و جزالت و وجازت الفاظ و کثرت و غزارت معانی
و حسن مطالع و مقاطع که همه فصحا و بلغای عرب با وجود براعت و دعوای بلاغت و افراط
حمیت و شدت جاهلیت از معارضه آن باز ماندند و تن بعجز در دادند و اشتمال آن
بر اخبار بمغیبات ماضیه و آتیه و شرایع سابقه و قرون لاحقه و اسرار منافقین و اهل
کتاب و هواجس نفسانی مومنین و اسرار نجوای کفار مشرکین و احتوای آن بمصالح
عباد در معاش و معاد و حکم بالغه و احکام محکمه و علوم و معارف ظاهره و باطنه و اسباب
اجابت دعوات و نیل سعادات و دفع آفات و عاهات و شفای امراض روحانی
و جسمانی الی غیر ذلک مما هو مذکور فی مقامه غیر محصور و نامتناهی است چون خاتم النبیین

وآخرالانبیا را موبد بودن دین او و بقای شریعت او الی آخر الدنیا ضروریست لاجرم
می بایست که معجزات او و کتاب شریعت او تا آخر اینجهان باقی باشد بنا برآن او سبحانه
قرآن مجید را که عدد آیات آن شش هزار سیصد و شصت و شش ست و اقصر سوره
از ان که بمقدار سه آیت ست معجزه بالاستقلال بوجوه غیر محصوره ست و بدین
حساب این کتاب کریم بر دو هزار دو وصد و بست و دو معجزه مستقل شتمل ست
و تطریه وجوه اعجاز حاوی معجزات نامحصور ست در مصاحف و تفاسیر و صدور
حفاظ در امصار واقطار اقالیم از عهد سعادت مهد آن حضرت صلی الله علیه وسلم
بر مرور اعوام و شهور و انقضای اعصار و دهور محفوظ داشت چنانکه فرموده انا نحن نزلنا
الذکر و انا له لحافظون و محفوظ ماندن آن تا اینمدت مدید بدین گونه که در آن در متون
مصاحف و صدور حفاظ فرقی و تفاوتی و اختلافی بیک حرف و یک نقطه و یک اعراب
باوصف غایت جد و جهد ملاحده و قرامطه و معطله و دیگر اعدای دین در تحریف و تغییر آن
رو نداده از اعظم معجزات ست این چنین حفظ از غیر او سبحانه امکان نداشت
و قوع مصداق آیه کریمه انا نحن نزلنا الذکر و انا له لحافظون از اجل معجزات بینات ست
و چون ادیان و شرایع انبیا و رسل سابقین موبد نبود بلکه آنهمه بدین متین منسوخ شدند
حفظ زبر اولین هیچ توراة و انجیل از تحریف و تبدیل ضرورت نداشت بالجمله بحالت عامه
و نبوت تامه و ملت دایمه و شریعت قایمه و معجزات باقیه و مثوبات متوالیه متتالیه و اجور
غیر متناهیه از لوازم ضروریه وصف خاتم النبیین ست اتصاف آنحضرت صلی الله علیه
وسلم باین وصف جمیل جلیل برای تفضیل آنحضرت صلی الله علیه وسلم بر سایر انبیا و مرسلین
من جمیع الوجوه کافی و وافی ست چه موصوف را باین صفت ضرورست که نبوت
و رسالت او از سایر نبوات و رسالات اعم و اشمل و دین و شریعت او از سایر
ادیان و شرایع اتم و اکمل و ملکات اخلاق او از اخلاق سایر خلق ازکی و اعدل

وشیم وشمایل او و از سایر شیم و شمایل اسنی و اجل وملت او قایم و اقوام و معجزات او و از معجزات سایر انبیا و مرسلین اظہر و ابہر و اد و م وطریقہ او و از سایر طرق اہدی و اشمل و است او و از سایر امم اکثر و افضل باشد پس این وصف جامع فضایل است کہ ہر فضیلتی را از ان فضایل بر ہمہ فضایل سایر انبیا و مرسلین علیہم السلام فضل کلی است و از ینجا است کہ او سبحانہ در تفضیل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر دیگر انبیا و مرسلین فرمود وجعلتک فاتحا و خاتما و حضرت ابراہیم علیہ السلام فرمود بہذا فضلکم محمد و حضرت جبرئیل علیہ السلام با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم گفت لانہ فضلک بہذہ الصفۃ وخصک بہا علی جمیع النبیین والمرسلین و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود الحمد للہ الذی فضلنی علی جمیع النبیین حتی فی اسمی وصفتی و حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما بعموم رسالت آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ شعبہ از شعب وصف خاتم النبیین است بر تفضیل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر جمیع انبیا و مرسلین استدلال فرمودہ و از ینجا تحقق شد کہ از امتناع اشتراک در خصوص خاتمیت انبیا امتناع مساوات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم متحقق و مبرہن است پس قول این قایل کہ نفی امکان مساوی بسبب عدم اشتراک در خصوص خاتمیت مبنی بر ذہول از قاعدہ تفضیل است و مبنی از تفضیل ناشی از فرط جہالت و ضلالت این ضلیل ذلیل ست و از جہت تضمن آن تجہیل حضرت رب جلیل و مبنی نبیل و ابراہیم خلیل و روح امین جبرئیل علیہم السلام را بر الحاد قایل آن دلیل است وجہ سابع اینکہ قاعدہ تفضیل کسی بر دیگری این است کہ اگر مفضل و مفضل علیہ در فضیلتی خاص متشارک باشند باید کہ آن فضیلت در مفضل بوجہ اکمل زیادت بر آن مرتبہ فضیلت کہ در مفضل علیہ موجود باشد یافتہ شود و اگر مفضل و مفضل علیہ در فضیلتی خاص متشارک نباشند باید کہ فضیلتی کہ در مفضل باشد افضل باشد از فضیلتی کہ در مفضل علیہ ہست مثلا بودن زید افضل از عمرو بدو وجہ می تواند شد یکی آنکہ زید و عمرو در فضیلتی مثلا علم متشارک باشند و علوم این

نسبت بعلوم عمرو زاید باشند دیگر این که در زید فضیلتی یافته شود که از فضیلتی که در عمرو
است افضل باشد وآن هر دو فضیلت از یک جنس نباشند مثلا در زید فضیلت علم
بود ودر عمرو فضیلت کتابت یافته شود درینصورت هم زید افضل است از عمرو زیرا که فضیلت
زید یعنی علم افضل است از فضیلت عمرو یعنی کتابت وفیما نحن فیه این قاعده تفضیل متحقق است
به وصف خاتم النبیین که مختص بآن حضرت صلی الله علیه وسلم از جمیع اوصاف کمال که در سایر
انبیا ومرسلین علیهم السلام بوده اند افضل است پس لامحاله موصوف وصف خاتم النبیین
از سایر انبیا ومرسلین افضل است این قایل بیان کند که آن قاعده کدام است که این تفضیل
ونفی مساوات بر ذهول از ان مبنی است وآن قاعده کدام کس مقرر کرده است ودر کدام
علم آن قاعده مقرر شده است ودر کدام کتاب از کتب معتبره تصریح بآن قاعده وتصریح
باینکه از عدم اشتراک در فضیلتی که افضل فضایل باشد نفی مساوات لازم نمی آید مرقوم است
غالبا منشا ضلالت این قایل همان باشد که اهل سنت وشیعه باهم اختلاف کردند درینکه
افضل اصحاب آنحضرت صلی الله علیه وسلم حضرت ابوبکر صدیق اند یا حضرت علی مرتضی رضی الله
عنهما اهل سنت گفتند که افضل الاصحاب حضرت صدیق اند وشیعه گفتند که افضل اصحاب
حضرت مرتضی اند چون شیعه استدلال کردند باین که حضرت مرتضی اشجع واقوی واعلم و
اتقی واشرف واقرب الی الرسول وابو الحسنین وبعل حضرت سیده بتول احمد الی
غیر ذلک من فضائله التی لاتحصی ومناقبه التی لاتستقصی اهل سنت جواب دادند که
مراد ما از افضلیت افضلیت من حیث الثواب والکرامة عند الله است نه افضلیت
من حیث آحاد الفضایل او من حیث مجموع الفضایل اما این جواب این کودن فهمید که
این قاعده افضلیت است وبنا برین هم نفی مساوات را از جهت عدم اشتراک
در خصوص خاتمیت مبنی بر ذهول از قاعده تفضیل انگاشت واز عقل وایمان بهت
برداشت حال آنکه این جواب بیان قاعده نیست بیان مراد از دعوی افضلیت است

واین جواب را دو محمل است یکی آنچه محقق دوانی در حاشیه جدید شرح تجرید جدید تفصیلا و در شرح عقائد عضدیه اجمالا بیان کرده قال فی شرح العقائد فان صیغة افضل موضوعة للزیادة فی معنی المصدر بوجه ما اعم من ان یکون من جمیع الوجوه او بجمیع صفات الفضائل من حیث المجموع والذی وقع الخلاف فیه هو الرجحان بهذا الوجه ای من حیث الثواب لا الرجحان من الوجوه الآخر فلا ینافی ذلک رجحان الغیر فی احاد الفضائل الآخر ولا فی مجموع الفضائل من حیث المجموع انتهی دوم آنکه فضل کثرت ثواب از دیگر همه فضایل افضل است و حضرت صدیق رضی اللہ عنہ موصوف است بفضیلت کثرت ثواب که افضل است از دیگر فضایل و کسی که موصوف است بافضل فضایل افضل است از من عداه که موصوف باشد بجمیع فضایل مفضوله این جواب باین محمل مبنی است بر قاعده که ما بیان کرده ایم و بنابران قاعده از عدم اشتراک در وصف خاتم النبیین نفی مساوات لازم است کما مر مبینا و بعد تحقیق و تدقیق نظر تفضیل حضرت شیخین یعنی صدیق اکبر و فاروق اعظم رضی اللہ عنهما بر همه بشر بعد الانبیا علیهم السلام که همه اهل سنت از اسلاف و اخلاف بلا اختلاف بران اتفاق دارند مبنی است بر افضلیت وصف خاتم النبیین بر جمیع فضایل و کمالات تفصیل این اجمال و توضیح این مقال این است که مسئله تفضیل حضرت شیخین رضی اللہ عنهما بر همه بشر بعد الانبیا از مسایل اعتقادیه است و در مسایل اعتقادیه جزم اعتقاد می باید و در اعتقادیات ظن بکار نمی آید و افضلیت حضرت شیخین رضی اللہ عنهما بر جناب مرتضوی رضی اللہ عنہ من حیث کثرت الثواب باعتراف علمای اهل سنت امر ظنی است فی المواقف و شرحها اعلم ان مسئلة الافضلیة لا طمع فیها فی الجزم والیقین اذ لا دلالة للعقل بطریق الاستقلال علی الافضلیة بمعنی الاکثریة فی الثواب بل مستندها النقل ولیست هذه المسئلة مسئلة یتعلق بها عمل فیکتفی فیها بالظن الذی هو کاف فی الاحکام العملیة بل هی مسئلة علمیة یطلب فیها الیقین والنصوص المذکورة من الطرفین بعد

تعارضها لایفید القطع علی مالایخفی علی منصف لانہا باسرہا اما احاد او ظنیۃ الدلالۃ
مع کونہا متعارضۃ ولیس الاختصاص بکثرت اسباب الثواب موجبا لزیادتہ
قطعا بل ظنا لان الثواب تفضل من اللہ کما عرفتہ فیما سلف فلہ ان لایثیب المطیع ویثیب
غیرہ وثبوت الامامۃ وان کان قطعیا لایفید القطع بالافضلیۃ بل غایۃ الظن کیف
ولا قطع بان امامۃ المفضول لاتصح مع وجود الفاضل لکنا وجدنا السلف قالو
بان الافضل ابوبکر ثم عمر ثم عثمان ثم علی وحسن ظننا بہم یقضی بانہم لو لم یعرفوا ذلک
لما اطبقوا علیہ فوجب علینا اتباعہم فی ذلک القول وتفویض ماہو الحق الی اللہ
تعالی انتہی واین اعتراف ہست باینکہ بافضلیت من حیث الثواب جزم نیست
وقول بافضلیت کہ بتقلید اسلاف ہست مبنی بر حسن ظن است وپیداست کہ در اعتقادیات
ظن بکار نیست ثم قال فی الشرح قال الآمدی قد یراد بالتفضیل اختصاص احد الشخصین عن
الآخر اما باصل فضیلۃ لا وجود لہا فی الآخر کالعالم والجاہل واما بزیادۃ فیہا لکونہ اعلم مثلا
وذلک غیر مقطوع بہ فیما بین الصحابۃ اذ ما من فضیلۃ یبین اختصاصہا بواحد منہم الا ویمکن
مشارکۃ غیرہ لہ فیہا وبتقدیر عدم المشارکۃ فقد یمکن بیان اختصاص الآخر بفضیلۃ اخری
ولاسبیل الی الترجیح بکثرۃ الفضائل لاحتمال ان یکون الفضیلۃ الواحدۃ ارجح من
فضائل کثیرۃ اما لزیادۃ شرفہا فی نفسہا او لزیادۃ کمیتہا فلاجزم بالافضلیۃ بہذا
المعنی ایضا انتہی ازینجا ظاہر شد کہ در مسئلہ تفضیل حضرت شیخین رضی اللہ عنہما
بیان مراد باینکہ مراد افضلیت من حیث الثواب ہست بکار نمی آید برای آن وجہی
قاطع باید کہ موجب جزم باین مسئلہ اعتقادیہ متفق علیہا باشد وآن وجہ قاطع این
ہست کہ چون کمال نبوت و رسالت کہ ختم نبوت عبارت ازان ہست والکمال تمامیۃ
این دین الی یوم الدین وعموم و دوام ہدایت و دعوت الی الخلق وبقای آن تا آخر
اینجہان وشیوع عبادات وایمان در ہر مکان در ہمہ اعصار وازمان واقامت

عدل و حدود و اجرای احکام شرعیه و ایصال حقوق و کف از مظالم و امر بالمعروف
و نهی عن المنکر الی غیر ذلک از آثار مرتبه بران است افضل فضایل بر خلایق است و موصوف
بوصف خاتم النبیین باتصاف باین افضل فضایل از همه آخرین و اوایل افضل است
کما حققنا فیما سبق و تمکین این دین و اعلاء کلمة الله و تکثیر سواد مسلمین و تابید و اشاعت
آن و هدایت کافه انام سوی اسلام و تطهیر عباد در اقطار و بلاد از عبادت اصنام
و اجلای اهل کتاب و مشرکین و اطفای فروغ آتش پرستان و فتح بلاد و امصار
و قهر جبابره کفار اقطار و اقامت حدود الله بر فسقه و فجار و انتظام ممالک بر وفق
احکام شرعیه کما ینبغی همه وجوه اظهار دین است افضل فضایل افضل الانام است چه اینهمه
اظهار دین متین علی الادیان و اکمال آثار ختم نبوت و ابقای آن تا آخر زمان است و ظاهر
و باهر است که اینهمه قسمیکه از دست حضرت شیخین رضی الله عنهما حسن انجام یافت از دست
دیگری صورت نه بست حضرت صدیق اکبر اول من اسلم من الرجال البالغین بلا خلاف
است و بدعوت او حضرت عثمان بن عفان و حضرت زبیر ابن العوام و حضرت عبد الرحمن
ابن عوف و حضرت سعد ابن ابی وقاص و حضرت طلحه ابن عبید الله رضی الله عنهم
ایمان آوردند و او از بدو اسلام در نصرت آنحضرت صلی الله علیه وسلم ببذل نفس
و مال دقیقه فرو نگذاشت و در صحیح بخاری از عبد الله ابن عمرو ابن العاص مروی است
قال بینما النبی صلی الله علیه وسلم یصلی فی حجر الکعبة اذا اقبل عقبة ابن ابی معیط فوضع
ثوبه فی عنقه فخنقه خنقا شدیدا فاقبل ابوبکر حتی اخذ بمنکبیه و دفعه عن النبی صلی الله علیه وسلم
وقال اتقتلون رجلا ان یقول ربی الله الآیه و از علی مرتضی رضی الله عنه مروی است
که او رضه حضرت صدیق اکبر را بدین وجه بر مومن آل فرعون تفضیل داد و فرمود که مومن
آل فرعون کتمان ایمان کرده گفت اتقتلون رجلا ان یقول ربی الله و صدیق رضی الله
اعلان ایمان نمود گفت اتقتلون رجلا ان یقول ربی الله و رفاقت حضرت صدیق

اکبر رضی اللہ عنہ با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در ہجرت کہ مقدمہ ظہور دین و مبداء ظہور
قوت مسلمین ست و صحابت او با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در غار کہ منصوص کتاب
مبین است و صبر و تمکن و استقلال و ثبات بعد وفات حضرت سرور کائنات علیہ افضل
الصلوات و جزم عزم قتال اہل ردة و مانعین زکوٰة و قتل مسیلمہ کذاب و دیگر مدعیان
نبوت کہ از حضرت صدیق اکبر رضی اللہ عنہ بوقوع آمدہ موجب قوام و دوام و شیوع دین
اسلام شد فضیلتی ست کہ ہیچ فضیلت از فضایل این است معادل آن نمی تواند شد
روی الترمذی عن ابی ہریرة رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ما لاحد
عندنا ید الا وقد کافیناہ ما خلا ابا بکر فان لہ عندنا یدا یکافیہ اللہ بہا یوم القیمة وما نفعنی مال احد ما نفعنی
مال ابی بکر ولو کنت متخذا خلیلا لاتخذت ابا بکر الا وان صاحبکم خلیل اللہ وروی عن عمر رضی
اللہ عنہ ذکر عندہ ابو بکر فبکی وقال وددت ان عملی کلہ مثل عملہ یوما واحدا من ایامہ ولیلة واحدة
من لیالیہ اما لیلتہ فلیلة سار مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الی الغار فلما انتہیا الیہ
قال واللہ لا تدخلہ حتی ادخل قبلک فان کان فیہ شیء اصابنی دونک فدخل فکسحہ ووجد
فی جانبہ ثقبا فشق ازارہ وسدہا بہ وبقی منہا اثنان فالقمہا رجلیہ ثم قال رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم ادخل فدخل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ووضع راسہ فی حجرہ ونام فلدغ ابو بکر
فی رجلہ من الجحر ولم یتحرک مخافة ان ینتبہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فسقطت دموعہ
علی وجہ رسول اللہ فقال ما لک یا ابا بکر قال لدغت فداک ابی وامی فتفل رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم فذہب ما یجدہ ثم انتقض علیہ وکان سبب موتہ واما یومہ فلما قبض
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ارتدت العرب وقالوا لا نؤدی زکوٰة فقال لو منعونی عقالا
لجاہدتہم علیہ فقلت یا خلیفة رسول اللہ تالف الناس وارفق بہم فقال لی اجبار
فی الجاہلیة وخوار فی الاسلام انہ قد انقطع الوحی وتم الدین اینقص وانا حی واما
مجاہدات و فتوحات فاروقیہ کہ باعث شیوع دین اسلام در کافہ انام و در آمدن

ممالک وسیعه اقطار فسیحه از فارس و روم و شام در حوزهٔ تصرف مسلمین بغایت تسلط
و انتظام و انهدام آتشکده‌ها و معابد اصنام و ابتنای مساجد باستحکام و جریان
حدود و احکام و سیاست و جبر گیری رعایا و عمال و حکام و در آمدن اکثر بدکیشان در
دین و باز ماندن ایشان از ارتکاب مظالم و مآثم و قوت گرفتن مسلمانان از یافتن انفال
و مغانم الی غیر ذلک مما شاع من الخیرات فی الممالک از غایت اشتهار کالشمس فی رابعة
النهار مستغنی از بیان و اظهار است بالجمله انجاز مواعیدیکه او سبحانه بحضرت خاتم
النبیین از اظهار دین اسلام بر هر دین و تسلیط و استخلاف و تمکین مومنین و اغنای
آنان از مغانم و انظفار مجاهدین بر مرتدین و دیگر کافرین و اجلای یهود مرة ثانیه از
جزیرهٔ عرب در آیات کتاب مبین کقوله سبحانه هو الذی ارسل رسوله بالهدی
و دین الحق لیظهره علی الدین کله وقوله وعد الله الذین امنوا منکم وعملوا الصالحات
لیستخلفنهم فی الارض کما استخلف الذین من قبلهم ولیمکنن لهم دینهم الذی ارتضی لهم ولیبدلنهم
من بعد خوفهم امنا یعبدوننی لایشرکون بی شیئا وقوله تعالی یا ایها الذین آمنوا من یرتد منکم
عن دینه فسوف یاتی الله بقوم یحبهم ویحبونه اذلة علی المومنین اعزة علی الکافرین یجاهدون
فی سبیل الله ولا یخافون لومة لائم ذلک فضل الله یوتیه من یشاء والله ذو الفضل
العظیم وقوله تعالی ولقد کتبنا فی الزبور من بعد الذکر ان الارض یرثها عبادی الصالحون
وقوله سبحانه وعدکم الله مغانم کثیرة فعجل لکم هذه وقوله تعالی هو الذی اخرج الذین کفروا
من اهل الکتاب من دیارهم لاول الحشر که مبنی است بحشر ثانی و جلای اهل کتاب مرة
ثانیه فرموده بود بر دست حضرت شیخین و بجد و جهد و حسن و سعی و تدبیر حضرتین رضی الله
عنهما جلوه ظهور گرفت و شیوع اکمال دین و اتمام نعمت الهی بر مسلمین بمجاهدات و مشاق
حضرت شیخین رضی الله عنهما حسن انجام پذیرفت و تا که بر سیرت شیخین عمل رفت اختلال
راه نیافت و فسادی رو نما نشد بالجمله آنچه در باره اشاعت دین خاتم النبیین صلی الله

علیہ وسلم از دست شیخین رضی اللہ عنہما سرانجام یافت از دست دیگری میسر نشد
و بوقوع نامد سبب آن ہرچہ باشد و این عظیم نفع فی الاسلام کہ حضرت شیخین را رضی اللہ عنہ
بفضل الٰہی میسر شد نسبت بسایر احاد و فضائل عظمای این امت فضل کلی است میان
این فضیلت کلیہ و دیگر فضایل افاضل این امت نسبتی است کہ ظل و نعمت آن نسبت
است کہ فیما بین فضیلت ختم نبوت و دیگر نبوات است پس چنانکہ فضیلت ختم نبوت بالای
سائر نبوات است ہمچنان این فضیلت شیخین رضی عنہ بالای سائر فضایل است و چنانکہ
اجور ایمان و اسلام و اعمال صالحات جمیع احاد این امت الی یوم القیمۃ بآن حضرت
صلی اللہ علیہ وسلم خواہند رسید ہمچنان اجور ایمان و اسلام و اعمال صالحات اہل دیارکہ
بحسن سعی شیخین رضی اللہ عنہما دران دیار دین اسلام شیوع یافتہ الی یوم القیمۃ بشیخین
رضی اللہ عنہ خواہد رسید و این فضل شیخین رضی اللہ عنہما قطعی و یقینی است ارتیاب در آن
مکابرہ و بدیہی است کہ ام کس تواند گفت کہ دفع یامہ و قتال اہل ردۃ از صدیق اکبر
رضی اللہ عنہ و وقائع قادسیہ و یرموک و فتح بلاد از فاروق اعظم رضی اللہ عنہ بوقوع
آمدہ و شیوع اسلام در طوایف انام بحسن سعی حضرت شیخین رضی اللہ عنہ بظہور رسیدہ
افضلیت حضرت شیخین رضی اللہ عنہ باین فضل کلی بر سائر صحابہ رضی اللہ عنہم قطعی است
پس تحقیق پیوست کہ مسئلہ تفضیل شیخین کہ از عقائد دینیہ است از مسائل قطعیہ یقینیہ است
و این مسئلہ متفرع است بر افضلیت وصف خاتم النبیین بر جمیع فضایل و کمالات سائر
انبیا و مرسلین اما تشنیع تفضیل حضرت شیخین رضی اللہ عنہما بر حضرت امیر المومنین یعسوب الدین
علی مرتضی کرم اللہ وجہہ را احاد فضایل آنجناب کہ افزون از شمار و بیرون از حساب اند
و آنہم فضایل نیز از باب مزید قرب و ثواب اند مبنی است بر غایت تعصب درین باب
واللہ الموفق للصواب ازین تفضیل مبرہن شد کہ این قایل جاہل باین قول خود کہ نفی
امکان مساوی بسبب عدم اشتراک در خصوص خاتمیت مبنی بر ذہول از قاعدہ

تفضیل است ومبنی از تفضیل قطعیت تفضیل حضرت شیخین رضی اللہ عنہما کہ نزد اہل سنت
مجمع علیہ است برہم زد چہ تفضیل حضرت شیخین رضی اللہ عنہما منوط است باینکہ کار اظہار آثار
ختم نبوت ومصالح مترتبہ بران واشاعت آن چنانکہ از دست حضرت شیخین رضی اللہ عنہما
برآمدہ از دست دیگری سرانجام نیافتہ واین کار افضل فضایل است است پس مصدر
این کار افضل امت است وبتقدیر نبودن ختم نبوت افضل فضایل خلق ونبودن اختصاص
آن بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم سبب بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم افضل الخلق ونبودن
عدم امکان اشتراک درخصوص خاتمیت دلیل نفی امکان مساوی عظیم نفع در اظہار آثار خاتمیت
واشاعت مصالح ولوازم مرتبہ بران افضل فضایل است نتواند بود پس موصوف بآن افضل
امت نتواند بود وافضلیت باعتبار کثرت ثواب مجہول است حکم بقطعیت آن نتوان کرد
کمافی المواقف وشرحہا الحق ما ذکرنا بالتفصیل فی امر تفصیل الکلام وان تفضی الی التطویل
لکنہ لایخلو عن التحصیل واللہ الہادی الی سواء السبیل وجہ ثامن آنکہ چون ختم نبوت ورسالت
افضل کمالات وفضایل ممکنہ ممکنات است کما سبق اختصاص او سبحانہ بندہ را بدین افضل
کمالات وفضایل بی اختصاص او سبحانہ آن بندہ را بغایت قرب وثواب متصور وممکن
نیست تجویز این کہ بندہ دیگر را او سبحانہ باین افضل فضایل اختصاص بخشیدہ است
نائل اعلی درجات قرب وثواب نباشد تجویز متنافیین است وجہ تاسع اینکہ چون او
سبحانہ آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم بآنچنان درجات قرب وثواب کرامت اختصاص
بخشیدہ است کہ صالح اشتراک بین اثنین نیست ومشارکت دو کس باہم دران اوصاف
ودرجات ممکن نیست منجملہ آن ہست اول من تنشق الارض عن جمجمتہ واول من تنشق عنہ
الارض واول الناس خروجا اذا بعثوا واول من یفیق من الصعقۃ واول من یحرک
حلق الجنۃ واول من یقرع باب الجنۃ واول من یفتح لہ الجنۃ واول شفیع فی الجنۃ واول من
یؤذن لہ فی السجود واول شافع واول مشفع واول من یجیز علی الصراط اشتراک این اوصاف

بین اثنین ممکن نیست چه اول مضاف است سوی جمیع عموم پس موصوف باین صفات
همان است که بر جمیع من عداه در انشقاق ارض از و در خروج وقت بعث و در تحریک
حلق جنت و قرع باب آن و مفتوح شدن آن برای وی و در شفاعت در جنت
و در ماذون بسجود بودن و در شافع و مشفع بودن و در جواز بر صراط سابق و مقدم باشد
اگر دو کس در این امور معیت دارند هیچکی ازان هر دو کس سابق علی جمیع من عداه
در این امور نیست پس موصوف باین صفات نیست و سابق گذشته که اول متعدد
نتواند شد و هرگاه که دو کس در این صفات متشارک نتواند شد و بر هیچ کس
ازان دو کس که متشارک در این صفات بفرض محال فرض کرده شوند صادق
نتواند شد که اول از جمیع من عداه و سابق بر جمیع من عداه کما اضیف الیه الاول
است پس تساوی جملهٔ مومنین در این صفات اولی بالامتناع است اذا تمهد هذا فنقول
آیا این صفات از باب قرب و ثواب اند یا نه اگر بر ادانست این قایل از باب قرب و
ثواب اند مشارکت و مساوات کسی با آنحضرت صلی الله علیه وسلم در این صفات که صالح
اشتراک بین اثنین نتواند شد محال بالذات است چه جای آنکه جملهٔ مومنین در این
صفات ممکن التساوی باشند و اعلی از آنحضرت صلی الله علیه وسلم در قرب و ثواب
در این تقدیر اولی بالامتناع است زیرا که گر اعلی ازان حضرت صلی الله علیه وسلم ممکن
باشد اول در خروج و افاقه از صعقه و دخول جنت و جواز بر صراط و باذونیت بسجود
و شفاعت و مقبولیت شفاعت باشد یا نه علی الثانی اعلی ازان حضرت صلی الله
علیه وسلم نتواند بود چه آنحضرت صلی الله علیه وسلم در این امور از جمیع من عداه اول
و مقدم است و ظاهر است که باوصف مقدم بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم در این
همه امور بر جمیع خلق هر کس از جمله من عدا آنحضرت صلی الله علیه وسلم متاخر از آنحضرت صلی الله
علیه وسلم در اینهمه خواهد بود و اگر کسی از جمله من عدا آنحضرت صلی الله علیه وسلم در اینهمه امور

از جمیع من عداه اول باشد انا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در انہمہ امور اول باشد چہ بر این
تقدیر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در عموم من عدا اکس مما اضیف الیہ الاول یعنی در عموم
مفضل علیہ داخل است پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اول من عداہ در این ہمہ امور نتواند
بود فیلزم خلاف المفروض المسلم وعلی الاول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در انہمہ امور اول
از جمیع من عداہ نتوانند بود فیلزم خلاف مفروض المسلم ومع ہذا چون مشارکت ومساوات
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در این صفات ممکن نیست اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
در این صفات ممکن نتواند بود چہ این قائل خود اعتراف دارد کہ مفضل نسبت بمفضل علیہ
مرتبہ مساوات را جائز شدہ بمرتبہ زیادت فائزی باشد پس چون مساوات
در این ہمہ امور ممکن نیست افضل ممکن نتواند بود واگر این صفات بدانست
این قائل از باب قرب وثواب نیستند این قائل اہلیت مخاطبت ندارد واین گفتگوی
او از جملہ ہذیانات مجانین است وجہ عاشر این کہ شفاعت کبری وصفت سید الناس
یوم القیمۃ واکرم الاولین والآخرین علی اللہ وقائم مقامیکہ لا یقوم الا رجل واحد ونائل درجہ
کہ لا ینبغی الا لعبد من عباد اللہ ولا ینالہا الا رجل واحد وبودن صاحب لوای کہ آدم
فمن سواہ تحتہ واکثر الناس تبعا یوم القیمۃ واعظم الانبیاء اجرا یوم القیمۃ از صفات آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم اند اگر این قائل انکار اتصاف آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم
باین صفات میکند از دعوی ایمان دست بردارد وہرچہ خواہد بر زبان آرد واگر
این قائل را با تصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باین اوصاف اعتراف است مشارکت
ومساوات کسی با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در این اوصاف ممکن نیست چہ جای تساوی
جملہ مومنین در این صفات این قائل مشارکت ومساوات دیگری را با آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم تصور کند بعد از ان امکان آن باثبات رساند تصور آن از کسیکہ بہرہ از
فہم داشتہ باشد متصور نیست چہ جای آنکہ امکان آن باثبات رساند وجہ حادی عشر

اینکه غایت منشا جسارت این قایل براین ہذیان این است کہ نزد اہل سنت تخویب مطیع وتعذیب عاصی برخدا تعالی واجب نیست وازین عقیدہ اہل سنت کار این قایل برنمی آمد درعقیدہ ما اہل سنت خلق آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وبعث آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم واختصاص آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بختم نبوت وافضلیت بر سایر خلق عموما وبرسایر انبیا ورسل خصوصا ودیگر فضایل کہ بالا مذکور شدہ اند وشفاعت کبری وقیام بمقامیکہ لایقومہ احد غیرہ ونیل وسیلہ کہ درجہ ایست درجنت کہ لاینبغی الا لعبد من عباد اللہ ولا ینالہا الا رجل واحد برحضرت باری جلت کبریاءہ واجب نبود وجوب ہیچ شئ براوسبحانہ جل شانہ ہیچ معنی ندارد این ہمہ ممکن بودہ است کہ اوسبحانہ آنحضرت را نافریدی وبرسالت ومحبوبیت نہ برگزیدی وبآن فضایل وکمالات وبشفاعت کبری وآندرجات اختصاص نہ بخشیدی اتصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وعدم اتصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بآن صفات ممکن بودہ است مگر چون آن صفات صالح اشتراک مین اثنین نیستند کما مر غیر مرۃ مشارکت ومساوات دوکس دران صفات ممکن نیست وازامکان آن صفات وامکان اتصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بآن صفات امکان اشتراک اتصاف مین اثنین فصاعدا لازم نمی آید مثلا زید وتشخص زید ممکن است واشتراک تشخص زید مین اثنین ممکن نیست ہمچنان صفت اول النبیین خلقا مثلا ممکن است امکان داشت کہ اوسبحانہ ہیچ نبی نیافریدیا دوکس یا ہزار کسان راپیش ازدیگرانبیانبی میگردانید علی التقدیرین ہیچ کسی اول النبیین خلقا نمی بود مگر اشتراک دوکس درصفت اول النبیین خلقا ممکن نیست چہ اگراوسبحانہ دوکس راپیش ازدیگرانبیانبی میگردانید برہیچ کس ازآن ہردو اول النبیین خلقا صادق نتوانست شد کہ معنی اول النبیین خلقا سابق برجمیع من عداہ من الانبیا در آفرینش است وبرتقدیر مذکور ہیچ کس ازان

هر دو سابق بر جمیع من عداه من الانبیا نیست بلکه بعض من عداه من الانبیا ، با او در آفرینش
معیت دارد همچنان وصف خاتم النبیین ممکن است امکان داشت که او سبحانه کسی را
نبی نگردانیدی یا دو کس یا چند کس را شانی گردانیده بعد آن دو کس یا چند کس نبوت
را منقطع گردانیدی بر این هر دو تقدیر کسی خاتم النبیین نبودی چه خاتم النبیین آخرین
همه انبیا است بر تقدیر اول کسی نبی نبودی چه جای آنکه کسی آخرین همه انبیا باشد و بر تقدیر
ثانی هیچ یکی ازان دو کس نبی یا چند کس نبی که بعد ازان نبوت منقطع میشد آخرین همه انبیا
نیست تا مصداق خاتم النبیین باشد بلکه بعض انبیا با هر یکی ازان هر دو نبی یا چند نبی معیت
دارد پس وجود و عدم خاتم النبیین ممکن است لیکن اشتراک خاتم النبیین در دو کس
ممکن نیست تساوی و تشارک دو کس در وصف خاتم النبیین ممتنع بالذات است چه این
وصف صالح اشتراک بین اثنین نیست و همبرین قیاس دیگر صفات که او سبحانه بفضل
عظیم خود بر آنحضرت صلی الله علیه وسلم تمام نعمت نموده آنحضرت صلعم را بان صفات
اختصاص بخشیده است ممکن اند امکان داشت که آن صفات و موصوف آن صفات را نمی آفرید
مگر اشتراک آن صفات بین اثنین ممکن نیست که آن صفات صلوح اشتراک بین اثنین
ندارند کما مر مرارا و سبق ذکره تکرارا پس ازین عقیده اهل سنت قول بامکان مساوات
و مشارکت کسی با آنحضرت صلی الله علیه وسلم لازم نمی آید و چون آن صفات اعلی مراتب
قرب و ثواب اند و او سبحانه آنحضرت را صلی الله علیه وسلم بآن اعلی مراتب قرب و ثواب
اختصاص بخشیده است و آن صفات که اعلی مراتب قرب و ثواب اند صلوح اشتراک
بین اثنین ندارند و اشتراک آنها بین اثنین ممکن نیست بلکه ممتنع بالذات است مساوی
و مشارکت آنحضرت صلی الله علیه وسلم در آن اعلی مراتب قرب و ثواب ممکن نیست و ممتنع
بالذات است وهو المدعی اما آنکه آن صفات اعلی مراتب قرب و ثواب اند ظاهر
است چه سیده اول من تنشق عنه الارض و اول من یفیق من الصعقة و اول من تجیز

علی الصراط واول من یقرع باب الجنة واول من یفتح لہ الجنة واول من یؤذن لہ فی السجود
واول شافع واول مشفع واول شفیع فی الجنة وقائم عن یمین العرش بمقام لا یقومہ احد
غیرہ ونائل وسیلہ ای درجة لا ینبغی الا العبد من عباد اللہ لانہا لا تنال الا لرجل واحد افضل
است در قرب وثواب از کسیکہ اول در انہمہ نباشد واما اینکہ این صفات صلوح
اشتراک بین اثنین ندارند فلما مر غیر مرة انچہ از عقیدہ اہل سنت لازم است ہمین قدر
است کہ سلب این صفات از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ممکن است بامکان ذاتی
واین مسلم ومعتقد ما مومنین است لیکن در امکان وجود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
وامکان اتصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باین صفات وامکان سلب آن اتصاف
کلام نیست کلام در امکان اشتراک این صفات ما بین آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
وفردی دیگر از افراد انسان است ودر امکان مساوی ومشارک آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم در این صفات است وبراہین قاطعہ باثبات رسید کہ این صفات صلوح
اشتراک بین اثنین ندارند ومساوات ومشارکت دیگری با آن حضرت صلی اللہ
علیہ وسلم در این صفات ممتنع بالذات است این قائل کہ تساوی جمیع مومنین در این درجات
قرب وثواب کہ صلوح اشتراک بین اثنین ندارند وتشارک اثنین در انہمہ ممتنع بالذات
است تجویز میکند بیان نماید کہ ہر یکی از جملہ مومنین چسان اول من ینشق عنہ الارض واول
من یفیق من الصعقة واول من یجوز علی الصراط واول من یقرع باب الجنة واول من
یفتح لہ الجنة واول من یؤذن لہ فی السجود واول شافع واول مشفع واول شفیع فی الجنة
تواند شد اگر ہر یکی از جملہ مومنین اول باشد ہر یکی از جملہ مومنین در انہمہ بر جمیع من عداہ
من المومنین مقدم باشد وہر یکی از جملہ مومنین در انہمہ بر جمیع من عداہ من المومنین مقدم نباشد
پس اول باشد ونباشد پس ہر یکی از مومنین مصداق اجتماع النقیضین باشد
پس در اعتقاد این قائل عنقاد امکان مصداق اجتماع النقیضین از جملہ عقائد

اہل سنت است حاشاہم عن ذلک وعلی ہذا القیاس درجہ شفاعت کبری اعلی درجات
قرب وثواب است کہ صاحب آن درجہ آن باشد کہ ہمہ اولین وآخرین بوی التجا دارند و
بحضرت او پناہ آرند و بوجاہت وشفاعت او از شدائد موقف نجات یابند وبسفارش او
کسانی کہ محاسب نباشند بزودی ببہشت شتابند وگنہگاران از دوزخ برآیند
وبجنت درآیند تخییل این کہ جملہ مومنین در آن درجہ ممکن التساوی اند بلی رسوخ مالیخولیا در دماغ
از کسی ممکن نیست وہمچنان در صفت سید الناس یوم القیمۃ واکرم الاولین والآخرین علی اللہ
وہمچنان بودن صاحب لوای کہ ما من بنی آدم فمن سواہ الا تحتہ جملہ مومنین ممکن التساوی
نتوانند شد مگر این قایل شفاعت کبری واین صفات را از باب قرب وثواب نمیداند
ودر اعتقادش صفت خاتم النبیین از قبیل صنعت نقاشی است کہ با قرب وثواب
تعلق ومناسبتی ندارد کو بجای خود صفت کمال است ہمچو خیال کہ سراسر خیال است
وبال ابلغ شیخ نجدی وزعم الکمال است وجہ ثانی عشر اینکہ اگر این قایل بنای ہذیانات
خود در زعم باطل خود بر این عقیدہ اہل سنت کہ بر او سبحانہ تثویب مطیع وتعذیب
عاصی واجب نیست نہادہ است با وصف این کہ ہذیانات او با این عقیدہ مساسی
ندارند وجہ تخصیص جملہ مومنین بامکان تساوی در کثرت ثواب وقرب رب الارباب
چہ باشد زیرا کہ نزد اہل سنت تعذیب کفار ومشرکین بر خدا تعالی واجب نیست
واگر این ہذیانات را بنای دیگر است بایستی کہ آن بنای ہذیانات خود را ذکر نمودہ
امکان تساوی جملہ مومنین وامتناع شرکت مشرکین وکفار در آن باثبات میرسانید
وجہ ثالث عشر اینکہ کلام او عند التامل متہافت وبیمعنی است چہ خلاصہ کلام او این
است کہ معتبر در فضیلت فضیلت من حیث کثرۃ الثواب والقرب است وجملہ
مومنین در این فضیلت ممکن التساوی اند واین کلام محض بیمعنی است افضل بودن جملہ
مومنین من حیث کثرۃ الثواب والقرب متضمن این است کہ ہیچکی از مومنین افضل من عداہ

من المومنین من حیث کثرة الثواب والقرب نباشد زیراکه هریکی از مومنین داخل عموم مضاف
الیه افضل یعنی عموم مفضل علیه است و معنی تساوی جمله مومنین در افضلیت عدم افضلیت
و عدم مفضولیت هریکی از مومنین ممن عداه من المومنین در کثرت قرب و ثواب در عین افضل
بودن هریکی از مومنین ممن عداه من المومنین در کثرت قرب و ثواب است و این کلام متهافت
المعنی است چون این قایل جاهل سخن خود نمیفهمد و نمیداند که سخنی که از زبانش برآمده معنی
است یا بامعنی آن ازو امید فهمیدن سخن دیگری چسان توان داشت وجه رابع عشر اینکه
آیا آنحضرت صلی الله علیه وسلم در اعتقاد این بمعنی افضل الخلق من حیث کثرة الثواب والقرب است
یا نه علی الثانی قول او فیما سبق به بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم افضل و اکمل از سائر
انبیا علیهم السلام که درباره آن این قایل و علیه انعقد الاجماع گفته است در اعتقادش
باطل است و ایمانش نزد همه مومنین زایل است زیراکه نزد او معتبر در معنی افضل افضل
من حیث القرب والثواب است و نزد همه مومنین آنحضرت صلی الله علیه وسلم افضل الخلق
من حیث کثرت القرب والثواب بلا ریب و ارتیاب اند و انکار آن کفر است و علی
الاول مشارکت و مساوات دیگری با آنحضرت صلی الله علیه وسلم در این وصف محال
است چه اگر دیگری افضل الخلق من حیث کثرة القرب والثواب فرض کرده شود آن
حضرت صلی الله علیه وسلم در عموم مفضل علیه داخل باشد پس افضل الخلق من حیث کثرة القرب
والثواب نباشد هذا خلف و نیز چون آنحضرت صلی الله علیه وسلم برین تقدیر افضل الخلق
من حیث کثرة القرب والثواب است آن دیگر داخل عموم مفضل علیه باشد پس افضل
الخلق من حیث کثرة القرب والثواب نباشد هذا خلف فعلی التقدیرین مساوی مساوی
نشد و مشارک مشارک نشد فهو مصداق اجتماع النقیضین و وجوده مستلزم لعدمه پس
مبرهن شد که تساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در افضلیت من حیث القرب و
الثواب نیز ممتنع بالذات است و هو المدعی وجه خامس عشر قول این قایل پس نظر

بر قوت و وسعت قدرت کامله ممکن و مقدور الٰہی است که ہر مفضول را که در کمالات دیگر مفضول است یعنی در ماسوای کثرت ثواب مفضول است او را مساوی بلکه افضل از افضل او گرداند صریح است در این که اگر مفضول در کثرت ثواب مفضول باشد گردانیدن آن مفضول مساوی یکی از و در کثرت ثواب افضل باشد یا افضل از و در کثرت ثواب بدانست این قایل ہم ممکن و مقدور نیست والاقول او که ہر مفضول را که بکمالات دیگر مفضول است یعنی در ماسوای کثرت ثواب مفضول است لغو و بے معنی باشد چون ہر واحد از سائر خلق در کثرت ثواب از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مفضول است گردیدن یکی از خلق و یکی از مومنین مساوی یا افضل از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در کثرت ثواب باعتراف این قایل ہم ممکن و مقدور نتواند بود و پس ہمه سعی این قایل رایگان رفت و حق ہرگز قرار گرفت و بتحقیق پیوست که او سبحانه بفضل عظیم و رحمت تامه آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم آفریده و از جمله ممکنات برگزیده و بتعلق ابواب قرب و ثواب اختصاص بخشیده

که آن صفات صلاح اشتراک بین اثنین نتوانند شد و وجود مشارک و مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در آن صفات مستلزم عدم آن است و مشارک و مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مصداق اجتماع نقیضین و محال بالذات و وجود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و اتصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بآن صفات و وجود آن صفات در ذات آن سرور کائنات علیہ افضل الصلوات ممکن بالذات و متحقق باراده حضرت خالق الکائنات واہب العطیات است و امکان آن صفات مستلزم امکان اشتراک آن صفات بین اثنین نیست امکان شیئ دیگر و امکان اشتراک آن دیگر و اینهمه یعنی آفریدن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و برگزیدن بر سایر ممکنات و اختصاص بصفات ممتنعه عن الاشتراک محض فضل عظیم او سبحانه است آن نه از جهت قابلیتی و استحقاقی ذاتی بود و نه مزد کاری و نه اجر عملی و نه جزای عبادتی استحقاق و قابلیت و نیکوکاری و اعمال

حسنہ وعبادات مقبولہ کہ شایستہ منصبی کہ اوسبحانہ بفضل عظیم خود آنحضرت را صلی اللہ علیہ
وسلم بآن اختصاص کرامت فرمودہ بودند ہم کرامت فرمودی اوسبحانہ بودہ اند وہمین
مدلول حدیث صحیح بخاری ہست کما یاتی انشاء اللہ تعالی باید دانست کہ ازین قایل
تا این مقام چند موجبات کفر او سرزد شدہ اند در اثنای ابطال اقوال او ایما بان رفتہ
است مناسب می نماید کہ درینجا بطریق فذلکہ تعداد موجبات کفر او مذکور نمودہ شود اگر
این قایل بعد متنبہ شدن بران موجبات کفر باعلان تمام توبہ نصوح نماید در دین اسلام
باز در آید واگر اختیار نار بر عار کند روسیاہ بجہنم رود وما علینا الا البلاغ نخستین
از موجبات کفر او این ہست کہ در اوایل خرافات نامہ خود گفتہ ہست کہ این کلیہ کہ ہیچ
ممتنع ذاتی داخل تحت قدرت الہی نیست محل کلام ہست پس بجوز دخول ممتنعات ذاتی
تحت قدرت الہی میکند و برین تجویز لازم ہست کہ عدم الواجب سبحانہ وشریک الباری
ودیگر ممتنعات ذاتی داخل تحت قدرت الہی باشند وقول باین لازم کفر ہست پس
ازین قول او تجویز اغلظ انحای کفر بر او لازم ہست وغایت جہل او از ندانستن او معنی
ممتنع ذاتی ومعنی قدرت ازین تجویز پیدا ہست وجہل او عذر کفر نمیتواند شد دوم اینکہ
او قایل شدہ ہست بامکان اتصاف اوسبحانہ بنقایص وقبایح وفواحش غیر متناہیہ
وقول بامکان اتصاف اوسبحانہ بیک فاحشہ وبیک نقیصہ ہم کفر ہست پس این اعتقاد
او مشتمل ہست برانحای غیر متناہیہ غیر جہ اعتقاد امکان اتصاف اوسبحانہ بیک یک
فاحشہ ویک یک نقیصہ کفری جداگانہ بالاستقلال ہست سیوم اینکہ این
قایل قاعدہ اختراع کردہ ہست کہ اگر یک حصہ از کدامین معنی مصدری ممکن ذاتی باشد
ضرور ہست کہ جمیع حصص آن معنی مصدری ممکن باشند در اعتقاد این قاعدہ اصرار
تام دارد کما سبق پس اعتقاد متضمن وجود غیر متناہیہ کفر ہست چہ وجود وعدم معنی مصدری ہست
وبعض حصص آن ہر دو مثل وجود انسان وعدم انسان ممکن ذاتی است پس بنا برین

اعتقاد او صریح آنست که جمیع صفات وجود و عدم ممکن ذاتی باشد پس وجود واجب
سبحانه و هم عدم واجب سبحانه ممکن ذاتی باشد و وجود شریک الباری و هم عدم شریک
الباری ممکن ذاتی باشد و حدوث واجب الوجود سبحانه و ترکب واجب الوجود
وغیرها که تلفظ آن بزبان نمی آلایم ممکن ذاتی باشد الی غیر ذلک من اللوازم الباطلة الغیر
المتناهیة که قول بهریک ازان لوازم کفر مستقل جداگانه است چهارم اینکه این
قایل بران قاعده مخترعه خود امکان اتصاف او سبحانه بنقایص و قبایح متفرع نموده
است این تفریع او بجای خود کفر است فالاصل والفرع والموصل والمفرع
والتاصیل والتفریع کلها فی النار نجم اینکه او گفته است که سلب اتصاف او سبحانه
بنقایص و قبایح و فواحش ممکن و معلول او سبحانه است و ذات واجب الوجود
چنانکه مقتضی اتصاف خود بصفت کمال است همچنین مقتضی سلب اتصاف خود
بمقابل آن صفت است و این را بغایت شرح و بسط بیان کرده است و این اعتقاد
او کفر است زیرا که نفس ذات حقه احدیه برین تقدیر مصداق سلب اتصاف
بنقایص و قبایح و فواحش نتواند بود و مصداق این سلب برین تقدیر از نفس ذات هم
احدیه مصداق ایجابات نقایص و قبایح و فواحش غیر متناهیة باشد ضرورة استحالة
ارتفاع صدق الموجبات و سوالبها و این متضمن انحائی غیر متناهیه کفر است ششم اینکه
در اعتقاد او سبحانه اتصاف او سبحانه بصفات نقص معیت ذاتی است این قایل
در بیان این چند صفحه بحیر صفحه روی خود سیاه کرده است و خودش اعتراف دارد
که صفات کمال و اتصاف بصفات کمال متاخر بالذات از ذات حقه است پس او را
از اعتراف تاخر سلب اتصاف بنقایص و فواحش و قبایح غیر متناهیه از ذات حقه
بنابر اعتقاد او معیت ذاتیه سبحانه اتصاف بصفات کمال و سلب اتصاف
بنقایص و فواحش و قبایح ثابت نیست پس نفس ذات حقه واجبه مصداق سلوب اتصافات

نقایص فواحش وقبایح غیر متناهیه حسب این اعتقاد دور اعتقاد و نیست پس این بخدی را از اعتقاد
نبودن نفس ذات حقه مقدسه مصداق ایجابات غیر متناهیه که نقایص آن این سلوب غیر
متناهیه اند گزیر نیست واین اعتقاد او متضمن وجوه غیر متناهیه کفر ہست ہفتم اینکه این
قایل اعتقاد دارد باینکه علم وقدرت وغیره صفات الہیه وہم اتصاف بآن صفات
ممکن ذاتی ومعلول او سبحانه اند وباین اعتقاد میگوید که عدم علم وقدرت از ذات
حقه مقدسه که از شان او علم وقدرت ہست بعینه جہل وعجز است ومیگوید که چون صفت
علم وقدرت او سبحانه ممکن بالذات است وجود وعدم این ہر دو صفت ممکن خواہد
بود وعدم ہر دو صفت مذکوره از ذات مقدس که از شان او علم وقدرت ہست
بعینہا جہل وعجز است پس برا ولازم ہست اعتقاد ثبوت جہل وعجز بنفس ذات حقه مقدسه
قبل از اتصاف آن ذات حقه بعلم وقدرت واین اعتقاد کفر ہست ومتضمن انحای کفرات
چه ہمین کلام او در دیگر صفات کمالیه جاریست مثلا حیات صفت زائده ہست ممکنه
پس وجود وعدم آن ممکن ہست وعدم حیات از ذات مقدسه که از شان آن حیات
است موت ہست پس موت او سبحانه ممکن ہست وچون ثبوت حیات از ذات
حقه مقدسه متاخر است عدم حیات در مرتبه متقدمه ضروریست وسبحان الحی الذی
لا یموت عما یقول الظالمون علوا کبیرا وچون سابق وجه بطلان قول این قایل بیان کرده
ایم درینجا حاجت اعاده آن نیست ہشتم اینکه او گفته ہست که عدم علم از
حضرت باری جلشانه مستلزم جہل ہست چه سلب بسیط نزد وجود موضوع
مستلزم سلب عدولی است کما لا یخفی علی المنطقی انتہی واین قول او از موجبات
کفر او ہست زیرا که علم نزد او از صفات زائده علی الذات ہست پس سلب آن
از مرتبه ذات احدیه حقه ضروری ہست واو خود اعتراف دارد باینکه صفات او سبحانه محتاج
ذات حقه اند ومتاخر محتاج از محتاج الیه ضروری است پس سلب بسیط علم از ذات احدیه

ضروری است و سلب بسیط نزد وجود موضوع که ذات احدیہ است مستلزم سلب عدولی است و سلب عدولی علم نزد او جہل است پس این قول واعتراف است باعتقاد او باتصاف او سبحانہ در مرتبہ ذات احدیہ بجہل آن کفر است و این بر متکلمین قائلین بزیادت صفات لازم نمی آید زیرا کہ جہل نزد آنان عبارت است از قوت استعدادیہ علم نہ از سلب بسیط علم و نہ از سلب عدولی علم و ذات حقہ از قوت استعدادی منزہ است و زعم این قایل بودن جہل سلب عدولی علم ناشی از جہل است چہ سلب عدولی علم در جمادات موجودہ متحقق است حال آنکہ جمادات متصف بجہل نیستند و قدم تفصیل ذلک منہم اینکہ این قایل در معنی خاتم النبیین تحریف کرد ظاہر است کہ معنی خاتم النبیین آخر ہمہ انبیا بعثا است و لام النبیین برای استغراق و در عقائد ہمہ مسلمانان است ان محمدا صلی اللہ علیہ وسلم آخر الانبیاء این قایل معنی دیگر برای خاتم النبیین تراشد و بحسب معنی تراشیدہ خود تجویز تعدد خاتم النبیین نمود پس از دو حال خالی نیست یا این قایل معنی خاتم النبیین نمیداند و بر این تقدیر ظاہر است کہ او اعتقاد بانکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم النبیین اند ندارد چہ تصدیق بو تعدبی دانستن معنی محمول معنی ندارد و بر این تقدیر کفر او ثابت است و جہل در کفر عذر نمیتواند بود یا این قایل دیدہ و دانستہ بغرض تفضیل جہاہ معنی خاتم النبیین را تحریف میکند بر این تقدیر این کفر او از اغلظ وجوہ کفر است و ہم اینکہ این قایل بمستثنی بودن ذات مبارک مقدس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از جمیع نبیین علیہم السلام در لفظ خاتم النبیین کہ لام برای استغراق است قایل شدہ است و پر ظاہر است کہ کسیکہ از جمیع نبیین خارج است خاتم النبیین نمی تواند بود پس این قول او مستلزم قول بر نبودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم النبیین است و این کفر است و نیز اینکہ این قایل از این معنی کہ کسیکہ از جمیع نبیین خارج است خاتم النبیین نمیتوانشد

جہل داشت سودی ندارد جہل در کفر عذر نتواند بود یازدہم اینکہ این قایل بعد
تسلیم امتناع اتصاف دیگری بوصف خاتم النبیین و استحالہ اشتراک این صفت
بین اثنین ابدای احتمال بودن وصفی دیگر ہمتا و عدیل وصف خاتم النبیین در مساوی
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و نبودن آن وصف در آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نمودہ است
و ابدای اینچنین احتمال محال کفر است زیراکہ وصف خاتم النبیین اعلی اوصاف کمالیہ
ممکنات است تجویز بودن کدامین وصف مجہول ہمتا و عدیل این وصف ازدرای شان
کمال نبوت و رسالت است و تجویز لغو و بیکار بودن بعض کمال نبوت و رسالت
است و این کفر است و وجوہ بودن این تجویز ازدرای شان کمال نبوت و رسالت
سابق ازین تفصیل تمام مذکور اند دوازدہم اینکہ این قایل در تنظیر تساوی آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم کہ مختص بوصف خاتم النبیین اند و مساوی مفروض خودش کہ آنرا
مختص بوصفی کہ آنرا ہمتای وعدیل وصف خاتم النبیین تجویز کردہ قرار دادہ تساوی
زید و عمرو بدین گونہ کہ در زید صفت تیراندازی و در عمرو وصف بندقہ اندازی بعد اشتراک زید
و عمرو در کمالات دیگر ہمچو سخاوت و شجاعت یافتہ شود و نیز تساوی عراب و براذین در ہر یکی ازین
دو نفعی معتبرہ بالاختصاص یافتہ میشود آوردہ است آوردن اینچنین تنظیرات
در ہمچو مقام موجب استخفاف وازدرای شان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و منصب آن
حضرت صلی اللہ علیہ وسلم یعنی ختم نبوت و رسالت است پس در بودن آن از موجبات
کفر قایل اشتباہی نیست این قایل جاہل در این تنظیر نیاندیشید کہ کدام کس را
بجای زید و کدام کس را بجای عمرو کدام کس را بجای عراب و کدام کس را بجای براذین می نہد و وصف خاتم
النبیین را بجای تیراندازی یا بجای بندقہ اندازی یا بجای قوت ہرب و طلب کہ در
عراب است یا بجای کین عطف کہ در براذین است قرار میدہد اینچنین تنظیر از غلط
وجوہ ولغو است علمای اعلام آن ابیات راکہ در آن تشبیہ ممدوحین شعرا با آنحضرت

صلی اللہ علیہ وسلم آمدہ است ہمچو قول ابو العلاء معری لولا انقطاع الوحی بعد محمد قلنا محمد من ابیہ بدیل ہو مثلہ فی الفضل الا انہ لم یاتہ برسالۃ جبریل وہمچو قول حسان اندلسی در مدح محمد ابن عاد و وزیر ابی بکر ابن زیدون کان ابا بکر ابو بکر الرضی وحسان حسان وانت محمد از باب استخفاف از موجبات کفر شمردہ اند چہ جائی تشبیہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم بزید یا عمرو یا بعراب یا براذین وتشبیہ منصب خاتم النبیین بہ تیر اندازی وبندقہ اندازی یا باوصاف آن دو بہیمہ انچنین تنظیر کفر ہست وسہل انگاشتن آن کفر دیگر است سیزدہم اینکہ قایل بفضل دیگر انبیا علیہم السلام بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ببعض وجوہ قایل است واین کفر خرق اجماع است وقد مر نزد ما ہمہ مومنین آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم بر سائر انبیا ومرسلین من جمیع الوجوہ فضل کلی است چہاردہم اینکہ قول این قایل کہ نفی امکان مساوی بسبب عدم اشتراک در خصوص خاتمیت مبنی بر ذہول از قاعدہ تفصیل است ومبنی از تضلیل منجر بتجہیل حضرت رب جلیل وحضرت جبریل وحضرت ابراہیم خلیل وآنحضرت علیہ وعلیہما الصلوۃ والتسلیم میشود کما سبق مفصلا پس این قول بوجوہ چند از موجبات کفر است پانزدہم اینکہ قول او بجواز مساوات جملہ مومنین با نحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در قرب وثواب بلکہ بجواز افضلیت جملہ مومنین از آنحضرت در قرب وثواب کفر ہست واشنع ہست از کفر بعض کرامیہ کہ بجواز افضل بودن ولی از نبی تجویز میکنند چہ این قایل بجواز افضل بودن افجر فجار وافسق فساق مومنین از افضل الانبیاء والمرسلین در قرب وثواب قایل شدہ ہست شانزدہم اینکہ قول او پس بنظر قوت ووسعت قدرت کاملہ ممکن ومقدور الہی است کہ ہر مفضول را کہ در کمالات دیگر مفضول است یعنی در ماسوای کثرت ثواب مفضول است او را مساوی بلکہ افضل از

افضل او گردانند دراین مطالب بزرگ ومقصد معتبر که جمله مومنین ممکن الفساوی اند
دراین معنی ومقدوریت قدرت کامله او واقع نشود صریح است درانکه دراعتقاد
او آنحضرت صلی الله علیه وسلم افضل از جمیع من عداه در قرب وثواب نیستند ومن
عداه اگرچه در دیگر کمالات از آنحضرت صلی الله علیه وسلم مفضول باشد در قرب
ثواب از آنحضرت صلی الله علیه وسلم مفضول نیستند واین اعتقاد کفر است
بعد هم قول مذکور صریح است درانکه جمله مومنین که فساق وفجار باشند
در قرب وثواب از آن حضرت صلی الله علیه وسلم مفضول نیستند و در کمالات
دیگر یعنی ماسوای کثرت ثواب مفضول اند وازین قول لازم است قول بانکه نبوت
و رسالت محض لغو است چه در قرب وثواب نبی وغیر نبی و رسول وغیر رسول بنابر
این قول برابر اند پس هیچ اعتقاد اعتقاد لغو وبیکار بودن نبوت و رسالت است
و آن باشد کفر است بیچ هم انکه قول بانکه جمله مومنین در قرب وثواب
افضل از حضرت افضل المرسلین خاتم النبیین صلی الله علیه وسلم توانند شد متضمن
استخفاف شان آنحضرت صلی الله علیه وسلم است بقطع نظر ازانکه این کلام صادق
باشد یا کاذب اشتمال کلام بر استخفاف منوط بکذب آن نیست بسا کلام
کاذب مشتمل بر استخفاف نمی باشد وبسا کلام صادق متضمن استخفاف میباشد واستخفاف
شان آنحضرت صلی الله علیه وسلم بهر کلامی که باشد کفر است نوزدهم انکه این قایل
تجویز می کند که این مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم بدین وجه باشد که در یک
کمال مختص معادل بصفت خاتم النبیین که وصف مختص آنحضرت صلی الله علیه
وسلم است یافته شود و در دیگر کمالات آنحضرت صلی الله علیه وسلم و آن مساوی
مشارک باشد حال آنکه بسیاری از کمالات وصفات کمالیه آنحضرت صلی الله
علیه وسلم آن چنان هستند که صفات مختصه آنجناب هستند و برخی ازان کمالات

ولنوشت در اثنای ابطال قول این قایل سابق مذکور شده اند پس تجویز اینکه آن مساوی
در ہمہ کمالات وصفات کمالیہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم سوای وصف خاتم النبیین شاید
باشد بلی انکار اتصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بدان صفات کمالیہ ممکن نیست
وآن انکار محض زندقہ وکفر است لیتم اینکہ تکلف اینچنین تحملات بمعنی ابدای اینچنین
احتمالات باطلہ گریک برای تصحیح کلام شیخ نجدی وانداختن خود را در مہالک گفتگو وکلام
در شان آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم برای اثبات امکان مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم فی جمیع الکمالات باوصف اینکہ مفہومات غیر متناہیہ آنچنان ہستند کہ مصادیق
آنہا ممکن نیستند واز عدم امکان آنہا عموم قدرت الٰہیہ برہم نمی شود از عدم امکان
مصداق مفہوم مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فی جمیع الکمالات چسان برہمی عموم قدرت
الٰہیہ متصور تواند شد بدون زندقہ وسوء اعتقاد وبغیر بکیشی وبدباطنی والحاد ومغضوبیت
اینہمہ از علامات کفر است اعاذنا اللہ من ذلک کلہ بحرمۃ حبیبہ وخلیلہ صلی اللہ علیہ وعلی آلہ
وصحبہ قال الوسواس الخناس در بخاری ست عن سالم ابن عبد اللہ عن ابیہ انہ اخبرہ
انہ سمع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول انما بقاءکم فیما سلف قبلکم من الامم کما بین صلوٰۃ
العصر الی غروب الشمس اوتی اہل التوراۃ التوراۃ فعملوا بہا حتی انتصف النہار ثم
عجزوا فاعطوا قیراطا قیراطا ثم اعطی اہل الانجیل الانجیل فعملوا حتی صلوٰۃ العصر ثم عجزوا
فاعطوا قیراطا قیراطا ثم اعطیتم القرآن فعملتم حتی غروب الشمس فاعطیتم قیراطین قیراطین
فقال اہل الکتابین ای ربنا اعطیت ہولاء قیراطین قیراطین واعطیتنا قیراطا قیراطا
ونحن اکثر عملا قال اللہ ہل ظلمتکم من اجرکم من شئ قالوا لا قال فذلک فضلی اوتیہ من اشاء
ودر حدیث دویم متصل این است عن ابی موسی عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال مثل
المسلمین والیہود والنصاری کمثل رجل استاجر قوما یعملون لہ عملا یوما الی اللیل علی اجر
معلوم فعملوا لہ الی نصف النہار فقالوا لا حاجۃ لنا الی اجرک الذی شرطت لنا وما عملنا

باطل فقال لہم لا تفعلوا اکملوا بقیۃ عملکم وخذوا اجرکم کاملا فابوا وترکوا فاستاجر آخرین
بعدہم فقال اکملوا بقیۃ یومکم ہذا ولکم الذی شرطت لہم من الاجر فعملوا حتی اذا کان
حین صلوٰۃ العصر قالوا لک ما عملنا باطل ولک الاجر الذی جعلت لنا فیہ فقال اکملوا
بقیۃ عملکم فانما بقی من النہار شیٔ یسیر فابوا فاستاجر قوما ان یعملوا لہ بقیۃ یومہم فعملوا لہ
بقیۃ یومہم حتی غابت الشمس فاستکملوا اجر الفریقین کلیہما۔ از حدیث ابی موسیٰ
رضی اللہ عنہ ثابت شد کہ حق تعالیٰ از فضل خود بطفیل حضرت خاتم النبیین صلی اللہ
علیہ وسلم امت را اجر عمل ناقص وناتمام کہ از وقت عصر تا شام است اجر عمل کامل و
تام کہ عمل تمام روز است عنایت فرمودہ پس چنانکہ این امت را بشرف فضل
مذکور خود سرفراز فرمود ممکن است واو تعالیٰ قادر است بر آنکہ دیگر آن را مساوی این
امت بفضل خود گرداند گو واقع نفرماید و در حدیث ابن عمر رضی اللہ عنہ حال این
امت بشمول ذات اقدس ونفس انفس در کثرت ثواب بدیان واخبار بر وجہ اتم واکمل
فرمودہ کہ با وجود قلت عمل نسبت بہردو امت این امت را اجر عمل مضاعف
مرحمت شدہ وچون ہردو امت عرض کردند کہ عمل ما کثیر واجر ما یسیر وعمل این
امت اقل واجر آن اکثر واکمل است ارشاد شد کہ از اجر شما چیزی کم نکردہ شد
وہردو امت تسلیم کردند باز فرمودند اینکہ زیادہ از عمل عطا کردم فضل من است
بعدہ فرمودند بخشم ہر کرا بخواہم مومن صادق را بعد ملاحظہ معانی این حدیث شکی
نمیماند در اینکہ ہر کرا بشرف عزت وکثرت ثواب وقرب منزلت سرفراز فرمودہ
اند محض تفضل است اگر بجای او دیگری را باین فضیلت قایم ومنصوب میفرمودند
کیست کہ مانع می شد وچیست کہ مزاحم میگردید وحالا اگر مساوی ما افضل
او رو سازند مانع ومزاحم کیست وچیست چنانکہ عنقریب از کلام بعض کمل اولیا
خواہد آمد عارف رومی قدس سرہ میفرماید ؎ داد حق را قابلیت شرط نیست بلکہ

ونیز می فرماید ؎ بلکہ شرط قابلیت داد اوست ، عقیدہ اسلام این
است کہ حضرت سید المرسلین صلی اللہ علیہ وسلم را بمقام قاب قوسین او ادنی در دنیا
وبمقام محمود وقت شفاعت وبمقام وسیلہ بعد دخول جنت و دیگر فضایل چون نزدیک
از تفسیر مظہری نقل شدہ مخصوص فرمودہ دیگری سہیم وعدیل جناب اقدس نیست
ونخواہد شد وہر ست مقام ارفع واعلی از سائر منازل ومقامات است و درین
عقیدہ اسلام نیست کہ حق تعالی را قدرت بر تسویہ دیگری با درانہا نیست معاذ اللہ
اقول سابق بیان کردہ ایم کہ آفریدن او سبحانہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
وبرگزیدن او سبحانہ آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم بر سایر ممکنات واختصاص بخشیدن
آنحضرت بصفات ممتنعۃ الاشتراک از محض فضل عظیم او سبحانہ بر آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم بودہ است نہ از جہت قابلیتی واستحقاقی ذاتی ونہ مزد کاری واجر عملی
ونہ جزای عبادتی استحقاق وقابلیت ونیکو کاریہا واعمال حسنہ وعبادات
مقبولہ کہ شایستہ آن منصب جلیل کہ او سبحانہ بفضل عظیم خود آنحضرت را صلی اللہ
علیہ وسلم بآن اختصاص کرامت فرمودہ بودند ہم کرامت فرمودۂ او سبحانہ بودہ اند
واز بودن آنہمہ محض از فضل او سبحانہ صالح اشتراک بودن آن صفات کمالیہ
کہ او سبحانہ آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم بآنہا شرف اختصاص بخشیدہ است لازم
نمی آید ہمہ تشخصات وتعینات وہمہ آن صفات کہ صالح اشتراک بین اثنین
نیستند از فضل الہی پیدا شدہ اند واز پیدا شدن آنہا بفضل الہی بودن آنہا
صالح اشتراک بین اثنین لازم نمی آید امکان شئی دیگر وامکان اشتراک آن شئی
دیگر ہست وسابق مکرر بارہا مبرہن شدہ کہ وصف خاتم النبیین واول النبیین خلقا
واول ما خلق نورہ واول من تنشق عنہ الارض واول من یفیق من الصعقۃ واول من
یجوز علی الصراط واول من یقرع باب الجنۃ واول من یفتح لہ الجنۃ واول من یوذن لہ

فی السجود واول شافع واول مشفع واول شفیع فی الجنة وقائم یمین العرش بمقام لایقومه
احد غیره یغبطه فیه الاولون والآخرون ونائل وسیله ای درجة لاینبغی الا لعبد من عباد الله
وانا ارجو ان اکون انا هو وشافع بشفاعت کبری که این همه اوصاف کمالیه را او سبحانه
بفضل عظیم خود با آنحضرت صلی الله علیه وسلم کرامت فرموده است صالح اشتراک بین
اثنین نیستند تجویز اشتراک این اوصاف کمالیه بین اثنین از کسی بی تناهی در حماقت
وبلادت یا جنون مطبق ممکن نیست واز جمله اوصاف کمالیه غیر صالحة الاشتراک این
است که امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم افضل الامم است چنانکه آنحضرت صلی الله علیه
وسلم افضل الرسل اند واین فضیلت امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم کرامت فرموده
او سبحانه است که بفضل عظیم خود بوجاهت ومحبوبیت آنحضرت صلی الله علیه وسلم این امت را
کرامت فرموده است قال الله سبحانه کنتم خیر امة اخرجت للناس وفی التورية فی
صفاته صلی الله علیه وسلم وجعل امته خیر امة اخرجت للناس وفی التورية ایضاً انک
خیر الانبیاء وان امتک خیر الامم واسمک احمد وامتک الحمادون قربانهم دماؤهم
واناجیلهم صدورهم لایحضرون قتالا الا وجبرئیل معهم یحنن علیهم تحنن الطیر علی فراخه وفی حدیث
الاسراء ان محمدا صلی الله علیه وسلم اثنی علی ربه فقال کلکم اثنی علی ربه وانا مثن علی ربی
الحمد لله الذی ارسلنی رحمة للعالمین وکافة للناس بشیرا ونذیرا وانزل علی الفرقان
فیه تبیان کل شیء وجعل امتی خیر امة وجعل امتی امة وسطا وجعل امتی هم الاولون
وهم الآخرون بالجمله بودن امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم خیر امة بنص قطعی ثابت
است وخیر افعل التفضیل مضاف الی النکره است ونکره که افعل التفضیل سوی
آن مضاف باشد از صیغ عموم است پس معنی خیر امة بهترین همه امم وافضل از سایر
امم واین صفت صالح اشتراک بین اثنین نیست چه اگر امت دیگر خیر امة باشد ومشارک
این امت در این صفت باشد آن امت دیگر باز هم مضاف الیه ومفضل علیه

داخل باشد یا نه علی الاول آن امت خیر امتے نتواند بود بلکه از امم موصوله مفضل علیها است فیلزم خلاف المفروض و علی الثانی این امت بهترین همه امم و افضل از سایر امم نتواند بود پس خیر امتے نتواند بود فیلزم خلاف المفروض المسلم و نیز بر تقدیر بودن امت دیگر مشارک این امت در این صفت این امت یا داخل عموم مضاف الیه و مفضل علیه باشد یا نه علی الاول این امت خیر امة نتواند بود بلکه مفضول نسبت ببعض امم خواهد بود و علی الثانی آن امت بهترین همه امم نتواند بود پس خیر امة نتواند بود و نیز او سبحانه امت آنحضرت را صلی الله علیه وسلم صفت هم الاولون و هم الآخرون بطفیل آنحضرت صلی الله علیه وسلم محض بفضل عظیم خود کرامت فرموده و این هر دو صفت هم قابل اشتراک بین اثنین نیست چه معنی این صفت این است که امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم در دخول جنت از سایر امم اول است و در وجود و خلقت از سایر امم متاخر است کما فی صحیح مسلم نحن الاخرون من اهل الدنیا والاولون یوم القیمة المقضی لهم قبل الخلائق نحن اول من یدخل الجنة اگر این صفت در امت دیگر یافته شود امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم در دخول جنت از سایر امم اول باشد و در وجود و خلقت از سایر امم متاخر نباشد و بر این تقدیر امت دیگر مشارک امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم در این صفت نتواند شد بلکه بر این تقدیر این صفت نه در امت آن حضرت صلی الله علیه وسلم موجود است و نه در امت دیگر پس مشارکت امت دیگر با امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم در این صفت مستلزم عدم مشارکت آن امت دیگر با امت آن حضرت صلی الله علیه وسلم در این صفت است و هر چه وجود آن مستلزم عدم آن است محال بالذات است و نیز او سبحانه میفرماید: وکذلک جعلناکم امة وسطا لتکونوا شهداء علی الناس ویکون الرسول علیکم شهیدا و نیز میفرماید لیکون الرسول شهیدا علیکم وتکونوا شهداء علی الناس ازین آیات مبرهن است که او سبحانه امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم را بفضل خود بر سایر امم شهید گردانیده اگر مشارکت امت دیگر

بوده است که از هر دو حدیث صحیح بخاری متحقق است حسب امکان مساوات و مشارکت
است دیگر با امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم در فضل لازم نمی آمد از ین هر دو حدیث همین قدر
ثابت است که افزودن اجر بر عمل ناقص بفضل الهی منوط است و ما اهل سنت اعتقاد داریم
که فضل بخشیدن بکسی که عمل ناقص هم نداشته باشد منوط بعنایت الهی است بسبب عمل منوط
باستحقاق و قابلیت نیست اما اعتقاد آن نداریم که اشتراک اوصافیکه صلاح اشتراک
بین اثنین نیستند ممکن است همچو اعتقاد منوط بسوفسطائیت است برای همچو اعتقاد شدت غباوت
و بی ایمانی و جهل مرکب و نافهمی شرط است عوام و جهله این چنین اعتقاد را باقتضای غباوت
و غوایت از باب ایمان میدانند غافل از ینکه این اعتقاد سوفسطائیت است و غایت بی ایمانی
است اعتقاد صحیح این است که وجود باجود آنحضرت صلی الله علیه وسلم و نبوت و رسالت و آن
حضرت صلی الله علیه وسلم و سایر فضایل آنحضرت صلی الله علیه وسلم و درجات قرب و ثواب آن
حضرت صلی الله علیه وسلم ممکن اند تحقق و عدم تحقق آن ختم و نبوت و رسالت او سبحانه بفضل عظیم خود
آنحضرت را آفرید و با آنحضرت صلی الله علیه وسلم ختم نبوت و رسالت که اعلی درجات افضل ممکنات
است و دیگر فضایل لاتحصی که بعض از آنها صلاح اشتراک بین اثنین نیستند کرامت فرمود
و امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم را بفضل عظیم خود افضل امم گردانید اگر میخواست آن
حضرت را نمی آفرید و آن فضایل نمی بخشید و این امت را با فریدی و آنرا افضل الامم نگردانیدی
سلب اینهمه ممکن بوده است و از ین لازم نمی آید که مشارکت و مساوات در فضایلی که صلوح
اشتراک بین اثنین ندارند ممکن باشد و از جمله آن فضایل مختصه آنحضرت صلی الله علیه وسلم
که صلاح اشتراک بین اثنین نیستند آن فضایل اند که سابق مذکور شده اند عدم آن
فضایل از آنحضرت صلی الله علیه وسلم و عدم آنحضرت صلی الله علیه وسلم ممکن است الا اشتراک
آن فضایل بین اثنین ممکن نیست و بطفیل آنحضرت صلی الله علیه وسلم سبحانه این امت را
بعض فضایل چنین کرامت فرموده است که صلاح اشتراک در میان دو امت نیست

کما و آنچه قایل این تخیل را دیده و سرمایه انکار تکلم زبانش سر زده مانند این احتمالات
خالی نیست یا آن فضایل و اوصاف را که صالح اشتراک بین اثنین نیستند و سابق بارها
عدم صلوح آنها برای اشتراک بین اثنین مبین مبرهن شده است صالح اشتراک بین
اثنین می انگارد و میانه امکان صفتی و امکان اشتراک آن فرق نمیتواند دانست یا
حصول که این فضیلت را بکسی بفضل الهی مستلزم صالح اشتراک بودن آن فضیلت
بین الکثرین می پندارد بر این تقدیر او متناهی فی البلادة والحماقت است امید صحت
پذیرفتن او نتوان داشت ع لکل داء دواء یستطب به الا الحماقة اعیت
من یداویها. از حضرت مسیح علیه السلام روایت کنند که میفرموده ابرأت الاکمه و
الابرص واعیانی علاج الاحمق یا او دیده و دانسته برای اغوای جهله و عوام تلبیس
می کند که آن بیچارگان در میان امکان شیء و امکان اشتراک آن و در صلوح و عدم
صلوح صفات برای اشتراک تمیز نمیتوانند کرد و آنان ممتنعات ذاتی و مستحیلات
عقلی را از ممکن و مقدور دانند بر این تقدیر او از شیاطین الانس است نعوذ بالله
منهم و من شیاطین الجن حالا نظر تفصیلی در کلمات بیهوده این قایل باید کرد قول او
پس چنانکه الی قوله کو واقع نفرماید اگر مراد او ازان این است که او سبحانه قادر است
برانکه امت دیگر را در فضایل که ممکن الاشتراک بین کثیرین اند مساوی و مشارک این
امت گرداند این مسلم است و باوصف وی نمی بخشد که ازان امکان مساوات و مشارکت
امت دیگر با این امت در فضایل که صالح اشتراک بین اثنین نیست لازم نمی آید و اگر
مراد او ازان این است که او سبحانه قادر است برانکه امت دیگر را مساوی و مشارک
این امت در جمیع اوصاف و ... گرداند که آن اوصاف و فضایل صالح اشتراک
بین اثنین نیز هست مشارک گرداند پس کسی یا کسی در صفتی که صالح اشتراک
نیست تهافت و تناقض است قول این قایل بدان ماند که کسی گوید که چون وجود

زید وتشخص او بفیض و فضل الٰہی است او سبحانہ قادر است بر اینکہ دیگر آن را در وجود و تشخص زید مشارک زید گرداند کسی بی فرط حماقت و بلادت یا اطباق جنون تجویز آن نتواند کرد وقول او شمول ذات اقدس ونفس انفس رجم بالغیب است در حدیث ابن عمر رضی اللہ عنہما ذکر اجور یہود و نصاری و ذکر اجر امت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم است دیگر اجور انبیای بنی اسرائیل و ذکر اجر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نیست وقول او سوس صادق را از ملاحظہ معانی این حدیث شکی نمی ماند در اینکہ ہر کرا شرف عزت وکثرت ثواب و قرب برکت سرفراز فرمودہ اند محض فضل است درست است سوس صادق را کہ ہیچ چیز بر خدا تعالی واجب نمیداند ہرگز در این معنی شک نیست کہ ہر ممکن کہ بوجود آمدہ است از فیض وفضل او سبحانہ بوجود آمدہ است وہر کرا شرف وعزت وکثرت ثواب و قرب منزلت حاصل شدہ است بفیض وجود او سبحانہ حاصل شدہ است لیکن مستحیلات ذاتیہ وممتنعات عقلیہ کہ صلوح قبول فضل وفیض ندارد ونمیگویند واقع نمی تواند شد این کلام امکان مساوی کہ مصداق اجتماع النقیضین و وجود آن مستلزم عدم آن است ثابت نتواند شد وقول او اگر بجای او دیگر یاد این فضیلت قایم ومنصوب می فرمود کیست کہ مانع میشد وچیست کہ مزاحم میگردید درست است لیکن باین ابلیس خناس سودی نمید ہد چہ ممکن بودہ است کہ او سبحانہ آنحضرت را نا فریدی یا خاتم النبیین نگردانیدی یا دیگر صفات مختصہ غیر صالحہ الاشتراک نبخشیدی دیگری را آن صفات بخشیدی لیکن آن دیگر بر آن تقدیر مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نبودی وآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مساوی آن دیگر نبودی این کلام برای اثبات امکان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در صفات مختصہ مراتب قرب وثواب کہ صالح اشتراک بین اثنین نیستند سودی ندارد وحاصل این کلام بعد تدقیق ہمین قدر است کہ عدم این صفات از آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم ممکن بودہ است و در این کلام نیست مدعای ما این است

که مساوی ومشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم دراین صفات محال وممتنع بالذات از
امکان عدم این صفات از آنحضرت صلی الله علیه وسلم امکان مساوی ومشارک آنحضرت
صلی الله علیه وسلم دراین صفات ثابت نتواند شد اما قول او وحالا اگر مساوی یا افضل
از وسازند مانع ومزاحم کیست وچیست وسوسهٔ شیطانی است چه اگر آن فضیلت وآن
درجهٔ قرب ومنزلت صالح اشتراک بین اثنین باشد مساوات ومشارکت دیگری در
همچو فضیلت وهمچو درجه ممتنع ومحال نیست پس ممکن است که دیگری را مساوی یا افضل
درهمچو فضیلت وهمچو درجهٔ قرب ومنزلت سازند اگر آن فضیلت وآن درجهٔ قرب ومنزلت
صالح اشتراک بین اثنین نباشد مشارکت ومساوات اثنین درهمچو فضیلت وهمچو درجه
ممتنع ذاتی ومستحیل عقلی است امتناع ذاتی مانع وجود مساوی وافضل است قول این
قایل بدان ماند که کسی گوید که چون او سبحانه زید وتشخص زید را بفضل خود آفریده است اگر
دیگران را مساوی زید در تشخص زیدی کند یا دیگران را در تشخص زیدی از زید افضل گرداند مانع
کیست ومزاحم چیست سامع این هذیان را جز اینکه صدور این هذیان را از قایل بر جنون
مطلق قایل محمول کند چاره نخواهد بود سابق مکرر مبرهن شده است که فضایلی که او سبحانه
بفضل عظیم خود آنحضرت را صلی الله علیه وسلم بدان اختصاص بخشیده است صالح
اشتراک بین اثنین نیستند تا مساوات ومشارکت کسی دیگر با آنحضرت صلی الله علیه وسلم
در آن فضایل ممکن ومتصور باشد آری عدم وجود آنحضرت صلی الله علیه وسلم وعدم آن فضایل
از آنحضرت صلی الله علیه وسلم ممکن است در امکان آن کلام نیست کلام دراین است که مساوی
ومشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم در آن فضایل ممکن ومتصور نیست این قایل اول تصور نماید
که وکس اول من خلق نوره واول النبیین خلقا وآخرهم بعثا واول من ینشق عنه الارض و
اول من یتعلق مع الصعقة واول من یؤذن له فی السجود واول شافع واول مشفع واول
من یجوز علی الصراط واول من یقرع باب الجنة واول من یفتح له الجنة واول شفیع فی الجنة

وقایم بمقام لا یقوم احد غیرہ ویغبطہ فیہ الاولون والآخرون ونایل درجۂ لاینبغی الا لعبد
من عباد اللہ ولاینالہا الا رجل واحد وصاحب شفاعت کبری چسان تواند شد وبعد
تصور آن امکان مشارکت در این اوصاف ثابت نماید تا مدعایش برآید والا ہمہ
بیہودہ گوئیہا و یاوہ سرائیہای او لغو وہذیان است عجب تر آن ست کہ این کلام
او بعد تسلیم امتناع ذاتی اشتراک وصف خاتم النبیین بین اثنین ست وظاہر ست
کہ اختصاص آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بدین صفت محض از فضل الہی است پس بر تقدیر
استلزام بودن اختصاص باین صفت از فضل الہی اشتراک این صفت را بین اثنین
او اگر تسلیم امتناع اشتراک این صفت بین اثنین چہ معنی دارد این فرمایہ کہ در ادراک
پایہ او از ہر چہار پایہ فروتر ست کلام خود ہم نفہمد فہم کلام دیگری از او چسان امید توان
داشت وانچہ این قایل برای تلبیس گفتہ ست کہ حق تعالی از فضل خود بطفیل حضرت
خاتم النبیین صلی اللہ علیہ وسلم بر عمل ناقص وناتمام کہ وقت عصر تا شام ست اجر عمل کامل وتمام
کہ عمل تمام روز ست عنایت فرمودہ خلاف عقیدۂ باطلۂ اوست چہ عقیدۂ او ہمان است
کہ عقیدۂ شیخ نجدی بودہ است وشیخ نجدی تطفل وتوسل آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم از وجوہ
شرک میدانست وہمچنان قول او چنانکہ عنقریب از کلام بعض کمل اولیا خواہد آمد چہ شیخ نجدی
دشمن اولیا قدس اللہ اسرارہم بود در عقیدۂ او ہمہ اولیاء اللہ مشرک ومبتدع بودہ اند وانچہ
این قایل از کلام بعض کمل اولیا فہمیدہ ست غلط فہمی اوست چنانچہ عنقریب انشاء اللہ تعالی
می آید وقول او عارف رومی قدس سرہ می فرماید ؎ داد حق را قابلیت شرط نیست ؎ ونیز
میفرماید ؎ بلکہ شرط قابلیت داد اوست ؎ سود نمی بخشد ما خود اعتقاد داریم کہ تخصیص
بخشیدن او سبحانہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را بفضایلی کہ صالح اشتراک بین اثنین
نیستند محض فضل عظیم او سبحانہ ست نہ از جہت استحقاق وقابلیت استحقاق وقابلیت
آن فضایل ہم بخشیدۂ او سبحانہ ست کسی دعوی این معنی نمی کند کہ اختصاص آنحضرت صلی اللہ

علیه وسلم بآن فضایل واختصاص امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم بآن صفات از جهة
استحقاق وقابلیت بوده است تا بر دآن گفته آید که داد حق را قابلیت شرط نیست
آنچه حضرت مولانا قدس سره فرموده است عین عقیدهٔ ماست آما استناد بقول مولانا
قدس سره این نجدی رائی بایست چه شیخ نجدی حضرت مولانا را در تقویت الایمان
که آنرا تفویة الایمان نامیده است باین بیت مولانا قدس سره تکفیر میکند ؎
فی المجلس همین بود که می آمد و میرفت هر قرن که دیدی در عاقبت آن شکل عرب وار برآمد
دارای جهان شد این نجدی برای تلبیس مولانا را بتعظیم یاد میکند وبقول مولانا استناد
میکند تا مردمان را بفریب بنماید که او بحضرات اولیا قدس سرهم سوء اعتقاد ندارد
و در این جا دقیقه است فهمیدنی که شیخ نجدی حضرت مولانا قدس سره را به بیت مرقوم
اکفار نمود حالانکه اگر او توحید وجودی می توانست فهمید یا آنرا کفر میدانست بایستی که
اکفار حضرت مولانا قدس سره بابیات دیگر از همین مستزاد که نسبت به بیت مذکور
عوام وجهله را موحش تر اند میکرد چو قول حضرت مولانا قدس سره ؎ خود کوزه و خود
کوزه گر و خود گل کوزه ؛؛ خود رند سبوکش خود برسر آن کوزه خریدار برآمد ؛؛ بشکست
و روان شد لیکن چون بیت مذکور در نعت آنحضرت صلی الله علیه وسلم است ان بر دل شیخ
نجدی گران تر بود از ین جهة اکفار حضرت مولانا بهمان بیت نمود ومقطع این مستزاد از کرامات
مولانا قدس سره است که میفرماید ؎ رومی سخن کفر نگفته است ونگوید منکر نشوید ش تا
کافر شده آنکس که بانکار برآمد در دو جهان شد ؛؛ وقول این قایل عقیدهٔ ... مرا این است
الی قوله هر یک مقام ارفع واعلی از سایر منازل ومقامات است درست است واز همین
قول که عقیده اسلام است قول بامتناع ذاتی مشارک ومساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم
در فضایل وکمالات لازم است زیرا که چون هر یک مقام ارفع واعلی از سایر منازل
ومقامات است پس اگر مساوی ومشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم در فضایل

وکمالات ممکن باشد بعد فرض وجودش آیا مقام او ارفع و اعلی از سایر منازل و مقامات
باشد یا نه اگر مقام او ارفع و اعلی از سایر منازل و مقامات نباشد آن مساوی
و مشارک مساوی و مشارک نباشد فوجوده مستلزم لعدمه فهو محال بالذات و اگر
مقام او ارفع و اعلی از سایر منازل و مقامات باشد هر سه مقام آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم داخل عموم مفضل علیہ منجملہ سایر منازل و مقامات باشد پس ارفع و اعلی از سایر
منازل و مقامات نباشد پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مساوی و مشارک او که مقام
او ارفع و اعلی از مقامات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر این تقدیر است نباشد پس او
مساوی و مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نباشد فوجوده مستلزم لعدمه علی هذا التقدیر
ایضا فهو محال بالذات پس وجودش بر جمیع تقادیر مستلزم عدم اوست پس او
بر جمیع تقادیر محال بالذات این احمق بیدین در هوای وجاجلہ شیاطین آنچنان بیهوش
و بدست است که معنی کلام [illegible] نفهمیدند که هیچ [illegible] و مقام مساوی
مقامیکہ ارفع و اعلی از سایر منازل و مقامات باشد نمیتواند شد و نه اعلی و ارفع
ازان تواند شد چه اگر منزلتی و مقامی مساوی آن یا اعلی ازان باشد آن مقام
اعلی و ارفع از سایر منازل و مقامات نباشد فیلزم خلاف المفروض و هو محال
واگر کدامین مقام مساوی مقامیکہ آنرا اعلی و ارفع از سایر منازل و مقامات مسلم
داشته هست ممکن باشد یا اعلی ازان ممکن باشد بر تقدیر وقوع آن مقامیکہ اعلی
و ارفع از سایر منازل و مقام مسلم داشته شده اعلی و ارفع از سایر منازل و مقامات
نتواند بود پس این تقدیر تقدیر سلب صفت اعلی و ارفع از سایر منازل و مقامات
ازان مقام که اعلی و ارفع از سایر منازل و مقامات مسلم شده بوده است
نه تقدیر مساوی و مشارک آن مقام در این صفت چه مساوی و مشارک در صفت
آن باشد که در وجود در بهای او آن صفت یافته شود و این صفت آنچنان هست که

که اگر کسی مشارک ومساوی فرض گرفته شود سلب این صفت از موصوف آن وہم
از مساوی مفروض لازم می آید بر تقدیر وجود مساوی واعلی نسبت باعلی منازل
ومقامات اعلی منازل ومقامات اعلی منازل ومقامات نتواند بود پس تقدیر مساوی
آن یا اعلی ازان تقدیر بطلان آن است نه تقدیر مساوی آن یا اعلی ازان پس بعد
تسلیم اینکه آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نائل آن سه مقام اند که آن ہر سه مقام ارفع
واعلی از سایر منازل ومقامات ہست تقدیر مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
وتقدیر اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تقدیر سلب نیل آن ہر سه مقام از آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم است نه تقدیر مساوی ومشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در اعلی
وارفع از سایر منازل ومقامات ونه تقدیر اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در نیل
آن ہر سه مقام پس تقدیر مساوی واعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم که مشارک آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم در اعلی وارفع از سایر منازل ومقامات باشد تقدیر عدم مساوی
واعلی مذکور است پس مساوی واعلی که وجودش مستلزم عدم آن است محال بالذات
است وفقد امر این ہست که آن اوصاف مختصه آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم صالح
اشتراک بین اثنین نیستند تقدیر اشتراک آنها تقدیر بطلان آنها است نه تقدیر
اشتراک آنها واز جہت عدم امکان اشتراک آنها مساوی ومشارک آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم دران اوصاف ممکن نیست ولنعم ما قال صاحب البردة منزہ عن
شریک فی محاسنه فجوہر الحسن فیه غیر منقسم چون صفات کمالیه آنحضرت صلی اللہ علیہ و
سلم که سابق بارہا مذکور شده اند صالح انقسام واشتراک نیستند شریک آن
حضرت صلی اللہ علیہ وسلم در آن صفات ممتنع ذاتی است آین احمق خرف از جہت تناہی
ن البلادہ باوجود اعتراف بودن مقاماتی که آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نایل آن ہستند
ارفع واعلی از سایر منازل ومقامات تجویز مساوات ومشارکت دیگری در آن مقامات

میکنند ونمیدانند که تجویز شارکت در آنها تجویز بطلان ارفع واعلی بودن آن مقامات از سایر
منازل ومقامات است نه تجویز اشتراک آن ازینجا بطلان قول او واین عقیده اسلام
نیست که حق تعالی را قدرت بر تسویه دیگری در آنها نیست سبرهن است این بلید پلید
نتوانست دانست که تسویه دیگری در ارفع واعلی منازل ومقامات ابطال ارفع واعلی
منازل مقامات است پس معنی قدرت بر تسویه دیگری در ارفع واعلی منازل ومقامات
قدرت بر جمع نقیضین یعنی اثبات ارفع واعلی منازل ومقامات وابطال ارفع واعلی
منازل ومقامات است واعتقاد بقدرت بر جمع نقیضین عقیده اسلام نیست بلکه
عقیده سوفسطائیت است عقیده این خرابتر از عقیده سوفسطائیه هم خرابتر است
این بلید احمق را بنابر اقوالش از اثبات قدرت بر جمیع مصادیق ممتنعات ذاتیه گریز نخواهد
بود این نجدیان بحیله عموم قدرت الهی میخواهند که عقاید اسلام را برهم زنند. یریدون
ان یطفئوا نور الله بافواههم ویابی الله الا ان یتم نوره ولو کره الکافرون الحمد لله که بیخ
نجدیت برکنده وجمعیت نجدیان پراگنده شد فقطع دابر القوم الذین ظلموا والحمد لله
رب العالمین **قال الاستاد** وبرای اثبات استحاله ذاتی وجود شخصی که برابر
آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد دیگر حجتی قاطع ودلیلی ساطع است
که بنای آن بر مسئله وحدت وجود که مختار حضرات ائمه کشف وشهود است
قال البوالمشبور اول صدور صدر کلام از وبدین نمط که سراسر غلط وخطاست
بر غباوت او حجتی است قاطع وبر بلادت او دلیلی است ساطع چه مراد از حضرات ائمه
کشف وشهود جمیع وهمه آن حضرات اند یا بعض فقط شق اول کذب وبهتان است
وموجب نقصان ایمان چه مسئله وحدة الوجود مختلف فیها ست بعضی بوحدة الوجود قایل
اند وبعضی دیگر نافی آن ومثبت وحدة شهود چنانکه حضرت علاء الدوله سمنانی وحضرت
امام ربانی مجدد الف ثانی قدس اسرارهم از حضرت علاء الدوله سمنانی رحمه مرویست

که فرموده اند در آن وقت که مرا حال گرم بود بزیارت حسین منصور حلاج رفتم روح
او را در علیین یافتم در مقام عالی گفتم خداوندا فرعون انا ربکم الاعلی گفت و حسین
انا الحق هر دو دعوی خدائی کردند اکنون روح منصور در علیین و روح فرعون در
سجین در این چه حکمت است در سر من ندا کردند که فرعون بخود در افتاد و همه خود را
دید و ما را گم کرد و حسین منصور همه را دید و خود را گم کرد بنگر چه فرق است انتهی یکی بدر تمام
همه انور است و یکی خفاش و شکی کور یکی نهر مالا مال زلال و یکی سراب سیراب ضلال
از ینجاست که گفته اند که مقلد شریعت و احوالش مومن است و موحد و مقلد طریقت
یعنی مقلد صاحب حالش زندیق و ملحد آنچه از سوال و جواب مروی مذکور است از
اثبات و نفی وحدت شهود و وحدت وجود بر ناقد لبیب مخفی نیست و نیز کتب کلامیه
مملو و مشحون ازان است تا آنکه در وحدت شهود که مشعر از مغایرت وجود است
از ظاهر شریعت که دال بر معیت و اتصال و قرب حضرت خالق با مخلوق بلا کیف است
تعدی نیست الله معکم ان الله معنا ان معی ربی سیهدین نحن اقرب الیه من حبل الورید
نحن اقرب الیه منکم ولکن لا تبصرون و امثال ذلک و این قرب و اتصال را ارباب وحدت
وجود هم مثبت اند ع اتصالی بی تکیف بی قیاس ۞ هست رب الناس با جان ناس
و سایر المخلوقات علی هذا القیاس پس بر تقدیر اختلاف هر دو فریق ارباب کشف و شهود
چون ثالث که خارج از هر دو فریق است و غیر آنها و از ارباب کشف و شهود نیست
چون نظر باختلاف هر دو فریق نماید نزد او قول هر یک محتمل نقیض است و علم یقین
که محتمل نقیض نمی باشد نخواهد بود پس نام نهاد برهان قاطع و دلیل ساطع که فرع و مبنی
بران است هوسی از هوسات معترض است و ظرفه این که به لفظ مختار که اعتراف
و اشعار باختلاف است تنقیص کردن و باز قاطعیت برهان و ساطعیت دلیل
او عیان نمودن خود گفتنی است و جوه نفهمیدن توحش اینکه شخصی نه حنفی است نه شافعی

پیش ابوحنفی گفت کہ مسح ربع راس فرض است و شافعی گفت نی بلکہ ادنی ما یطلق علیہ
اسم المسح در فرض کافی است پس از شنیدن ہر دو قول آن شخص را یکی جزم حاصل نخواہد شد
باز حنفی گفت کہ نص مسح مجمل است در مقدار و حدیث مسح ناصیہ کہ ربع راس است
بیان مجمل واقع گشت پس فرض ہمان ربع خواہد بود و شافعی گفت نہ نص مسح مطلق
است نہ مجمل پس ادنی ما یطلق علیہ اسم المسح مودی فرض خواہد شد از شنیدن دلیل
ہر دو فریق بار او را قطع بیک جانب دست نخواہد داد تا وقتی کہ قدح در یکی از دو دلیل
نکند ہمچنین چون شخص ثالث از حضرات قائلین وحدت وجود و ارباب کرام دیگر قائلین
وحدت شہود قول ہر دو شنید این شخص را جزم بیکی از ہر دو قول حاصل نخواہد شد و چون
یک فریق تمسک بشہود و الہام مدعای خود خواہد نمود فریق دیگر نیز دست بکشف و الہام
در دعوی خود خواہد زد باز قطع بیک طرف حاصل نشدنی است چنانکہ مخفی نیست بانکہ آنچہ فقہا
و متکلمین بدان استدلال میکنند اصل دلیل آن است بحضرات کرام اہل شہود
و الہام بخلاف تمسک این طایفہ بکشف و شہود کہ آن حجت نیست بر دیگران زیرا کہ
کشف و الہام بجز از انبیا علیہم السلام از اسباب علم نیست آری شہود و الہام
حضرت انبیا علیہم السلام از قسمی است از اقسام وحی حجتی است بر کافہ انام این است
حال ایشان و اصل آنا خود بینی و فرع پس وقتی کہ ذکر کردہ شود حالش مستور و مشکوک
اقول این پسر حرف آنانکہ در خرافت و سخافت می افزاید در ہر دم کہ از غرش سر برمی آید
ہما نقش جلوہ و تلون نمایہ چہ ظاہر است کہ مراد او استاذ از حضرات ائمہ کشف و شہود
جمہور آن حضرات اند جمہور آن حضرات بر وحدہ وجود اجماع دارند خلاف حضرت
علاء الدولہ سمنانی قدس سرہ در این اجماع رائے بخلاف حضرت سعد ابن عبادہ رضی
اللہ عنہ اجماع صحابہ را بر خلافت حضرت صدیق اکبر رضی اللہ عنہ نا مست بعد ل از
تقول است و قول حضرت شیخ احمد سرہندی در این مسئلہ از قبیل دیگر اقاویل سعد رقاتا و دلیل

ان شیخ نبیل است این قایل اول چاره دیگر اقاویل شان کند بعد ازان ذکر شیخ موصوف
درمیان آرد مسئلہ وحدت وجود مابین حضرات ائمہ کشف وشہود مختلف فیہا نیست
قول حضرت علاء الدولہ سمنانی در آن از باب خلاف است نہ از باب اختلاف و فہم
اختلاف از لفظ مختار در کلام استاذ باقتضای عبارت است معنی کلام استاد
ہمین است کہ مسئلہ وحدت وجود مختار حضرت ائمہ کشف وشہود است نہ مختار اشاعرہ
متکلمین و نہ مختار معتزلہ وغیرہم از فرق اسلامیہ مثلا اگر کسی گوید کہ در مسئلہ امامت وخلافت
مختار اہل سنت این است کہ خلیفہ اول حضرت صدیق اکبر رضی اللہ عنہ اند نتوان فہمید
کہ اہل سنت درین مسئلہ باہم اختلاف دارند بلکہ مدلول این کلام این است کہ مذہب
شیعہ مہست این احموقہ بفحوائ المرء یقیس علی نفسہ فہم دیگران را برفہم خود قیاس میکند درین
مسئلہ دو فریق نیستند صرف علاء الدولہ سمنانی قدس سرہ دران خلاف کردہ
اند وخلاف شان درمقابلہ سایر حضرات ائمہ کشف وشہود تعویل را نشاید وشیوخ
این مرید مرید شاہ ولی اللہ وشاہ عبد العزیز بر توحید وجودی اصرار دارند حجتی کہ بران
مبنی است درحق او بہرحال مسلمت است وعلی التسلیم از وقوع اختلاف در مسئلہ
اعتقادی قطعیت آن باطل نمیشود وشاید این بی ایمان بعقاید اسلامیہ کہ اکثر مختلف
فیہا اند جزم ندارد و قیاس این مسئلہ بر مسئلہ مسح راس حماقت بر حماقت است در
فروع عملیہ مجتہد را ظن او و مقلد را قول مجتہد کافی است جزم بکار نیست ودر اعتقادیات
ظن لغو است این حرف باقتضای خرافت نمودہ در دلش می آید بیہودہ میسراید شہود
والہام اولیائی کرام ہم نزد محققین از قطعیات است مخالفت این مسئلہ را با خرافت در
کلام بر اصل مبنی علیہ نظر باشد وحماقت وجہالت او در کلام او بر فرع مبنی عنقریب جلوہ
مینماید وپردہ از خود او بر میکشاید قال الاستاد واصل مبنی علیہ یعنی توحید
وجودی ببرہان عقلی و دلائل نقلی ثابت است قال الاحموقۃ الفروقۃ اقول

چون اصل مبنی علیه مختلف فیه بود و اختلاف آن مانع از جزم است در آن و در فرع مبنی
بران و بمعنی منافی قطعیت برهان تلافی و تدارکش بدین قول خود مینماید و نمیداند که
همچنین تحقیق در وحدت شهود نمیتوان کرد باز تلافی و تدارکش لغو و عبث گردید و سودی
نبخشید اکنون باید شنید که منشاء هر دو قول در اصل کشف و شهود است هر فریق از
صوفیه کرام موافق شهود و الهام مقصد و مرام خود قرار داده اند و کسانی که قوت بیان
و طاقت اثبات مطالب بدلیل و برهان میدارند و بعضی از کتاب علوم ظاهری دست
میدهد بعضی از ایشان یا اتباع شان بنابر افادت دیگران خصوصا مریدان و معتقدان
اثبات این عمده مطالب از هر جانب بنظم دلایل بطور دیگر مسایل متوجه شده لیکن این
مسلکی است غیر مسلک تصوف و سبیلی است جدا از سبیل تعرف چه طرق وصول بمطالب
چهار قرار داده اند یکی شهود و وجدان دیگر استدلال بقیاس ... اگر در اول
شرط اتباع شریعت است منصب حضرات متصوفین است و الا وظیفه اشراقین
و ثانی نیز اگر تبعیت شرع است طریقه متکلمین است و الا مسلک مشائین پس اگر حضرات
صوفیه کرام در اثبات مطلب و ابرام مرام بدیگر دلایل سوای کشف و شهود متوجه شوند
دایره مناقشه و مباحثه مناظره اتساع پذیر است لهذا منتسبان توحید وجودی چون رسایل
مشتمل بر دلایل سوای آنکه منصب اصلی شان است عقلی باشند یا نقلی تالیف کردند
در مقابل آن منتسبان توحید شهودی نیز رساله ها و اوراق صالحه متضمن اجوبه فریق اول و دلایل
مثبته مکشوف و مشهود خود ها مرتب نمودند پس لایق هیچ مقصود کشف و شهود است نه استدلال
بدیگر وجوه چنانچه در کلام اهل عرفان تلمیحی بدان است عارف رومی قدس سره میفرماید پای
استدلالیان چوبین بود پای چوبین سخت بی تمکین بود ... استدلال ... همین تفاصیلات
و الا در مسایل و احکام شرعی طریقه همین استدلال متعین است چنانچه در حدیث صحیح وارد
است انما العلم بالتعلم صاحب افق مبین در جواب بیت مذکور گفته ... پای استدلالیان

شنیده اهمن سخن شمناد فی الافق المبین پیش حضرت استاد علیه الاعتماد این بیت کسی خوانده
فرمود که پای آهنین در رفتاری تمکین ترا از پای چوبین است ولی اختیار را اقول این پیر
بی پیر را علاوه بر سخافت وخرافت عمر از دل از مالیخولیا هم دفع محتمل است این هذیانات
و یاوه سرائی از آثار فساد و مالیخولائی است استاد همین فرمود که توحید وجودی برهان
عقلی و دلائل نقلی ثابت است بجواب آن بایستی که آن برهان عقلی و دلایل نقلی خواستی
واگر توانستی در آن برهان و دلایل گفتگو میکردی این هذیانات را با کلام استاد مساسی نیست
و سابق بیان کرده ام که این مسئله مختلف فیها نیست خلاف حضرت علاء الدوله دران از
باب خلاف است نه از باب اختلاف و علی التنزل مختلف فیه بودن مسئله منافی قطعیت برهان
و دلیل نیست والا هیچ مسئله از مسایل مختلف فیها و هیچ برهان و دلیل از براهین و دلایل
آن مسائل قطعی نباشند ازینجا معلوم شد که این قایل را هیچ مسئله از مسایل اعتقادیه
مختلف فیها جزم حاصل نیست و ظن در مسایل اعتقادیه لغو است پس دعوی ایمان
از وی بیجاست آری از کسیکه چنین خرافت و مالیخولیا مبتلا باشد تصدیق جازم هیچ
مسئله راست نتواند آمد و نه مخفی از اجلی بدیهیات است که عقاید یقینیه یا بدیهیات اند
یا آنچنان نظریات اند که مبادی و مقاطع براهین آنها بدیهیات اند بر تقدیر اول اختلاف
دران نادر الوقوع است و بر تقدیر وقوع اختلاف در آن مخالف و منکر آن مکابر
است خلافش اعتنا را نشاید و بر تقدیر ثانی چون آن نظریات منتهی بدیهیات اند
آن نظریات هم قطعی براهین نها هم قطعی اند و دران اختلاف واقع باشد وقوع اختلاف در آن منافی
قطعیت آن نظریات و براهین آن نظریات نمی تواند شد این قایل بی تامل در فقه امر هرچه در خاطرش
خطور مینماید بیهوده میسراید و فضیحت خودش می افزاید و اگر کسی اینچنین دعوی در
وحدت شهود نماید زبان آنکس نتوان گرفت و دهن او را بند نتوان کرد مگر باید برهان
و دلایل ازو خواسته آمده پرده از روی دعوتش بکشاید و از قوال او و کسانی که

قوت بیان دارند الی قوله وسیلی ست جدا از سبیل تعرف ایمنی بری آید که آن
حضرات که بنظم دلایل دراین مسئله پرداخته اند حرکتی بیهوده ساخته اند و بیان طرق
چارگانه وصول بمطالب که ملایان رسمی بمبتدیان می آموزند بدانست این قایل بغزارت
علم او دلالت دارد و اظهار تبحر ایشان باعث شده است و قول او پس اگر حضرات صوفیه
کرام الی قوله مرتب نموده ناشی از همان سخافت اوست که مذکور شد مدار احقاق بر
نظر در مقدمات دلایل و براهین ست اگر آن دلایل و براهین منتهی به بدیهیات میشوند مناقشه
و مناظره در آن سوفسطائیت و مکابره ست و اگر منتهی بکواذب می شوند آن دلایل و مقدمات
آنها را مذکور کرده وجوه بطلان آن باید نمود از مرتب نمودن مخبتان توحید شهودی رسایل
و اوراق را بمقابله آن مبطل آن دلایل و براهین نتواند شد این گفتگوی او مهمل بی معنی است و اسناد
او بقول حضرت مولانا رومی قدس سره بادنی مسند شیخ نجدی بکفر و الحاد مولانا تصریح
کرده است او را بی آنکه متابعت شیخ نجدی کند مولانا را عارف رومی نامیدن
نشاید و با اینهمه مراد مولانا نه آنست که این کول جهول فهمیده است چه مولانا بعد این
بیت می فرماید ؎ پای چوبین را اگر تمکین بدی ٭ فخر رازی راز دار دین بدی تو
ظاهر است که فخر رازی بر حقایق تصوف دلایل نا آورده است بلکه معنی کلام مولانا
این ست که طریقه متکلمین پسندیده این حضرات نیست و اکثر این حضرات با باحت
تعلم علم کلام قایل نموده اند طریقه مرضیه نزد آنحضرات طریقه صوفیه صافیه ست این
حضرات گفتگوی متکلمین را از قبیل مشاغبات بی معنی میدانند و مراد از تعلم در حدیث
شریف تعلم بطریقه متکلمین نیست و علی التنزل بعد تسلیم آنچه این قایل می گوید که لایق یا مجهول
مقصود کشف و شهود ست نه استدلال بدیگر وجوه میگویم که کشف و شهود یک
حضرت علاء الدوله سمنانی قدس سره معارض کشف و شهود جمهور حضرت اولیای
کرام و صوفیه عظام که قایل بوحدت وجود اند نمیتواند شد پس بهر حال حقیقت توحید

وجودی مبرهن و تحقیق است و چون شیوخ این قایل مجیب مولوی شاه عبد العزیز رح و مولوی شاه
ولی الله دهلوی رح بر اعتقاد توحید وجودی اصرار داوند دلیلی که بر توحید وجودی مبنی است بر مسلمات
شیوخ این قایل تام و مفید الزام این ناکام است شاه ولی الله در تفهیمات الٰہیہ میفرمایند
تفہیم بسرم در دادند که این تقریر بردم برسان این فقیر السنه شتّی دارد در یک لسان ولی الله
ابن عبد الرحیم است و بدیگری انسان است و بدیگر نامی و بدیگر جسم و بدیگر جوہر و بلسان آخر
ہست است و باعتبار ان لسان ہم حجرم ہم شجرم ہم فرسم ہم فیل و ہم بعیر و ہم غنم تعلیم اسماء آدم را
من بودم و انچه بر نوح طوفان شد و سبب نصرت او شد من بودم انچه بر ابراهیم گلزار گشت
من بودم توریۂ موسیٰ من بودم احیاء عیسیٰ بیت را من بودم قرآن مصطفیٰ من بودم والحمد لله
رب العالمین انتہیٰ و آوردنش بیت صاحب الافق المبین را بجواب بیت مولانا قدس
سره باقتضای شدت خرافت است گفتگوی صاحب الافق المبین در مسایل فلسفیه
ہم بہمہ پوچ و بیہوده است حال پوچ گوئیہا و بیہوده سرائیہای او ہر کسیکه فہم درست
دارد از حاشیه استاد بر افق مبین انصاف تواند یافت و انچه استاد این قایل
بعد شنیدن بیت او گفته از ان پوچ تر است چه پای استدلال برای رفتار نیست
برای این است که مدعا بران بنا کرده شود پای چوبین متحمل بار بنائی باشد از بار
می شکنند بخلاف پای آہنین که متحمل بار گران بنا تواند شد و ازین جہت صاحب
الافق المبین گفته سخن نبناه تثبیت برای پای بنای : یه نه برای پای رفتن ازینجا
معلوم شد که استاد این قایل ہم بغایت سطحی بود که معنی شعر ہم درست فہمیدن
نتوانست تا بمطالب علمی چه رسد **قال الاستاد** الا چون آن مسلک
دشوار گذار و فہم آن بر عامه بغایت دشوار است ذکر آن درینجا مناسب مقام و ملایم
مذاق افہام نبود **قال البوه المسبوه** چون قدح و جرح بعد بیان شرح است
قلع زخرفات مرای و منبع هفوات ادعای او متصور نگردید و چون بتقریب ذکر مسئله

د الوجود بطرف علم تصوف وارباب آن اذا اتینا الیه ما اذا هم ذهن منتقل گشت جواب
ان شکن این قایل وخطاب پیچ اگلن این مقالات لاطایل از کلام اصحاب عرفان
ل این فضایل بگیران بیاد م آمد وچون خواهی دانست که کلمات اهل عرفان برزعم و
ف زعم این ملحدان است واضح خواهد شد که انچه این قایل در قول مذکور خود را
خاصه ودیگر آنرا از عامه قرار داده ومسلک دشوار ترا بورد مذکور نکرده تعنتی است از و
صوف وتکلفی در تعرف انچه صوفیه کرام در بیان حقیقت محمدی ذکر فرموده اند بیان
نع است ذانکه حق تعالی را بر سوای آن قدرت نیست **اقول** چون ذهن این
ن که عبارت از حجر صلد است بطرف علم تصوف منتقل شد از جهت تجلی که وارد و
ده تر سوی الحاد مائل شد تصوف در حقیقت نجدیان را کردن شکن ونجدیت را
گن است مشار الیه باین ملحدان شیخ نجدی واتباع آن بی ایمان اند که کلمات اهل
ان همه برزعم آن ملحدان است وآن ملحدان حضرات اولیای کرام را مشرک مبتدع
نگارند وکسی از انحضرات هیچگونه حسن عقیدت ندارند برای استجابت دعای که
نجدی خواسته یعنی قوله واذا اتینا ما اذا هم اول ایمان وتوبه از نجدیت شرط است
قایل نزد استاد ودر عداد عامه هم نیست چه در عامه جهل بسیط است ودراین
ل وذاهل واهل جهل مرکب وجهل بسیط امتزاج یافته طرفه معجونی مزاج
ت بلکه از جنس بهائم وانعام هم نیست بلکه در شمار ابلد من الحمار است وانچه این
از کلام حضرت شیخ شرف الدین احمد ابن یحیی منیری فهمیده است غلط فهمی او ست
سلوح عنقریب وقول او وانچه صوفیه کرام در بیان حقیقت محمدی ذکر فرموده
ن واقع است هیچ نجدیت او را بری کند وقول او نه انکه حق تعالی را بر سوای
رت نیست مبنی است بر نفهمیدن او معنی حقیقت محمدیه را قال الصوفیة الکرام قدس
سرارهم لما تجلی الحق ذاته بذاته لذاته وشاهد فیها اسماءه وصفاته مجملةً ومفصلةً

ولیس المراد بالصفات التسعة والتسعون بل الامور الکلیة والجزئیة التی ہی نفس العالم بل الممکنات

بتمامہا وذلک لانہ تعالی سمیعہا ونشارہا فمشاہدتہ ذاتہ یوجب مشاہدۃ اجمالیۃ لہا

فاوجد حقیقۃ جامعۃ لجمیع المراتب الامکانیۃ العلویۃ والسفلیۃ وہی المسماۃ بالحقیقۃ المحمدیۃ

التی ہی حقیقۃ ہذا النوع الانسانی فی الحضرۃ العلمیۃ ولکونہا صورۃ جامعۃ للحقایق کلہا یسمی

بالانسان الکبیر فوجدت حقایق العالم اجمالا مضاہیا للمرتبۃ الالہیۃ الجامعۃ للاسماء

فاوجدہم فی تلک الحضرۃ العلمیۃ تفصیلا ایضا فصارت اعیانا ثابتۃ وہی مناط العلم التفصیلی

لہ تعالی قبل الوجود العینی وجمیع الحقایق التی تضمنہا الاعیان الثابتۃ فی الحضرۃ الاحدیۃ

عین الذات ثم جعلہا فی العین مطابقا للوجود العلمی بایجاد العقل الاول وہو ما اشار الیہ

صلی اللہ علیہ وسلم بقولہ اول ما خلق اللہ نوری وہذہ التعینات الشرعیۃ بماہی حاضرۃ عندہ

تعالی مراۃ لمشاہدۃ عالم الامکان ولیست سوی اعتبارات التعینات مع الوجود المطلق

وہی المسماۃ بالاعیان الثابتۃ ولیست فی الحقیقۃ غیرہ تعالی لانہا الوجود مع اعتبار

تلک التعینات فی العلم وہی المسماۃ بالحقیقۃ المحمدیۃ لجامعیتہا لجمیع المراتب العلویۃ

والسفلیۃ پس حقیقت محمدیہ نزد حضرات صوفیہ عبارت از حقیقت جامعہ جمیع

مراتب امکانیہ علویہ وسفلیہ ہست وتعدد آن محال بالذات ہست چہ اگر دو حقیقت

جامعہ جمیع مراتب امکانیہ علویہ وسفلیہ باشند ہریکی ازان ہر دو یا جامع حقیقت

دویمی باشد یا نہ اگر یکی ازان ہر دو جامع حقیقت دویمی نباشد جامع جمیع مراتب امکانیہ

علویہ وسفلیہ نباشد پس حقیقت محمدیہ نباشد وہو خلاف المفروض واگر جامع حقیقت

دویمی باشد آن حقیقت دویمی جامع این حقیقت جامعہ نباشد پس جامع جمیع مراتب

امکانیہ نباشد پس حقیقت محمدیہ نباشد پس بفرض تعدد حقیقت محمدیہ مستلزم آنست

کہ ہیچ یک ازان دو حقیقت یا حقایق حقیقت محمدیہ نباشد این قایل کہ بعد تسلیم اینکہ

آنچہ صوفیہ رام در بیان حقیقت محمدیہ ذکر فرمودہ اند آن بیان واقع ہست تجویز تعدد

حقیقت محمدیه میکند بچار و حقیقت محمدیه نفهمیده است و نیز آنحضرات کرام تصریح کرده
اند که حقیقت محمدیه حقیقت نوع انسانی است و حضرت علیه یا نوع انسانی را و حقیقت
نمیتوانند شد تجویز تعدد حقیقت نوع انسانی انسلاخ از انسانیت است و نیز
حقیقت محمدیه عبارت است از تنزل اول و غیب اول و اول احتمال و صلوح
تعدد ندارد و تعدد آن ممکن نیست این احمق پلید با قتضای سفاهت در هر یک فن
دخل کرده خود را فضیحت میکند و از غایت حماقت بر افتضاح خود متنبه نمی شود

قال اللباس الخناس لفسفاس لنسناس اکنون اصغا باید کرد که
سر دفتر عرفا و سر حلقهٔ اولیا جامع علوم باطنی و حاوی فنون ظاهری حضرت
شرف الدین احمد ابن یحیی منیری قدس سره در مکتوب سی و پنجم مجلد صد مکتوبات
در بیان بعض حقایق و معارف که متعلق حج است و در این مکتوبات می فرمایند که
مقصود و مراد طالبان از حج خانه خداوند خانه است نه خانه اما خانه در میان
بهانه انتهی یعنی مقصود از زیارت خانه زیارت و مشاهده صاحب خانه است
و از فضل حق تعالی فائز بدان می شوند چنانچه در مکتوب مندرج است چون عبارت
مکتوب بطولی داشت بر خاتمه آن که ابطال عقاید باطل و اثبات عقاید حق از آن حاصل
بود اکتفا رفت بعد ازین هر کرا شوق دامنگیر گردد مکاتیب مذکوره که مشهور و معروف
اند مطالعه کند عبارت آخر این مکتوب این است از خود و از طاقت خود منکر باش
ایمان خود را بنظر زنار بین عبادت خود را بت پرستی شمر خود را نمرودی و فرعونی
تصور کن و از دعوی دور باش که بساط عزت ربوبیت بساطی است که هر که بحاشیه
آن بساط رسد همه دعویهاش بر بهند و همه سرمایه هاش فرو ریخت و همه
حسناتش رنگ زلات گرفت و همه طاعتش با معاصی برابر آمد اگر فصیح جهان
است گنگ گردد و اگر عالم عالم است جاهل گردد چون در عظمت عزت بی نیازی

او نظر کنی ہمہ موجودات عالم را ببینی و چون بسلطنت قدرت او نگری ہمہ معدوم یابی را
موجود یابی اگر خواہد در ہر لحظہ صد ہزار ہمچون محمد صلی اللہ علیہ وسلم بیافریند و ہر نفسی از انفاس
ایشان را مقام قاب قوسین دہد در جلال او ذرہ زیادت نگردد و اگر خواہد در ہر نفسی
صد ہزار چون فرعون بیافریند تا دعوی انا ربکم الاعلی کند در جلال و کمال او ذرہ کم نگردد
و اگر خواہد ہر کافری را کہ بر روی زمین است غرق دریای رحمت خود کند از صفت
قہر او ذرہ کم نگردد و اگر خواہد کہ ہر ولی و نبی کہ در عالم ہست در یک سلسلہ قہر کشد
و خالدا مخلدا در عذاب الیم بدارد و از صفت رحمت او ذرہ کم نگردد ای برادر
انجا کہ قدرت و عظمت علم زند مکونات و مقدورات و مخلوقات را چہ خطر مردی کودک
خود را بدبیرستان فرستادہ بود چون شبانگاہ بخانہ باز آمد او را پرسید کہ
امروز استادت چہ آموخت گفت ہمین کہ الف ہیچ ندارد و السلام در این کلام
حق بحقیقت نظام غور تمام می باید تا دریافت شود کہ امتناع ذاتی ہمچو حضرت
خاتم النبیین صلی اللہ علیہ وسلم ثابت میگردد یا امکان ذاتی نیز بلکہ ہزاران دلکھوک
و بیشمار و نیز عبارت منقولہ مکتوب صدق اسلوب مطابق کلام حضرت ملک علام
جل شانہ است کہ حضرت سید انام علیہ التحیۃ و السلام از حضرت رب الارباب
عز اسمہ بطور حدیث قدسی روایت کردہ اند و در صحیح مسلم و دیگر کتب حدیث مذکور
است و خواہد آمد انشاء اللہ تعالی و در ان حدیث قدسی و نیز دیگر احادیث این
مضمون نیز موجود است و این مکاتبت حقایق اسالیب کہ زیادہ از پانصد سال
بران گذشتہ و مشایخ و ذراریع در تمام ہندوستان دست گردان سالکان
طریقت و عالمان شریعت زاویہ نشینان و علمای عظام است و در این مدت
متقدمان ہزار و بعد و شمار از ہر دو گروہ حق پژوہ این خط را مطالعہ فرمودہ اند
لیکن احدی بران گرفت نکردہ و تنفسی در حرف گیری آن نفیس بر نیاوردہ و دمی نزدہ

پس گویا اجماع سُوقی از مرید و طائفه علیه برآن وقوع گشت و از انجا که عدو مبین ابلیس لعین
در بنی آدم ہر دم بجای مجری الدم مطابق خبر صدق اثر ہست و نظر این مرید طرید در ایذا ہمیشه
بر ہل من مزید بیشتر ہست تا اینکه نایة لعنة آن خبیث پلید در افراد انسان سلب ایمان
و تخلید نیران ہست العیاذ باللہ تعالی و عبارت منقوله مکتوب معرفت اسلوب و معانی
متعدده موافق اقوال عالم ربانی ہست که مورد مطاعن متبعان خطوات شیطانی ہست
پس باندیشه آنکه مبادا چنانکه بعالم عامل مجاہد کامل رحمة اللہ علیه بی ادبی نموده اند در بارهٔ
عارف کامل کمتر زبان درازی کنند و بغضب الٰہی گرفتار شده آبروی اعتقاد خود
برباد داده خاک ذلت و خسران از نعیم جنان بر سر انداخته مستحق عذاب الیم نیران گشته
ہمسایهٔ شیطان شوند ع از خدا جوئیم توفیق ادب ٭ بی ادب محروم ماند از لطف رب ٭
بی ادب خود را نه تنها داشت بد ٭ بلکه آتش در ہمه آفاق زد ٭ بفحوای الدین النصیحة ذکر
برخی از احوال برکت اشتمال صاحب مکتوب محبوب ہر سالک و مجذوب ضرور

افتاد تا باشد که بفضل عمیم و ہدایت جسیم حضرت کریم رحیم از ہمسلگی و ہمخانگی آن لعین رجیم
محفوظ و مصون داشته در جوار رحمت ابدی که جنة الخلد ہست جا دہد مناقب آن
عالی مقام و احوال آن سر آمد اولیاء کرام در بسیاری از کتب و زبر این فن واقع
و مندرج ہست منجمله انها دو کتاب بالفعل موجود ہست سفینات الاتقیا و اخبار الاخیار
فی اسرار الابرار تالیف شیخ عبد الحق دہلوی محدث رحمة اللہ علیه در این کتاب
دوم احوال حضرت شیخ شرف الدین احمد قدس سره بسیار نوشته اند و لیکن
چون نسخه موجودهٔ آن اغلاط بسیار داشت و نسخهای صحیحهٔ آن در دیار دہلی اکثر یافته
میشوند بر نقل عبارت کتاب اول اکتفا رفت شیخ بدر الدین ابن شیخ ابراہیم
سرہندی مؤلف سفینات الاتقیا که از کتب معتبره تواریخ این کتاب را استخراج
کرده در طبقهٔ اولیاء مائة ثامنه در ذکر احوال حضرت شیخ مینویسد شیخ شرف الدین احمد

ابن یحیی منیری رضی اللہ عنہ از اولیاء مشہورین ہندوستان است تشنگی مذہبش نسب
دو جلد کتاب مکتوبات است در اصل از منیر بود وقتی کہ والد بزرگوار وی رحلت فرمود
وی خردسال بود والدہ ماجدہ معظمہ اش تربیت نمودہ و در اندک مدت قرآن را
حفظ کردہ در طلب علم درآمد و بجہت تحصیل علم از قصبہ منیر برآمد اکثر کتب متداولہ پیش
شیخ شرف الدین لوامہ کہ یکی از اعاظم دانشمندان دہلی بود گذرانید چون تحصیل علوم
پیش وی تمام کرد ذوق محبت حق کہ در باطن وی بود وی را بخدمت سلطان المشائخ
کشید والتماس صحبت کرد سلطان المشائخ فرمودہ کہ ترا حوالہ شیخ نجیب الدین
فردوسی کردم بہ پیش وی آمد و صحبت او را لازم گرفت در مدت قلیلہ سلوک را بانجام
رسانید و در بعضی کتب چنین آوردہ کہ وی بشوق نظام الدین اولیاء بدہلی آمد
قضارا پیش از آنکہ او بدہلی برسد شیخ بریاض رضوان خرامیدہ بود شیخ نجیب الدین
فردوسی را در انجا دید چون بملازمت او رسید فرمود کہ ای درویش سالہا است
کہ منتظر تو نشستہ ام امانتی دارم کہ بتو سپردنی است مرید او شد و نعمتی کہ برای او
نہادہ بود بگرفت شیخ شرف الدین در حفظ آداب شریعت بغایت کوشش داشت
و از انچہ مخالفت سنت و جماعت باشد مصون بود شیخ نجیب الدین چون او را در
راہ طریقت کامل دید تکمیل دیگران و خرقہ خلافت با و حوالہ نمود و رخصت فرمود و
از انجا بہ بہار رسید و در نواحی بہار رہی بود آنجا حجرہ برآوردہ بحق مشغول گشت
گویند او را در چندین سال در بیابان کہ ما بین دہلی و آگرہ است توقف واقع شد
ہم در دشت می بود و عبادت میکرد و بعد از سالہا بوطن رسید روزی حضرت
ابو المظفر بلخی خلیفہ او کہ مخاطب یک جلد مکتوبات وی است از وی پرسید کہ مردم
می گویند کہ شیخ چہل سال چیزی نخوردہ است فرمود چنین است کہ چیزی نخوردہ ام
بلکہ طعام نخوردہ ام اما کاہ و کاہ برگ درخت و گیاہ و میوہ بیابان از ین جنس

چیزی نخورده ام گویند که دوازده سال او را حاجت بول و غایط نشده و دراین مدت
بوی طعام بدماغ او نرسیده و بارها گفتی از روی کسر نفس ریاضتی که من کشیده ام
اگر کوه را بودی آب شدی اما شرف الدین چیزی نشدی بشیخ مظفر مکتوب نوشته
بنده دره ــــ برملا کین قوم راحق داده است ؛ ویرا آن گنج کرم بنهاده است ع
برادر عزیز ابوالمظفر سلام و دعای کاتب مطالعه کند باید که در کار خود مردانه باشد
واز شدائد امور واز کثرت ابتلا و امتحانات گوناگون که در راه سالک است نباید
که در کار قصور و فتور راه یابد ای برادر در عصمت الانبیاء آورده است که کار خدا نو
بریک نمط نیست نتوان دانست که اقبال فتوح حق سبحانه و تعالی از کدام راه
پدید آید از راه نعمت یا از راه محنت یا از راه عطا یا از راه بلا موسی پیغمبر را علیه السلام
بعد از زادن در تنور رش افگندند پس در تابوت کردند پس در دریا انداختند پس در
دست دشمن افگندند بعد از ان بر دست او فوت قبطی دادند واز خوف کشتن در
غربت آوردند واز انجا دوازده سال در شبانی انداختند شب تاریک شد
وابر تیره برآمد و برق جستن گرفت دردگان در رسیدند و گوسپندان ربودند
و راه گم کرد و دزدان راه گرفتند و سرما سخت گرفت هرچند چقمق زد آتش بر نیامد
چون از همه وجوه عاجز گشت فتح از غیب پدید آمد تا گفت انی آنست نارا
چون بطلب آتش در انجا رسید گل دیگر شگفت انی انا ربک فاخلع نعلیک
انک بالواد المقدس طوی و انا اخترتک فاستمع لما یوحی الی آخره الی آخر المکتوب
و غلغله و شهرت بزرگی او در زمان سلطان محمد تغلق بود سلطان بیگی از امرایان
فرمان فرستاد که در بهار برای شیخ خانقاه بنا کنند و بموجب حکم سلطان خانقاه
عظیم بنا فرمود و مصلی که سلطان از دهلی فرستاده بود در حجرۀ خاص گسترانید و او را
مع اصحاب و مریدان دعوت کرده مجلس سماع ساخت و عرض کرد که این مقام و منزل

درویشان است و بایشان گذرانید گویند که در زمان سلطان فیروزشاه بدهلی تشریف
آورده بود و سلطان بادی عقیدت و اخلاص داشت دیه را جلنده در وجه معاش
خدام او داد تا مدتی آن دیه در تصرف خدام او بود وقتی بخاطر او رسید که ترک آن دیه
نماید بدین نیت متوجه دهلی شده حاسدان بسلطان رسانیدند که شیخ باوجود دیه
بخشیده قناعت نکرده بطمع پیش شما آمده است سلطان ازانجا که اعتقاد داشت زجر
آنجماعت نموده چون شیخ را دید فرمان از آستین بیرون کشید و گفت که دیه ترک میکنم پادشاه را
از حلم آن چاره نماند که باز اعاده نماید حاسدان منفعل گشته در سنه هفتصد و چهل وفات
یافت او دلیل معارف ارا بوده تاریخ او خرد کشوده اقول این سیه روی سفید ریش واین
مسلمان صورت کافر کیش برای اضلال جهال تلبیسات گوناگون و تدلیسات
بوقلمون می نماید وازین نیرنگ بهائی او فضیحت و رسوائی او نزد کسانیکه بهره از فهم و دیانت
دارند می افزاید چه نجدیان ایام اعدای حضرت صوفیه کرام و با معتقدان آنحضرات
الدالخصام اند شیخ نجدی و پیروانش آنحضرات را مبتدع و مشرک می انگارند
وارشادات آنحضرات را بجوی نمی شمارند این لعین ابلیس برای خدع و تلبیس زبان
ناپاک خود را بمدح و ثنای آنحضرات می آلاید و داستان احوال حضرت شیخ
شرف الدین احمد ابن یحیی منیری قدس سره برای فریب دادن عوام و جهله می
سراید تا خیال سوء اعتقاد طائفه نجدیه نسبت بآنحضرات از اذهان عوام و جهله
برآید و بآن بیچارگان که معانی دقیقه نتوانند فهمید مطابقت کلمات کفر که از
شیخ نجدی با ارشادات حقه آنحضرات بنماید و غالباً او خود هم ازجهت غایت غباوت
وغوایت آن کلمات کفر را مطابق آن ارشادات میداند و بحسب فهم کج سخن
بیهوده بر زبان کج خود می آرد باید دانست که غلو فی صفات کمالیه آنحضرت
صلی الله علیه وسلم بر دو گونه اند یکی آنکه بآنحضرت صلی الله علیه وسلم اختصاص دارد

همچو ایمان و نبوت و رسالت و وحی آنکه بآن حضرت صلی الله علیه وسلم مختص است
در دیگری یافته نشد و این قسم دوم دو قسم است یکی آن صفات که صالح اشتراک
بین اثنین فصاعداً هستند ابا از انقسام بر متعدد ندارند مگر او سبحانه اتصاف
با دیگری ارزانی نداشته ثبوت آن صفات مستلزم سلب آن صفات
از آنحضرت صلی الله علیه وسلم و ثبوت آن صفات بآنحضرت صلی الله علیه وسلم
مستلزم سلب آن صفات از دیگری نیست نظر بر بودن آن صفات صالح اشتراک
و تعدد مشارکت دیگران بآنحضرت صلی الله علیه وسلم در همچو صفات ممکن و مقدور است
گو واقع نیست همچو نیل مرتبه قاب قوسین او ادنی که ابا از اشتراک و تعدد ندارد
ممکن است که او سبحانه دیگران را نائل مرتبه قرب قاب قوسین او ادنی گرداند چون
این قسم صفات صالح اشتراک بین کثیرین است مشارکان آنحضرت صلی الله علیه و
سلم در این قسم صفات ممکن اند میتوان گفت که اگر او سبحانه خواهد صد هزار چون آنحضرت
صلی الله علیه وسلم در هر لحظه بیافریند و هر نفسی از انفاس ایشان را مقام قاب قوسین
دهد چه نیل مقام قاب قوسین صالح اشتراک در میان کثیر غیر محصورات و قسم دوم از
قسم ثانی آن صفات اند که هرگز صلوح اشتراک بین اثنین ندارند فضلاً عما فوق
اثنین و ثبوت آن صفات بیکی بی سلب آن صفات از جمیع من عداه ممکن نیست
و اتصاف آنحضرت صلی الله علیه وسلم بآن صفات بی سلب اتصاف هر واحد
ممن عداه صلی الله علیه وسلم بآنها و اتصاف یکی ممن عداه صلی الله علیه وسلم بآن صفات
بی سلب اتصاف آنحضرت صلی الله علیه وسلم بآن صفات امکان عقلی ندارد و منجمله
این قسم صفات است صفت خاتم النبیین و اول ما خلق الله نوره و اول النبیین
خلقاً و اول من تنشق عنه الارض و اول الناس خروجاً اذا بعثوا و اول من یفیق
من الصعقة و اول من یؤذن له فی السجود و اول شافع و اول مشفع و اول من یجوز علی

الصراط واول من یقرع باب الجنۃ واول من یفتح لہ الجنۃ واول شفیع فی الجنۃ وقائم مقام
لا یقومہ بعد غیرہ یغبطہ فیہ الاولون والآخرون ونائل درجۃ لا ینبغی العبد من عباد اللہ الا
ینالہا الا رجل واحد وصاحب الشفاعۃ الکبری وسید الناس یوم القیمۃ وصاحب
لواء الحمد الذی ما من نبی آدم فمن سواہ الا تحت لوائہ واکرم الاولین والآخرین علی اللہ
ورحمۃ للعالمین ومبعوث الی الخلق کافۃ مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دراین
قسم صفات محال بالذات وممتنع عقلی ست پس بودن دو کس خاتم النبیین ممکن
نیست تا چہ جای آنکہ ہر یکی از صد ہزار کس کہ در یک یک لحظہ آفریدہ شوند واحد
اخیر کل جماعت انبیا باشد چہ ہر یکی از آنہمہ صد ہزار بلکہ از آنہمہ کسان بیشمار کہ
در ہر یک لحظہ آفریدہ شوند نبی باشد یا ہر یک از انہا نبی نباشد اگر ہر یکی از آنان نبی
باشند و بعضی نبی نباشند محال ست کہ ہر یکی از ان ہمہ خاتم النبیین باشد چہ
کسیکہ نبی نباشد خاتم النبیین نتواند شد و اگر ہر یکی از آنہمہ نبی باشد ہر یکی از
آنہمہ آخرین ہمہ انبیا و واحد اخیر جماعت ہمہ انبیا نتواند شد پس ہر یکی از آنہمہ خاتم
النبیین نتواند شد حاصل کہ اشتراک وصف خاتم النبیین در دو کس ممکن نیست
فضلا عما فوق اثنین وہمچنان دیگر اوصاف مذکورہ مشترک بین اثنین نتواند شد
چسان عاقلی بلکہ کسیکہ بہرہ از فہم داشتہ باشد تجویز تواند کرد کہ صد ہزار کس در
ہر لحظہ کہ ہر واحد از انہا موصوف باشد باینکہ انہ اول ما خلق اللہ نورہ وانہ اول
النبیین خلقا وانہ من ینشق عنہ الارض واول الناس خروجا اذا بعثوا واول من
یفیق من الصعقۃ واول من یؤذن لہ فی السجود واول شافع واول مشفع واول من
یجوز علی الصراط واول من یقرع باب الجنۃ واول من یفتح لہ الجنۃ واول شفیع فی
الجنۃ تمکن الخلق اند اگر یکی از ان صد ہزار کس موصوف باین صفات باشد جمیع من
عداہ داخل عموم مضاف الیہ اول ومفضل علیہ باشند لیس موصوف بصفات گوہ

نتواند بود و بر این تقدیر سلب این صفات از آنحضرت صلی الله علیه وسلم ضروریست
پس مشارکت دیگری با آنحضرت صلی الله علیه وسلم در این صفات ممکن نیست وقد
سبق مرارا ان الاول لا یتعدد و اگر صد هزار کس در هر یک لحظه آفریده شوند اگر
کسی از آنان موصوف بقیام مقامیکه لا یقومه احد غیره یغبطه فیه الاولون والآخرون
نباشد کسی از آنان مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم نتواند شد و اگر یکی هم از آنان قایم
مقام لا یقومه احد غیره یغبطه فیه الاولون والآخرون باشد آنحضرت صلی الله علیه و
سلم قایم آن مقام نباشد و از جمله غابطین باشند نه مغبوط اولین و آخرین بر این تقدیر
مشارکت آنحضرت صلی الله علیه وسلم در این صفت ممکن نیست و همچنان اگر آن صد هزار
کس در هر یک لحظه آفریده شوند نایل درجة لا ینبغی الا لعبد من عباد الله ولا ینالها
الا رجل واحد نتوانند شد و اگر یکی از آنان نایل آن درجه باشد آنحضرت صلی الله
علیه وسلم نایل آن درجه نتواند بود و بر این تقدیر هم مشارکت یک کس هم با آنحضرت
صلی الله علیه وسلم در نیل آن درجه ممکن نتواند بود چه جای مشارکت صد هزار کسان
که در هر یک لحظه آفریده شوند با آنحضرت صلی الله علیه وسلم در نیل آن درجه ممکن نتواند
بود چه جای مشارکت صد هزار کسان که در هر یک لحظه آفریده شوند با آنحضرت صلی
الله علیه وسلم در نیل آن درجه و همچنان سوای یک کس دیگری صاحب شفاعت کبری نتواند
شد شفاعت کبری صلوح اشتراک بین اثنین ندارد هر یکی از آن صد هزار کس
که در هر یک لحظه آفریده شوند صاحب شفاعت کبری و سید الناس یوم القیمه و
صاحب لوای که جمیع من عداه یعنی آدم فمن سواه تحت آن لوا باشند و اکرم الاولین
والآخرین علی الله و رحمة للعالمین قاطبة و مبعوث الی الخلق کافة نتواند شد و اینهمه
مقدمات بشرح و بسط تمام سابق از این مکرر مبین و مبرهن شده نظر بر شدت
غباوت این قایل حاجت اعاده آن افتاد پس معنی کلام حضرت شرف الدین احمد

ابن یحیی منیری قدس سره این است که اگر او سبحانه خواهد صد هزاران محمد آنحضرت
صلی الله علیه وسلم در قرب دنی وذیل مقام قاب قوسین بیافریند که این وصف
صالح اشتراک این کثیرین است در جلال او سبحانه ذره زیادت نگردد واین
کلام صادق است چه آفریدن صد هزار کسان که مانند آنحضرت صلی الله علیه وسلم
در ذیل مقام قاب قوسین باشند موجب زیادت ذره در جلال الهی نمیتواند
بود حضرت موصوف قدس سره بقوله وهر نفسی از انفاس ایشان را مقام قاب
قوسین دهد بوجه تشبیه که از قول او همچو محمد مفهوم می شد تصریح فرمود که مشارکت در این
صفت بسبب صلوح اشتراک ممکن است وذکر آن صفات که صلوح
اشتراک ندارند که درمیان نآورد که مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم
دران صفات امکان ندانست واز جهت این نکته حضرت موصوف قدس سره

نفرمود که اگر خواهد در هر لحظه صد هزاران چون محمد صلی الله علیه وسلم بیافریند وهر نفسی از
انفاس ایشان را خاتم النبیین گرداند یا اول النبیین خلقاً گرداند الی غیر ذلک
من الصفات التی لاتحتمل الاشتراک واگر مقصود حضرت موصوف بیان امکان
مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع صفات کمال خواه صالح اشتراک
باشند یا نه می بود افزودن قول او وهر نفسی از انفاس ایشان را مقام قاب
قوسین دهد ضرورت نداشت بلکه بایستی گفت که صد هزاران چون محمد در جمیع صفات
کمال بیافریند وجه تخصیص مقام قاب قوسین بذکر وجهی نداشت وجه تخصیص آن
بذکر همین است که دیگر صفات کمالیه مختصه آنحضرت صلی الله علیه وسلم صالح اشتراک
نبوده اند این صفت مختصه صالح اشتراک است ومشارکان آنحضرت صلی الله
علیه وسلم در این صفت ممکن اند ذکر این صفت فرموده دیگر صفات مختصه غیر صالحه
الاشتراک را ذکر نتوانست کرد از اینجا معلوم شد که این بلید جاهل کلام حضرت موصوف

نتوانست فهمید انکاشتن او این کلام را موید کلام شیخ نجدی ناشی از جهل ناقهمی اوست
بمعنهٔ اکلیه قول حضرت موصوف اگر خواهد در هر لحظه صد هزار چون محمد صلی الله علیه وسلم
بیآفریند و هر نفسی از انفاس ایشان را مقام قاب قوسین دهد در جلال او ذره
زیادت نگردد و قضیهٔ شرطیه صادقه است و برای صدق قضیهٔ شرطیه امکان مقدم
و امکان تالی آن ضرور نیست صدق این شرطیه مستلزم امکان مقدم و تالی
آن نیست قال الله سبحانه لو اردنا ان نتخذ لهوا لاتخذناه من لدنا ان کنا
فاعلین و قال سبحانه لو کان فیهما آلهة الا الله لفسدتا بالجمله استدلال بصدق
شرطیه بر امکان مقدم یا تالی آن سفاهت دیگر است این بود جواب اجمالی
هذیان این نجدی منحوس حالیا نظر تفصیلی در هذیانات بیهوده او باید نمود و پرده
از روی زشت عوار و عواری این احور باید کشود قول او در این کلام حق و حقیقت
نظام غور تمام می باید تا دریافت شود که امتناع ذاتی نظیر حضرت خاتم النبیین صلی
الله علیه وسلم ثابت میگردد یا امکان ذاتی نظیر بلکه هزاران ولکوک و بیشمار این
تلبیس عجیب است در قول حضرت شیخ شرف الدین احمد منیری قدس سره وصف
خاتم النبیین مذکور نیست مشارک آن حضرت صلی الله علیه وسلم در این وصف که
صالح اشتراک نیست ممتنع بالذات است حضرت ممدوح ذکر مشارک آنحضرت
صلی الله علیه وسلم بذکر نام مبارک در وصف نیل مقام قوسین فرموده اند این قلیل
لباس که شاگرد و شایسته وسواس خناس است بجای نام مبارک وصف خاتم
النبیین مذکور نمود تا در اوهام جهله و عوام انداز دکه امکان مشارک آنحضرت
صلی الله علیه وسلم در وصف خاتم النبیین از کلام حضرت موصوف مستنبط
میشود حال آنکه در کلام حضرت موصوف از این وصف اثری نیست حضرت
موصوف بر ذکر مقام قاب قوسین که صالح اشتراک است اکتفا فرموده اند

وبا فهمه از کلام حضرت موصوف امکان ذاتی مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم
در نیل مقام قاب قوسین هم ثابت نمی شود چه صدق شرطیه مستلزم امکان مقدم
و امکان تالی نیست مثلا اگر کسی گوید که اگر امور غیر متناهیه مرتبه مجتمعه موجود بالفعل
شوند ذره در جلال الهی زیادت نگردد این قضیه شرطیه صادق است و از صدق
آن امکان وجود امور غیر متناهیه مرتبه مجتمعه بالفعل که باتفاق متکلمین و حکما ممتنع
ذاتی است و امکان زیادت جلال الهی ثابت نمی شود فهمیدن امکان مساوی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم ازین کلام باقتضای غایت حماقت و نافهمی است و قول
او و عبارت منقوله المکتوب صدق اسلوب الی قوله و دران حدیث قدسی دفع
دیگر الحادات این ملحدان نیز موجود است ناشی است از غایت جهل و نادانی
و شدت تلبیس و بی ایمانی آن حدیث قدسی این است یا عبادی لو ان اولکم و آخرکم
و انسکم و جنکم کانوا علی اتقی قلب رجل ما زاد ذلک فی ملکی شیئا یا عبادی لو ان اولکم
و آخرکم و انسکم و جنکم کانوا علی افجر قلب رجل ما نقص ذلک فی ملکی شیئا و کلمه لو در لسان
عرب برای امتناع علیها موضوع است قال سبحانه لو کان فیهما آلهة الا الله لفسدتا
فهمیدن امکان مقدم شرطیه که در حدیث قدسی حدیث قدسی مبنی است بر جهل از معنی او و جهل
ازینکه صدق شرطیه تقدیریه مستلزم امکان مقدم و امکان تالی آن نیست
و تفصیل نافهمیهای این قایل و شیخ نجدی و کشف جهالات این جاهلان بجاییکه
این قایل این حدیث قدسی را نقل خواهد کرد خواهد آمد انشاء الله تعالی و قول او و این
مکاتیب حقایق اسالیب الی قوله پس گویا اجماع سکوتی از هر دو طایفه بران واقع
گشت بر نافهمی قایل مبنی و از فرط حماقتش منبی است چه از قول حضرت صاحب مکتوب
قدس سره امکان مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع اوصاف کمال متوهم
نمی شود بلکه از بودن آن قول قضیه شرطیه امکان مشابه آنحضرت صلی الله علیه وسلم

درذیل مقام قاب قوسین ہم مستنبط نیست چہ صدق قضیہ شرطیہ مستلزم
امکان مقدم و تالی آن نیست کما سبق و صدق شرطیہ مذکور محل کلام نیست اولیائے
کرام و علمائے عظام چرا بران کلام میکردند و از اجماع بر صدق شرطیہ مذکورہ مکتوب
فہم امکان مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در اوصاف کمال ناشی از حماقت و
بلادت است از اجماع بر صدق این شرطیہ کار شیخ نجدی و اتباعش بر نمی آید وچون
ہمہ امت از مجتہدین و مقلدین و صوفیہ کرام اہل بدع و اہوا اجماع دارند برانکہ
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم موصوف اند بآن صفات کمالیہ کہ صالح اشتراک
بین اثنین نتوانند شد و انکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم افضل ماسوی اللہ و
افضل ممکنات اند آن اجماع مستلزم اجماع قطعی است بر امتناع ذاتی مساوی
و مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در ہمہ اوصاف کمالیہ کما سبق مرا را شیخ نجدی
و این خرق خرق اجماع قطعی نمودہ در وعید من شذ شذ فی النار در آمدند و از دائرہ ایمان بر آمدند
و قول او از انجا کہ عدو مبین الی قولہ العیاذ باللہ درست است و مصداق آن حال شیخ
نجدی وخیم المآل و حال این سرگروہ جہال است کہ شیطانی در رگ و پی ذہنہا
در آمدہ ایمان اینہا را بغارت بردہ اینہا را در جملۃ الاخسرین اعمالا الذین ضل سعیہم
فی الحیوٰۃ الدنیا وہم یحسبون انہم یحسنون صنعا داخل کردہ اینہا را مستحق خلود فی النار
گردانید و قول او و عبارت منقولہ مکتوب معرفت اسلوب در معانی متحد و موافق اقوال
عالم ربانی است کہ مورد مطاعن متبعان خطوات شیطانی است مبنی بر جہل دینی ایمانی
است چہ از عبارت منقولہ امکان ذاتی مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع
کمالات بلکہ امکان ذاتی مشابہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در ذیل مقام قاب قوسین
ہم مستنبط نیست و شیخ نجدی کہ سرگروہ شیاطین الانس بودہ است بامکان
وقوعی گروہا مساویان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات مصرح است

کما سیاتی عبارت مکتوب را متحد و موافق باقوال سراپا اضلال و ضلال او و تن و هم
المآل دانستن نهایت جهل و ضلال است و قول او پس باندیشه اینکه ای قوم بخواهی الدین
النصیحة دلیل نهایت سفاهت اوست ذکر شیخ نجدی که شیطانی ضال و مضل بود
در اثنای ذکر حضرت شیخ شرف الدین احمد ابن یحیی منیری از قبیل ذکر احد الضدین
مع ذکر الضد الآخر است شیخ نجدی جاهلی بود که معنی الفاظ هم درست نمیدانست اعمال او
که باقتضای جهل و سفه اقتدای ائمه مجتهدین گذاشته برای کج خود که از جهت لا علمی
او از مسائل کلامیه و اصول فقه و مسائل فقهیه و فنون عربیت که ازین جهت ترجمه آیات
قرآنی و احادیث نبوی و اثر گو نمی کرد و الخود محدث و مفسر بودن خود جمله عوام را بدام
تزویری آورد رو به راستی نداشت عمل میکرد محض لغو و لاطائل بود نه تطوعات را لغوی انگاشت
و صلوات فرائض او از جهت اعمال کثیره که در نماز می کرد همه فاسد بوده اند و معهذا
او نجدی بی ایمان بود و برای مقبولیت اعمال ایمان شرط است او بارتکاب استخفاف
بشان حضرت افضل الممکنات علیه افضل الصلوات و اهانت ائمه مجتهدین و حضرات
صوفیه طوق لعنت در گردن و خار ارتداد در دامن داشت لطمع جاه عباد الله را
گمراه و دین خلقی را تباه کرده میخواست که همچو اسماعیل صفوی که بذریعه اشاعت
رفض بر ایران زمین تسلط یافت باشاعت نجدیت در نواحی افغانستان و پنجاب
استیلا یابد **قال الاستاد** چون این قائل را که رای ازین و فهم سلامت قرین یعنی نظر ظاهر
بین و عقل خطا آگین او متوجه دقیقه رسی و باریک بینی بلکه محوز حق جوئی و صواب گزین نیست چند
وساوس در گرفته و در تشخص فهم او تا رگ و پی فرو رفته اند مداوه و علاج و اصلاح مزاج او ضرور
افتاد **قال الفراش الاطیش من الفراش** چون این کلمات لا یعنی بمطالب علمی
تعلق نمیداشت و بیمعنی است در جوابش بیک بیت اکتفا رفت ؎ اتجو عالماً بر اتقیاء
و عند الله فی ذلک انتقام ؎ **اقول** ذکر این کلمات برای تنبیه بر جهالت و ضلالات غباوت

م این خیال خام درین سودائے ناتمام اورا در انجام اوراسماع عزام رسانید، اعاذنا الله من سوء الختام بحرمة حبیبه وآله الکرام...

وغوایت شیخ نجدی کہ عالمی در فریب اغوائش عالمی بعید یل در دام اغواء وتضلیل او
درآمده واز دائرهٔ ایمان برآمده ضرور بود این فرومایه فروپایه باقتضای درایت
دینی کہ شاید آنچہ از زبان او نباشد خوانده بر سر خود بلا آورد ودستا دعلامه چون
این بیت شنید بجوابش قصیده ثلثاء غرا کہ مشتمل است بر مسائل ودلائل وحسال
وفہم شیخ نجدی واین قائل بدیہہ نظم فرمود وبجواب این بیت بیت خاص انشا نمود
ے اتمدح جاہلا اشقیا ؞ تندار کہ من اللہ انتقام ؞ اگرچہ ایشان مجاد ونجود وآن
نجدی بنکو وآن مایہ فہم وآن قدر استعداد علمی ندارد کہ بر دقایق حقایق وصنائع
وبدائع کہ در ابیات قصیده وودائع اند وقوف یابد مگر تنشیط خواطر ناظرین کہ
از عربیت ودیگر فنون بہره یافتہ اند آن قصیده تمام وکمال درین مقام ثبت کرده
شده وہی ہذه۔

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

کلامی فحشا العادی کلام	نوافذ ماله منها التیام
جوارح قطعت منها قلوب	لاعادی لاجوارحہم وہام
کلامی حاسم للریب قطعا	بہ الوتین منزاب الحسام

جمع جارح خستہ کنندہ ۱۲

براهيني قضاياها قواض — قلامي في اصابتها سهام

تزيد قلوب نجدين نجدا — وتنكي فوق ما ينكي الحسام

فكم سيف له ثلم ونبو — وما للحق نبو وانثلام

وقمت لجاحدين اشد وقم — كان لوقمهم قط وقام

ينلجني لاجل نجود حق — بما نلجت تنجز في طغام

جهول يدعي علما وتبدو — عليه من جهالته علام

يضادني كما ضاد الرشاد — المبين الغي والنور الظلام

اصم اصمه وقر ووقر ... فذان على صماخيه صمام

وخيم خيمه خيم شتيم ... وشيمته الوشيمة والشتام

لئيم ماله في اللوم كلئيم ... وليس له اذا ما ليم لام

زنيم ليس داهية ولكنه ... فى الدهى داهية من نام

نشى غلا بخمر لا بخمر ... واسكره السخيمة لا سخام

نفى الحمق التحلم عنه قدما ... ولم يسلبه حمق اى مدام

ولم يعقل مدام عقله بل ... حماقته له خلق مدام

أتنشد يا كهام على بيتا ‎ ‎ ‎ ‎ أفادكه مشايخك الكهام

أتمدح جاهلا شرا شقيا ‎ ‎ ‎ ‎ تداركه من الله انتقام

وانكر جاهدا غيا وجهلا ‎ ‎ ‎ ‎ شفاعة من يلوذ به الانام

وحرم ان نؤم بشد رحل ‎ ‎ ‎ ‎ مزارا دونه البيت الحرام

وجوز ان يقول الله كذبا ‎ ‎ ‎ ‎ وقول الكذب منقصة وذام

وتجويز انتقاص الله كفر ‎ ‎ ‎ ‎ وكان له بذا الكفر التزام

وقد جوزت يا مقبوح وصفا ‎ ‎ ‎ ‎ الاله بكل منقصة تذام

فیمکن فی اعتقادک ان یکون | لا له بحیث یقعد او یقام

ویقترف الفواحش والخطایا | ویرتکب المظالم و یضام

وینقص شانه شین و وهن | ویغفله وینسیه المنام

ویقبل کلما قبل البرایا | کان ینتابه سام وسام

ویلحقه التجسم والتجزی | وذلک کله کفر جسام

تجوز یا عدیم طرو عدم | علی حی له حق الدوام

وذاک وبال اخذ غوا ماما | فبؤت به کما باء الامام

غوی فاختار کفر الجحد دینا — فدان له من الحمقی فئام

کسحاب گاو نر یا دو گاو قلبه
و آن سقرون بهدیر ۱۲

وسوق نفاقه نفقت فباعوا — الهدی خسر او بائعه طغام

دیجکاره و فرومایه از مرغان ۱۲

وشائعه الی ارض وخام — وخام سفلة نکصو فخاموا

وسمی الجهد فی الطغوی جهادا — فصار الیه من جم جمام

بذا الکید اقتنی مالا کثیرا — فکان له بذا الکید اغتنام

اری عطشی سوابا من بعید — فخفوا حوله هیما وحاموا

اضاع العمر فی عوم ونوم — ولم یک منه بالعلم اهتمام

فلم يحصل له صرف ونحو ولا علم الاصول ولا الكلام

وكان له مع الجهل اجتهاد وانكار لما اجتهد الامام

وقد ابدى لاثار ورأى معاني غير ما ذكر الامام

وكان بحيث يجهل وضع لفظ فصير ما لمعناه اكتتام

فلم يحصل بمعنى اول او بمعنى الختم قط له اعتلام

على قلب تختم عن ختام النبوة فاعتدى وعدا ختام

فجوز ان يكون نظائر في الكمال لمن له الفضل العظام

لمن هو اول الانام خلقا — ومن هو للنبیین اختتام

فهل قبل ابتدائهم ابتداء — وهل بعد اختتامهم اختتام

محمد ن الشفیع لکل اثم — یعاقبه العقوبة والاثام

ملاذ مفزع هو مفزع — لکرب اذ هال فزاع عظام

و ترسانیدن و آگاه گردانیدن و بیم کردن

حباه الله اوصافا بتاتا — یکون لها اشتراک و انقسام

رسالته التی عمت وتمت — کمال للرسول به انصرام

به تم المکارم والمعانی — وهل بعد التمام لها تمام

قسیم لا یجوز له قسیم	به تم المحاسن وانقسام
الیس مقامه المحمود اعلی	مقام لا یقاس به مقام
یظن الواجب النجدی ان	السفار لزورة زهر حرام
یظن نداءه للمهج شرکا	وان رجا شفاعته اجترام
بودمع الانبیاء له غرام	اشد جزاه لجرّ غرام
بفتنته بدا فی الناس بغی	وبین المسلمین فشا اختصام
بلا جمهور جهال غرور	با وهام بها وهموا وهاموا

فاغدر غدرة فی الناس غصا — وان اودی به موت زؤام

وخلف خلفه فیهم خلافا — تعذر منه بینهم الوئام

حمی حنفیة حنفاء دینا — قویما هم بامر الدین قاموا

فرد واردة بعدی ردا — ارد بکل برهان اقاموا

اقام فقوم القیام قوما — علی دین قویم فاستقاموا

اتقدر یا جهول الدین قصا — علی التقدیر فی حجج تقام

حشمت بشیخک النجدی حتی — لغوث لغاو لیس لک احتشام

اذا ما المرء لم يومن بصدق ‏ ‏ فلا يجدی الصلوة ولا الصيام

تنقص من تنقصه ارتداد ‏ ‏ مبوأ من يقارفه اثام

تخاصم فی حبيب الله قفوا ‏ ‏ لشيخك جهّل لك الخصام

اخالف انت بعد الشيخ خلف ‏ ‏ فبعد بك اتتك خلف وخام

وانك واحد من سيئات ‏ ‏ جناها شيخك لا التقی الكرام

فانت عم كقائدك العمی عن ‏ ‏ سنا شمس ظلتها الغمام

الومك ناصحا يا كلف فاخسأ ‏ ‏ بما تلغو نباح لا كلام

فؤادك كالصخور اصم صلد ❊ فلم يجذبك نصح او ملام

ولا يغريك هجوى ان هجوى ❊ فخار فاخرك مستدام

فانت اخس من هجوى فلما ❊ هجونك حق منه لك الوآم

الا اغضض يا غضيض الطرف وانظر ❊ متون جمد دك النبل الهمام

لعاك الهنا انلم تجاوب ❊ اذا ما هذ سمعك ذا النظام

فديت محمد اخير البرايا ❊ عليه صلوة ربى والسلام

قال الاستاذ وپس بايد دانست كه اين قائل سه وسوسه موسومه بسنة الاول براى اثبات امكان شخص كه برابر انحضرت صلى الله عليه وسلم در كمالات باشد در بعض رسائل آورده است قال المرتد المتقلب بل الكلب الكلب

اقول امکان شخص مذکور بوجوه کثیره مذکوره سابق ثابت گشت وانچه این ملحد بیدین بنیابت شیطان لعین در نفی عموم وشمول قدرت رب العالمین یعنی در امتناع ذاتی مساوی که ممکن التساوی بالیقین ست دو وجه که موجب سواد الوجه ست ذکر نموده تشنیب یافته جرح وقدح از بیخ برکنده شد که بعد ازان اگر از الحاد وفساد اعتقاد ثابت نگردد ونار برعار اختیار نماید بجز خسران دارین وحرمان کونین نصیبش نخواهد بود اقول این مرتد بی ایمان واین بدکیش نامسلمان هیچیک وجه امکان مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم ثابت نکرده بلکه چند احتمال باطل از باطن خبث مواطن خود برآورده باقتضای جهالت وضلالت ابدای آن احتمالات را استدلال بر امکان مساوی مذکور انگاشته دست از دین وایمان برداشته نائب منات رئیس الشیاطین وازجهت ارتداد مردود باسفل السافلین گشت باوجوه ارتداد وضلالت وغوایت وجهالت او سابق ازین تفصیلاً بیان کرده ایم حالا باز اجمالا بران تنبیه میکنم باشد که این مرتد از ارتداد باز آید این قائل اولا معنی وصف خاتم النبیین تحریف نموده احتمال بودن دوکس که در یکزمان نبی باشند خاتم النبیین برآورده از ایمان واسلام برآمد وباوجود اعتراف بانکه لام در النبیین برای استغراق است ندانست که خاتم النبیین همه نبی است که نبوت او از نبوت سائر انبیا متاخر باشد پس اگر فرض کرده شود که دوکس در یکزمان نبی باشند وبعد آن زمان نبوت منقطع شود هیچکی ازان هر دوکس خاتم النبیین نمی تواند شد چه نبوت هیچکی ازان هر دو نبی مفروض بعد نبوت جمیع من عداه من الانبیا نیست بلکه نبوت هر یکی ازان هر دو مفروض از نبوت بعض من عداه متاخر نیست این تجویز که این قائل برآورده این قائل را از ایمان برآورده واین تجویز را وجه اثبات امکان مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات انگاشتن از غایت غوایت وغباوت ناشی ست این قائل که بودن دو نبی که در یکزمان باشند وبعد آن هر دو نبوت منقطع شود وخاتم النبیین تجویز میکند اگر دیده ودانسته معنی خاتم النبیین برای تلبیس تحریف میکند کافر ومعاند ست واگر باقتضای جهل معنی آن فهمیده نه

کافر جاہل است و جہل در کفر عذر نمی تواند شد و براین تقدیر ظاہر است کہ این قائل بہ بودن
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم النبیین ایمان ندارد کہ تصدیق بعقد بی دانستن بی حصول ممکن
نیست ثانیا این قائل می گوید کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از عموم النبیین در خاتم النبیین
مستثنی است و ظاہر است کہ کسیکہ از عموم النبیین مستثنی و خارج است خاتم النبیین
نتواند شد این قول او نفی صفت خاتم النبیین از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم منتفی شد و آن کفر
است این کفر را وجہ اثبات امکان مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دانستن علاوہ برآن است
چہ آن مساوی بر تقدیر وجودش اگر در عموم النبیین داخل باشد بدانست این قائل خاتم النبیین
نتواند شد زیرا کہ بدانست این قائل موصوف بخاتم النبیین از عموم النبیین مستثنی است
پس مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نتواند شد زیرا کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم خاتم النبیین اند و اگر در عموم النبیین داخل نباشد خاتم النبیین نتواند شد چہ کسیکہ در
عموم النبیین نیست خاتم النبیین نمی تواند شد پس تجویز امکان مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم در وصف خاتم النبیین حسب قول این قائل مستلزم قول بودن کسیکہ از نبیین نیست
خاتم النبیین است و این قول کفر و سفسطائیت است پس بہر حیث کفر و سفسطائیت بر این
قائل لازم است و جہل در کفر عذر نمی تواند شد باز این قائل معترف شدہ بانکہ شیخ نجدی
تصریح نکردہ کہ مساوی در جمیع کمالات ممکن و مقدور است این خود اعتراف است بعدم
امکان مساوی فی جمیع الکمالات این را وجہ اثبات امکان مساوی فی جمیع الکمالات
انگاشتن چہ مرتبہ حماقت است ازان بعد این قائل بنای این احتمال نمود کہ وصف خاتم
النبیین در مساوی مفروض یافتہ نشود مگر در وصفی دیگر معادل و موازن بوصف خاتم
النبیین موجود باشد اگر او ادعای این احتمال را وجہ اثبات امکان مساوی آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم می انگارد باید کہ اول این معنی ثابت کند کہ فلان وصف معادل و ہمپایہ
وصف خاتم النبیین است بعد ازان ثابت کند کہ آن وصف در آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم

نموده است بعد از ان امکان بودن آن وصف در دیگری ثابت کند انگاه این را وجه
اثبات امکان مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم توانست شمرد این احتمال را بی اثبات
امور مذکوره وجه اثبات امکان مساوی دانستن جهل مرکب است ناشی است از جهل
بسیط آنکه مدعی و مثبت را ابدای احتمال بکار نمی آید ابدای احتمال وظیفهٔ مانع است ما این
احتمال را بوجوه عدیده فیما سبق باطل کرده ایم ابدای این احتمال را هم مساغی نیست چون منصب
ختم نبوت و رسالت اعلی کمالات خلق است هیچیک کمال از کمالات خلق مساوی یا اعلی
از منصب ختم رسالت و نبوت نیست ابدای این احتمال از راه تنقیص شان آن منصب اعلی
است و از راه تنقیص شان آن کفر است وانچه این قایل در اثنای ذکر این احتمال از تنظیر
خاتم المرسلین صلی الله علیه وسلم و مساوی مفروض خودش بزید و عمرو و غراب و براذین و تنظیر
وصف خاتم النبیین و وصف مفروض معادل آن به تیر اندازی و بندقه اندازی و منافع غراب
و براذین بر زبان الحاد ترجمان خود آورده کفر بالائی کفر است فهو زیادة خبال علی خبال و اقتراف
وبال علی وبال و بیانش ابدای این احتمال سراپا ضلال و اضلال این فخیم المآل گفته است که محتمل
است که مراد مساوی و برابری در شرف و عزت باشد گو وجوه و اسباب آن در متساویین
مختلف باشد مآل این قول او ابدای همان احتمال است و اثبات امکان مساوی آنحضرت
صلی الله علیه وسلم در شرف و عزت بدینسان که وجه و سبب شرف و عزت آنحضرت صلی الله
علیه وسلم منصب ختم نبوت و رسالت باشد و وجه و سبب شرف و عزت مساوی مفروض
او وصف دیگر معادل وصف خاتم النبیین باشد بی اثبات آنکه فلان وصف در سببیت
شرف و عزت معادل وصف خاتم النبیین است و بدون اثبات آنکه آن وصف در
آنحضرت صلی الله علیه وسلم موجود نیست و بدون اثبات امکان وجود آن وصف در دیگری
متمشی نیست این قایل نه آن وصف را که سبب مساوات موصوف آن در شرف و عزت با موصوف
خاتم النبیین باشد نشان داد و نه اثبات بودنش سبب انچنان شرف و عزت که وصف

خاتم النبیین سبب آن است نمود و نه امکان وجود آن وصف در دیگری ثابت کرد و نه موجود
نبودن آن وصف در آن حضرت صلی الله علیه وسلم اثبات رسانید صرف ابدای این احتمال
باطل را استدلال اثبات امکان مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم انگاشت و باقتضای
جهل ندانست که بذمه مستدل باثبات مقدمات لازم است ابدای احتمال برای مستدل کافی
نیست و معهذا البطلان این احتمال از اجلی بدیهیات است چه او سبحانه بفضل عظیم خود آن
حضرت را صلی الله علیه وسلم بآن شرف و عزت اختصاص بخشیده که وجوه و اسباب آن صلوح
اشتراک بین اثنین ندارد و تجویز آن وجوه و اسباب در دیگری بی نفی آن از آنحضرت صلی
الله علیه وسلم ممکن نیست لکونه صلی الله علیه وسلم اول النبیین خلقا و آخرهم بعثا و ملجاء الاولین
والآخرین واکرم الاولین والآخرین علی الله وغیر ذلک من الصفات که تفصیل آن بالا مذکور
شده است و این قائل بعد از ابدای این احتمال بیان نمود که معتبر در تفاضل و تساوی
تفاضل و تساوی در کثرت ثواب و قرب رب الارباب است و نظر وسعت قدرت کامله ممکن
و معقود واقعی است که هر مفضول را که در کمالات دیگر سوای کثرت ثواب مفضول است مساوی
بلکه افضل از افضل گرداند و جمله مومنین در این معنی ممکن التساوی اند ما سابق این قول او را بوجوه
عدیده باطل کرده ایم و بیان کرده ایم که این قول بوجوه عدیده مستلزم کفر او است حاجت
اعاده آن نیست این است حال وجوه کثیره که این قائل در قول خود امکان شخص مذکور بوجوه
کثیره مذکور سابق ثابت گشت ذکر آن می نماید آن خرافات را وجوه اثبات امکان مساوی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات انگاشتن از اقصی غایات جهل مرکب است این
قائل از ذکر آن خرافات جز اتلاف ایمان خود در برباد داد و تمهید آن باقتضای نجدیت و نجاوت
موروثه خود تمهید جای در جهنم و بئس المهاد و بنیاد و نهاد سودی بر نداشت خسر الدنیا والآخرة
ذلک هو الخسران المبین و قول او و انچه از آن محمد بعدین الی آخره دلالت دارد که این جاهل
احمق وادهی تا ارذل عمر معنی نفی عموم و شمول قدرت الهی نفهمیده و معنی عموم و شمول قدرت الهی

نزد محققین این است که همه ممکنات ذاتیه تحت قدرت الٰهی اند و مقدوریت و امکان باهم
متساوق اند و نزد عامهٔ متکلمین این است که هر ممکن ذاتی که مستند الی الواجب تعالیٰ بالایجاب
نباشد تحت قدرت او سبحانه داخل است و واجب بالذات و ممتنع بالذات تحت قدرت
داخل نیست والا واجب بالذات واجب بالذات و ممتنع بالذات ممتنع بالذات نباشد
و همچنان نزد عامهٔ متکلمین آنچه واجب بالغیر بالایجاب و ممتنع بالغیر بالایجاب است تحت
قدرت الٰهی داخل نیست و این قائل جاهل در اقوال سابقهٔ خود باین اعتراف دارد گو در
اوائل خرافات خود گفته است که در این کلیه که هرچه ممتنع بالذات است تحت قدرت الٰهی
داخل نیست کلام است و بعد از آن بر این حماقت و جهالت خود متنبه شده از آن رجوع
نمود و پس اثبات امتناع ذاتی مصداق که دراین مفهوم نفی عموم و شمول قدرت الٰهی نیست
والا همه متکلمین بلکه همه مسلمین که مصادیق اکثر مفهومات را ممتنع میدانند نافی عموم و شمول قدرت
الٰهی باشند مثلاً همه متکلمین بامتناع ذاتی وجود و فعلیت امور غیر متناهیه قائل اند و آنرا بدلائل
ثابت میکنند پس بحسب مقتضای قول این قائل لازم است که همه متکلمین نافی عموم و شمول قدرت
الٰهی باشند و هر کس که بامتناع ذاتی مصداق معنوی از مفهومات قائل باشد نافی عموم و شمول قدرت
الٰهی باشد مصادیق مفهومات نامتناهی الحد همچو مصداق اسود و لا اسود و ابیض و لا ابیض و کاتب
و لا کاتب بالجمله مصادیق مفهومات متناقضه لامتناهی الحد ممتنعات ذاتی اند تحت قدرت الٰهی
داخل اند همچنان مصداق مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات که بوجوه عدیده بودن
آن مصداق مساوی و لا مساوی در بودن وجود آن مستلزم عدم آن مبرهن و مبین شده است
ممتنع ذاتی است و تحت قدرت الٰهی داخل نیست از داخل نبودن آن که ممتنع ذاتی است
نفی عموم و شمول قدرت الٰهی لازم نمی آید اگر پلیدی نافهم آنرا ممکن ذاتی داند و باز بعدم دخول آن
تحت قدرت الٰهی قائل باشد البته او را نفی عموم قدرت الٰهی لازم خواهد آمد الا قول بودن آن
ممکن بی غایت و بلادت و نافهمی متصور نیست مقام استعجاب این است که مصادیق مفهومات

غیر متناهیه الی حد که مصادیق مفهومات متناقضه اند نزد این جهلهٔ ممتنعات ذاتیه از تحت قدرت
الٰهی داخل نیستند داخل بودن مصداق مساوی ولامساوی که از ان جمله است تحت قدرت
الٰهیه چرا جگر این جهله را می شگافد و چرا خار در چشمان ونشتر در رگ جانهای ایشان می شکند
عدم دخول مصادیق آن مفهومات لامتناهیه تحت قدرت الٰهی قادح عموم وشمول قدرت
الٰهی نشد عدم دخول مصداق مساوی ولامساوی تحت قدرت الٰهی چسان قادح عموم
وشمول آن تواند شد پس متحقق شد که اثبات امتناع ذاتی مصداق اجتماع النقیضین یا آنچه
وجود آن مستلزم عدم آن است مستلزم نفی عموم وشمول قدرت الٰهی نیست آری این قائل
در شناعت نفی شمول وعموم قدرت الٰهی ممکنات غیر متناهیه را گرفتار است چه این قائل اعتقاد
دارد که اتصاف او سبحانه وتعالی عما یقول الظالمون بجمیع نقایص وقبائح وفواحش که لامتناهی
الی حد است ممکن است وسلب آن همه معلول ذات او سبحانه بالایجاب است پس این سلوب
غیر متناهیه ممکن اند وتحت قدرت الٰهیه داخل نیستند واین شناعت بر متکلمین قائلین بزیادت
صفات کمالیه بر ذات حقه لازم نیست زیرا که ایشان بامکان اتصاف او سبحانه بنقایص
وقبائح وفواحش قائل نیستند آنچه بر ایشان لازم است که صفات کمالیه که ممکن اند مستند
الیه سبحانه بالایجاب اند وتحت قدرت داخل نیستند وچون سلوب اتصاف او سبحانه
بهر یک از نقائص وقبائح وفواحش در اعتقاد این قائل ممکن بالذات ومعلول او سبحانه بالایجاب
است لازم است که در اعتقاد او ثبوت آن همه نقایص وقبائح وفواحش غیر متناهیه در مرتبه
نفس ذات حقه واجب بالذات باشد زیرا که مرتبه نفس ذات حقه که متقدم بر این سلوب معلوله
است از مرتبه نفس الامریه است پس هرگاه که سوالب بسیطه یعنی سلب هر یکی از نقائص وقبائح
وفواحش در اعتقاد این قائل در مرتبه نفس ذات حقه صادق نیستند ضرورة تأخر المعلول عن
العلة الموجبة بر این قائل اعتقاد صدق همه موجبات که نقائص آن سوالب اند در مرتبه ذات
حقه لازم است ضرورة استحالة ارتفاع النقیضین فی مرتبة من المراتب النفس الامریة اعتقاد

صدق آن موجبات غیر متناهیه در مرتبه ذات حقه که بر این قائل حسب اعتقاد او لازم است بوجوه
غیر متناهیه کفر است چه اعتقاد صدق هر یکی از آن موجبات غیر متناهیه کفر مستقل است و معهذا الکفری که
اغلظ انحای کفر است بر این قائل لازم است و آن این است که چون در اعتقاد این قائل
سلوب نقائص و قبائح و فواحش غیر متناهیه از ذات حقه مقدسه ممکنات معلوله ذات حقه اند
و از ذات حقه متاخر اند اعتقاد ثبوت هر یکی از آن نقایص و قبائح و فواحش بذات حقه مقدسه
در مرتبه نفس ذات حقه مقدسه بر او لازم است ضرورة استحالة ارتفاع النقیضین پس
هر یکی از آن نقائص و قبائح و فواحش که اعتقاد ثبوت هر یکی از آنها بذات حقه در مرتبه نفس
ذات حقه بر این قائل لازم است ممکن بالذات خواهند شد چه ثبوت ممکن بالذات بذات حقه
واجبه در مرتبه نفس ذات حقه واجبه که متقدم بر جمیع ممکنات ذاتیه است متصور نیست پس
لامحاله هر یکی از آن نقایص و قبائح و فواحش لازم است که در اعتقاد او واجب بالذات باشد
پس همه نقایص و قبائح و فواحش غیر متناهیه که بر این قائل حسب اعتقادش اعتقاد بودن
آنها واجب بالذات لازم است یا باهم متغایر و مغایر ذات حقه مقدسه باشند پس بر این
قائل قول بوجود واجبات ذاتیه غیر متناهیه لازم است و این اشد انحای اشراک است
یا باهم متغایر و مغایر ذات حقه مقدسه نباشند بلکه عین ذات حقه مقدسه باشند پس
بر او اعتقاد اتحاد ذات حقه واجبه بنقایص و قبائح و فواحش بالذات و اتحاد نقائص و قبائح
و فواحش از متقولات متباینه اند باهم لازم است و این اشد انحای کفر و سوفسطائیت است
و چون این قائل سابق از این گفته است که چون صفت علم و قدرت ممکن بالذات است وجود
و عدم هر آن هر دو ممکن خواهد بود و هو ظاهر و چون وجود هر دو لذات حضرت الموصوف جل شانه
واجب گشت عدم هر دو از حضرت موصوف تعالی شانه ممتنع خواهد بود و عدم هر دو صفت
مذکوره از ذات مقدس که از شان او علم و قدرت است بعینها جهل و عجز است کما هو الظاهر
فثبت انهما ممتنعین لذات حضرت الموصوف تعالی شانه و کون الاتصاف بهما کذلک

فتبیین ان الاتصاف بالنقایص ممتنع لذات الواجب تعالی مع کونہ فی نفسہ ممکنا بالذات
کما فی الصفات الکمالیہ فوجوب لذات حضرت الموصوف جل شانہ وعز اسمہ مع کونہا ممکنہ بالذات
فی نفسہا انتہی ازین قول او ثابت است کہ او اعتقاد دارد ثبوت جہل وعجز در مرتبہ ذات
حقہ مقدسہ سبحانہ وتعالی عما یقول الظالمون چہ علم وقدرت او از صفات زائدہ است کما ہو
مذہبہ ومذہب عامۃ المتکلمین پس علم وقدرت او سبحانہ از ذات حقہ مقدسہ در اعتقاد او متاخر
است پس علم وقدرت از نفس ذات حقہ مقدسہ مسلوب است و در اعتقاد این قایل سلب
قدرت از ذات حقہ کہ از شان او قدرت است عجز است وسلب علم از ذات حقہ کہ از
شان او علم است جہل است پس بر اعتقاد او ثبوت عجز وجہل در مرتبہ ذات حقہ باو سبحانہ
لازم است پس اعتقاد او ثبوت عجز در مرتبہ ذات حقہ اشنع انحای نفی قدرت از ذات حقہ
مقدسہ او سبحانہ است واین معنی بر عامہ متکلمین لازم نمی آید چہ نزد آنہا فیما بین اتصاف او سبحانہ
بصفات کمالیہ وسلب اتصاف از نقایص وقبایح وفواحش معیت ذاتیہ نیست مصداق
سلب اتصاف او سبحانہ بنقایص وقبایح وفواحش نفس ذات حقہ است ومصداق اتصاف
او سبحانہ بصفات کمالیہ کہ قیام صفات کمالیہ بذات حقہ مقدسہ است از ان متاخر است وعجز
عبارت است از عدم قدرت از ماده مستعده آن وجہل عبارت است از سلب علم از ماده
مستعده آن وذات حقہ مقدسہ از استعداد وقوت منزه است وغیره چون این قایل بامکان
وزیادت صفات کمالیہ بر ذات مقدسہ قائل سلب قدرت وعلم وغیرہما من الصفات الکمالیہ
از نفس ذات مقدسہ حقہ فی مرتبہ نفس الذات الحقہ در اعتقاد او ضروری است واین قائل
فیما سبق گفتہ است کہ عدم علم از حضرت موصوف جل شانہ مستلزم جہل است چہ سلب
بسیط از وجود موضوع مستلزم سلب عدولی است کما لا یخفی علی المنطقی انتہی بعبارتہ
پس چون سلب بسیط قدرت وعلم وغیرہما من الصفات الکمالیہ از ذات حقہ کہ موجود
علی الاطلاق است و در ہیچ مرتبہ معدوم نتواند شد در اعتقاد این قائل صادق است

براو اعتقاد صدق سلب عدولی علم وقدرت ودیگر صفات کمالیہ از ذات حقہ در مرتبہ نفس ذات حقہ کہ براولازم است چہ او خود اعتراف دارد باینکہ سلب بسیط نزد وجود موضوع مستلزم سلب عدولی است و در اعتقاد او جہل عبارت از سلب عدولی علم است وعبارت از سلب عدولی قدرت است وکذا مقابلات سائر الصفات پس براو اعتقاد ثبوت جہل وعجز باو سبحانہ در مرتبہ نفس ذات حقہ مقدسہ لازم است واین اشد انحاء نفی قدرت او سبحانہ است پس مبرہن شد کہ این جاہل عاجز بنابر اقوال او اعتقاد بعجز وجہل او سبحانہ لازم ست واو نفی قدرت او سبحانہ واثبات عجز وجہل مقابلات ہمہ صفات کمالیہ بذات او سبحانہ در مرتبہ ذات حقہ ملحد بیدین ونائب شیطان لعین واز کفرہ مرتدین بالیقین ست ومصیر این صافل بدین بیدین کہ مردود باسفل السافلین ست در صورت استنکاف استنکار از توبہ از ین عار وشنار واختیار زنار بر عار مصداق خسر الدنیا والآخرہ ذلک ہو الخسران المبین ست آن درود جملہ برای اقتناع ذاتی رسالت حضرت رسول الثقلین شفیع الدارین علیہ ازکی صلوات اللہ علی مر الملوین مذکور شدہ برای تسویہ ہر دو صفحہ وجہ این کہ الوجہین در شناعت کافی وبس اند وانچہ این عقید ریش دریش در جرح آن گفتہ اجتراح کفر وا لحاد است وانچہ این مقدوح مفتوح کدح در قدح دران نمود وقدح زناد عناد است کہ بآن قدح آخر کار در درک اسفل نار خواہد افتاد وباین فساد اعتقاد وافساد عقاید عامہ عاد مصیر این نجدی نجاد سوی جہنم است وبئس المہاد وازین مطالب تفصیل فیما سبق مذکور اند لاجرم باسلک بوانہ کار افتاد برای صیانت مومنان از گزندش حاجت تکرار آن

قال الاعجز من الھلباجۃ الخلق الدیا جبۃ المتناہی فی السماجۃ الغیر المتناہی فی اللجاجۃ قولہ یکی از انہا عقلی ست ودو نقلی است کہ ہر یک را ذکر کنیم وآن شبہات را از بیخ بر کنیم اما دلیل عقلی این ست انتہی وبعد

تمام بحث عقلی گذشته واما نقلی قول ذکر لفظ دو نقلی مقابل عقلی کرر دو جا دلیل عقلی است
برانکه هر دو هر دو دلیل نقلی عقلی نیست وحال آنکه هر دو دلیل که نقلی موسوم کرده نیز عقلی
است گو مذکور در حضرت قرآن است حق تعالی بدو مقدمه عقلی که عقل بصحت آنها حاکم است
استدلال بر اثبات قدرت خود فرموده یکی آنکه قادر بر اعلی قادر بر ادنی می باشد دویم
آنکه صانعی که مصنوع خود را بالقصد واختیار هر چون که خواهد صنع تواند کرد او بقصد
واختیار خود ساخت او را قدرت است بر صنع مثل او واین هر دو مقدمه عقل حکم بصحت
آنها حاکم میکند مگر این سکابر قابل خطاب وجواب نیست وقدر مفصلا بالغرض واگر در قرآن
مجید این هر دو دلیل نمی بود در یوقت اگر کسی استدلال بر آنها میکرد صحیح میشد وعقلی
می بود پس آن هر دو دلیل اگرچه از قرآن است عقلی است حق تعالی هر جا که در مقابله منکران
قرآن مجید استدلال بر ذات وصفات خود میفرماید عقلی می باشد زیرا که حق تعالی دراین
مواضع از آثار وافعال خود استدلال میفرماید وجمیع عقلا را اجماع واطباق است بر اینکه
دلالت اثر بر موثر دلالت عقلی است پس استدلال بدان عقلی باشد نه نقلی کما زعم
در شرح عقائد عضدیه است قال الاعرابی البعرة تدل علی البعیر واثر الاقدام علی المسیر
فسماء ذات ابراج وارض ذات فجاج کیف لا یدلان علی اللطیف الخبیر وبمجرد اینکه
دو دلیل عقلی را عالم ربانی از قرآن مجید نقل کرده نقلی مقابل عقلی نخواهد شد مثلا و را اثبات
مسائل حساب وهیئت ودلائل هندسی از اقلیدس واز شمیدش واثر ودو بطلیموس
وامثال او نقل میکنند وهمچنان ارباب الهیات واصحاب طبعیات متاخرین
از متقدمین فلاسفه دلائل منقول می سازند بالجمله هیچ کس از اهل علم این دلائل را عقلی
بر آورده در نقلی داخل نمی سازد آری اگر بگفت که این قائل بوسوسه موسومه
بعضی از اهل عقلی در بعض رسائل آورده یکی از وجدان عقیده دو دلائل از قرآن مجید
نقل کرده ومقابله نقلی با عقلی کرده وصورت اطلاق نقلی بر هر دو اخیر باعتبار لغت

انواع عرف تصحیح میشد مثال نقلی مقابل عقلی این است کتب علیکم الصیام کہ این دلیل نقلی است بر فرضیت صوم و این نقلی را دلیل سمعی ہم می گویند مقابل عقلی پس تحقیق واضح گشت نزد ہر عاقل کہ صدور این قول از قائل بری عقلی او دلیل است بازمی گویم بعون اللہ تعالیٰ عنقریب دانستہ می شود کہ ہر یکی از آنہا شجرۂ آنست خوشنما در اصل آن ثابت و فرع آن در سماست پس خیال محال بیخ افگنی آن کہ بیخ افگنی حیات ابدی خود است نہایت ناز یبا و بس بدنماست **اقول** شیخ نجدی کہ این سرگشتہ بادیہ حیرانی و این آوارہ تیہ ضلالت و بی ایمانی و این مدہوش گمکردہ ہوش بادہ جہالت و نادانی باقتضای فرط مہربانی با لقب عالم ربانی لطف فرمودہ است در بعض رسائل خود بعد ادعای اینکہ وجود مثل پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم داخل است تحت قدرت اللہ تعالیٰ می گوید کہ این دعوی مدلل است بدلیل نقلی و برہان عقلی اما دلیل نقلی پس بیانش اولا آنکہ حق عز وجل وعلا در یسٓ میفرماید اولیس الذی خلق السموات والارض بقادر علی ان یخلق مثلھم بلی وھو الخلاق العلیم انما امرہ اذا اراد شیئا ان یقول لہ کن فیکون پس ضمیر جمع مذکور راجع است بسوی جمیع بنی آدم زیرا کہ کریمہ مذکورہ در مقام بیان معاد واقع است پس ہر کہ در معاد زندہ خواہد شد آن داخل است در کریمہ مذکورہ و ظاہر است کہ ہر فرد انسانی در معاد زندہ شدنی است پس مثل او بمقتضای کریمہ مذکورہ داخل تحت قدرت الہیہ باشد پس گویا ترکیب دلیل مذکور بدینوجہ شد کہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم در معاد زندہ خواہد شد و آن از ضروریات دین است و ہر کہ در معاد زندہ خواہد شد پس وجود مثل او داخل است تحت قدرت الہیہ بمقتضای کریمہ مذکورہ پس وجود مثل نبی صلی اللہ علیہ وسلم داخل باشد تحت قدرت الہیہ وہو المطلوب و ثانیا آنکہ وجود مثل مذکور شی ممکن است بالذات و ہر شی ممکن بالذات داخل است تحت قدرت الہیہ لقولہ تعالیٰ وہو علی کل شیء قدیر و کان اللہ علی کل شیء مقتدرا چنانچہ خو معترض این دلیل را بیان کردہ و آنچہ بر ان اعتراض کردہ مدفوع است چنانچہ عنقریب

خواہد آمد انشاء اللہ تعالیٰ وثانیاً آنکہ حق جل وعلا در کلام پاک خود در مقام عدیدہ از وجود
مخلوقات بر احاطہ قدرت خود بر امثال آنہا استدلال فرمودہ چنانچہ از احیای ارض
وانزال مطر بر احیای موتی در معاد در آیات کثیرہ استدلال فرمودہ منہا قولہ تعالےٰ
وہو الذی انزل من السماء ماءً فانشرنا بہ بلدۃ میتا کذالک تخرجون واز ایجاد آدم علیہ
السلام بی پدر بر امکان ایجاد عیسیٰ علیہ السلام بی پدر استدلال فرمودہ ان مثل عیسےٰ
عند اللہ کمثل آدم خلقہ من تراب ثم قال لہ کن فیکون وبالجملہ استدلال بوجہ مذکور در قرآن مجید
شائع ومتعارف است پس برین تقدیر وجود نبی محمد صلی اللہ علیہ وسلم خود دلیل باشد
بر امکان وجود مثل انسان نظر بر قدرت الٰہیہ پس گویا ترکیب دلیل برین تقدیر باین
وجہ خواہد بود ہرگاہ کہ وجود نبی صلی اللہ علیہ وسلم داخل تحت قدرت الٰہیہ باشد وجود مثل
ایشان ہم داخل باشد تحت قدرت مذکورہ لان حکم المثلین واحد فی الدخول تحت القدرۃ
وعدمہ بمنطوق القرآن وہو المطلوب اما برہان عقلی پس بیانش آنکہ وجود مثل مذکور ممتنع بالغیر
است وہر ممتنع بالغیر ممکن است بالذات وہر ممکن بالذات داخل تحت قدرت الٰہیہ
است پس وجود مثل مذکور داخل است تحت قدرت الٰہیہ وہو المطلوب اما مقدمہ اولیٰ
پس بیانش آنکہ مثل مذکور در نفس الامر معدوم است وہر معدوم یا ممتنع بالذات است
یا ممتنع بالغیر پس مثل مذکور یا ممتنع بالذات است یا ممتنع بالغیر لیکن ممتنع بالذات
نیست پس ممتنع بالغیر است اما صغریٰ وکبریٰ قیاس اول پس احتیاج بیان ندارد واما
قضیہ استثنائیہ در قیاس ثانی پس بیانش آنکہ مثل مذکور عبارت است از فردیکہ
مشارک آنجناب باشد در ماہیۃ واوصاف کمالی پس امتناع بالذات یا بسبب امتناع
مشارکت در ماہیۃ خواہد بود یا بسبب امتناع اتصاف باوصاف مذکورہ بالنظر
الیٰ نفس الذات وپیداہر است کہ ماہیت آنجناب انسان است واشتراک ماہیۃ
انسان در الوف الوف افراد ممتنع نیست واتصاف باوصاف مذکورہ نظر

بنفس ماہیۃ ہم ممتنع نہ والا اتصاف آنجناب ہم باوصاف مذکورہ ممتنع میشد فان حکم المتلین واحد فیما یجب ویسلب بالنظر الی نفس الماہیۃ والا لازم عدم اشتراک الماہیۃ بینہما فلزم عدم المماثلۃ ہذا خلف پس وجود مثل مذکور ممتنع بالذات نباشد بلکہ بنظر موانع خارجیہ مثل اخبار الٰہی بعدم وقوع آن یا تعلق ارادہ ازلیہ بعدم آن وامثال ذلک ہمین است معنی ممتنع بالغیر پس وجود مثل مذکور ممتنع بالغیر باشد انتہی کلامہ بالفاظہ وعبارتہ پس معلوم شد کہ شیخ نجدی اطلاق برہان عقلی بریک وجہ استدلالش واطلاق نقلی بر دو وجہ استدلال خود نمودہ است واستاد نقل کلام او نمودہ است اگر اطلاق نقلی بران دو وجہ دلیل بی عقلی است دلیل بی عقلی شیخ نجدی است والا کلام این قایل دلیل بی عقلی اوست بہرحال یا شیخ نجدی بی عقل بودہ است یا این مرید او بیعقل است از این ہر دو بازگشتہ شود وعود اسلام است استاد را کہ از شیخ نجدی ناقل است تصحیح نقل می باید با عبارت شیخ نجدی بالفاظہا نقل کردیم مارا تصحیح بودن آن دو وجہ دلیل نقلی ضروری نیست چون این سگ دیوانہ شیخ نجدی مقتدای خود را می کرد ضرب مثل گوشت خر دندان سگ در اینجا می سزد اما برای ایضاح انفضاح این وفلاح نباح میگوئیم کہ حاصل دلیل اول آوارۂ شیخ نجدی چنانکہ او تصریحا بیان کردہ این است کہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم در معاد زندہ خواہد شد و ہرکہ در معاد زندہ خواہد شد پس وجود مثل او تحت قدرت الہیہ داخل است بمقتضای آیہ کریمہ پس وجود مثل نبی صلی اللہ علیہ وسلم تحت قدرت الہیۂ داخل است وصغرٰی مقدمۂ این دلیل ثابت بسمع است چہ عقل باثبات معاد جسمانی مستقل نیست ومسئلہ معاد جسمانی از سمعیات است کما ہو مصرح فی کتب الکلام ودلیل کہ کبرای این مقدمہ آن نقلی وسمعی باشد نقلی وسمعی است قال فی شرح المواقف الدلیل اما عقلی بجمیع مقدماتہ قریبۃ کانت او بعیدۃ او نقلی بجمیعہا کذلک او مرکب منہما والاول

هو الدليل العقلي المحض الذي لا يتوقف على السمع اصلا والثاني وهو النقلي المحض لا يتصور اذ صدق
الخبر لا بد منه حتى يفيد الدليل النقلي العلم بالمدلول وانه لا يثبت الا بالعقل من حيث النظر
في المعجزة الدالة على صدقه ولو اريد اثباته بالعقل دار او تسلسل والثالث يعني المركب
منهما هو الذي يسميه بالنقلي لتوقفه على النقل في الجملة انتهى اینجا معلوم شد که این
احمق حاصل دلیل شیخ خود نفهمیده وباوصف نفهمیدن آن دلیل درپی اتمام
آن افتاد ازینجا توان دریافت که بی عقل کیست واین دلیل را عقلی نامیدن
کلابی عقلی کدام کس است این قایل که ریش در آفتاب سفید کرده است هنوز
معنی دلیل عقلی و دلیل نقلی ندانسته است هر دلیلی که مستند مقدمه از مقدمات آن نقل باشد
دلیل نقلی است واگر مستند هیچیک مقدمه از مقدمات آن نقل نباشد آن دلیل عقلی است
می تواند شد که دلیل واحد باعتباری دلیل نقلی باشد وباعتبار دیگر دلیل عقلی باشد مثلاً
اگر کسی دعوی کند که تعلم حکمت مستحسن است وبرین دعوی استدلال کند بآنکه تعلم حکمت
اکتساب خیر کثیر است واکتساب خیر کثیر مستحسن است پس اگر مقدمه اولی را مستند کند
بقوله سبحانه ومن یؤت الحکمة فقد اوتی خیرا کثیرا این دلیل نقلی خواهد بود واگر آنرا مستند
کند به بیان مصالح ومنافع که در تعلم حکمت است این دلیل عقلی خواهد بود وهمچنان اگر
کسی دعوی کند که شرک بالله بدترین عباد است وبران استدلال کند بآنکه شرک
بدترین عقاید است ومعتقد بدترین عقاید بدترین عباد است پس اگر مقدمه اولی را مستند کند
بقوله سبحانه ان الشرک لظلم عظیم این دلیل نقلی خواهد بود واگر آنرا مستند کند به بیان
مفاسد شرک ووجوه بطلان آن عقلا این دلیل عقلی خواهد بود پس چون شیخ نجدی آن
وجوه ثلثه را که اول بیان کرده است مستند بنقل کرده است یعنی در وجه اول بمقدمه
قائله که هر شئ ممکن داخل است تحت قدرت الهیه بقوله سبحانه وهو علی کل شئ قدیر وکان الله
علی کل شئ مقتدرا ودر وجه ثانی این مقدمه را در هر که در معاد زنده خواهد شد

خاتم النبیین سبب آن است نمود و نه امکان وجود آن وصف در دیگری ثابت کرد و نه موجود نبودن آن وصف در ان حضرت صلی الله علیه وسلم اثبات رسانید صرف ابدای این احتمال باطل را استدلال اثبات امکان مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم انگاشت و باقتضای جهل ندانست که بذمه مستدل باثبات مقدمات لازم است ابدای احتمال برای مستدل کافی نیست و مع هذا البطلان این احتمال از اجلی بدیهیات است چه او سبحانه بفضل عظیم خود آن حضرت را صلی الله علیه وسلم بآن شرف و عزت اختصاص بخشیده که وجوه و اسباب آن صلوح اشتراک بین اثنین ندارد و تجویز آن وجوه و اسباب در دیگری بی نفی آن از آنحضرت صلی الله علیه وسلم ممکن نیست لکونه صلی الله علیه وسلم اول النبیین خلقا و آخرهم بعثا و ملجاء الاولین والآخرین و اکرم الاولین والآخرین علی الله وغیر ذلک من الصفات که تفصیل آن بالا مذکور شده است و این قائل بعد از ابدای این احتمال بیان نمود که معتبر در تفاضل و تساوی تفاضل و تساوی در کثرت ثواب و قرب رب الارباب است و نظر وسعت قدرت کامله ممکن و معقود و واقعی است که هر مفضول را که در کمالات دیگر سوای کثرت ثواب مفضول است مساوی بلکه افضل از افضل گرداند و جمله مؤمنین را این معنی ممکن التساوی اند ما سابق این قول او را بوجوه عدیده باطل کرده ایم و بیان کرده ایم که این قول بوجوه عدیده مستلزم کفر او است حاجت اعاده آن نیست این است حال وجوه کثیره که این قائل در قول خود امکان شخص مذکور بوجوه کثیره مذکور سابق ثابت گشت ذکر آن می نماید آن خرافات را وجوه اثبات امکان مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات انگاشتن از اقصی غایات جهل مرکب است این قائل از ذکر آن خرافات جز ایمان خود را بر باد داد و تمهید آن باقتضای نجدیت و نجاوت سوروثه خود تمهید جای در جهنم و بئس المهاد نمود و نهاد سوروی برنداشت خسر الدنیا والآخره ذلک هو الخسران المبین و قول او و انچه از نمه بدیهیین الی آخره دلالت دارد که این جاهل احمق و ادعای نا اهل عموم معنی نفی عموم و شمول قدرت الٰهی نفهمیده و معنی عموم و شمول قدرت الٰهی

آخرت بنا تا مگر بھلا اس کا ملنا کچھ آسان تو تھا نہین باوجود کوشش بلیغ
مدتون ناکامیاب رہا مگر مینے ہمت نہ ہاری اور جد وجہد کا سلسلہ
جاری ہی رکھا۔ بالآخر جبکہ شرف حضوری آستانہ عالیہ حضرت
شیخ الاسلام والمسلمین ضیاء الملتہ والدین حضرت اوستاذی
واوستاذ الکل فے الکل مولانا العلام حضرت محمد ہدایت اللہ
خان متع اللہ المسلمین بطول بقائہ سے جون پور مین شرف ہوا
تو بعد چند سال اظہار اس تمنای دلی کا کیا۔
حضرت اوستاذنا العلام مدظلہ بجہت اوس شفقت ومحبت
بزرگانہ کے جو اس ہیچمیرز کے حال پر مبذول فرماتے تھے اصل
مسودہ مصنف علیہ الرحمتہ کے قلم کا مرقومہ عطا فرما کر اجازت طبع
کی دی۔ گو اب میرے پاس اصل مسودہ موجود تھا مگر پھر بھی
بہ نظر غایۃ احتیاط دو اور نسخے بہم پہونچائے ایک مولانا برکات احمد
صاحب ٹونکی سے ملا۔ اور دوسرا مولانا عبد المقتدر صاحب
بدایونی نے مرحمت فرمایا۔
فقیر نے بصرف زر کثیر ومحنت شاقہ طبع کرانا شروع کیا۔
اور صحت طبع مین خاص اہتمام ملحوظ رکھا اچھے اچھے مستعد فضلا
اس کے مصحح رہے۔ زائد حصے کی تصحیح خود فقیر نے دوبارہ بکمال
عرق ریزی کی ہے۔ تین سال کی پیاپے محنت ومشقت کا نتیجہ ہے
جو یہ علمی گنجینہ آج آپ حضرات کی نگاہون کے سامنے ہے۔
جابجا حل لغات بھی بخیال سہولت کردیے ہین خصوصًا قصیدے
کے لغات تو اس طرح حل کیے ہین کہ شاید تھوڑی استعداد

عربی رکھنے والا بھی اس قصیدے سے کافی طور پر متمتع ہو سکتا ہے
اب گذارش یہ ہے کہ اگر باوجود اسقدر اہتمام کے بھی کچھ
نقطے یا مرکز کی غلطی رہ گئی ہو تو ناظرین معاف فرمائیں گے
اسلیے کہ وہ ہاتھ جنہیں یہ رسالہ جانے والا ہے
اون کو اسقدر غلطی مطابعہ سے بے لطف
ہونے نہ دے گی وَاللّٰہُ یَہْدِیْ مَنْ یَّشَاءُ
اِلٰی صِرَاطٍ مُّسْتَقِیْمٍ وَاٰخِرُ دَعْوَانَا
اَنِ الْحَمْدُ لِلّٰہِ رَبِّ الْعَالَمِیْنَ
وَالصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ عَلٰی
خَیْرِ الْمُرْسَلِیْنَ وَعَلٰی اٰلِہٖ
وَصَحْبِہٖ اَجْمَعِیْنَ وَعَلَیْنَا
مَعَہُمْ یَا اَرْحَمَ
الرَّاحِمِیْنَ
اٰمِیْنْ

حررہ بقلمہ فقیر محمد بن عبد اللہ القادری الچشتی عفی عنہما۔